

**BEŞ FAKTÖRLÜ KİŞİLİK MODELİ
ÇERÇEVESİNDE REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN
ROMAN KİŞİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Serhat TERTEMİZ

Eskişehir 2025

**BEŞ FAKTÖRLÜ KİŞİLİK MODELİ ÇERÇEVESİNDE REŞAT NURİ
GÜNTEKİN'İN ROMAN KİŞİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Serhat TERTEMİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Programı

Danışman: Hülya BAYRAK AKYILDIZ

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Aralık 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Serhat Tertemiz'in "Beş Faktörlü Kişilik Modeli Çerçevesinde Reşat Nuri Güntekin'in Roman Kişileri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı tezi 04/12/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Programında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Danışman)	: Prof. Dr. Hülya BAYRAK AKYILDIZ	
Üye	: Prof. Dr. Gökhan TUNÇ	
Üye	: Prof. Dr. Soner AKPINAR	

Prof. Dr. Nafiz Öncü CAN

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

BEŞ FAKTÖRLÜ KİŞİLİK MODELİ ÇERÇEVESİNDE REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ROMAN KİŞİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Serhat TERTEMİZ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Programı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Aralık 2025

Danışman: Prof. Dr. Hülya BAYRAK AKYILDIZ

Yazınsal yapıtlarında birey-toplum ilişkilerini, dönemin toplumsal yapısını ve bireysel çatışmaları hem gerçekçi hem de coşumcu bir biçimle yansıtmayı başarmış yeni Türk edebiyatının nevi şahsına münhasır romancılarından Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında yer alan anlatı kişileri; *özne*, *yardımcı*, *engelleyci*, *başkarakter*, *norm karakter* ve *kart karakter* gibi göstergebilimi ve edebiyat bilimi kavramlarına dayanılarak oluşturulan örneklem kümesi, Beş Faktörlü Kişilik Kuramının temelini oluşturan *dışa dönüklük*, *yumuşak başlılık*, *sorumluluk*, *duygusal dengesizlik* ve *deneyime açıklık* kavramları/faktörleri çerçevesinde incelenmiştir.

Elde edilen bulgular Güntekin'in roman kişilerinin tek boyutlu kişiler olmaktan ziyade, birden fazla kişilik faktörünün birleşimiyle şekillenen çok yönlü kişilikler olarak kurgulandığını ortaya koymuştur. Roman kişilerinin farklı faktörlerin farklı uçlarından yüksek ya da düşük oranda yük alan kişilik özelliklerini taşıdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Reşat Nuri Güntekin, Beş Faktörlü Kişilik Modeli, Kişilik.

ABSTRACT

A STUDY ON REŞAT NURİ GÜNTEKİN'S NOVEL CHARACTERS WITHIN THE FIVE-FACTOR MODEL OF PERSONALITY

Serhat TERTEMİZ

Department of Turkish Language and Literature

Programme in Modern Turkish Literature

Graduate School of Anadolu University, December 2025

Supervisor: Prof. Dr. Hülya BAYRAK AKYILDIZ

Reşat Nuri Güntekin, one of the distinctive novelists of modern Turkish literature, successfully reflects individual–society relations, the social structure of his period, and personal conflicts in his literary works through a style that is both realistic and romantic. In this study, the sample group formed from the narrative characters in Güntekin's novels was determined based on semiotic and literary studies concepts such as *subject*, *helper*, *opponent*, *protagonist*, *norm character*, and *card character*. These characters were then examined within the framework of the Five-Factor Personality Theory, which consists of the dimensions of *extraversion*, *agreeableness*, *conscientiousness*, *neuroticism*, and *openness to experience*.

The findings reveal that the characters in Güntekin's novels are not one-dimensional but are rather constructed as multifaceted personalities shaped by the combination of multiple personality factors. It has been determined that these characters possess traits that load highly or weakly on different poles of various personality dimensions.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, Five-Factor Personality Model, Personality.

TEŞEKKÜR

Akademik ve bilimsel birikime katkı sağlamak amacıyla çıkılan bu yolun sonunda ortaya çıkan çalışmada hiç şüphesiz birçok kişinin emeği ve katkısı mevcuttur. Öncelikle çalışma süresi boyunca bilgisi, tecrübesi ve rehberliğiyle yol gösteren değerli danışmanım Prof. Dr. Hülya BAYRAK AKYILDIZ'a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Yüksek lisans eğitimi süresince kendilerinden ders almış, bilgi ve tecrübelerinden istifade etmiş olduğum Prof. Dr. Gökhan TUNÇ, Doç. Dr. Ebru ÖZGÜN, Doç. Dr. Günay TULUM, Prof. Dr. Çiğdem KARA'ya ve Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda görev yapan tüm öğretim üyeleri ve öğretim elemanlarına da en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasına önayak olan, 2020 yılında araştırmacı yazar olarak çalışmaya başladığım humanitiesinstitute.org ile Turkology Institute'ün kurucusu Dr. Turhan İsmet BAYKAN'a vermiş olduğu fikir ve çalışmaya sağlamış olduğu hem maddi hem de manevi destekten dolayı teşekkür ederim.

Çalışma süresince her zaman yanımda olan ve koşulsuz maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgememiş kıymetli annem Ayşenur ile babam İdris'e her daim minnettarım.

Bu yolculuk boyunca yanımda olup bana moral ve destek veren kız arkadaşım Şuheda Çetinkaya'ya ve dostlarıma gönülden teşekkür ederim.

Serhat TERTEMİZ

İstanbul, 2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu: çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukukî sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Serhat TERTEMİZ

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken ChatGPT üretken yapay zekâ programından destek aldığımı beyan ederim. Tezin hazırlığı aşamasında üretken yapay zekâ programlarından çeviri desteği aldım. Üretken yapay zekâ programlarından aldığım bilgilerin doğruluğunu kontrol ettiğimi bildiririm.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukukî sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Serhat TERTEMİZ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1.1. Kişilik.....	5
1.1.1. Kişiliği oluşturan etmenler.....	8
1.1.1.1. Kalıtımsal etkenler.....	9
1.1.1.2. Çevresel etkenler.....	10
1.2. Kişilik Kuramları.....	11
1.2.1. Ayırıcı özellik kuramı (Trait theory of personality).....	14
1.2.1.1. Beş faktörlü kişilik modeli (Big five model of personality)...	22
1.2.1.1.1. Dışa dönüklük (Extraversion).....	36
1.2.1.1.2. Yumuşak başlılık (Agreeableness).....	38
1.2.1.1.3. Sorumluluk (Conscientiousness).....	39

1.2.1.1.4. Duygusal dengesizlik (Neuroticism).....	41
1.2.1.1.5. Deneyime açıklık (Openness).....	42
1.3. 5FKM ve Anlatı Kişileri.....	47
2. BÖLÜM: ROMANCININ YAŞAMI, KİŞİLİĞİ VE YAZINCILIĞI.....	52
2.1. Reşat Nuri Güntekin'in Yaşam Öyküsü.....	52
2.2. Reşat Nuri Güntekin'in Mizacı.....	54
2.3. Reşat Nuri Güntekin'in Dünya Görüşü.....	58
2.4. Reşat Nuri Güntekin'in Yazıncı Kişiliği.....	62
2.5. Reşat Nuri Güntekin'in Romancılığı.....	65
2.6. Reşat Nuri Güntekin'in Roman Kişileri.....	70
3. BÖLÜM: 5FKM'NE GÖRE GÜNTEKİN'İN ROMAN KİŞİLERİ.....	74
3.1. Dışa Dönük/İçe Dönük Roman Kişileri.....	74
3.2. Yumuşak Başlı/Antagonist Roman Kişileri.....	89
3.3. Sorumlu/Sorumsuz Roman Kişileri.....	107
3.4. Duygusal Dengesiz/Duygusal Dengeli Roman Kişileri.....	125
3.5. Deneyime Açık/Deneyime Kapalı Roman Kişileri.....	151
SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA.....	178
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİ

Sayfa

Tablo 1.1 Beş Faktör Kişilik Envanterinin 17 Alt Boyut Özellikleri	45
---	-----------

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1 Beş Faktör Kişilik Kuramına göre kişilik sisteminin işleyişi	30
---	-----------

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.y.	: adı geçen yazar
ark.	: arkadaşları
bkz.	: bakınız
D	: dışa dönüklük
DA	: deneyime açıklık
DD	: duygusal dengesizlik
krş.	: karşılaştırınız
ör.	: örnek
S	: sorumluluk
Y	: yumuşak başlılık
5FK	: Beş Faktörlü Kişilik
5FKK	: Beş Faktörlü Kişilik Kuramı
5FKM	: Beş Faktörlü Kişilik Modeli

GİRİŞ

“O kimdir?” sorusunun yöneltildiği kişiden alınan yanıt genellikle biyografik bilgiler içerir. Ancak “Nasıl biri?” sorusunun yöneltildiği kişiden alınan yanıtlar kişilik ve kişilik özelliklerine dair bilgiler içerir. Dolayısıyla “Nasıl biri?” sorusuyla 5FKM; kişinin nasıl bir kişiliğe sahip olduğu ve kişilik özelliklerinin ne olduğuna dair yanıtlar arar. İnsan olarak bir mensubu olduğu dünyanın nesnel gerçekliğini kendi düşünsel dünyasının ve çevreye dair gözlemlerinin süzgecinden geçirerek yansıtan yazarın yazınsal yapıtlardaki kurgusal anlatı kişileri de kırık aynalar gibi insana dair gerçekliği parçalı olarak yansıtır. İnsana dair olguların, algıların, duyguların, durumların, olayların ve davranışların işlendiği romanlardaki kurgusal betimler gerçek kişiler gibi kişilik özellikleriyle donatılmıştır. Romancının düşünceleri, dünya görüşü, yaşadığı dönemin kültürel değerleri ve toplumsal yapısına dair ipuçları edinebilmek için anlatı kişilerini kişilikleri bakımından tanımak oldukça önemlidir. Bu bağlamda roman kişilerini bilimsel bir kişilik kuramı çerçevesinde incelemek hem yazın bilimi hem de tıbbilim açısından anlamlı ve disiplinler arası bir yaklaşım sunmaktadır.

Kişilik kavramı, insan davranışlarını anlamaya yönelik psikolojik çalışmaların temel konularından biri olmuş ve tarih boyunca farklı kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kuramlardan biri olan Beş Faktörlü Kişilik Modeli (5FKM), kişiliği dışa dönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve deneyime açıklık olmak üzere beş temel faktör altında tanımlar. Nitelikleri ölçülebilir, karşılaştırılabilir ve evrensel kabul edilen bu model, kişilik özelliklerini nesnel verilere dayalı olarak incelemeyi mümkün kılar. 5FKM, yazınsal metinlerdeki anlatı kişisi çözümlemelerine bilimsel bir zemin sunarak, kurmaca kişilerin davranış örüntülerinin dizgeli biçimde sınıflandırılmasına olanak tanır.

Bu tez çalışmasının amacı, Türk edebiyatının nevi şahsına münhasır yazarlarından Reşat Nuri Güntekin’in roman kişilerini Beş Faktörlü Kişilik Modeli merceğinde incelemek ve bu anlatı kişilerinin hangi kişilik faktörleriyle ne ölçüde ve ne biçimde örtüştüğünü ortaya koymaktır. Güntekin’in yapıtları bireysel çatışmalarla toplumsal değerler arasındaki gerilimi ustalıkla yansıttığı için kişi incelemelerine elverişli ve verimli bir içerik sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem Güntekin’in yazıncı kişilik evrenine yeni bir bakış açısı kazandırmayı hem de 5FKM’nin yazınsal metin çözümlemelerinde uygulanabilirliğini göstermeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın ortaya çıkmasını güdümlleyen temel çıkış noktası, yazınsal yapıtlardaki kurgusal kişilerin, 5FKM'nin öngördüğü kişilik faktörleri kapsamında dizgeli biçimde incelenebileceği varsayımdır. Bu doğrultuda çalışma, nitel bir çözümleme yöntemiyle roman kişilerinin kişilik özelliklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın temel araştırma sorusu: Reşat Nuri Güntekin'in roman kişilerinin kişilik özellikleri, 5FKM'nin öngördüğü kişilik boyutları çerçevesinde nasıl sınıflandırılabilir? Araştırmanın genel hipotezi, Reşat Nuri Güntekin'in roman kişilerinin kişilik özellikleri, 5FKM'nin öngördüğü beş temel kişilik faktörü (dışa dönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve deneyime açıklık) çerçevesinde sınıflandırılabildiğidir. Model, romancının romanlarındaki roman kişilerinin hangilerinin düz, hangilerinin yuvarlak karakter olduğunu tespit etmek konusunda da faydalı olacaktır. Roman kişilerinin önemli bir bölümü belirli ya da birkaç baskın kişilik faktörü ile özdeşleşmektedir. Bazı roman kişileri belirli bir kişilik faktörünün belirli bir ucundan yük alan kişilik özellikleri gösterirken bazıları da farklı uçlardan yük alan kişilik özellikleri göstermektedir.

Çalışmada öncelikle kişilik kavramına ve kişilik kuramlarının tarihsel gelişimine değinilmiş, ardından Ayırıcı Özellik Kuramı ve Beş Faktörlü Kişilik Modeli'nin kuramsal çerçevesi açıklanmıştır. Daha sonra Reşat Nuri Güntekin'in yazıncı kişiliği ve roman kişilerinin daha iyi anlaşılması için yaşam öyküsüne ve nasıl bir kişilik yapısına sahip olduğuna değinilmiştir. Romancının mektupları, gazete ve dergi yazıları, yakınlarının kendisi hakkında vermiş olduğu demeçler araştırmanın bu bölümünde kullanılan birincil kaynaklardır. Bunların haricinde söz konusu kişilik modelinden nicel sonuçlar elde etmek için kullanılan akran değerlendirmeleri, likert ölçekler, sormaca ve test gibi ölçüm araçlarından yazınsal eserler üzerinde inceleme yaparken faydalanılamayacağından bunların yerine romancı hakkında biyografik araştırmalar ve yapıtları üzerine incelemeler yapan araştırmacıların çalışmalarından da faydalanılmıştır. Zira diğer araştırmacıların yapmış oldukları incelemelerden elde etmiş oldukları veriler roman kişilerinin kişilik özelliklerinin belirlenip karşılaştırılmasında faydalı olacaktır. Sonrasında Reşat Nuri Güntekin'in roman kişileri seçilmiş ve bu kişiler 5FKM'nin beş faktörü temel alınarak nitel bir incelemeye tabi tutulmuştur. Romancının, incelemeye tabi tutulacak roman kişilerinin tespitinde Greimas'ın *eyleyensel örnekçesinden* ve *başkahraman, norm karakter, kart karakter* gibi kavramlardan faydalanılmıştır. Romanlardaki en baskın üç anlatı kişinin ya da bir faktörün bir ucundaki kişilik özelliklerini en iyi şekilde gösteren anlatı kişilerinin seçilmesine gayret gösterilmiştir. Roman kişilerinin kişilik özelliklerini

tespit edip değerlendirirken romancının romanları ve roman kişilerini üzerine inceleme yapmış araştırmacıların kitapları, araştırma makaleleri ve inceleme yazılarına da başvurulmuştur. Böylelikle anlatı kişilerinin, kişilik özellikleriyle yapılandırılmış bir model doğrultusunda incelenmesi, hem yazınsal incelemelere bilimsel bir boyut kazandırmakta hem de kişilik psikolojisi alanında yeni uygulama alanları açmaktadır.

Bu yönüyle çalışma, edebiyat ve psikolojiyi buluşturarak disiplinler arası bir yaklaşımın ürünü olarak hem edebiyat araştırmacılarına hem de kişilik psikolojisi alanındaki araştırmacılara katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın Kuramsal Çerçeve başlıklı birinci ana bölümü toplamda üç alt bölümden oluşmaktadır. Birinci alt bölümde kişiliğin tanımı yapılır ve kişiliği oluşturan etmenlerden bahsedilir. Kişilik Kuramları adlı ikinci alt bölümde kişilik kuramları, Ayırıcı Özellik Kuramı ve Beş Faktörlü Kişilik Modeli'ni tanımaya yönelik araştırmanın yöntemini açıklayan bölümler yer almaktadır. 5FKM ve Anlatı Kişileri adlı üçüncü alt bölümde ise roman kişileri ve kişilik faktörleri, boyutları ve özellikleri arasındaki bağlantı üzerinde durulmuştur. Deneyime Açıklık (Openness) başlıklı bölümün sonunda roman kişilerinin kişilik özelliklerini değerlendirirken temel alınacak olan kişilik envanteri tablosu paylaşılmıştır. Bu tablonun seçilme nedeni, alanında uzman psikologlar tarafından uzun süren çalışmaların sonucunda hem sıfat hem de cümlecik uygulayımı kullanılarak Türkçe anadilinde oluşturulmuş olmasıdır. İkinci ana bölüm ise toplamda altı alt bölümden oluşmaktadır. İlk alt bölümde Güntekin'in yaşam öyküsü üzerinde durulurken ikinci alt bölümde romancının mizacı ele alınacaktır. Üçüncü alt bölümde romancının dünya görüşü ve dünya görüşünü oluşturan kaynaklar üzerinde durulur. Diğer üç alt bölümde ise romancının yazıncı şahsiyeti, romancılığı ve roman kişileri üzerine eğilir. Araştırmanın üçüncü ve son ana bölümü ise beş alt bölümden oluşmaktadır. Bu alt bölümlerde Güntekin'in roman kişileri 5FKM çerçevesinde incelenmektedir. Başlıklarda bir faktörün iki zıt ucunun aynı anda ele alınmasındaki amaç, roman kişilerinin düalist kişilik özelliklerini ortaya koymak ve çift taraflı bir inceleme yapmaktır. Zira incelenen roman kişileri bir faktörün farklı boyutlarının farklı uçlarından yük alabilmektedir. Bir faktörün bir boyutunda yüksek yük alan anlatı kişisi aynı faktörün farklı bir boyutundan düşük yük alabilmektedir.

YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi, DergiPark ve Academia gibi veri tabanlarına bakıldığında Reşat Nuri Güntekin'in roman kişileri üzerine yapı, meslek, cinsiyet ve izlek temelli

incelemeler yapıldığı görülmektedir. Muzaffer Uyguner, Birol Emil, Olcay Öner toy, İbrahim Zeki Burdurlu, Fethi Naci, Taylan Altuğ, M. Fatih Kanter, Baki Asiltürk ve Beyhan Uygun Aytemiz gibi araştırmacıların Reşat Nuri Güntekin üzerine kaleme almış oldukları araştırma kitaplarında anlatı kişilerinin yapı, meslek, cinsiyet ve belirli izlekler temelinde ele alındıkları görülmektedir. Bunların haricinde romancının roman kişileri üzerine yapılan tez çalışmaları başlık, yıl ve yazar adı belirtilerek aşağıda verilmiştir. Bu araştırmaların gelecekte yazınsal eserler üzerinde yapılacak kişilik araştırmalarına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir:

- *Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu, Acımak, Yeşil Gece, Kan Davası Romanlarında Öğretmen Tipleri ve Toplumun Öğretmen Algısı* (2006), Yahya Aydın.
- *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek* (2008), M. Fatih Kanter.
- *Reşat Nuri Güntekin'in "Acımak" ve "Yaprak Dökümü" Romanlarında Baba Motifi* (2012), Mehtap Türksöy.
- *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın* (2021), Şafak Gökçe Arslan.
- *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın* (2021), Buğse Dinçar.
- *Reşat Nuri Güntekin'in Eski Hastalık, Ateş Gecesi, Değirmen Romanlarının Olay Örgüsü, Şahıs Kadrosu, Zaman, Mekân Bakımından İncelenmesi* (2022), Suat Yazar.
- *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Aydın Profili* (2024), Uğur Biricik.

Bunların haricinde romancının roman kişileri üzerine kaleme alınmış araştırma makalelerine bakıldığında genel olarak izleksel incelemeler yapıldığı görülmektedir. İlgili makalelerin künyeleri kaynakça bölümünde paylaşılmıştır.

1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kişilik

Epistemolojik bağlamda bir antite olarak insan ve kişilik nedir sorusu insanoğlunun kendini ve çevresini anlamlandırmaya çalıştığı günden beri sorageldiği en eski sorulardan biridir. Doğayla birlikte kendisini de anlamaya çalışmış olan insanoğlu eytişimsel bir kavrayışla eski çağlardan itibaren kendisi haricindeki nesnelere ve doğa olaylarına ruh, yani kişilik, atfetmiştir. Mimetik bir anlayışla doğayı anlama ve açıklama gayretine girmiş olan insanoğlu, tabiattaki her unsura insana özgü nitelikler atfetmiş ve oluşturduğu mitlerdeki tanrılar dahi insan biçimci figürler olmuşlardır. Eski çağlardan itibaren insanın ve tabiatın varoluşu üzerine düşünmeye ve fikirler ortaya koymaya başlamış olan insanoğlu bir mensubu olduğu dünyayı animizm ve mistisizm gibi kavramlarla açıklamaya çalışmıştır. Antik Yunan düşünürlerine göre doğada her nesnenin bir ruhu ve kişiliği vardır. Doğadaki nesneler ve oluşumlar mahiyetlerine göre kişilik özelliklerine sahip olmaktadır. Platon'a göre insan ruhu üç ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar *akıl*, *irade* ve *istektir*. Aristoteles de kişiliğin erdem ve alışkanlıklardan meydana geldiğini iddia eder. Semâvî dinler insanoğlunun kaderinin ve kişiliğinin önceden belirlendiğini ve tabiattaki her oluşumun ilahi bir plan ve program dâhilinde varoluşunu sürdürdüğünü öğretir. Buna göre bir insanın bütün hayatı ve tüm varoluş önceden kurgulanmıştır. Kadereci kişilik anlayışı orta çağa bütünüyle hâkim olur. Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte akılcılığın güç kazanmaya başlamasıyla Descartes, kişilik, yani ruh, haricinde her şeyin bilinebileceğini savunmuştur. Ancak psikoloji biliminin gelişmesiyle birlikte Descartes'ın makineleştirmeye başladığı doğanın yanında insan psikolojisi de bir makine gibi ele alınmaya başlamıştır.

Fransızcadaki *personnalité* ve İngilizcedeki *personality* kelimelerinin Latince tiyatro oyuncularının sahne gösterileri sırasında kullandığı maske anlamına gelen *persona*, Yunancadaki *prosopon* ve Etrüskçedeki *phersu* kelimelerinden türediği düşünülmektedir (Yanbastı, 1990, s. 9). Her maske belirli bir tiplmeyi ve onun kişilik özelliklerini temsil eder. XVII ve XVIII. yüzyıllara kadar felsefenin araştırma konusu olmuş olan kişilik, 1879 yılında Wilhelm Wundt'un ilk psikoloji laboratuvarını kurmasıyla ayrı bir bilim dalı haline gelmiş psikolojinin araştırma konusu olmuştur (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 12). Psikolojinin ayrı bir bilimsel disiplin olarak ortaya çıkmasıyla birlikte kişiliğin ne olduğuna dair somut verilere dayalı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. İnsanın kendini

ve başkasını tanımlamak için kullanılan *kişilik* sözcüğü TDK'nın internetteki Güncel Türkçe Sözlük'ünde "Bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin bütünü; şahsiyet" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre kişiliğin, kişinin kendisi ve kendini çevreleyen dünyayla bağlantısında nasıl düşünüp hissettiğini ve davrandığını şekillendiren, zaman geçtikçe sürekli, tutarlı, öngörülebilir, özgün ve her durumda tekrarlanan özellikler örüntüsü olduğu söylenebilir (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 32).

Eski ve yeni çağlarda kişilik ezoterik bir töz olarak algılanırken yakın çağ ve sonrasında bu kavramın anlaşılıp açıklanır, hatta ölçülebilir olduğu ortaya koyulmuştur. Yakın çağdaki bilimsel, toplumsal, iktisadi ve siyasi gelişmelerle birlikte psikoloji bilimi ortaya çıkmış ve kişilik nesnel verilere ve olgulara dayanarak açıklanmaya başlamıştır. Özellikle Batı'da insanlığın geleceğine akılcılığın ve özdekçiliğin rehberlik etmeye başlamasıyla birlikte kişiliğin ne olduğuna dair farklı bakış açıları temelinde tanımlar ve açıklamalar yapılmaya başlanmıştır. Burger kişiliği, "bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik süreçleri" (2006, s. 23) olarak tanımlar. Kişiliğin iki temel etmenden etkilendiğini tespit eden bilim insanları kişiliği oluşturan farklı tabakaları isimlendirmişlerdir. Mizaç, kişiliğin değişmez ve kalıtsal olan tarafıdır. Doğuştan edinilen kalıtsal kişilik özellikleri mizacı oluşturur. Karakter ise, insanı çevreleyen etmenlerden kaynaklı değişebilir özellikleri tanımlamaktadır. Ahlaki ve etik değerlerle bağlantılı olduğundan başta aile, daha sonra toplum ve kültür tarafından şekillendirilir (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 34). Allport bu ikisi haricinde *Yetenek* (Capability) adını verdiği bir üçüncü unsurdan da bahseder. Yetenek, Zihinsel ve Bedensel olarak ikiye ayrılır. Zihinsel Yetenek kavrama, algılama ve değerlendirmeye ilgilirken Bedensel Yetenek doğuştan gelen fiziksel yetenekleri kapsamaktadır (Tatlıhoğlu, 2013, ss. 131-132).

Ayırıcı Özellik Kuramının öncülerinden biri olan Allport, yaptığı literatür taramaları sonucunda *Personality: A Psychological Interpretation* adlı eserinde 49 farklı kişilik tanımı tespit etmiş ve bu tanımlara bir tane de kendisi eklemiştir. Adler ve Sullivan gibi isimlerin öncüsü olduğu kişiler arası kuramların aksine Allport kişiliği intrapsişik bir olgu olarak tanımlar. Yapmış olduğu tanımdaki psikofiziksel sözcüğüyle kişiliğin hem tinsel hem de fiziksel yönlerinin önemini vurgulamıştır. Allport'un yapmış olduğu tanıma göre kişilik devingen bir yapıdadır ve çevresel etmenlere göre değişip gelişebilir (Gençtanırım-

Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 2050). Allport'a göre kişiliğin yapısı kalıtım, çevre, içgüdüsel dürtüler, bilinçli motivasyon ve işlevsel özerklikten oluşmaktadır. İnsan kişiliği hem doğuştan sahip olduğu genetiğin hem de kendini çevreleyen dünyanın bir sentezidir. Ancak kalıtımsal etmenlerin kişiliğin oluşumunda fazlasıyla önemli olduğunu savunan Ayırıcı Özellik kuramcıları, yalnız başına büyüyen bir kişinin topluma mensup olan bir kişi kadar kişilik sahibi olacağını savunurlar. Onlara göre kişilik özellikleri âdeta insanın sinir sistemine bağlıdır. Dürtüler çocukluk dönemlerinde insan davranışlarında oldukça baskın olsa da yaş ilerledikçe bunların tahakkümü azalır. *Bilinçli motivasyon* insanın geleceğe dair niyetleridir. İnsanın kendi geleceğine dair söylemlerinden ne olabileceğine dair çıkarım yapılabilir. *İşlevsel özerklik* ise her insanın bir davranışı belirli bir amaç ve hedef doğrultusunda sergilediği anlayışına dayanmaktadır.

Freud, Jung, Adler ve Horney gibi insan kişiliğini bilinçaltı ve bilinçdışı süreçlerle anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışmış olan tinbilimcilerin aksine Cattell, psikolojinin nesnel bir biçimde incelenebileceğine inandığı ve sayısal uygulamalar yaptığı çalışmalarla övünür. Buna göre Cattell'in yaklaşımı Allport'tan dört unsurla ayrılır. Ona göre kişiliğin temel bileşenleri ancak faktör analizi kullanılarak tanımlanabilir. Eş anlamlı birçok özelliğin küme hâlinde toplandığı faktörleri eşsiz olarak nitelendirmesi dışında insanlar birçok özelliğe farklı oranlarda sahip olmaktadır. Cattell psikanalitik kuramdan faydalanır ve kişiliğin motivasyonel ve yapısal tarafları arasında oldukça açık bir ayrım yapar. Dolayısıyla kişilik belirgin davranışların ve tutumların titizlikle ölçülmesiyle anlaşılabilir. Birbiriyle ilişkili olan çok sayıdaki farklı değişkenin bir araya getirilmesiyle daha az sayıda kavramsal açıdan tutarlı yeni değişkenler bulmayı hedefleyen bir sayım bilimidir faktör analizi. Faktörlerin ortaya çıkarılması için birçok test, anket ve inceleme yapılmıştır. Çalışmalarına, kişilerin yaşam öyküsüyle ilgili kayıtlar, özel yazanaklar, sormacalar ve projektik testler gibi birbirinden farklı kaynaklardan ve oldukça fazla sayıda kişiden büyük miktarlarda veri toplayarak başlar.

Bir başka Ayırıcı Özellik kuramcısı Eysenck kalıtım ve çevre çatışmasına vurgu yaparak insanları biyo-sosyal canlılar olarak tanımlar. İnsanlar kendilerini çevreleyen dünyada bir eyleyen olmalarını sağlayan belirli niteliklerle dünyaya gelir ve zaman içinde sosyalleşmeyle birlikte bu özellikler değişime uğrar (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 2246). Ayırıcı Özellik Kuramına göre kişiliğin kendi içinde bir tutarlılığı ve öngörülebilir bir yanı vardır. 5FKM'nin önemli isimlerinden olan McCrae ve Costa

kişiliği oluşturan özelliklerin her birinin iki kutuplu olduğunu ve bunların çan şekline benzer bir dağılım gösterdiğini belirtirler. Yapmış oldukları araştırmalar ve incelemeler neticesinde insanların genellikle her özelliğin iki kutbunun ortasına yakın olduğunu ancak aşırı uçlarda olan istisnalar da olduğunu belirtmişlerdir.

1.1.1. Kişiliği oluşturan etmenler

Eski çağlardan beri kişilik üzerine düşünüp gözlem ve araştırma yapmış her düşünür ya da bilim insanının belirtmiş olduğu gibi kişiliği oluşturan iç ve dış etmenler mevcuttur. Hegelci bir anlayışla ele alındığında kişiliğin oluşumunda kalıtsal ve çevresel etmenlerin eştışimsel bir ilişki kurduğu görölmektedir. Doğuştan gelen biyolojik ve fizyolojik etmenlerin haricinde dünyaya gelen insanın etrafını çevreleyen aile, toplum, kültür ve coğrafya da kişiliğin oluşumunda başat öneme sahip etmenlerdir. “Özgür iradeye karşı belirlenimcilik, genetiğe karşı çevre, biricikliğe karşı evrensellik, etkiselliğe karşı tepkisellik ve iyimserliğe karşı kötümserlik” (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 39) kuramcılarının kişiliğin doğasına dair ortaya koydukları başlıca çatışmalardır.

Kişiliğin nasıl oluştuğuna dair somut verilere dayalı bütüncül düşünce sistemleri ortaya koyan kuramlar incelendiğinde birkaç önemli unsurla karşılaşılmaktadır. Modern çağ öncesinde yaşamış olan insanlar kişiliğin belirli bir amacı ve teolojik bir arka planı olduğuna inanmışlardır. Modern dönemlerde Freud’la kuramsal çerçevesi oluşan psikanalizle birlikte bilinçaltının işleyişinin insan davranışlarının temelini oluşturduğu savunulur. Davranışçı Kuram tarafından ise ödöl, etki ve tepki arasındaki ilişkinin insan davranışlarını nasıl şekillendirdiği ortaya koyulur. Darwinci ve rasyonalist bir anlayışla soyaçekimin en belirgin kişilik etmeni olduğu çoğu kuramcı tarafından kabul edilir. Kişinin yaşam öyküsü ve soy tarihçesinin kişiliğe etki eden önemli etkenlerden biri olduğu ortaya atılır. Canlı ve içinde yaşadığı ortamla ilişkisi nesnel araç ve yöntemlere dayanarak titizlikle incelenmelidir (Yanbastı, 1990, s. 13). İnsan topluluk hâlinde yaşayan bir canlı olduğundan grup ve toplulukla olan ilişkisiyle bağı gözlenip incelenmelidir. Kalıtım ve çevre kişiliği oluşturduğu düşünülen en başat unsurlardır. Kişilik üzerine araştırma yapmış ve çalışmış olan kuramcılarının her biri kişilik kavramını farklı bakış açılarıyla ele almışlardır. Kişilik bir kez gelişip oluştuktan sonra duyguların uyarımı ve düzenlenişi kişilik özellikleri tarafından etkilenir.

1.1.1.1. Kalıtsal etkenler

Biyolojik ve fizyolojik bir yapıya sahip olan insanın kendi içinde âdeta bir tür mikrokozmos olduğu söylenebilir. Antropolojik ve biyolojik açıdan insanın geçmişine bakmak kim olduğu ve gelecekte nasıl biri olabileceği konusunda önemli bilgiler verebilir. Darwinci soyaçekim yasası gereğince bütün canlılar kendilerinden önce gelenlerin genetik miraslarını özdeksel iletkenler aracılığıyla devralırlar. Canlıların en temel varoluşsal güdüsünün hayatta kalmak olduğunu belirten Darwin'in Evrim Teorisi gereğince bir canlının doğal seçim yoluyla içinde yaşadığı ortama uyum sağlaması oldukça önemlidir. Dolayısıyla insanların ve insan topluluklarının birbirleriyle kurdukları etkileşim sonucunda gelişen toplumsal ilişkiler de belirli temel dürtüler çerçevesinde şekillenir ve bunlar insanın kişiliğine yön verir.

Anne ve babadan çocuğa aktarılan kromozomlar kişiliğin ne tip özellikler geliştireceğini önceden belirler. Kişiliğin büyük ölçüde bilinçdışı güçler tarafından belirlendiğini savunan Freud'a göre en baskın bilinçdışı içgüdüler olan cinsellik ve saldırganlık biyolojik etmenlerden kaynaklanmaktadır (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 49). İnsanın doğasına dair Kalvinistlerin, insan doğası gereği kötüdür, savına benzer bir sonuca varır. Bunun gibi Davranışçı Kuram da oldukça deterministtir. Ancak Freud'un bu dönemdeki hastalarının çoğunlukla üst sınıf kadınlar olduğunu ve kadınların XIX. yüzyıl İngiltere'sinde cinsel olarak fazlasıyla bastırılmış olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Kuramını geliştirdiği dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmak daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Gordon Allport, Raymond Cattell ve Hans Eysenck gibi Ayırıcı Özellik kuramcıları da genel olarak kişiliğin kalıtım temelli olduğunu savunurlar. Faktör yaklaşımını benimsemiş olan kuramcılar yapmış oldukları araştırmalarda insanın üç temel kişilik boyutu olduğunu tespit etmiş ve bu tespitin sağlamasını yapmak için kültürlerarası araştırmalar yapmışlardır. Bulguların farklı kültürlerde de tekrar ettiğinin gözlemlenmesi üzerine tespit edilen kişilik özelliklerinin biyolojik temelleri olduğu ortaya koyulmuştur (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 64-65). Doğuştan sahip olunan kişiliğin kalıtsal yönüne *mizaç* adı verilmiştir. Kalıtımın kişilik üzerindeki etkisini inceleyen araştırmacılar ikizler üzerinde boylamsal çalışmalar yapmışlardır. Yapılan araştırmalar sonucunda bazı özelliklerin doğrudan kalıtımla, bazılarının ise çevreyle ilgili olduğu

anlaşılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda insan kişiliğinin etkin mi yoksa edilgen mi olduğu sorusu günümüzde de hâlâ tartışılmaktadır.

1.1.1.2. Çevresel etkenler

Kalıtımsal etkenler kişiliğin oluşumunda her ne kadar başat belirleyicilerden olsa da hiç şüphesiz insanın içine doğduğu ve büyüdüğü ortam da kişilik özelliklerinin belirlenmesinde son derece etkilidir. Kişilik araştırmacılarının genel olarak hemfikir olduğu hususlardan biri, çevrenin insanın gelişim döneminde fazlasıyla etkili olduğu ancak gelişimini tamamladıktan sonra dış etkenlerin önemini yitirdiğidir. Hatta Ayırıcı Özellik kuramcılarında olan Eysenck çevrenin kişiliğin gelişmesinde önemli bir etken olmadığını savunmuştur (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1163). Kişinin sahip olduğu kişilik potansiyelleri kalıtım yoluyla belirlense de bunların ne derecede ve ne biçimde şekilleneceği geliştiği ve yaşadığı ortama bağlıdır.

Dolayısıyla eğitim, yetiştirilme tarzı ve sosyal çevre gibi çevresel etkenler aracılığıyla kişiliğin oluştuğunu savunan kuramcılar genellikle Davranışçı ya da Sosyal Öğrenmecidirler. Aile, toplum ve kültür yetişkinlik dönemine kadar kişiliğin oluşmasında önemli bir rol oynar. Kişiliğin oluşumunu etkileyen bu üç sosyal etken aynı zamanda birbirlerini de sürekli olarak etkiler. Anneyle babanın medenî durumu, barınma, çocuk sayısı, mali durum, çocukların doğum sırası, ebeveynlerin ayrı yaşaması, boşanma, doğum, ölüm, üvey ya da öz olma gibi ailesel etkenler kişiliği yüksek düzeyde etkileyen çevresel unsurlardır. Çoğu zaman kişi, mensubu olduğu toplumun değer ve normlarını taşıyabilir. Ancak bu değerlerin ve normların dışında kalarak kişilik geliştiren kişiler de mevcuttur. Kişinin mensubu olduğu toplumsal sınıf da kişiliğin oluşumunda önemli bir yere sahiptir.

“Kültürlerin bireyci ve toplulukçu oluşu, toplumu ve aileyi oluşturan bireyleri etkiler ve bu etkiler en temelde aile yetiştirme pratikleri aracılığıyla bireylerin kişiliğine yansır” (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 95). Dolayısıyla içine doğulan ya da içinde yaşanan kültürün bağlamına göre farklı kişilikler geliştirilebilir. John Whiting tarafından geliştirilen Psikokültürel Araştırma Modeli’ne göre insanın kalıtımsal gizilgücü kültürle etkileşerek gelişir. Bu modele göre çevre ve tarih karşılıklı olarak birbirini etkilemiştir. İklimin ve coğrafyanın durumuna göre göçler, buluşlar ve aktarımlar olmuştur. Ardından *sürdürme sistemleri* adını verdiği yerleşme biçimleri, üretim araçları, geçim kaynakları, toplumsal yapı, savunma sistemi, hukuk ve iş bölümü

başlıca etkenlerdendir. Yerleşilen çevre, bakıcılar ve öğretmenler, görevler, annenin iş yükü gibi unsurlara da *çocuğun öğrenme çevresi* adı verilir. Bunlar, *doğuştan gelen* ihtiyaçlar, dürtüler ve yeteneklerle *yetişkinlikte öğrenilen* davranışlar, değerler, normlar ve çatışmaları etkiler (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 101-102).

1.2. Kişilik Kuramları

Kişiliğin ne olduğu ya da ne olmadığı üzerine antik çağlardan itibaren düşünmeye başlamış olan insanoğlu akılcılığın ve özdekçiliğin güç kazanmasıyla birlikte kişilik alanındaki araştırmalarını yoğunlaştırmış ve birbirinden farklı bakış açıları çerçevesinde kişiliğe dair gerçeklikleri bütüncül ve tutarlı düşünce sistemleriyle yorumlamıştır. Kuram, gerçekliğin tamamı ya da belirli bir alanının belirli bir bakış açısından anlaşılıp açıklanabilmesi için bütüncül ve tutarlı kavramlar geliştirilmesidir. Sanayi devrimi ve anamalcı iktisadi-siyasi dizgeden önceki dönemlerde kişilik genel olarak görünen gerçekliğin ardındaki mistik bir evrenle ilişkilendirilmişse de modern dönemlerden itibaren dünyaya bakış açısı değişmeye başlamış olan insanoğlu kişiliğin ne olduğuna dair daha somut ve nesnel tanımlar yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda bilimsel bir yöntem olarak kuramlar, “araştırmalar yapmaya ve elde edilen gözlemleri organize etmeye yarayan araçlardır” (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 28). Belirli olguları inceleyip değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş kavramlar ve varsayımlardan oluşmasının yanında araştırmacının tümdengelimci bir anlayışla sınamasının mümkün olduğu hipotezler geliştirmesine imkân sağlayan sistemlerdir. Genel olarak kuramlar, belirli bir konu ya da olgu hakkında bütüncül ve tutarlı bir anlayışla geliştirilmiş olan kavramlar çerçevesinden gerçekliği anlama, açıklama ve yordamaya yardımcı olur (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 29). Sözlük anlamı olarak kurama denk gelen Fransızcadaki *théorie* ve İngilizcedeki *theory* kelimeleri, Yunancada *bir şey hakkında düşünme eylemi* anlamını taşıyan *theōria* sözcüğünden türemiştir (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 153).

Eski çağlardan günümüze kadar birçok düşünür, kişiliğin ne olduğuna dair birbirinden farklı kuramlar geliştirmişlerdir. Çoğu kuram, kendisinden önce yaygın olarak kabul edilmiş olanın eleştirisiyle gün yüzüne çıkar ve öncülünün antitezi olma niteliğine sahip olur. Antik Yunan düşünürlerinden Platon, Aristo ve Hipokrat, kişilik üzerine kuramsal görüşler ve düşünceler ortaya koyduğu bilinen ilk öncülerdir. Daha sonraki dönemlerde Aguias, Benhaus, Comte, Machiavelli, Kirkegaard, Hobber, Locke ve Darwin de insanın

ve kişiliğin ne olduğuna dair önemli düşünceler geliştirmişlerdir. Ancak kişilik psikolojisine dair somut ve nesnel veriler, klinik gözlemlerin yapılmaya başladığı tarihlerde toplanmaya başlamıştır (Yanbastı, 1990, s. 7). Charcot, Janet, Freud, Jung ve McDougall'ın ortaya koymuş olduğu kavramlar ve kuramsal çerçeveler bugün dahi psikoloji biliminin temellerini oluşturmaktadır. Bunlardan başka William Stern'in başlattığı Gestaltçı yaklaşım alana büyük katkı sunmuştur. Bunlarla birlikte “psikometri ve insan davranışlarında ölçme ve değerlendirme ve bireysel ayrılıkların saptanması kişilik kuramlarının gelişmesinde başka etki boyutunu oluşturmuştur” (Yanbastı, 1990, s. 7).

Yaşadıkları çağın koşulları ve kültürel normlarına göre aykırı girişimlerde bulunmuş olan kişilik kuramcıları oldukça yenilikçidirler. Olgulara ve durumlara işlevsel bir anlayışla yaklaşan kuramcılar canlının uyum sağlamasında belirleyici olan etkenleri araştırır ve kişinin yaşamına ve sinirsel sağlığına etki eden etkenlerin belirlenmesini amaçlayıp bunların ölçülüp değerlendirilmesi sonucunda tanımlar yapmışlardır. Kişinin bir eylemi neden gerçekleştirdiği sorusuna yanıt bulmak o kişiyi anlamada başat bir rol oynayacaktır. Kişilik kuramcıları natüralist bir anlayışla kişiyi doğal ortamında ve günlük rutini içerisinde incelemek gerektiğini savunurlar. İnsanı her yönüyle bütüncül bir anlayışla ele almak gerekmektedir. “Wiggins (1979), kişilik çalışmalarının temel amacının, insanların belli durumlarda belli biçimlerde davranma eğilimlerini, sistematik bir biçimde ele almaya imkân sağlaması olduğunu belirtmektedir” (Somer, Korkmaz, & Tatar, 2011, s. 7). Başarılı bir kişilik kuramı olmazsa olmaz dört niteliğe sahip olmalıdır. Bunlar *betimleme, açıklama, yordama ve kontroldür*¹.

Birbirinden farklı birçok faktörün birbiriyle değişik oranlarda eylemsel bir şekilde etkileşmesi sonucunda insanın davranışlarını anlamlandırmak oldukça zor bir hale gelir. Oldukça karmaşık bir varlık olan insanın kişiliğini anlama konusunda psikologlar fen bilimlerinde olduğu kadar kesin bulgulara ve verilere ulaşamamaktadırlar. Kimi psikologlar araştırmalarında bilinçdışı güçlere daha fazla eğilirken, kimi kişinin öğrenme tarihçesine, kimi de zihinsel süreçlerin incelenmesine odaklanmıştır. Yapılan araştırmalar

¹ *Betimlemede*, uygun tanımlar aracılığıyla karmaşık bir yapıya sahip olan kişilik hakkında ortaya koyulan veriler organize edilir. *Açıklamada* ise davranışların nedeni tutarlı bir şekilde açıklanmalıdır. Kuram aynı zamanda kişilikten yola çıkarak kişinin geleceğini yordayabilmelidir. *Kontrolde* ise ortaya koyulan veriler ışığında kuramın bazı uygulamalar önermesi gerekmektedir. bkz. Yazgan İnanç, Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi, Ankara, 2022, ss. 32-34. Bunlar haricinde başarılı bir kuramın ne tür nitelikler taşıması gerektiğine dair bkz. Gençtanırım-Kurt, Çetinkaya-Yıldız, *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle*, Pegem Akademi, Ankara, ss. 163-169.

çerçevesinde somut veriler toplanabilse de bu verilerin yorumlanması oldukça öznel olabilmektedir. Geliştirilen kuramlar farklı kişilerde sınanabildiği sürece bilimsel olma niteliklerini kaybetmezler. Hiçbir kuram bütün gerçekliği olduğu gibi yansıtmasa da insanın kim olduğunu anlama konusunda önemli katkılar sağlar.

Bilhassa XIX ile XX. yüzyıla gelindiğinde yapılan klinik gözlemler ve incelemeler ışığında birçok kuram geliştirilmiştir. Genellikle danışanlarında duyguların boşalmasını sağlayan arındırıcı hipnotizmayı kullanan Breuer'in yönetimini terk eden Freud, danışanlarını uyanık durumdayken özgürce konuşmaya yöneltir. Serbest çağrışıma dayanarak geliştirmiş olduğu yeni yöntemine psikanaliz adı verilir. Nevrozların cinsel çatışmalardan kaynaklandığı görüşü dönemindeki meslektaşları tarafından küçümsenmişse de ilerleyen dönemlerde geliştirmiş olduğu yönetime psikologlar tarafından sıklıkla başvurulur. Psikanalizde de determinist bir anlayış hakimdir ve kişiliğin oluşumla gelişimi kalıtıma dayandırılır. *Bilinç, bilinçaltı, bilinçdışı, id, ego, süperego, haz ve libido* gibi kavramlar kuramının temelini oluşturur (Yanbastı, 1990, ss. 15-26). İnsanın doğumundan erişkinliğine kadar geçirdiği süreçleri dönemlere ayırır ve gelişim dönemlerini betimleyip açıklar². Freud'un psikanaliz kuramı haricinde kişiliğin kalıtsal etkenler, çevresel etkenler ve geçmiş yaşantılardan etkilenecek geliştiğini savunan birçok kuram mevcuttur.

Anna Freud, Carl Jung ve Karen Horney Neo-Freudyen kuramcılar olarak nitelendirilmektedirler. Anna Freud babasının çalışmalarını geliştirmek için çaba sarf etmişken Carl Jung'e göre kişilik, bilinçdışında kalan ve kolektif bilinçdışı adını verdiği etkenler aracılığıyla oluşur. Horney ise Abraham Maslow'un görüşlerinden etkilenecek kişilerin kendilerini gerçekleştirebileceği görüşünden yana tavır almıştır. Psikososyal Gelişim Kuramına gelince Erikson, gelişmekte olan çocuğun içinde büyüdüğü çevrenin, kendi farkındalığını oluşturması ve geliştireceği öz kimlik bakımından başat bir rol oynadığını savunur. Erich Fromm'un Özgürlükten Kaçma Kuramına göre ise kişi üretim ilişkilerindeki rolü ve sevgi ihtiyacını giderme bağlamında incelenmelidir. Fromm'a göre kişi kendi sorunlarına yine kendi başına çözüm bulmalıdır. Adler'e göre ise kişi daima üstünlük arayışındadır. Adler'e göre üstünlük arzusu, Freud'un en güçlü dürtü olduğunu iddia ettiği cinsellikten bile güçlüdür. Maslow'a göre ise ihtiyaçlar kişinin kişiliğini ve

² Freud'un belirtmiş olduğu kişilik gelişim dönemleri şunlardır: Oral Dönem, Anal Dönem, Fallik Dönem, Gizlilik Dönemi ve Genital Dönem. bkz. Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1990, ss. 24-25.

davranışlarını şekillendirmektedir. Kuramların sayısı çoğaltılabilir. Bunlar haricinde Harry Stack Sullivan'ın Kişilerarası İlişkiler Kuramı, J. B. Watson ve B. F. Skinner'ın Davranışçı Kuramı, Albert Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı, George A. Kelly'nin Kişisel Yapılar Kuramı, Rollo May, Viktor E. Frankl ve Irvin Yalom'un Varoluşçu Kuramı ve son olarak Ayırıcı Özellik Kuramı temel olarak insan doğası biricik midir yoksa evrensel midir sorusuna yanıt aramaktadır. İnsanlardaki müşterek kişilik özelliklerine mi yoğunlaşmak gerekir yoksa farklılaşmayı sağlayan özellikler mi incelenmelidir? Bu kuramlar insanı ve kişiliği anlamamıza ciddi ölçüde yardımcı olsalar da bunların çoğu dönemin ayrıcalıklı sınıfları üzerinde yapılan klinik tedaviler sonucunda geliştirilmiş ve biyolojik cinsiyet üzerinden kurgulanmıştır. Toplumsal cinsiyeti dikkate alarak geliştirilmiş bir kuram henüz mevcut değildir (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023). Ancak 1980'li yıllarda teknolojinin gelişmesi ve dijitalleşmeyle birlikte Ayırıcı Özellik kuramcılarının geniş örneklem kümelerinden oldukça fazla veriyi toplayıp işlemesi mümkün hale gelmiştir. Bu sayede kişilik özellikleri araştırmaları sayısal, nesnel ve somut olma hüviyeti kazanmıştır. Ayırıcı Özellik Kuramı kişiliği tamamen açıklamayı iddia etmez. Ulusal dillerdeki kişiliğe dair sözcüklerle kişiliğin ele alınmasında geniş bir çerçeve sağlar. “Digman (1990), BFM'nin kişiliğe ilişkin neden sorusuna bir cevap oluşturmasa da kişiliğin yapısına (nasıl sorusuna) ilişkin iyi bir cevap oluşturduğunu belirtmektedir” (Somer, 1998, s. 19).

1.2.1. Ayırıcı özellik kuramı (Trait theory of personality)

Modern öncesi dönemlerde insanın sahip olduğu kişilik özellikleri neredeyse dünyanın her yerinde kaderci ve mistik bazı açıklamalara dayandırılmıştır. Antik Yunan tıbbının babası olarak kabul edilen Hipokrat insanın kişiliğini oluşturan unsurların insanda bulunan bazı sıvılar olduğunu savunmuş ilk kişidir. Hipokrat'a göre kan, balgam, sarı safra ve kara safra kişinin kişiliğini belirleyen temel unsurlardır. Kanı yüksek olan bireyler neşeli ve sosyal, balgamı yüksek olan kişiler sakın ve uysal, sarı safrası yüksek olan hırslı ve lider ve son olarak kara safrası yüksek olanlar duygusal ve içe dönük kişiliklere sahip olmaktadır (Ze'evi, 2008, s. 36).

Ancak kişilik üzerine düşünülmesi ve araştırma yapılmasıyla modern dönemlerde kişiliğe dair daha somut, bütüncül ve tutarlı görüşler geliştirilmiştir. XIX. yüzyılda yaşamış İngiliz bir bilim insanı olan Sir Francis Galton kişilikteki farklılıkların dünya dillerinin bazılarında ya da tamamında faktörler hâlinde kodlanabileceğini ortaya atmıştır (Galton,

1884). Uygun bir sözlük üzerinde sayım yaparak kişiliğin daha belirgin yönlerinin tespit edilebileceğini ve bunların çatı özellikler, yani faktörler, altında sınıflandırılabilceğini savunmuştur (Goldberg, 1990, s. 1216). İncelemiş olduğu sözlükte bin kadar kişilik kavramı tespit etmiş olan Galton, bunların her birinin kendine özgü bir anlam nüansına sahip olduğunu ve her birinin farklı faktörlerden farklı oranlarda yük alabileceğini iddia etmiştir.

Kişilik özelliklerine dair bir taksonomi geliştirme girişiminde bulunmuş ilk kişi Louis Leon Thurstone'dur. 1933 yılında faktör analizini kullanarak altmış kişilik özelliğini sıfatlar hâlinde ele alan bir çalışmada beş faktörün dağılım sıklığını göstermiştir (Plaisant, Guertault, Courtois, Réveillère, Mendelsohn & John, 2010, s. 482). Altmış kişilik özelliği bin üç yüz değerlendiriciye verilir. Her değerlendirciden iyi tanıdığı bir kişiyi düşünmesi ve o kişiyi günlük bir konuşmada tanımlarken kullanabileceği her sıfatın altını çizmesi istenir. Bunlara ait tetrakorik korelasyon katsayıları çoklu faktör analiz yöntemleriyle incelenir. Altmış sıfattan oluşan tüm listenin yalnızca beş bağımsız ortak faktör varsayımıyla açıklanabilmesi psikoloji biliminin ilgi konusu olur (Thurstone, 1934, ss. 12-14; Digman, 1996, ss. 8-9).

Psikoloji biliminde Freudyen yaklaşımı reddedip bilinçdışı ve soyut olanı irdelemek yerine kişiliğin bilinçli ve somut yanlarına odaklanan Allport, bu alandaki ilk çalışmasını 1921 yılında *Personality Traits: Their Classification and Measurement* adlı çalışmayla yapmıştır. İnsanî her davranışın ve düşüncenin bilinçdışı süreçlerden kaynaklandığını iddia eden Freud'un bu düşüncesi yerine insan kişiliğini somut olarak incelemek ve anlamak ister. Dolayısıyla Allport'un asıl amacı insanın ortak ve ayırıcı özelliklerini tespit edip bu özelliklere ne derecede sahip olduğunu oranlamak olmuştur. Yine Freud'un aksine Allport psikoloji alanındaki araştırmalarını hastalardan ziyade sağlıklı kişiler üzerinde yürütmüş ve psikoterapiyle klinik gözlemlere başvurmamıştır. Her insanın biricik ve kendine özgü kişilik özellikleri olduğunu savunan Allport'a göre her insanın davranışları kendine özgüdür. Buna göre insanların kişilik olarak birbirlerinden nasıl ayrıldıklarını anlamak ve açıklamak için *ayırıcı özellik* (trait) kavramına başvurmak gerekmektedir. Allport'a göre kişiliği oluşturan özellikler zaman içinde değişime uğramadığı gibi içinde bulunulan durumlarda da istikrar gösterir. Bu kurama göre birey farklı durumlar dâhilinde bile sergilediği davranışlarda tutarlı ve istikrarlıdır. Genellikle her insan kişilik olarak belirli davranış kalıplarına sahiptir. İnsan davranışlarının eş

anlamalı sıfatlar ya da hem nitelik hem de içerik olarak aynı mahiyete sahip çatı boyutlarıyla/faktörlerle tanımlanabileceği varsayılır. Kişinin araştırmalar sonucunda belirlenmiş bir kişilik özelliğinden almış olduğu sayısal değer diğerlerinin almış olduklarıyla kıyaslanır. Her kişiye uygulanabileceği savunulan bu özellikler Allport tarafından *ortak ayırıcı özellik* (common trait) olarak adlandırılmıştır. Allport’a göre kişinin sahip olduğu herhangi bir kişilik özelliği farklı kişilik faktörlerinden ve özelliklerinden farklı oranlarda etkilendiğinden farklı ve eşsizdir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, ss. 1034-1102).

İnsanoğlunun sahip olduğu her davranışın ve kişilik özelliğinin her ulusal dilde kodlanabildiğini ve bu özelliklerin evrensel olduğunu savunan Ayırıcı Özellik kuramcıları çeşitli sözlüklerde kişilik özelliği belirten sözcükleri araştırırlar. İnsan kişiliğinin önemli, ilgi çekici veya faydalı olan tüm yönlerinin hâlihazırda dilin özünde kaydedilmiş olduğu varsayımına dayanılır. Özellik terimlerinin eş anlamlılarını ve çok sayıda yaklaşık eş anlamlılarını tespit etmek oldukça önemlidir. Ancak zaman içinde insan davranışları ve düşünceleri değiştiği gibi insan davranışları için geçmişte kullanılmış olan sözcükler günümüz davranışlarını belirtme konusunda sorunludur. Zira geçmişte bazı toplumsal sınıflar ve tarihsel bağlamlar içinde üretilmiş olan kavramlar zaman içinde değişime uğramış ve bağlamından koparılmıştır (Cattell, 1943, ss. 483-486). Ayırıcı Özellik Kuramının kişiliği tamamen açıklamak gibi bir iddiası yoktur. Dilden hareketle kişiliğin ele alınmasında geniş bir çerçeve sağlar. Kişilik özellikleri insanoğlu için önemliyse bunların dilde temsil edilmesi gerekmektedir. Sözcük varsayımına göre tüm önemli bireysel farklılıklar dilin gelişimi sırasında doğal bir dili konuşanlar tarafından kayıt altına alınmış ve özellik terimleri olarak kodlanmıştır. “Psikologlar 1920’lerden beri kişilerin fenotipik özelliklerini ayırtetmede (dil denen), bu zengin kaynağa yönelmişlerdir” (Somer, Korkmaz, & Tatar, 2011, s. 3). Bu terimlerin kodunun çözülmesiyle kişiliğin temel boyutlarının keşfedilebileceği savunulur (McCrae & John, 1992, s. 184). Evrensel olarak kişilik özelliklerine dair her dilde belirli terimler olduğu varsayımından yola çıkarak yapılan sözcük çalışmaları, bir sözlükte yaygın olarak kullanılan kişilik tanımlayıcı sıfatların örnek bir kümesini çıkartarak başlar. Ardından araştırmaya katılan katılımcılardan bir sözcük örneklemeden kendi kişiliklerini ya da akranlarının kişiliğini bu sıfatlarla değerlendirmeleri istenir. Daha sonra birlikte kümelenecek olan sıfat gruplarını belirlemek amacıyla faktör analizi tekniği kullanılır (Soto, Kronauer & Liang, 2016, s. 507). Allport ve Henry S. Odbert İngilizce *Webster’s*

New Unabridged International Dictionary'de kişiliği tanımlayan tüm terimleri ayrıştırarak bir sözcük çalışması yapmıştır. Bu çalışma, bir kişinin davranışını diğerinden ayırt etmek için kullanılabilecek tüm terimleri içeriyordu. Yapılan listede toplamda on sekiz bin kelimeye ulaşılmıştır (Plaisant, Guertault, Courtois, Réveillère, Mendelsohn & John, 2010, s. 481). Not edilmiş olan kelimeler dört farklı grupta sınıflandırılmıştır (Cattell, 1943, s. 487). Sıcak ve girişken gibi terimlerin aynı faktörü tanımlaması, bu iki özelliğin insanlarda birlikte görülmesinden değil, bu kelimelerin kendilerinin yarı eş anlamlı olması ve kısmen aynı kişilerarası davranışlara atıfta bulunmasından kaynaklanabilir. Borkenau bu durumu iki kavram arasındaki *referans örtüşmesi* (referential overlap) olarak adlandırır (McCrae & John, 1992, s. 193). Ancak Allport ve Odbert'in sözcük yaklaşımına yaptıkları bir eleştiri, geçmişte üretilmiş kişilik özelliği isimleri arasında bir çağa ve kültüre özgü pek çok kelime bulunmasıdır. Hızla değişen bir kültürde ortaya çıkan yeni özelliklerin geçmişten gelen isimlerle ele alınmasının sakıncalı olacağını ifade ederler (Cattell, 1943, s. 483).

Kuramın bir diğer önemli ismi olan Raymond Bernard Cattell'e (1905-1998) gelinecek olursa Freudvari tümdengelimci kuramlar ve kavramlar yerine deneysel araştırma yöntemlerine dayanarak tümevarımcı bir yaklaşım benimsemeyi tercih etmiştir. İnsan davranışının dizgeli bir modelini çıkartma gayretinde olan Cattell'in asıl amacı faktör analizi tekniği aracılığıyla kişiliğe dair temel nitelikleri ortaya koymaktır (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1118). "Faktör analizini gerçekleştirmenin ilk basamağı çok sayıda insandan veri toplamaktır" (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, ss. 1120-1121). Kişinin günlük yaşamındaki gerçek davranışlarından ya da kişiyi yakından tanıyan kimselerin yaptığı değerlendirmelerden elde edilen *L-verisi*, kişinin kendi davranışları hakkındaki değerlendirmeleriyle elde edilen *Q-verisi* ve son olarak kişinin zekâsının ve yeteneklerinin nesnel testler aracılığıyla ölçülmesiyle elde edilen *T-verisi*yle kişinin kişiliğine dair veriler toplanılır (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 2124-2125). Elde edilen veriler aracılığıyla yapılan faktör analizlerinin amacı kişiliği anlamak ve "kişinin belirli bir durumda nasıl davranacağını" (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1123) yordamaktır.

"Cattell (1947), Allport ve Odbert'in kullandığı yaklaşık 4500 sıfatla yaptığı çalışma sonucunda bu sıfatları 35 iki uçlu değişken haline getirmiş ve faktör analizleri sonucunda

16 faktör bulmuştur” (Somer, 1998, s. 18)³. Üniversite öğrencileriyle yapılan akran değerlendirmelerinin faktör analitik çalışmalarına dayanan ve ardından hem anket hem de nesnel testle genişletilen Cattell’in modeli, bireysel farklılıkları tanımlamak için kullanılan İngilizce veya başka bir dildeki binlerce terimin düzenlenmesinde daha nesnel bir yaklaşım olarak bilimsel çevreler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Digman, 1990, s. 419; John & Srivastava, 1999, s. 104). “16 kişilik özelliğini ölçmek üzere bir de ölçek (16 PF Kişilik Envanteri – 16 Personality Factor Questionnaire) geliştirmiş olan Cattell davranışın yordanmasında önemli role sahip olanın kaynak özellikler olduğunu iki ya da daha fazla kaynak özelliğin etkileşimi neticesinde ortaya çıkan yüzeysel özelliklerin” (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1128) önemsiz olduğunu belirtmiştir.

Bir bireyin kişiliğini meydana getiren müşterek sıfatların örgütlenişi kişiye özgü ve her kişi özgün kişiliklere sahip olsa da Cattell’in asıl ilgisini çeken bireylerin tek tek kişiliğini anlamaktan ziyade davranış güdümlen genelle kanunları bulmak olmuştur. Alan üzerine yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Cattell toplamda on altı adet kaynak kişilik özelliği olduğunu tespit etmiştir. Tasarlamış olduğu envantere bu kaynak kişilik özelliklerini iki kutba ayırmıştır⁴. Ona göre bu kaynak özellikler yetenek, mizaç ve dinamik olmak üzere üçe ayrılmıştır. “Yetenek özellikleri belirli bir durumun karmaşıklığına karşı koyma becerisini ifade eder. (...) Mizaç özellikleri, duygusal hayatı ve davranışın biçimsel özelliğini ifade eder. (...) Dinamik özellikler motivasyonla ilgili özelliklerdir” (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 2113-2114).

Farklı kuramcılar tarafından geliştirilmiş birbirinden farklı faktör modelleri için ilk yapılması gereken birçok farklı örneklem kümesi üzerinde incelemeler yapmak ve yapılan incelemeleri sayıya dökmektir. Kısacası yapılması gereken ilk iş sayısal ölçümler gerçekleştirmektir. Ancak her ne kadar kalabalık gruplar üzerinde birçok gözlem ve test yapılsa da kişinin hangi durumda ve hangi duyguyla nasıl davranacağını kestirmek oldukça zordur. Bundan dolayı kişilik tıbbilimcilerine göre kişinin kişilik özelliklerini incelemek haricinde duygu durumu ve sosyal rolleri de dikkate almak gerekir (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 2121). Sözü geçen alanda yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Cattell önemli bir kişilik psikometristi olarak itibar kazanmıştır.

³ Ancak bu konuda araştırma yapan sonraki araştırmacılar bu faktörleri tespit edememiş ve bu sıfatlardan toplamda sadece beş sınıflama oluşturmuşlardır.

⁴ Raymond Cattell’in geliştirdiği 16 Kişilik Faktörü şeması için bkz. Banu Yazgan İnanç, Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi, Ankara, 2022, ss. 1136-1137.

Kişilik özellikleri duruma göre farklılık gösterebilse de geniş davranış örüntülerinde belirli bir tutarlılık gösterileceği konusuna kesin gözüyle bakılır. Dolayısıyla davranışlar tek tek değil birbirleriyle olan ilişileşim ve örüntü doğrultusunda incelenmelidir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 2).

“Eysenck de Cattell gibi psikolojinin amacının davranışı yordamak olduğunu ve kişiliğin incelenmesinde faktör analizinden yararlanılması gerektiğini belirtmiştir” (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1153). Eysenck’e göre kişinin biyolojik temelleri kişiliği oluşturan en temel unsurdur ve bu temeller açığa çıkarılmadığı sürece faktör analizi modelleriyle keşfedilecek kişilik bileşenleri yetersiz ve anlamsız olacaktır. Ebeveynlerden ya da seleflerden geçen kalıtsal özelliklerle kişilik özellikleri arasında güçlü bir bağ olduğunu savunan öncü psikologlardan biri Eysenck’tir. “Psikolojinin diğer bilim alanları gibi kanıta dayalı olması (...) ve öne sürdüğü her görüşün ölçülebilir, tekrarlanabilir ve kanıtlanabilir olması” (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 2243-2244) gerekmektedir. Eysenck’e göre faktörleri belirlemede başvurulması gereken dört temel ölçüt mevcuttur. Bunlar; güvenilir ve yenilenebilir olmak, faktörün kalıtsal bir temelinin olması, faktörün kuramsal bir bakış açısıyla anlamlı olması ve faktörün sosyal açıdan anlamlılık taşımasıdır (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, ss. 1154-1155). Kişiliğe ait farklı boyutları keşfetmek amacıyla faktör analizinden faydalanmış olmasının yanında Eysenck, bulgularını çeşitli testler ve deneysel çalışmalarla desteklemiştir.

Kendi ayırıcı özellik kuramını geliştirdiği ilk dönemlerde Eysenck dışa dönüklük ve nevroitiklik adını vermiş olduğu iki kişilik boyutu tespit etmiş olsa da ilerleyen dönemlerde yapmış olduğu çalışmalar güdümünde dürtü kontrolü/psikotizm adını verdiği bir başka boyut daha keşfetmiştir. “Bu üç kişilik boyutundaki değişkenliğin %75’inin kalıtımla açıklanabileceğini belirten Eysenck’e göre çevrenin bu değişkenlikteki payı, %25 ile sınırlıdır” (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1163). İnsan kişiliğinin neredeyse tamamen kendi iradesi dışında kalan kalıtsal etmenlerle şekillendiğini savunan bu kuram insanın kendi eylemlerinin, tavırlarının ve tutumlarının sorumluluğunu alması hususunda engel oluşturmaktadır. Aynı zamanda kişilerin birbirleri üzerindeki etkilerini de yok saymaktadır.

Ayırıcı Özellik Kuramının gelişmesine katkı sağlamış bir başka isim olan Henry Murray de kişilik özelliklerinin insanın gereksinimleri güdümünde şekillendiğini savunmuştur. Murray’e göre her insanın bazı psikolojik gereksinimleri vardır. Her insan için geçerli

olabilecek bir ihtiyaçlar hiyerarşisi olduğunu ve insanların bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla bir kişilik geliştirdiğini savunur. Tasarlamış olduğu ihtiyaçlar kataloğuna göre *Anlaşılma* (Understanding), *Değişim* (Change), *Duyarlılık* (Sentience) ve *zerklik* (Autonomy) gibi deneyime açıklıkla ilgili ihtiyaçlar; *Mütevazılık* (Abasement), *şefkat* (Nurturance) ve *Düşük Saldırganlık* (Low Agression) gibi yumuşak başlılıkla ilgili ihtiyaçlar ve ayrıca *Başarı* (Achievement), *Düzen* (Order), *Dayanıklılık* (Endurance) ve *Bilişsel Yapı* (Cognitive Structure) gibi sorumluluk ile ilişkili ihtiyaçlar bulunmaktadır (Costa & McCrae, 1992, s. 656). McCrae ve Costa'ya göre bazı kişilik kuramcıları, ihtiyaçları düşünmenin hedef odaklı olduğunu ancak kişilik özelliklerinin kendiliğinden ve değişmeyen alışkanlıklar olduğunu ifade etmişlerdir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 21).

“Ayırıcı zellik kuramcıları kişilik çalışmaları için ölçümleri, fen bilimlerindekiler kadar nesnel ve güvenilir olan yeni bir yaklaşım arayışı içindedirler” (Gençtanırım-Kurt & etinkaya-Yıldız, 2023, s. 2036). Özellik terimlerinin olmazsa olmaz iki mahiyeti vardır. Bunlar tutarlılık ve ayırt ediciliktir. Tutarlılık, kişilik özelliğinin kişinin davranışlarında belirli bir düzen ve srekliplik göstermesi anlamına gelir. Ayırt edicilik ise kişilerin belirli bir kişilik özelliğine sahip olma derecelerine göre birbirlerinden farklılaştıkları anlamına gelmektedir (Gençtanırım-Kurt & etinkaya-Yıldız, 2023, ss. 2038-2040).

Cattell'in tespit ettiği faktörlerin ve değişkenlerin oldukça basitleştirilmiş bir sınıflandırmasını yapan Fiske (1949) daha sonra Büyük Beşli (Big Five) olarak bilinecek bir model geliştirir. Bu faktörleri açıklığa kavuşturmak amacıyla Tupes ve Christal sekiz farklı örnekten elde edilen korelasyon matrislerini yeniden analiz etmiştir. Gerçekleştirilen tüm incelemelerde Tupes ve Christal bir dereceye kadar sabit ve tekrar eden beş faktör keşfetmişlerdir. Norman, Borgotta, Digman ve Takemoto-Chock da Cattell'in 35 değişkeni üzerinde yaptıkları incelemelerle beş faktörün tekrar ettiğini tespit etmişlerdir. İngilizce sözlüklerdeki kişilik özelliği tanımlayıcı sözcükler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda beş faktör olduğunu tespit eden ilk kişi Warren T. Norman olmuştur (Gençtanırım-Kurt & etinkaya-Yıldız, 2023, s. 2136). Norman bu beş faktörü: I. Dışa Dönüklük (Extraversion), II. Yumuşak Başlılık (Agreeableness), III. Sorumluluk (Conscientiousness), IV. Duygusal Dengesizlik (Neuroticism) ve V. Kültür (Culture) olarak adlandırmıştır (Somer, Korkmaz, & Tatar, 2011, s. 3). Goldberg de sözlükteki sıfatlara dayalı modeli üzerinde çalışmış ve kendisi de beş kişilik faktörü olduğunu

gözlemlemiştir. McCrae ve Costa dört temel faktör konusunda Norman'la uzlaşırken Kültür faktörünü yeniden tanımlayıp isimlendirmişlerdir. Belirledikleri temel kişilik özellikleri ve boyutları ışığında son faktöre Deneyime Açıklık (Openness) adını vermeyi uygun bulmuşlardır.

1960 ve 1970'li yıllara gelindiğinde bütün dünyayı saran ideolojik tartışmalar nedeniyle yönetime yönelik ağır eleştirilerde bulunulmuştur ve çalışmalar uzun bir süre sekteye uğramıştır. Borkenau tarafından ortaya atılan Örtük Kişilik Özellikleri Kuramı (Implicit Personality Theory) da kuramcıların moral bozukluğuna katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bütün dünyada büyük toplumsal öneme sahip olduğu düşünülen tartışmalar da bilim insanlarını bu alandan uzaklaştırmıştır. Dönemin bazı araştırmacıları, Walter Mischel, Peterson, Ullman ve Krasner, Ayırıcı Özellik alanında yapılan çalışmaları bilimsel bir günah olarak nitelendirmişlerdir. Ayırıcı Özellik alanında yapılan çalışmaların araştırmacılar tarafından deneklerin manipüle edilmesiyle oluşturulduğunu iddia eden araştırmacılar da olmuştur. (McCrae & John, 1992, s. 184; Digman, 1990, s. 420). Aynı zamanda 1990'lı yıllara kadar tüm geleneksel kişilik kuramları yetersiz, hatta hatalı olarak kabul edilir. Güvenilir ve tekrarlanabilir deneysel sonuçları açıklamakta yetersiz kalırlar (McCrae & Costa, 2006, 231; Costa & McCrae, 1992, s. 655).

Kurama, yönetime, modele ve araçlara yönelik yapılan tüm eleştirilere rağmen farklı uluslar ve farklı ulusların dilleri üzerinde yapılan çalışmalar araştırmacılar tarafından tespit edilen kişilik faktörlerinin, boyutlarının ve özelliklerinin evrensel bir niteliği olduğunu ortaya koymuştur. İngilizce ve Almancadan sonra farklı dillere çevrilen sıfatlar ve cümleciklerden oluşan testlerin farklı ülkelerde farklı örneklem gruplarına yaptırılması sayesinde oluşturulan modellerin evrensel bir geçerliliği olduğu ortaya koyulmuştur. Bazı araştırmacılar “kişilik özelliklerinin güdüler, ihtiyaçlar, benlik gibi psikolojik yapılar ve genetik yatkınlıklarla ilişkisini araştırmışlar (...) Diğer bazıları genetik temellerle bağını kurmaya çalışmışlardır” (Somer, 1998, s. 19). Yapılan araştırmalar sonucunda kişilik özelliklerinin tipik olduğu anlaşılmıştır. Saucier ve Goldberg kişilik özelliklerinin fenotipik yanları üzerine çalışmalar yapmışlardır⁵.

⁵ Ayırıcı Özellik Kuramı ve Beş Faktörlü Kişilik Modeli üzerine yapılmış olan çalışmaların bir bibliyografyası için bkz. Christopher J. Soto, J. J. Jackson, “Five-Factor Model of Personality”, *Oxford Bibliographies in Psychology*, ed. Dana S. Dunn, New York, Oxford, 2020.

1.2.1.1. Beş faktörlü kişilik modeli (Big five model of personality)

Yapılan araştırmalar, testler ve anketler sonucunda elde edilen veriler ışığında ayırıcı özellik kuramcıları tarafından birbirinden ayrı modeller geliştirilmiştir. Kişiliğin tüm yönlerini kapsayan ya da en azından bunları eşit yoğunlukta örnekleyebilen yapıya *özellikler kümesi* (trait sphere) adı verilir. Dolayısıyla özellikler, kişinin gözlemlenebilen tüm davranışlarını, tavırlarını ve tutumlarını temsil eden sürekli ancak sonlu ve belirli bir çerçevesi olan alanlardır (Cattell, 1943, s. 482). Kişilik özelliğini *sendrom* (syndrome) olarak adlandıran araştırmacılar ise kişinin hissettiği, düşündüğü ve yaptığı çoğu şeyin anlamlandırılabilmesini ifade etmektedirler (Cattell, 1943, s. 481). 5FKM'nin en büyük başarısı farklı kişilik görüşlerini tek bir çatı altında toplamayı başarmış olmasıdır (Bacanlı, İlhan & Aslan, 2009, s. 262). Bir kişilik özelliği birden çok faktöre bağlı olabilir. Her kişilik özelliği farklı kişilik faktörlerinden yük alır. Rasyonel olma iddiası güden bu kuramcılar bütün hatalara ve önyargılara rağmen insanların genel olarak kendilerini ve başkalarını anlama kabiliyetine sahip olduklarını varsayarlar (McCrae & Costa, 1999, s. 141). McCrae ve Costa'ya göre kişilik özelliği, bazı psikologlar tarafından *treit* olarak da Türkçeye aktarılmış olan kavram, bireylerin düşünce, duygu ve davranışlarında tutarlı kalıplar sergileme eğilimlerindeki bireysel farklılık boyutlarıdır (McCrae & Costa, 1990, s. 23). Kişiliğe dair “neden?” sorusuna yanıtlar arayan bilinçdışı süreçleri irdeleyen kuramlar yerine 5FKM McAdams'a göre kişiliğe dair “ne?” sorusuna yanıt aramaktadır. 5FKK'na göre gözlemlenebilen bütün insan davranışları sınıflandırılır ve böylelikle tiplerin tasviri ve tasnifi kolaylaşır. Özellik terimleri yalnızca anlamsal olarak yalıtılmış eş anlamlı ya da yakın eş anlamlı kümelerden oluşmaz. Birçok terim anlamlarındaki bazı özellikleri başka bir terim kümesiyle, ya da faktörle, paylaşırken diğer anlamsal özelliklerini de başka bir kümeyle paylaşır. Yıldızların gökyüzünde çıplak bir gözle görülmesi gibi özellik terimleri de anlam uzayında bakılan her yerde görülür (Goldberg, 1992, s. 27). Özellikle XX. yüzyılda kişilik psikolojisinin ihtiyaç duyduğu en önemli araçlardan biri özellikleri tanımlayacak bir model ya da sınıflandırmaydı. Kişiliğe dair tüm terimlerin sözlükten ayrıştırılmasıyla başlayan bu çalışmalar genellikle sözcüksel hipotez anlayışı tarafından yönlendirilmiştir. Sözcüksel hipotez, ilgili ve göze çarpan kişilik özelliklerinin çoğunun doğal dilde kodlanmış olduğu iddiasından yola çıkar (John & Srivastava, 1999, s. 103).

Beş büyük kişilik faktörü kalıtsal ve çevresel etkenlerden etkilenmesinin yanı sıra hayat boyu değişime uğrar. Davranış genetiği çalışmalarına göre beş büyük kişilik faktörünün her biri yaklaşık olarak eşit derecede kalıtsaldır. Dolayısıyla her bir özellik boyutunda eşit derecede kalıtsal etki mevcuttur (Soto, Kronauer & Liang, 2016, 507). Aynı zamanda bu görüşe göre eğer çevre kişilik üzerinde etkili olsaydı birbirinden çok farklı kültürlerde kişilik özelliklerinin yapısı, gelişimi ve işleyişinde dikkate değer farklılıkların mutlaka bulunması gerekirdi. Ancak beş faktörlü özellik yapısı her yerde hemen hemen aynı şekilde bulunmaktadır (McCrae & Costa, 2006, s. 235). Kişilik üzerinde yapılan nörobilimsel çalışmalarda dışa dönüklük faktörü ödülleri ilgili bilgilerin işlenmesinde rol oynayan beyin bölgeleriyle ilişkilendirilebilirken, duygusal dengesizlik tehdit ve cezaya dair bilgilerin işlendiği bölgelerle ilişkilendirilir (Soto, Kronauer & Liang, 2016, s. 508). Kalıtımın kişilik özelliklerine etkisinin önemi üzerinde duran araştırmacıların yanında çevrenin önemine eğilen araştırmacılar da olmuştur. Onlara göre çevre temel eğilimleri şekillendirebilir. Bu varsayım, bir kültürden başka bir kültüre göç etmiş kişilere bakılarak kültürleşmenin (fr. acculturation) incelenmesiyle teyit edilebilir. Göçmenler ve halefleri özgün kültürlerinin kişilik özelliklerini sergilemeye devam ediyorsa bu 5FKK'nı destekleyecektir. Ancak göçmenler yerel kültüre mensup yerlilere benzeşmişse ve bu benzeşme yeni kültürde yıllar ve nesiller boyunca artış gösteriyorsa çevresel etkilerin varlığı somutluk kazanır (McCrae & Costa, 2006, s. 237). Çevrenin kişilik özelliklerini etkilediğine dair birçok araştırma yapılmıştır. Kalıtım ve çevresel etkenler arasındaki farkı bir örnekle açıklamak gerekirse; her çocuk dünyaya konuşma yetisine sahip olarak gelir, ancak bir çocuğun hangi dili edineceği tamamen çevresi tarafından belirlenir. Zaman ve kültür kişinin kişiliğine doğrudan etki eder (McCrae & Costa, 2014, s. 227). Ayrıca McCrae, insanî değerlerin bir kültürün baskın özelliklerinden oluşabileceğini ileri sürer (McCrae & Costa, 2006, s. 237). Aynı zamanda McCrae ve Costa'ya göre mutlu bir ailede büyümüş olan çocuklar dışa dönük, yumuşak başlı, sorumlu, deneyime açık ve duygusal olarak dengeli bireyler olurlar (Somer, Korkmaz, & Tatar, 2011, s. 21).

Birçok psikolog, kişilik özelliklerinin bilimsel bir taksonomisini geliştirmek amacıyla bir kaynak olarak dile başvurmuşlardır. Sözcük hipotezi, belirli bir kültürün önemli kişilik özelliklerinin çoğunun doğal dilde sıfatlar hâlinde kodlanmış olduğunu varsayar. Kuramcılara göre kişilik faktörleri tek başlarına ya da bir arada hemen hemen tüm kişilik araçlarında bulunabilmektedir. Bazı araştırmacılar standart kişilik özelliklerinin ve

boyutlarının var olduğu varsayılan beş faktöre atandığını gösteren tablolar oluşturmuşlardır (McCrae & John, 1992, s. 180). 5FKK, beş faktörün kalıtsal olduğunu açıkça ima eder ve bu iddia uzun süre duygusal dengesizlik ve dışa dönüklük üzerinde yoğunlaştıktan sonra deneyime açıklık, yumuşak başlılık ve sorumluluk faktörleri de bu görüşe dahil edilmiştir.

Kuramcılara göre modeli oluşturan beş faktör kendi içinde *Alfa* (α) ve *Beta* (β) olmak üzere iki ana faktöre ayrılmaktadır. Yumuşak başlılık, sorumluluk ve duygusal dengesizlik faktörleri α , yani durağanlığı (stability) temsil etmektedir. İnsanın sosyalleşme sürecindeki, Freud'un ortaya attığı ego-kontrolüyle eşdeğer anlamdadır. Deneyime açıklık ve dışa dönüklük ise β , yani esnekliği (flexibility) temsil etmektedir. Kişinin çevresini etkileme, değiştirme ve kendini gerçekleştirme bu ana faktörle eşleşmektedir (Çiçek & Aslan, 2020, ss. 142-143). Leary, Horney ve Sullivan'ın Kişilerarası Çevre (Interpersonal Circle) adını verdikleri kurama göre de kişilerarası davranışlar sevgi-nefret ve güç olmak üzere iki ana eksen etrafında gelişmektedir. Dışa dönüklük ve yumuşak başlılık faktörleri *Güç* ve *Sevgi* gibi boyutlarla eşleşmektedir (Digman, 1990, s. 430).

5FKK, insanların bilinebilir, mantıklı, değişken ve ket vurucu oldukları varsayımına dayanan Ayırıcı Özellik Kuramının çağdaş bir yorumudur (McCrae & Costa, 1999, s. 150). Yapılan araştırmalar sonucunda insan davranışlarında istikrar olduğu, davranışlardaki istikrarın zaman içinde devam ettiği, tespit edilen kişilik özelliklerinin davranışı yordayabildiği, hem öz-bildirim hem de derecelendirmeler yoluyla kişiliğin makul bir doğrulukla değerlendirilebildiği tespit edilmiştir (Costa & McCrae, 1986, 1001).

İnsanların kişilik özelliklerine dair iletişim kurma ihtiyacı duymaları nedeniyle en önemli kişilik özelliklerinin neredeyse tüm dillerde ayrı kelimeler hâlinde kodlandığı ileri sürülür. 1980 ve 1990'lı yıllardan itibaren sözcük hipotezi üzerine farklı dillerde birçok çalışma yapılmıştır. Bir sözlükte yaygın olarak kullanılan kişilik tanımlayıcı sözcüklerin ayrıştırılıp kümeler oluşturulmasıyla çalışmaya başlanır. Daha sonra yapılan testlere katılan katılımcılardan sıfat kümesi içinden kendilerinin ya da akranlarının kişiliklerini tanımlayan sıfatları seçmesi istenir. Son olarak da geniş kişilik boyutlarının içinde kümelenecek olan sıfatları belirlemek amacıyla istatistiksel faktör analizleri yapılır (Soto, Kronauer & Liang, 2016, s. 507). Kişilik özellikleri dar ve özel olanlardan geniş ve genel

yatkınlıklara doğru hiyerarşik bir şekilde düzenlenmiştir. Duygusal dengesizlik, dışa dönüklük, deneyime açıklık, yumuşak başlılık ve sorumluluk hiyerarşinin en üst seviyesini oluşturur (McCrae & Costa, 1999, s. 148). 5FKK, kişiliğin anlaşılmasını ve farklı envanterlerle testler arasında iletişim kurulmasını sağlayan bir *lingua franca* olarak görülebilir (McCrae & Costa, 1989, s. 451). Neden beş faktör olduğu sorusuna McCrae şu yanıtı verir: “Bunun yeryüzünde yedi kıta ya da Virginialı sekiz Amerikan başkanı olduğu gerçeği gibi basit ampirik bir gerçek olduğuna inanıyoruz. Biyologlar sekiz omurgalı sınıfı olduğunu kabul etmekte ve evrim teorisi bu sınıfların gelişimini açıklamaya yardımcı olmaktadır”⁶ (McCrae & John, 1992, s. 194).

Kişilik özelliklerinin ve davranışlarının açıklaması geçmişteki hayattan gelen karmadan ziyade şimdiki hayattaki koşulların gözlemlenmesiyle aranmalıdır. 5FKK insan doğasına dair dört varsayım olduğunu kabul eder. *Bilinebilirlik* (Knowability), *Makullük* (Rationality), *Variability* (Değişkenlik) ve *Proaktiflik* (Proactivity) özellik araştırmalarının ardındaki örtük kavramlar olarak araştırmacıların karşısına çıkar⁷ (McCrae & Costa, 1999, s. 141). 5FKM, kişilik özelliklerinin birlikte değiştiğini gösteren deneysel bir genellemedir. 5FKM’ni tayin etmek için iki veri kaynağından faydalanılır. Bunlardan biri öz-değerlendirme ve diğeri akran değerlendirmeleridir. Sıfat faktörleri ve anket ölçekleri de kullanılan iki araçtır. Norman, Goldberg vd. birçok araştırmacının derecelendirmeleri, öz-değerlendirmeleri, akran değerlendirmeleri ve anketleri arasında paralellikler olduğu tespit edilmiştir (McCrae & Costa, 1987, s. 81-82). Ancak bir dilde tespit edilen değişken kümesinin her dilde aynı şekilde tespit edilmesinin beklenmemesi gerekmektedir. Her bir değişkenin tek bir faktörle ilişkilendirilmesi yerine yatay bir bakış açısıyla değişkenlerin genel olarak iki veya daha fazla faktörle ilişki hâlinde olduğu kabul edilmelidir (Goldberg & Somer, 2000, s. 524).

Almanca ve İngilizcede yaygın olarak kullanılan kişilik tanımlayıcı sözcükler tespit edildikten sonra bunlar seçme ve sınıflama işleminden geçirilerek beş büyük kişilik faktörü altında toplanmıştır. “Birbirini izleyen sistematik çalışmalar sonucunda bu faktörler “Norman Beşi” olarak adlandırılan “dışa dönüklük”, “uyumluluk”, “sorumluluk”, “duygusal dengesizlik” ve “kültür” adlarını almıştır” (Tatar, 2018, s. 6).

⁶ Makaleden yapılan alıntının çevirisi tezin yazarı tarafından yapılmıştır.

⁷ *a.g.e.* *Bilinebilirlik* kavramına göre insan kişiliği bir araştırma nesnesi olabilmektedir. *Değişkenlik* ise her insanın tinsel olarak birbirinden ayrıldığı varsayımdır. *Makullük* ise insanların genel olarak kendilerini ve başkalarını anlayabildiği varsayımdır. Son olarak *Proaktiflik* ise her insan davranışının bir sebebi olduğu varsayımdır. İnsanların kendi hayatlarına ne ölçüde hükmettikleri farklılık göstermektedir.

Norman kişilik özelliklerinin toplamda yedi kategoriye⁸ ayrıldığını ileri sürmüştür. 1950'lerin sonlarına doğru Amerikan Hava Kuvvetlerindeki subayların yararlılığını yordamaya yönelik yapılan girişimler Tupes tarafından üstlenilmiştir. Daha sonra yapılan çalışmalarda Tupes ve Christal (1961), daha önceki çalışmada kullanmış oldukları Cattell'in iki kutuplu ölçeğinin faktör analizlerini yapmışlardır. Yapılan analizler sonucunda Cattell'in faktörlerinden ziyade Fiske ve Norman'ıninkilerin tutarlı olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak Tupes ve Christal'ın yapmış olduğu çalışma hava kuvvetlerinin gizli bir teknik raporunda yayımlandığından verilere ulaşılamamıştır (Digman, 1990, s. 419). Lise ve lisansüstü öğrencilerine kadar sekiz farklı örneklem kümesinden elde edilen korelasyon matrislerini yeniden analiz etmiş ve farklı ortamlarda akranlar, amirler ve öğretmenler tarafından doldurulan derecelendirmeleri araştırmalarına dahil etmişlerdir. Yapılan tüm analizlerde Tupes ve Christal sabit ve tekrarlanan beş faktör olduğu sonucuna varmışlardır. Fiske, Norman⁹, Tupes ve Christal Cattell'in 16 faktörünü 5'e indirmiştir. Bu model, oldukça etkileyici bir genelliğe sahip kuramsal bir yapıya dönüşür ve psikodilbilim, kültürlerarası psikoloji, bilişsel kuram ve psikolojinin diğer alanlarıyla güçlü bağlantılar kurar (Digman, 1990, s. 418). Adı geçen kuramcıların ardından Lewis R. Goldberg de sözcük hipotezi üzerine yapmış olduğu çalışmalarda beş büyük faktör olduğunu tespit etmiştir. Farklı ülkelerde ve farklı dillerde birçok farklı örneklem kümeleri üzerinde yapılan öz-değerlendirme ve akran değerlendirmeleri sayesinde bu faktörlerin en temel kişilik boyutları olduğu tespit edilmiştir. Norman, Tupes ve Christal'ın yapmış olduğu çalışmadaki en iyi yirmi derecelendirme ölçeğini replikasyonlarında kullanmış ve bu set daha sonraki birçok çalışmada da kullanılmıştır (McCrae & Costa, 1985, s. 712).

Daha önce yukarıda da bahsedildiği üzere 5FKM *Bilinebilirlik, Değişkenlik, Makullük* ve *Proaktiflik* olmak üzere dört temel varsayıma dayanmaktadır. Beş kişilik faktörünün kişiliğin en temel boyutlarını tespit ettiği iddiası da dört kanıta dayanmaktadır. (1) Boylamsal ve araştırmacılar tarafından yapılan farklı çalışmalar beş faktörün insan

⁸ *Kalıcı özellikler* (Enduring Traits), *İçsel Durumlar* (Internal States), *Fiziksel Durumlar* (Physical States), *Eylemler* (Activities), *Etkiler* (Effects), *Roller* (Roles) ve *Değerlendirmeler* (Evaluations). bkz. Oliver P. John, Sanjay Srivastava, "The Big Five Trait taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives", *Handbook of Personality Theory and Research*, ed. Lawrence A. Pervin, Oliver P. John, The Guilford Press, New York-Londra, 1999, s. 104.

⁹ Norman'ın özellik betimleyici sıfat listesi/tablosuna bkz. Lewis R. Goldberg, "An Alternative "Description of Personality": The Big-Five Factor Structure", *Journal of Personality and Social Psychology*, c. 59, s. 1218.

davranış kalıplarında görülen kalıcı eğilimleri gösterdiğini ortaya koymuştur. (2) Faktörlerle ilgili alt boyutlar ve kişilik özellikleri doğal dillerde bulunmaktadır. (3) Ufak anlamsal farklılıklar gösterebilmelerine rağmen faktörler farklı kültürlerde farklı yaş, cinsiyet, ırk ve dil gruplarında bulunmaktadır. (4) Kalıtımın kanıtlanmış olması sayesinde bütün faktörlerin bazı biyolojik temellere sahip olduğu söylenebilir (Costa & McCrae, 1992, s. 653).

Beş faktör kişilik modeli, geniş bir yelpazede yer alan kişilik yapılarının entegrasyonunu sağlaması ve böylelikle farklı yönelimlere sahip araştırmacılar arasındaki uzlaşmayı kolaylaştırması; kişilik özellikleriyle davranışlar arasındaki ilişkilerin sistematik bir biçimde incelenebilmesine olanak sağlaması ve kişiliği beş alt faktöre dayandırarak kişiliğe dair genel bir tanımlama sağlaması açısından ilgi çekicidir (Horzum, Ayas & Padır, 2017, s. 399).

İddia edildiği gibi kişiliğin temel boyutları gerçekten keşfedilmişse bu kişilik psikolojisi araştırmaları için gerçek anlamda bir dönüm noktası olacaktır. Zira alan içindeki anlaşmazlıklar yerine tamamen iş birliğine dayalı araştırmalar ve katbekat artmış bulgular görebiliriz. Aynı yapının farklı isimler altında ölçülmesinden kaynaklanan karışıklık yerine mevcut literatürün bütünleşmesi araştırmaları verimli hale getirecektir. Bütüncül bir kişilik kuramı evrensel kişilik süreçlerini, bireysel farklılıkların ortak boyutlarını ve bireyin kendine has özelliklerini ele alabilmelidir. 5FKK'nın bu üç unsur arasında en çok ikincisiyle ilgilendiği bilinmektedir. Faktör evrensel kişilik yapılarına işaret etmelidir (McCrae & John, 1992, ss. 177-199). 5FKK, bireyler ve topluluklar arasında kişiliğin yapısına dair yapılacak bilimsel çalışmalarla elde edilecek fazlasıyla bilgi olduğunu varsayar. Kişilikleri tanımlamak için kullanılan kelime dağarcığının yapısı büyük bir ölçüde güvenlidir. Bir gözlemci/araştırmacının gözünden kişiliğin yapısına dair güvenli ve tekrarlanabilir verilerin toplanabildiği bir model mevcuttur. Toplamda beş kişilik faktörünün olduğu konusunda çoğu araştırmacı uzlaşmıştır (Digman, 1990, s. 436). Ancak bu model davranışların altında yatan nedenleri açıklamamaktadır.

Temel kişilik faktörleri evrensel olmalıdır. Farklı cinsiyetlerde, ırklarda, yaş gruplarında ve kültürlerde tespit edilebilmelidir. Faktörlere bağlı alt boyutların ve sıfatların tüm gruplarda aynı şekilde tespit edileceğine dair bir güvence yoktur. Velhasıl, çocuklarda tespit edilen bir kişilik faktörü yetişkinlerde aynı şekilde tespit edilmeyebilir. Avcı-toplayıcı toplumlarda bulunan faktörlerle modern çağın toplumlarınıninki arasında farklılıklar olabilir (Costa & McCrae, 1992, s. 657). Öz-bildirim ve derecelendirme gibi araştırma uygulamalarıyla büyük ve farklı örneklem gruplarından veriler toplayıp

bunlara faktör analizleri yapılarak evrensel bir faktör modeli oluşturulabilmektedir. Gelişen teknoloji ve dijitalleşmeyle birlikte bu mümkün olmuştur. Psikolojide bilinçaltı ve bilinçdışı süreçlerle ilgilenen kuramcılar kendilerini sıradan kişilerden ayırıştırıp âdeta gizli bilgilere haiz olduklarını ima etmişlerdir. Buna karşın 5FK kuramcıları tespit etmiş oldukları deneysel bulgularla insan doğasına dair en azında fenotipik düzeyde bilgi vermeyi başarmışlardır. Uzlaşım sal kuramlardan farklı olarak 5FKK sistematiktir ve deneye dayanmaktadır.

Sözcük yaklaşımı (lexical approach) ve kısa cümle/soru (sentence/questionnaire) yaklaşımı gibi yöntemler aracılığıyla oluşturulmuş olan kişilik özelliği envanterlerindeki boyut sayısı zaman içinde yapılan çalışmalar sayesinde azalmıştır. Yetmiş yıldan fazla bir süre farklı dil grupları üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya koyulan model/modeller desteklenmiştir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2002, s. 22). Sözcük yaklaşımı kişiliğe ilişkin olağan algıların kodlanmasına odaklanmış ve kişilik dilinin gelişmesi yönünde sosyotarihsel kuram geliştirilmesine ön ayak olmuştur¹⁰ (McCrae & John, 1992, s. 201). Dil, kişilik özellikleri incelemelerinde bir tür çerçeve görevi görür (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 2). Farklı kültürlerce algılanan kişilik özelliklerini temsil etmede anadil referans noktası olarak kabul edilir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 25). Yapılan sorgulamalardan ve değerlendirmelerden elde edilen sonuçlar kişinin nasıl biri olduğuna dair yanlı şlanabilir tahminler ortaya koymaktadır. Ancak elde edilen bulgular aracılığıyla kişinin benlik kavramı (yani kendisini nasıl gördüğü) ve benlik sunumuna dair önemli bilgiler elde edilir (Costa & McCrae, 1992, s. 8).

Psikoloji alanında çalışan bilim insanlarının çoğuna göre McCrae ve Costa kuram ve yönteme son şeklini vermiş ve yapmış oldukları araştırmalarla faktörleri belirleyip sınıflandırmış olan en önemli isimlerdir. Öncelikle dışa dönüklük ve duygusal dengesizlik faktörleri üzerine yoğunlaşmış olan iki araştırmacı kısa bir süre sonra farklı kuramcılar tarafından farklı isimlerle adlandırılmış olan deneyime açıklık faktörünü açıklayıp sınıflamışlardır. Yapmış oldukları araştırmalar neticesinde beş temel kişilik özelliği olduğunu tespit etmişler ve bunların ölçülebilmesini sağlayan ölçekler geliştirmişlerdir. (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1202). Farklı kültürle re mensup olup farklı anadilleri konuşan değişik örneklem kümeleri üzerinde yapılan öz-değerlendirme, akran

¹⁰ krş. Dilek Gençtanırım-Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız, *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle*, Pegem Akademi, Ankara, 2023, ss. 2132-2134.

değerlendirmeleri ve derecelendirmeler bilgisayar ve istatistik programlarının geliştirilmesi sayesinde kolayca analiz edilmeye başlamıştır. Toplanan veriler ve bu veriler ışığında yapılan analizler sayesinde evrensel geçerliliği olan bir model geliştirmeyi başarmışlardır. Zaman içinde 5FK kuramcıları model ve kuram üzerine birçok çalışma yapmışlardır¹¹.

İki kuramcıya göre kişilik üç esas bileşenden oluşmaktadır. *Temel Eğilimler* (Basic Tendencies) kişinin kalıtsal özellikleri, yani mizacına dair sahip olduğu yatkınlıklardır. *Karakteristik Adaptasyonlar* (Characteristic Adaptations) ise kişinin aile, akraba, toplum ve kültürden edindiği düşünsel, duygusal ve davranışsal eğilimlerdir. Kişinin doğduğu ve yaşadığı çevreye uyum sağlamasına dair edindiği kişilik özellikleridir. *Benlik Kavramı* (Self-Concept) da kişinin kendi zihninde kendine dair oluşturduğu imajdır. Bu da bir tür karakteristik adaptasyon olsa da öneminden dolayı ayrıca ele alınır¹² (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 2149-2169). Temel eğilimler ve karakteristik adaptasyonlar eytişimsel bir şekilde birbirlerini sürekli olarak etkiler. Edinilen sentezle kişiler tutarlı düşünce, duygu ve davranış örüntüleri geliştirerek çevrelerine uyum sağlarlar. Aynı şekilde kişiliğin çevresel/periferik bileşenleri de üçe ayrılmaktadır. *Biyolojik Temeller*¹³, temel eğilimleri kalıtsal mekanizmalar, genler, hormonlar ve beyin yapısı aracılığıyla etkilemesidir. *Nesnel Yaşam Öyküsü* (Objective Biography) kişiliğin gelişiminde bireyin algısından ziyade tecrübelerinin önemli olmasıdır. Deneyimlere vurgu yapılır. *Dış Etkiler* (External Influences) ise kişilerin içinde bulundukları fiziksel ve toplumsal durumların kişilikleri etkilemesidir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, ss. 1221-1225; Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 2170-2178).

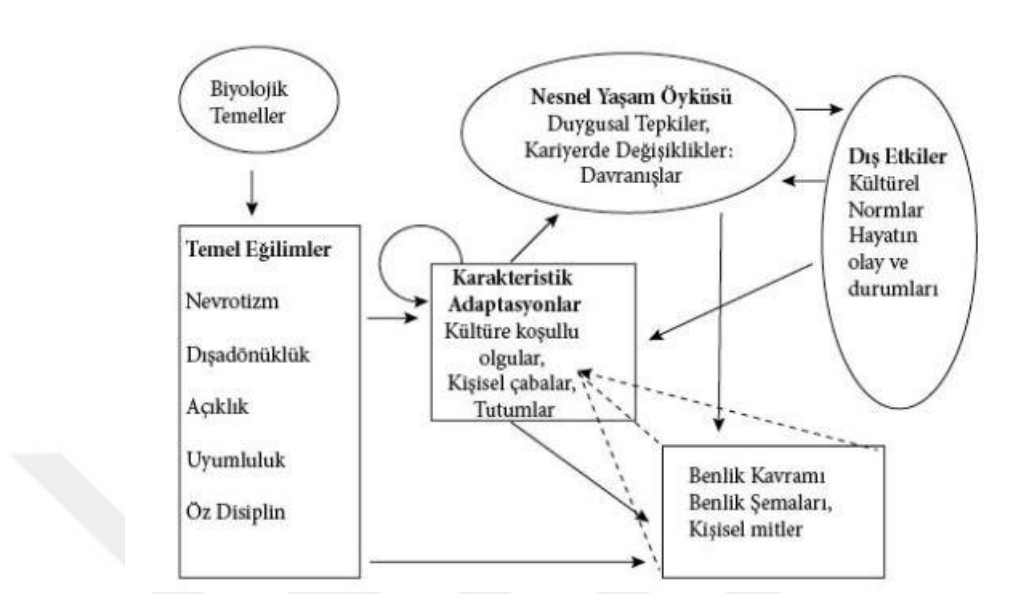
¹¹ bkz. C. J. Soto, J. J. Jackson, “Five-Factor Model of Personality”, *Oxford Bibliographies in Psychology*, 2020, New York-Oxford.

¹² krş. Banu Yazgan İnanç, Eşef Ercüment, Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi, Ankara, 2022, ss. 1213-1220).

¹³ Bu kavram İngilizce ve Fransızca kaynaklarda *dynamic processes/processus dynamiques* şeklinde geçmektedir. Bu da kelimesi kelimesine *dinamik süreç* şeklinde Türkçeye çevrilebilir. bkz. Robert R. McCrae, Paul T. Costa, “A Five-Factor Theory of personality”, *Handbook of Personality: Theory and Research*, ed. L. A. Pervin & O. P. John, Guilford, New York, 1999, s. 145; a.g.y., “Perspectives de la théorie des cinq facteurs (TCF) : traits et culture”, *Psychologie française*, c. 51, 2006, s. 233.

Şekil 1.1

Beş Faktör Kişilik Kuramına göre kişilik sisteminin işleyişi

Kaynak: Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, s. 2176.

Kişiliği oluşturan beş temel faktörün belirlenmesinin ardından kişinin genel olarak kişiliğini ya da belirli bir özelliğini ölçmek üzere çeşitli araçlar ve ölçekler geliştirilmiştir¹⁴. Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI; Minnesota Multiphasic Personality Inventory) bunlardan biridir. Beş Faktör Kişilik Envanteri (Big Five Personality Inventory) de kişiliğin ölçülmesini sağlayan bir diğer araçtır¹⁵. Tinbilimi alanında en çok kabul ve rağbet gören envanter ise McCrae ve Costa tarafından oluşturulmuş ve 1985, 1992, 2005 yıllarında toplamda üç defa güncellenmiş olan NEO PI-R'dır (Revised NEO Personality Inventory). İngilizce ve Almancadan sonra Felemenkçe, İtalyanca, İspanyolca, Macarca, Slovakça, İbranice, Filipince, Çince, Lehçe ve Rusçaya çevrilip farklı örneklem grupları üzerinde sınanarak modeli destekleyici sonuçlar elde edilmiştir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 5). NEO Kişilik Envanteri klinisyenler için sinirsel rahatsızlığı olan hastaları anlamada, teşhis koymada, güven

¹⁴ Araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçeklerin taşıması gereken temel nitelikler; *güvenirlik, test-tekrar test güvenilirliği, eşdeğer formlar yöntemi, geçerlik, yapı geçerliği ve yordama geçerliği*dir. bkz. Dilek Gençtanırım-Kurt, Evrim Çetinkaya-Yıldız, *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle*, Pegem Akademi, Ankara, 2023, ss. 182-188.

¹⁵ Envanterlerin geliştirilmesini sağlayan kişilik ölçme yöntemleri ise şunlardır: *Kendini ifade etme/öz bildirim ölçekleri, projektif teknikler, klinik görüşmeler, davranışsal değerlendirmeler*. bkz. a.g.e., ss. 188-199.

ilişkisi kurmada, terapi sürecini planlayıp öngörmede ve hasta için en uygun tedavi yöntemini geliştirmede de oldukça faydalıdır (Costa & McCrae, 1992, 5). Geliştirilen modelle Cattell'in 16PF Kişilik Envanteri arasında kuvvetli bir ilişki vardır. İkisinin altı yıl boyunca yapmış olduğu testler sonucunda kişilik özellikleri önemli derecede tutarlılık göstermiştir. Bunlar gibi başlıca kişilik envanterleri haricinde farklı görüşlere sahip ve farklı alanlarda çalışan psikologların geliştirmiş oldukları envanterler mevcuttur: Myers-Briggs Kişilik Tip Belirleme Envanteri (MBTI), Eysenck Kişilik Envanteri (EPI), Hogan Kişilik Envanteri (Hogan Personality Inventory), Guilford-Zimmerman'ın Mizaç Envanteri (Guilford-Zimmerman Temperament Survey) ve Jackson Kişilik Testi (PRF) (Digman, 1990, s. 426). Carl Gustav Jung'un psikolojik işlevleri, Myers-Briggs Tip Göstergesi'nin (Myers-Briggs Type Indicator) temelini oluşturmuştur. Bu göstergenin ölçeklerinin beş faktörlü modelle olan korelasyonları sırasıyla *Duyuma-Sezme*, *Düşünme-Hissetme* ve *Algılama-Yargılamanın Açıklık*, *Yumuşak Başlılık* ve *Sorumluluk* ile ilişkili olduğunu gösterir. Kısaltılmış Beş Büyük Kişilik Modeli'nde (Abridged Big Five Circumplex) faktörleri belirleyen ana özellikler belirlenmiş ve bir faktöre bağlı olan kişilik özelliklerinin diğer faktörler arasındaki yük dağılımı da gösterilmiştir¹⁶. Beş büyük kişilik faktörünü ölçmek için bu kadar farklı aracın geliştirilmiş olması tek bir ölçüt olmadığını ve farklı şeylerin farklı yöntemlerle ölçülebileceğini açıkça ortaya koymaktadır¹⁷.

Beş Faktör Kişilik Envanteri (5FKE) (...) genç ve yetişkin kişilik özelliklerini beş temel kişilik boyutunda ve bu boyutların farklı yönlerini 17 alt ölçekte ele almaktadır. 5FKE, kişinin kendi kendisini değerlendirdiği davranışsal, duygusal ve düşünsel özelliklerle ilgili kısa ifadeleri içeren, likert tipinde, 5 basamaklı, 220 maddeden oluşmaktadır. Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin geliştirilmesinde sıfatlar kadar kısa ifadeler ya da kişilik envanterlerindeki uzun ifadeler yerine davranışsal düzeyde tanımlamaları kapsayan, kısa cümleciklerden oluşan maddeler kullanılmıştır. 5FKE'nin maddelerinin oluşturulmasında Uluslararası Kişilik Madde Havuzu'ndan (IPIP-International Personality Item Pool, Goldberg, 1999) yararlanılmıştır (Somer, Korkmaz, & Tatar, 2011, s. 27).

¹⁶ bkz. John A. Johnson, Fritz Ostendorf, "Clarification of the Five-Factor Model With the Abridged Big Five Dimensional Circumplex", *Journal of Personality and Social Psychology*, c. 65, Sayı 3, 1993, s. 570.

¹⁷ Adı geçen ölçüm araçları haricinde birçok ölçek vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: **MBTI**, Gough'un **CPI**'i, Wiggins'in **Interpersonal Circumplex**'i, J. Block'un **CQS**'si, **Maudsley Personality Inventory**, **NEO-PI-3**, **NEOP-FFI-3**, **Self-Report Delinquency Scale**, **Child Behavior Check List**, **Eating Disorder Inventory**, **Illness Attitudes Scale**, **Whiteley Index for Hypochondriasis**, vb.

Madde havuzu olarak 16PF Kişilik Envanteri ve Kaliforniya Kişilik Envanteri'nden (California Personality Inventory) de faydalanılmaktadır. Türkiye'de de bu madde havuzlarının Türkçeye aktarılması hususunda psikologlar, dilbilimciler ve çevirmenler ortak çalışmalar yapmışlardır¹⁸. Madde sayısı oldukça fazla olduğundan eleme yapmak amacıyla yakın anlamlı maddeler arasından en iyi temsil gücü olan maddeler seçilmiştir. Yapılan analizler sonucunda *dışa dönüklük* faktörünün altında üç alt boyut, *yumuşak başlılık* faktörüne ait üç alt boyut, *sorumluluk* faktörüne ait dört alt boyut ve *duygusal dengesizlik* faktöründe iki alt boyut, son olarak *deneyime açıklık* faktöründe üç alt boyut olduğu saptanmıştır. Alt boyutlar faktörlerin kavramsallaştırılmasını sağlamıştır. Bir faktörün altında toplanan alt boyutlar envantere göre değişkenlik gösterebilir. Bir alt boyut farklı envanterlerde farklı faktörlerde görülebilir. Ayrıca alt boyutlar farklı faktörlerden yük alabilmektedir. Toplamda on beş olan alt boyutlar homojendir, iç tutarlılığı ve güvenilirlikleri yüksektir. Aynı zamanda her beş faktörün altı yüzü (facet) ve altı sıfatı olduğu da genel kabul görmektedir. Kişinin belirli özelliklerini ölçmeye yönelik geliştirilmiş bazı ölçekler ve envanterler de mevcuttur. Zevk ve acı gibi iki temel psikolojik fenomenle bağlantılı olan olumlu duyguları ve olumsuz duyguları ölçmek için kullanılan envanterlerden: Pozitif Duygu-Negatif Duygu Ölçeği (PANAS), Sosyotropi-Otonomi Ölçeği (SOSOTÖ), Rathus Atılganlık Envanteri ve Durumluk Kaygı-Sürekli Kaygı Envanteri bunlardan bazılarıdır.

Somer ve Goldberg de (1999), Türkçede sözlükteki kişilik özelliklerini tanımlayan sıfatlarla yürüttükleri çalışma sonucunda, Beş Faktör Modelini destekleyici veriler elde etmiştir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2002, s. 23). Bilhassa Batı'daki kişilik araştırmacılarının yıllar içerisinde geliştirmiş olduğu kişilik maddeleri havuzunu Goldberg genişletip 1452 maddeden oluşan uluslararası bir kişilik maddeleri havuzunu, International Personality Item Pool (IPIP), internet sayfasında yayımlayarak araştırmacıların kullanımına sunmuştur. Goldberg'e göre her dilde kişilik belirten sıfatların sayısı sınırlı olduğundan alt düzeydeki kişilik yapılarının kapsamlı olarak ele alınabilmesi için kişilik belirten kısa cümlecikler kullanmak daha faydalıdır¹⁹. Goldberg ve Somer Türkiye'de 631 kişi üzerinde 498 bilindik Türkçe kişilik tanımlayıcı sıfat

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Oya Somer, Mediha Korkmaz, Arkun Tatar, *Kuramdan Uygulamaya Beş Faktör Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Envanteri (5FKE)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011, s. 54.

¹⁹ Beş Büyük Kişilik Faktörü Envanteri test örneği için bkz. Oliver P. John, Sanjay Srivastava, "The Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives", *Handbook of Personality*, ed. Lawrence A. Pervin, Oliver P. John, The Guilford Press, New York-Londra, 1999, s. 132.

kullanarak bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu kişilik tanımlayıcı sıfatlar üç farklı sözlükten çıkartılmıştır. Başta 2200 kişilik belirten sıfat tespit edilmişse de maddeler arasında eleme yapılmasıyla bu sayı 498'e düşürülmüştür. Yapılan araştırma sonucunda beş faktöre ek olarak Türkçede iki kişilik faktörü daha olduğu tespit edilmiştir. Bunlara *Olumsuz Değerlik* (Negative Valence) ve *Çekicilik* (Attractiveness) adları verilmiştir. Ancak bunların Büyük Beşlinin haricinde geriye kalan kişilik özelliklerini belirttiğini ifade etmek gerekir. *Olumsuz Değerlik*, bir kişiyi aşağılamak amacıyla kullanılan sıfatların kümelendiği bir faktördür. *Çekicilik* ise fiziksel çekiciliği, özellikle kadınlar için, ifade etmek için kullanılan kişilik belirtici sıfatların kümelendiği bir faktördür²⁰ (Goldberg & Somer, 2000). İki araştırmacının yapmış olduğu örneklem çalışması sonucunda Türk dilindeki kişilik belirten özellikleri tanımlayan sıfatlar tespit edilmiştir. Bunun haricinde Büyük Beş-50 Kişilik Testi (B5KT-50 Tr) Türkçeye çevrilmiştir²¹. “Tek uçlu 100 sıfata dayalı ve faktörleri bağıntısız “Büyük Beş testi” temel alınarak geliştirilmiştir” (Tatar, 2017, s. 52). Belirli örneklem kümeleri üzerinde yapılan Beş Faktör Kişilik araştırmalarının temelini McCrae ve Costa'nın geliştirmiş olduğu NEO Kişilik Envanteri (NEO-PI) ve Revize Edilmiş NEO Kişilik Envanteri (NEO-PI-R) oluşturmaktadır²². Madde havuzunun oldukça hacimli olduğu geniş envanter çalışmaları haricinde toplamda on maddede beş faktörün belirlenebileceği testler de geliştirilmiştir²³. Bu testte, her faktörün zıt kutuplarını tespit etmeye yönelik iki kişilik tanımlayıcı ifade yer almaktadır. Tespit edilen on madde ve boyut, verilen cevaba göre kişinin bir faktörün hangi kutbunda yer aldığını göstermektedir (Horzum, Ayas & Padır, 2017, s. 402). 5FKK'na dayanarak başka bir kişilik ölçeği daha geliştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından bu ölçeğe Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT) adı verilmiştir (Bacanlı, İlhan & Aslan, 2009). Bu kişilik testi de eğitim, iş, başarı ve örgütlenme gibi farklı alanlarda kullanılmak üzere geliştirilmiştir.

²⁰ bkz. Lewis R. Goldberg, Oya Somer, “The Hierarchical Structure of Common Turkish Person-Descriptive Adjectives”, *European Journal of Personality*, Sayı 14, 2000, s. 511.

²¹ Söz konusu kişilik testinin form örneği için bkz. Arkun Tatar, “Büyük Beş-50 Kişilik Testinin Türkçeye Çevirisi ve Beş Faktör Kişilik Envanteri Kısa Formu ile Karşılaştırılması”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(1), 2017, ss. 60-61.

²² Yapılan örneklem çalışmalarından birindeki Türkçe faktör kişilik özelliklerinin döndürülmüş yük dağılımı için bkz. Oya Somer, “Türkçe’de Kişilik Özelliği Tanımlayan Sıfatların Yapısı ve Beş Faktör Modeli”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 13(42), 1998, ss. 22-27.

²³ bkz. Mehmet Barış Horzum, Tuncay Ayas, Mehmet Ali Padır, “Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(2), 2017, s. 398-408.

Kişilik faktörlerinin ve özelliklerinin kişisel değerlerle olan bağlantısına değinmek de oldukça faydalı olacaktır. Roccas ve ark. Schwartz'ın on temel kişisel değerle beş büyük kişilik faktörü arasındaki bağlantı üzerine yapmış olduğu çalışma oldukça önemlidir. Schwartz, her biri farklı bir güdüleyici hedefi ifade eden on tür değer türetmiştir. *Güç* (power), *başarı* (achievement), *hazcılık* (hedonism), *dürtü* (stimulation), *kendi kendini yönetme* (self-direction), *evrenselcilik* (universalism), *iyilikseverlik* (benevolence), *gelenek* (tradition), *uyum* (conformity) ve *güvenlik* (security) Schwartz'ın tespit etmiş olduğu on temel kişisel değerdir. Yapılan çalışmayla beş büyük kişilik faktörünün bu kişisel değerlerle nasıl bir ilişki hâlinde olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Kişilik özellikleri kalıcı mizaçlarken kişisel değerler kalıcı hedeflerdir. Davranışlar insanların neye benzediklerini tanımlarken değerler insanın neyi önemseyip neyin peşinden gitmek istediğini gösterir (Roccas, Sagiv, Schwartz & Knafo, 2002).

Daha önce kısaca bahsedilmiş olduğu üzere Beş Faktörlü Kişilik Modeli sinirsel ve tinsel rahatsızlıkların teşhisi ve tedavisi için bir araç olarak kullanılabilmektedir. Yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler çerçevesinde bazı kişilik boyutlarından alınan yüksek puanlar bazı hastalıklar ve rahatsızlıkların önemli semptomları olabilir²⁴. Bunalım, kaygı bozukluğu, dikkat eksikliği, aşırı hareketlilik, uykusuzluk, bağımlılık, amnezi, anoreksiya, bipolar, hipokondri, histeri, mazoşizm, takıntı, fobi, sadizm, teşhircilik, fetişizm gibi rahatsızlıkların kişilik faktörleri ve boyutlarıyla bağlantılı olduğu tespit edilmiştir²⁵. Klinik sorunlar yaşayan kişilere dair tespit edilen tipik örüntü duygusal dengesizlikten yüksek, sorumluluk, yumuşak başlılık ve dışa dönüklükten düşük puanlar almalarıdır²⁶. Stresle başa çıkma konusunda yapılan çalışmalarda da kişilerin hangi faktörden daha fazla yük aldıklarına göre hangi başa çıkma yöntemini kullandıklarına dair çalışmalar yapılmıştır²⁷.

²⁴ bkz. Kasım Tatlıhoğlu, "Beş Faktör Kişilik Kuramı Bağlamında Kişilik Kavramına Genel Bir Bakış", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 3, Sayı 6, 2013, s. 135.

²⁵ bkz. Paul T. Costa, Robert R. McCrae, "The NEO Inventories", *Personality Assessment*, ed. R. P. Archer, S. R. Smith, Routledge, Oxfordshire, 2008, s. 237.

²⁶ bkz. John M. Malouff, Einar B. Thorsteinsson, Nicola S. Schutte, "The Relationship Between the Five-Factor Model of Personality and Symptoms of Clinical Disorders. A Meta-Analysis", *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, c. 25, Sayı 2, 2005, ss. 101-103.

²⁷ krş. James P. David, Jerry Suls, "Coping Efforts in Daily Life: Role of Big Five Traits and Problem Appraisals", *Journal of Personality*, 67(2), 1999, s. 265-294; Dayna Lee-Baggley, Melady Preece, Anita DeLongis, "Coping With Interpersonal Stress: Role of Big Five Traits", *Journal of Personality*, c. 73, Sayı 5, Oxford, 2005.

Son olarak kuram ve modelin geçerliliği ve bunlara yönelik yapılan eleştirilere değinmek gerekir. Öncelikle model, kişiliği bütün yönleriyle gösterme ve açıklama konusunda yetersizdir. Faktör sayısı oldukça azdır. Ancak bazı araştırmacılar da beş faktörün fazla olduğunu bunların hepsinin gerekli olmadığını iddia etmektedir. Yapılan testlere verilen yanıtlar büyük ölçüde insan elinden çıkan bir yapaylığın sonucudur. Dolayısıyla testlere ve anketlere verilen yanıtların güvenilirliği sorgulanabileceği gibi sağlıklı ve nesnel bir değerlendirme yapmak da oldukça güçtür. 1970’li yıllarda belirlenen kişilik özelliklerinin bilişsel birer kurgudan ibaret olduğu ve davranışları özelliklere dayandırarak açıklamanın mümkün olmadığı savunulmuştur. Ayrıca dünya dillerinin yalnızca küçük bir bölümü bu bağlamda incelemeye tâbi tutulmuştur ve incelenen dillerin çoğu Hint-Avrupa dil ailesine mensuptur. Söz konusu dillerde yapılan incelemeler de oldukça sınırlıdır. Modelin sınırlılıkları vardır ve kişiliğe dair açıklayıcı olmaktan ziyade betimleyicidir. Model yalnızca kişiliğin yüzey seviyeleri hakkında bilgi vermektedir. Modelin belirli bir hipotezden yola çıkarak değil de yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular neticesinde geliştirilmiş olması da başka bir eleştiridir (Gençtanırım-Kurt & Çetinkaya-Yıldız, 2023, ss. 2187-2188).

Ancak bütün eksikliklerine rağmen “pek çok kaynaktan elde edilen kanıtlar, kişiliğimizi oluşturan özelliklerin çoğunun beş temel kişilik boyutu üzerinde toplanabileceğine işaret etmektedir” (Burger, 2006, s. 255). İnsanlar kişilik özellikleri hakkında iletişim kurmaya ihtiyaç duyduklarından evrensel olarak bunların bütün dillerde ayrı kelimeler hâlinde kodlanacağı savından yola çıkarak kişilik ve davranışa dair evrensel faktörleri ve boyutları ortaya çıkarma konusunda bütüncül ve tutarlı veriler ortaya koyar. Farklı ülkelerdeki farklı araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalar da büyük beş faktörün gerçekliğini büyük oranda doğrulamıştır. Farklı ülkelerde ve dillerde, farklı yaş ve meslek gruplarıyla farklı cinsiyetlerden oluşturulan örneklem kümeleriyle yapılan birçok araştırma sonucunda durağan, tekrarlanabilir, geçerli ve güvenilir bir model geliştirilmiştir. Faktörleştirmeye karmaşık kişilik özellikleri ve ölçeklerine düzen getirilmeye çalışılmıştır. Farklı yönelimlere sahip olan araştırmacılar arasında iletişimi kolaylaştıran bir çerçeve model görevi görür. Kapsamlı olması en önemli niteliğidir.

Kişilik ve diğer olgular arasındaki ilişkilerin dizgeli olarak araştırılmasına bir temel oluşturur²⁸.

Nicel ölçüm uygulamalarının yanı sıra kuramdaki kavramlardan yola çıkarak nitel araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin, McCrae ve Goldberg, *The Wiley Handbook of Genious* (2014) adlı eserdeki “Openness to Experience” başlıklı bölümde Jean-Jacques Rousseau’yu deneyime açıklık faktörü temel alınarak incelemişlerdir. Yapıtlarından yola çıkarak onun hangi faktörün hangi ucuna daha yakın olduğu değerlendirilmiştir. Eski ABD başkanlarının da bu faktörle olan bağlantıları incelemeye tabi tutulmuştur. Bunun haricinde Gençtanırım-Kurt ve Çetinkaya-Yıldız’ın editörlüğünü yaptığı *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle* başlıklı çalışmadaki “Ayrırcı Özellik Kuramı: G. Allport, R. Cattell, P. T. Costa ve R. R. McCrae” adlı bölümünde Ekrem Sedat ŞAHİN, kuramdaki kavramlar çerçevesinde Süleyman Demirel’i incelemiştir.

1.2.1.1.1. Dışa dönüklük (Extraversion)

5FKM’nin ilk ve üzerinde en fazla araştırma yapılmış olan faktörü dışa dönüklüktür. Dışa dönüklük faktörü genel anlamıyla kişinin başkalarıyla nasıl yakınlaşıp onlarla nasıl ilişki kurduğuyla ilgili bir faktördür. “Bireyin enerjisini daha çok dış dünyaya yönlendirmesi olarak tanımlanmaktadır” (Çiçek & Aslan, 2020, s. 141). Birçok araştırmacı tarafından kavramsallaştırılıp anlamsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmış olan faktöre farklı araştırmacılar farklı isimler vermişlerdir. Hogan ve Guilford gibi isimler bu faktörü *Girişkenlik* (Sociability) olarak adlandırırken Buss, Plomin ve Cattell gibi isimler de *Canlılık* (Activity) olarak adlandırmışlardır (Digman, 1990, s. 423). Wiggins ise bu faktörde kümelenen özelliklerin ortak bir niteliği olduğundan buna *Baskınlık* (Dominance) adını vermiştir. Mahiyetindeki boyutlar ve kişilik özelliklerinden kaynaklanarak diğer araştırmacılar bu faktöre şu isimleri vermiştir: Fiske *Sosyal Uyum Yeteneği* (Social Adaptability), Tupes, Christal ve Norman *Taşkınlık* (Surgency) (Digman, 1990, s. 423; John & Srivastava, 1999, s. 123).

²⁸ bkz. Robert R. McCrae, Oliver P. John, “An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications”, *Journal of Personality*, 60(2), 1992, s. 206; Oliver P. John, Sanjay Srivastava, “The Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives”, *Handbook of Personality Theory and Research*, ed. Lawrence A. Pervin, Oliver P. John, The Guilford Press, New York-Londra, 1999, s. 108.

Başkalarıyla kolayca yakınlaşabilme ve dostluk kurabilme yeteneğine sahip olan kişiler dışa dönük olma sıfatıyla nitelendirilirken bunun tam zıttı olan niteliklere sahip karşıt kutupdaki kişiler içe dönük olmakla nitelendirilirler. Eysenck'in geliştirmiş olduğu *dışa dönüklük* faktörü birçok araştırmacı tarafından kabul edilir. "McCrae ve Costa (1985) geliştirdikleri kişilik envanterinde, dışa dönüklük boyutunu, sıcaklık (warmth), topluluğu sevmeye (gregariousness), aktivite, heyecan arama ve olumlu duygular alt ölçekleri ile temsil etmişlerdir" (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 8). Goldberg'e göre ise *baskınlık* ve *canlılık* bu faktörün en belirleyici kişilik özellikleridir. Dışa dönük kişilerle yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda *Davranış Etkinleştirici Sistemlerinin* (DES) (Behavior Activation System, BAS) *Davranış Ketleyici Sistemlerinden* (DKS) (Behavior Inhibition System, BIS) daha baskın olduğu tespit edilmiştir. İçe dönüklerde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Johnson ve Ostendorf olumlu duygularla bu faktör arasında sıkı bir bağ olduğunu yaptıkları araştırmalarla doğrulamışlardır. "Neşeli, istekli, arkadaşça gibi enerjik olumlu duyguların ağırlıklı olarak dışa dönüklük ve ikincil olarak da yumuşak başlılık faktöründen yük alırken, cömertlik ve sıcaklık gibi ılımlı olumlu duyguların, ağırlıklı olarak yumuşak başlılıktan ve ikinci olarak dışa dönüklükten yük aldıklarını belirtmektedirler" (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 10).

Dışa dönüklük faktörü iki zıt kutba sahip üç alt boyuttan oluşmaktadır. *Canlı-Sakin* (Canlılık), *Girişken-Çekingen* (Girişkenlik) ve *Yalnızlığı Sevmeyen-Yalnızlığı Seven* (Etkileşim) bu faktörü niteleyen üç alt boyuttur. Faktörlere dair başlıklar tamamlandığında bu boyutların altında toplanan kişilik özelliklerinin tablosu da paylaşılabilecektir. Neşeli, hevesli, iyimser ve hareketli kişilerin çoğu zaman baskın, konuşkan, sosyal ve sıcak olma eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Olumlu duygusallığın dışa dönüklük faktörüyle doğrudan ilişkili olduğu savunulmaktadır. McCrae ve Costa'ya göre olumlu duygular genellikle bu faktörle bağlantılıyken olumsuz duygular duygusal dengesizlikle bağlantılıdır. Ancak dışa dönük birinin kaygı düzeyleri, yani duygusal dengesizliği, de yüksek olabilir (McCrae & John, 1992, 1996).

Dışa dönük kişilik özelliklerine sahip olan kişilerin sahip olabilecekleri kişisel değerler üzerine yapılan bir çalışmada, bu faktörden yüksek puan alan kişilerin *dürtü* (stimulation), *başarı* (achievement) ve *hazcılık* (hedonism) değerlerini benimsedikleri görülmüştür (Roccas, Sagiv, Schwartz & Knafo, 2002). Bu faktörden yüksek puan alan kişilerin geleneksel değerlerle çatıştıkları da tespit edilmiştir.

Son olarak Eysenck'in, içe dönük ve dışa dönük kişiler arasında ne tür farklılıklar tespit ettiğine değinmek faydalı olacaktır. İçe dönük kişilerin nikotin, kafein ve alkol gibi maddelere ve yüksek sesle hareketli ortamlara karşı daha duyarlı olduklarını gösteren bazı çalışmalar mevcuttur. Heyecan dışa dönükler için harekete geçirici içe dönükler için eyleme geçmeyi engelleyici bir niteliğe sahiptir. İçe dönükler mühendislik, kimyagerlik gibi bilimsel ve yalnız başına yapılan işlere yönelirken dışa dönükler insanlarla iletişim ve etkileşim hâlinde olabilecekleri meslekleri tercih etmektedirler.

1.2.1.1.2. Yumuşak başlılık (Agreeableness)

5FKM'deki ikinci faktör ise *yumuşak başlılık*tır. Bu faktörü Fiske *Uyum* (Conformity), Cattell *Cortertia*, Peabody ve Goldberg *Sevgi* (Love) ve Borgotta *Sevimlilik* (Likeability) olarak adlandırmıştır (Digman, 1990, s. 423). Bu faktörden yüksek puanlar alanlar yumuşak başlı kişiler olarak nitelendirirken bu faktörden düşük puan kişiler antagonizm adı verilen zıt kutupta hırçın olarak sıfatlandırılırlar. Kişinin insancıl tarafını simgeler. Bu faktörden yüksek puan alan kişilerin en başat kişilik özellikleri: güvenilirlik, fedakârlık, vicdanlılık, yardımseverlik ve elseverliktir. “Costa, McCrae ve Dye (1991) yumuşak başlılığın da dışa dönüklük gibi kişilerarası ilişkilerde temel olan bir boyut olduğunu belirtmekte, ancak dışa dönüklük’ün daha çok, sosyal uyaranların miktarı ile ilişkili iken yumuşak başlılığın ilişkilerin niteliği ile bağlantılı olduğuna dikkat çekmektedir” (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 11). Araştırmacıların genel kabulüne göre bu faktörü tanımlayan alt boyutlar şunlardır: alçakgönüllülük, merhametlilik, dürüstlük, güven, elseverlik/diğerkâmlık (altruizm) ve itaat (Costa, McCrae & Dye, 1991, 887). Johnson ve Ostendorf da bu faktörün en belirleyici özelliğinin cömertlik olduğunu ifade etmişlerdir (Somer, 1998, s. 29). Norman ise yumuşak başlılığın en belirleyici özelliği olarak güveni tayin etmiştir. Bunun zıt kutbunda ise alaycılık (cynicism) yer almaktadır. Costa ve ark. göre bu faktörde düşük puan alan kişiler klinik rahatsızlıklara sahiptir. Bu faktörün karşıt ucunda yer alan kişiler Makyavelyen kişiliklere sahiptir.

5FKE'e göre bu faktörün toplamda 4 alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar; *Hoşgörülü-Hoşgörüsüz (Hoşgörü)*, *İlmli-Öfkeli (Sakinlik)*, *Uzlaşmacı-Karşıt (Uzlaşma)*, *Yumuşak Kalpli-Kendine Dönük (Yumuşak Kalplilik/Elseverlik)*. Bu alt boyutlara ait kişilik özellikleri faktörlere dair başlıklar tamamlandığında tablo hâlinde verilecektir.

Bu faktörden yüksek puan alan kişiler başkaları tarafından kabul görme ve sevilme ihtiyacı duyarlar. Düşük puan alanlar ise sosyal çevreden dışlanır. Yumuşak başlı kişiler

sosyal hayatlarında ve iş hayatlarında iş birlikçi tutumları nedeniyle başarılı olurlar. Aynı zamanda belirli bir dine, ideolojiye ya da değerlere gönülden bağlı olma eğilimindedirler. Suç teşkil eden davranışlarda bulunma olasılıkları düşüktür (Soto, Kronauer & Liang, 2016, s. 508). Düşük puan alan kişiler saldırgan bir kişiliğe sahip olmalarının yanı sıra başkalarıyla iletişimde sert ve kabadırlar. Başkalarına şüpheli bir tutumla yaklaşır ve başkalarının düşünceleri ve hislerine karşı kuşkucu olurlar. Duygusal açıdan hissiz olma olasılıkları yüksektir. İş birliği yapmaktansa rekabet etmeyi tercih ederler. Hasmane tavırlarını tereddüt etmeksizin açıkça gösterirler (Costa & McCrae, 2008, s. 243). Aynı zamanda bu faktörün olumsuz tarafından yüksek puan alan kibirli kişiler özsever olarak nitelendirilmektedir.

Bu faktörde kişilerin aşırı yüksek puan alması başkalarının güdümünde hareket etmelerine sebep olabilir. York ve John'a göre kişisel ihtiyaçları, dürtüleri ve ifade edici davranışları kontrol etme bu faktörle ilişkilidir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 12). Erikson'un *Güven ve Güvensizlik*, Snyder'in *Kendini Ayarlama* (Self-Monitoring), Freud'un *Narsisizm* ve Horney'in *Dürtüye Karşı Koyma* (Moving Against Tendency) Adler'in *Sosyal İlgi* kavramlarıyla bağlantılıdır (Costa & McCrae, 1992, s. 657). Yumuşak başlılık şefkatten düşmanlığa uzanan bir süre boyunca gerçekleşen etkileşimin özgün niteliğini temsil eder.

Söz konusu kişilik faktörünün kişisel değerlerle olan bağlantısına gelinecek olursa, yumuşak başlılık *yardımseverlik* değerinin güdüselle hedefiyle yüksek oranda bağdaşmaktadır. Bunun haricinde *uyum* (normlara bağlı olma ve başkalarını üzmemeye) ve *gelenek* (kültürel ve dinsel normları kabul edip bunlara riayet etme) değerleriyle de bağlantılı olduğu görülmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre yumuşak başlılıktaki on kişisel değer sıralaması şu şekildedir: *iyilikseverlik, gelenek, uyum, evrenselcilik, güvenlik, kendi kendini yönetme, dürtü, hazcılık, başarı ve güç* (Roccas, Sagiv, Schwartz & Knafo, 2002).

1.2.1.1.3. Sorumluluk (Conscientiousness)

5FKM'ndeki üçüncü faktör *sorumluluktur*. Bu faktöre farklı araştırmacılar tarafından farklı isimler verilmiştir. Fiske *Başarı Arzusu* (Will to Achieve), Tupes ve Christal *Güvenilirlik* (Dependability), Borgotta *Ödev Olan İlgi* (Task Interest), Cattell *Süper Ego Gücü* (Superego Strength) ve Peabody ile Goldberg de *Çalışma* (Work) adlarını vermişlerdir (Digman, 1990, s. 423). Bu faktörden yüksek puan alan kişiler genellikle

otokontrollü, temkinli ve planlı olma gibi kişilik özellikleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Araştırmacılara göre bu kişilik faktörünün alt boyutları *yeterlilik (liyakat), düzen, görevşinaslık, başarı çabası, öz-disiplin ve tedbirlilik* (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 14). Sorumlulukla ilgili kişilik özellikleri kuvvetli olan kişiler çoğu zaman dikkatli, sorumlu, güvenilir, başarılı, çalışkan, hassas ve iradeli olmakla nitelendirilirler. *Görevşinaslık* (Dutifulness) Freud'un *süper ego gücü* adını vermiş olduğu kavramla eşleştirilmektedir.

McCrae, Costa ve Dye bu faktörün aktive edici ve ketleyici yönleri üzerinde de durmuşlardır. "Aktive edici yön, başarı ihtiyacı ve çalışmayı sevmekle karakterize edilmektedir" (Somer, Korkmaz & Tatar, 2002, s. 30). NEO Kişilik Envanterine göre aktive edicilik Yeterlilik ve Başarı Motivasyonu alt boyutlarıyla ilgileşim hâlinindedir. "Ketleyici yön ise daha çok ahlaki değerler ve tedbirlilik ile karakterize edilmektedir" (Somer, Korkmaz & Tatar, 2002, ss. 30-31). NEO Kişilik Envanterine göre ketleyicilik Öz Disiplin, Görevşinaslık ve Tedbirlilik ile ilişkilidir. Aktive edicilik daha çok azimli, gayretli, iradeli, mücadeleci, amaçlı ve verimli gibi sıfatlarla eşleşirken ketleyicilik sorumluluk sahibi, temkinli, prensip sahibi, kontrollü, disiplinli ve tedbirli gibi sıfatlarla eşleşmektedir (Somer, 1998, ss. 28-29). Aktive edicilik hareket, ketleyicilik odaklanmak kavramlarıyla bağlantılıdır. Ketleyici yöne bağlı olan alt boyutları taşıyan kişilerin gelenekçi olma eğilimi gösterdikleri görülmüştür. Ancak bu durumun aksinin gerçekleşmesi de mümkündür.

Bu faktörde yüksek puan alan kişilerin hazzı erteleyebildikleri, özellikle yapmak istemedikleri işlerde ve bulunmak istemedikleri ortamlarda sabır gösterebildikleri, detaycı oldukları, dikkatli bir şekilde hareket ettikleri görülmüştür. Bazı araştırmacılar bu faktörden yüksek puan alan kişilerin obsesif-kompulsif bozukluğa sahip olabileceğini savunmaktayken bazıları da akademik ve mesleki açıdan başarılı olduklarını, üretken olduklarını, fiziksel ve ruhsal sağlıklarına önem verdiklerini ve belirli inançlara ya da ideolojilere bağlandıklarını savunmuşlardır. Bu faktörden yüksek puan alan kişiler ahlaki ve etik değerleri önemserler. Yumuşak başlılık başkaları tarafından seilmeyi sağlarken sorumluluk da başarı elde etmeyi sağlamaktadır. Freud'a göre psikolojik olarak sağlıklı bir insanın seilmesi ve başarılı olması gerekmektedir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 20).

Kişisel değerler söz konusu olduğunda sorumluluk faktörünün başarı ve uyum gibi değerlerle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra bu faktör güvenlik ve dürtü değerleriyle de ilişki hâlinindedir (Roccas, Sagiv, Schwartz & Knafo, 2002). Bu faktörle ilişkilendirilen kişilik özelliklerinin güdümlenmesinde dürtü kontrolü başat bir rol üstlenmektedir.

5FKM'ne göre bu faktörün toplamda dört alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar; *Düzenli-Düzensiz* (Düzenlilik), *Kurallara Bağlı-Kurallara Bağlı Olmayan* (Kurallara Bağlılık), *Sorumlu/Kararlı-Gevşek* (Sorumluluk/Kararlılık), *Heyecan Arayan-Tedbirli* (Heyecan Arama). Bu alt boyutlara ait kişilik özelliklerinin tablosu, faktörlere dair bölümler tamamlandığında paylaşılacaktır.

1.2.1.1.4. Duygusal dengesizlik (Neuroticism)

5FKM'nin dördüncü faktörü *duygusal dengesizlik*dir. Bu faktöre Fiske *Duygusal Denetim* (Emotional Control), Tupes ve Christal *Duygusalılık* (Emotionality), Norman *Duyarlık* (Emotional) ve Cattell *Kaygı* (Anxiety) adlarını vermiştir (Digman, 1990, s. 423). Bilhassa nevroitik özellikleri baskın olan kişilerde kaygı, bunalım, karamsarlık, hassaslık, kendini kontrol etmede zorlanma, duygularda aşırı değişkenlik görülmektedir. En başta Eysenck duygusal dengesizliği psikolojik huzursuzluk yaşamakla nitelendirilen normal bir kişilik faktörü olarak tanımlamaktadır. Öz-değerlendirmeler, testler ve anketlerde bu faktörden yüksek puan almış olan kişilerin psikolojik rahatsızlıklar yaşadıkları tespit edilmiştir.

McCrae ve Costa (1987), birçok araştırmacının nörotisizmin temelinde anksiyete, depresyon, kızgınlık, sıkıntı gibi olumsuz duyguları kapsadığı yolunda fikir birliği içinde olduklarına işaret etmektedirler. Diğer bazı araştırmacıların da, nörotisizmi rasyonel olmayan düşünceler ve başa çıkma mekanizmalarında yetersizlikle bağlantılı gördüklerini belirtmektedirler (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 16).

Çoğu araştırmacı bu faktörün temelinde kaygı, bunalım, kızgınlık, hayal kırıklığı ve sıkıntı gibi olumsuz duyguların yattığı konusunda anlaşılmışlardır. McDonald'a göre etkin olumlu duygular dışa dönüklükle, etkin olumsuz duygular da duygusal dengesizlikle ilişkilidir (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 17). Duygusal dengesizlik puanı yüksek olan kişiler psikopatolojiye yatkındır ve duygusal ya da sinirsel sorunların olma olasılığı artar. Bu kişiler aynı zamanda kronik olumsuzluklar yaşar ve psikiyatrik rahatsızlıklara oldukça yatkındırlar. "Nevrotik eğilim belirtileri olan kişiler, kronik yorgunluk, baş

ağrısı, uyuyamama, görme güçlükleri, iştahsızlık vb. gibi çeşitli psikosomatik belirtilerin birinden ya da birkaçından şikâyetçidirler” (Tahıloğlu, 2013, s 136). Jackson’ın Temel Kişilik Envanteri (Basic Personality Inventory, BPI) ve Kişilik Değerlendirme Envanteri (Personality Assessment Inventory, PAI) psikolojik, psikiyatrik ve klinik rahatsızlıklarla kişilik faktörleri arasındaki ilişkiyi gösteren önemli araçlardır (Costa & McCrae, 1992, s. 10). Nevrotik davranışlar Freud’a göre bilinçaltı, Jung’a göre ise ihmal edilmiş bilinçdışı süreçlerden kaynaklanırken Horney’e göre ideal benlik ile gerçek benlik arasındaki örtüşmezlikten kaynaklanmaktadır. On kişisel değerden herhangi birine istenen düzeyde ulaşamamış olmak da duygusal dengesizliğe sebep olabilir (Roccas, Sagiv, Schwartz & Knafo, 2002). Mantıklı düşünememe, özsaygıyı yitirme ve dürtülerle istekleri yeterli düzeyde kontrol edememe öz bilinç (self-consciousness) eksikliğinden kaynaklanır (McCrae & John, 1992, s. 195). Aksine bu faktörden düşük puan alan kişiler ise duygusal olarak dengelidir ve psikolojik, psikiyatrik ya da klinik herhangi bir rahatsızlık yaşama olasılıkları oldukça düşüktür. Anlaşılmaz ve beklenmedik tepkiler vermedikleri gibi duygusal iniş-çıkışlar da yaşamamaktadırlar.

Duygusal dengesizliğin diğer faktörlerle ilişkisi sonucunda kişilikte farklı tepkimeler ve etkiler ortaya çıkabilir. Örneğin, içe dönük ve duygusal dengeli kişiler davranışlarında kontrollü, dikkatli ve düşüncelidirler. İçe dönük ve duygusal dengesiz olan kişiler ise kaygılı, kötümser ve ketum gibi sıfatlar taşımaktadırlar (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2022, s. 1185). Bunların fobi, obsesif-kompulsif bozukluk ve kaygı gibi rahatsızlıklar yaşamaları olasıdır. Dışa dönük ve duygusal dengesizler ise antisosyal olup psikopatik bozukluklara yatkın olabilmektedirler.

5FKM’ne göre bu faktörün toplamda üç alt boyutu vardır. Bunlar; *Duygusal Değişken-Duygusal Tutarlı (Duygusal Değişkenlik)*, *Endişeye Yatkın-Rahat (Endişeye Yatkınlık)* ve *Kendine Güvensiz-Kendine Güvenli (Kendine Güvensizlik)*. Bu alt boyutlara ait kişilik özelliklerinin tablosu, faktörlere dair bölümler tamamlandığında paylaşılacaktır.

1.2.1.1.5. Deneyime açıklık (Openness)

5FKM’nin beşinci faktörü *deneyime açıklık* hiç şüphesiz kuramcılar ve araştırmacıların üzerinde en çok tartışmış olduğu ve tartışmaya devam ettiği olanıdır. Zira bazı kuramcılar bu faktörü zekâ seviyesi olarak tanımlamışsa da daha sonra McCrae ve Costa gibi kuramcılar bu faktörün zekâ seviyesinden bağımsız bir davranışlar ve tutumlar bütünü olduğunu ortaya koymuştur. Fiske *Sorgulayan Zekâ* (Inquiring Intellect), Tupes, Christal

ve Norman *Kültür* (Culture) ve son olarak Cattell ve Borgotta *Zekâ* (Intelligence) olarak bu faktörü adlandırmıştır (Digman, 1990, s. 423). McCrae ve Costa bu kişilik faktörünü zekâ seviyesinin yüksek olmasından ziyade geniş ilgi alanlarına sahip olmak, yaratıcı, meraklı ve her türlü yeniliğe açık olmakla eşleştirmektedirler. Bununla birlikte, yüksek zihinsel yeteneğe sahip olmakla deneyime açıklık arasında bir bağlantı olduğu yadsınmamaktadır. “Ancak yüksek zihinsel yeteneklerin mi geniş ilgiler ve daha az geleneksel değere yol açtığı, yoksa bu boyutta yüksek olmanın mı zihinsel yeteneklerin ilerlemesine katkıda bulunduğu, araştırılması gereken bir sorudur” (Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 19). Yüksek zihinsel yeteneklerle deneyime açıklık arasında eytişimsel bir bağ olduğu açıktır²⁹. McCrae ve Costa gibi araştırmacılar bu faktörün sınıflaması üzerinde çalışırken şu sıfatları “deneyime açıklık” başlığı altında toplamışlardır: *meraklı, yaratıcı, özgürlükçü, geleneksel olmayan, bağımsız, özgün, hayal gücü kuvvetli, geniş ilgileri olan, cesur, sanatçı, değişikliği seven, açık fikirli vb.*

Burada sözü geçen *deneyime açıklık* ya da *zekâ* ölçülebilen zekâyla eşdeğer değildir. Bilhassa McCrae ve Costa’nın sözünü ettiği *deneyime açıklık* entelektüel bir yetenek olmaktan ziyade bir kişilik faktörüdür. Yapılan araştırmalar sonucunda birçok kişinin yüksek bir IQ puanına sahip olmadan da deneyime açıklık faktöründen yüksek puan alabildiği tespit edilmiştir. Bu faktörden yüksek puan alan kişilerin motivasyonel olarak çeşitlilik ve deneyime ihtiyaç duydukları görülmüştür. Düşünceler haricinde fanteziler, hayaller, duygular, hisler ve değerler kişinin yüksek ya da düşük deneyime açıklık puanı alabileceği unsurlardır (McCrae & John, 1992, s. 198). Kişinin bilincinin derinliği, genişliği ve geçirgenliği de faktörden alacağı puanı belirleyen diğer önemli etkenlerdir (McCrae & Greenberg, 2014, s. 229).

Bu faktörden yüksek puan alan kişilerdeki en müşterek kişilik özellikleri canlı bir hayal gücü ve etkin bir hayal dünyasına sahip olmalarıdır. Çeşitli sanat türleriyle

²⁹ McCrae ve Greenberg, *The Wiley Handbook of Genius* (2014) adlı eserdeki “Openness to Experience” başlıklı kitap bölümlerinde Jean-Jacques Rousseau’nun *deneyime açıklık* faktöründe ne tür özellikler gösterip hangi uca yöneldiği üzerine inceleme yapmışlardır. *Julie ou Nouvelle Héloïse* ve *Les Confessions* adlı eserleri ve *Contrat Social* adlı çalışmayı kaleme almış romantik ve devrimci bir kişi olan Rousseau’nun bu faktörün aşırı uçlarında yer aldığı tespit edilmiştir. Bunların yanında *yumuşak başlılık* ve *sorumluluk* faktörlerinde düşük puan alırken *duygusal dengesizlikten* de aşırı yüksek puan almıştır. Fantezi, estetik değerler, duygulara, eylemlere ve fikirlere açıklık alt boyutlarında da çok yüksek puanlar almıştır. Eski ABD başkanlarının da bu faktördeki eğilimleri incelenmiştir. Deneyime açıklıkla zekâ arasında güçlü bir ilişki olsa da deneyime kapalı olan dehaların sayısı da oldukça fazladır. Bunun haricinde halüsinojen mantarların sebep olduğu mistik deneyimlerin de deneyime açıklık faktörüyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. bkz. a.g.y., a.g.e., ed. Dean Keith Simonton, Oxford, John Wiley and Sons Ltd., 2014.

ilgilenmelerinin yanı sıra tabiatta bulunan doğal güzelliklere karşı estetik bir duyarlılığa sahiptirler. Yeni ve farklı deneyimleri tecrübe etmekten zevk alırlar ve çeşitliliğe büyük oranda ihtiyaç duyarlar. Orta ya da yüksek düzeyde otodidaktır ve toplumsal, siyasal ya da ahlaki görüşlerinde genellikle özgürlükçüdürler (Costa & McCrae, 2008, ss. 244-245). Yapılan araştırmalar sonucunda deneyime açıklık ölçekleri revize edilerek 5FKM'nin bir ölçme aracı olan NEO Kişilik Envanteri'ne dahil edilmiştir (McCrae & Costa, 1997, s. 828). Deneyime açıklık kişiliğe dair değişkenin en küçük kısmını oluşturur ve buna bağlı olarak bu faktörle ilgili sıfatların sayısı diğerlerine göre daha azdır (Somer, 1998, s. 30).

Kişisel değerler açısından bakıldığında *kendi kendini yönetme* ve *evrenselcilik* gibi değerlerin deneyime açıklık faktöründen yüksek puan alan kişilerde baskın olduğu görülür. Deneyime açıklık puanı yüksek kişilere göre kişisel değerler şu şekilde sıralanmaktadır: *kendi kendini yönetme*, *evrenselcilik*, *dürtü*, *iyilikseverlik*, *hazcılık*, *başarı*, *güç*, *gelenek*, *uyum* ve *güvenlik*. Düşünce ve eylemlerde bağımsızlık, yeni fikirlerle deneyimlere açıklık, anlayış, hoşgörü, estetik değerler ve coşumculuk faktörün önemli kişilik özellikleri olarak kabul edilmektedir (Roccas, Sagiv, Schwartz & Knafo, 2002). Açık bireyler otoriteyi sorgularlar ve bundan dolayı özgürlükçü siyasî görüşlere sahiptirler. Değerlere dair soruların peşinden gitme hususundaki şevk, yüksek ahlaki gelişime ve sanatçı duyarlılığa sahip kişinin gelenekleri reddetmesine yol açar. Otoriter, tutucu, muhafazakâr kişiler deneyime kapalıdır (McCrae & Costa, 1997, s. 837).

Bu faktör Tellegen'in *Kapılma* (Absorption), Gough'un *Esneklik* (Flexibility), Rokeach'ın *Dogmatizm*, Holland'ın *Artistik İlgiler* (Artistic Interests), Guilford ve Zimmerman'ın *Derin Düşünme* (Thoughtfulness) ve *Öz Bilinç* gibi kavramlarında görülebilmektedir³⁰.

Son olarak 5FKM'nin toplamda on yedi alt boyuta ayrılan faktörlerinin kişilik özellikleri tablosu şu şekildedir:

³⁰ Aynı zamanda bu faktöre dair ölçüm yapmak üzere Singer ve Antrobus, Holland, Rogers, Zuckerman, Spielberger ve ark. ve Rokeach'ın geliştirmiş olduğu ölçekler için bkz. Robert R. McCrae, Paul T. Costa, "Updating Norman's "Adequate Taxonomy": Intelligence and Personality Dimensions in Natural Language and in Questionnaires", *Journal of Personality and Social Psychology*, c. 49, Sayı 3, 1985, s.712.

Tablo 1.1

Beş Faktör Kişilik Envanterinin 17 Alt Boyut Özellikleri

Özellikler	Boyut Adları			Özellikler
Yavaş yaşam akışını tercih eden, ketum, tedbirli, gözlemci, ölçülü, soğuk ve uzak	Sakin	Canlılık (D1)	Canlı	Sıcak, hareketli, konuşkan, neşeli, coşkulu, doğal, hevesli
Geri planda kalmayı tercih eden, dikkat çekmeyen	Çekingen	Girişkenlik (D2)	Girişken	Faal, söz geçiren, dikkat çeken, baskın, yarışmacı, kendine güvenli, rahat
İçe dönük, mesafeli, kapalı, yalnızlıktan hoşlanan, az konuşan, sessiz, kendine yeten, bireysel çalışmayı seven, kendi hâlinde	Yalnızlığı Seven	Etkileşim (D3)	Yalnızlığı Sevmeyen	İnsanlarla birlikte olmayı seven, yalnızlıktan hoşlanmayan, iletişime açık
Kibirli, kendini beğenmiş, eleştirici, toleransı düşük	Hoşgörüsüz	Hoşgörü (Y1)	Hoşgörülü	Alçakgönüllü, bağışlayıcı, uyumlu, eleştiriye açık, iyimser, insanlarla iyi geçinen, uysal
Çabuk parlayan, zor beğenen, önyargılı, gerektiğinde öfkesini ortaya koymaktan çekinmeyen	Öfkeli	Sakinlik (Y2)	İlımlı	Sakin, öfkesini dizginleyen, güven verici, önyargısız, eleştiriye açık
Kinci, şüpheli, inatçı, tartışmacı, sabit fikirli, dik kafalı, uyanık, ihtiyatlı, tetikte olan	Karşıt	Uzlaşma (Y3)	Uzlaşmacı	İnsanlara güvenen, yumuşak huylu, açık kalpli, uysal, birlikte olunması kolay
Kendini önemseyen, insanlara aldırışsız, gerçekçi, gerektiğinde katı olan	Kendine Dönük	Yumuşak Kalplilik/Elseverlik (Y4)	Yumuşak Kalpli-Elsever	Yakın, iş birliğine yatkın, ılımlı, yardımsever, vicdanlı, sıcak, anlayışlı, vefalı, verici, cana yakın
Titiz olmayan, pratik, plansız, programsız, düzensizlikten rahatsız olmayan	Düzensiz	Düzenlilik (S1)	Düzenli	Dikkatli, titiz, ayrıntıcı, programlı, dakik, mükemmeliyetçi, planlı

Tablo 1.1 (Devam)

Beş Faktör Kişilik Envanterinin 17 Alt Boyut Özellikleri

Özellikler	Boyut Adları			Özellikler
Esnek, denetlenmeyi sevmeyen, boyun eğici olmayan, geleneksel olmayan, uçarı	Kurallara Bağlı Olmayan	Kurallara Bağlılık (S2)	Kurallara Bağlı	Otoriteye bağlı, temkinli, görevşinas, geleneksel, muhafazakâr, katı, güvenilir, kontrollü
Fazla hırslı ve amaçlı olmayan, kendini sıkıntıya sokmayan, çabuk sıkılan, öz denetimi zayıf	Gevşek	Sorumluluk/Kararlılık (S3)	Sorumlu-Kararlı	Öz disiplinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek
Temkinli, sağlamcı, kontrollü, tehlikeye duyarlı	Tedbirli	Heyecan Arama (S4)	Heyecan Arayan	Maceracı, aklına geleni yapan, çılgın, riske ve tehlikeye açık olan, ödüle duyarlı
Dengeli, olaylarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, çok hassas olmayan, kolay etkilenmeyen	Duygusal Tutarlı	Duygusal Değişkenlik (DD1)	Duygusal Değişken	Duygusal iniş çıkışları olan, çabuk morali bozulan, ruh haline göre davranan, kolay etkilenen, duygusal ruh hali sık değişen
Dayanıklı, güçlü, huzurlu, amaç yönelimli	Rahat	Endişeye Yatkınlık (DD2)	Endişeye Yatkın	Endişeli, kaygılı, kuruntulu, kötümser, kolay incinen, başkalarının onayına ihtiyaç duyan, hassas
Kararlı, güvenli, kendinden emin ve memnun, alıngan olmayan	Kendine Güvenli	Kendine Güvensizlik (DD3)	Kendine Güvensiz	Kendisiyle barışık olmayan, kararsız, huzursuz, alıngan, engellerle baş etmekte zorlanan
Fikirlerle uğraşmayan, inceleyici ve araştırmacı olmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan	Somut Düşünen	Analitik Düşünme (DA1)	Analitik Düşünen	Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü

Tablo 1.1 (Devam)

Beş Faktör Kişilik Envanterinin 17 Alt Boyut Özellikleri

Özellikler	Boyut Adları			Özellikler
İnsanlara karşı nazik ve anlayışlı olmayan, nesnel, empati yeteneği düşük, duygularıyla karar vermeyen	Hassas Olmayan	Duyarlılık (DA2)	Duyarlı	İnce ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı
Değişiklikten hoşlanmayan, yeni fikirlere dirençli, otoriteye bağlı, geleneksel, bildik denenmiş durumları tercih eden	Muhafazakâr	Yeniliğe Açıklık (DA3)	Yeniliğe Açık	Değişikliği seven, farklı düşüncelere açık, hür düşünceli, deneyimci, yeni durumlara kolay adapte olan

Kaynak: Somer, Korkmaz & Tatar, 2011, s. 32.

1.3. 5FKM ve Anlatı Kişileri

Yazarın düşünsel, duygusal ve davranışsal dünyasından süzülerek âdeta örgü gibi örülen metinlerdeki anlatı kişileri kâğıt üzerine çeşitli araçlarla yazılmış anlamlı ifadelerle hayat bulan *insan biçimsel* (fr. anthropomorphique) imgelerdir. Her bir roman kişisi yazarın belirlemiş olduğu belirli amaçlar doğrultusunda düşünür, duygulanır ve hareket eder. E. Özdemir’e göre “yazar, gerçekten aldıklarını kendi kişiliklerinin hamuruyla yoğurur, biçimlendirir. Gerçek insanla kan bağı olmayan, insana özgü niteliklerden, edimlerden yoksun roman kişilerini yadırgarız çoğu zaman” (Özdemir, 1999, s. 253). Dolayısıyla yazarın düşünsel ve duygusal dünyasından kalemi aracılığıyla çıkan her anlatı kişisi içinde yaşanılan dünyada ve toplumda görülen *olası bilinç* (fr. conscience possible) yapılarının birer temsilcisi konumundadır. İnsanı en iyi biçimde anlatan, aktaran ve yansıtan anlatı kişileri okuru derinden etkiler ve onunla güçlü bağlar kurar. Diyaloglar, anlatım uygulamaları, zaman ve uzam gibi unsurlarla vücuda bürünen roman kişisi, en insancıl bir biçimde belirli bir ileti ya da iletiler verecek şekilde insanı ve insanın çevresiyle olan ilişkisini belirli bir sanatsal ya da düşünsel kaygı gözeterek anlatılır.

Bir roman kahramanını tanımlamak (ona belirli bir karakter vermek), ona bireyin gerçek yaşamda sahip olduğu özellikleri vermektir. Kahramanın yaratılması belirli bir insan kavramına dayanır. Okurun üstü kapalı bir biçimde, insan gerçekliğinin tanıtlayıcıları, beden yapısı, giysileri,

davranışları, ruhsal durumuyla insana özgü ön varsayımları göz önünde bulundurması gerekir (Kıran & Kıran, 2003, s. 143).

Anlatı kişilerinin de gerçek kişiler gibi adları, yaşları, fiziksel özellikleri, dilleri, üslupları, becerileri, düşünceleri, duyguları ve davranışları vardır ve bunlara dair bilgiler genellikle *betimleme*, *anlatma* ve *konuşma* gibi yazınsal uygulamalarla aktarılır. *Özetleme* (fr. résumé), *geriye dönüş* (fr. analepse), *önceleme* (fr. prolepse), *duraklama* (fr. pause), *sahne* (fr. scène), *eksilti* (fr. ellipse), *artsüremlilik* (fr. diachronie), *eşsüremlilik* (fr. synchronie) ve *önceleme* (fr. anticipation/prophétie) gibi zamansal uygulamalar da anlatı kişinin kişiliğinin açılanmasını sağlar³¹ (Raimond, 2002, ss. 141-154; Kıran & Kıran, 2003, ss. 162-175).

Anlatılarda birtakım roller üstlenen kişiler, belirli bir döneme ya da insanlığa dair genel olarak gözleme ve araştırmaya dayalı olarak elde edilmiş toplumsal ve tinsel verilerin bütününden oluşuyorsa bunlara *tip* adı verilmektedir³² (Schmitt & Viala, 1982, 72). Tipler, az sayıda olan ve son derece sıradan bir özelliğe indirgendiğinde ve hâlihazırda var olan bir tipin bayağı bir yeniden üretimi haline geldiğinde bir *stereotipe* dönüşür. Bunun aksine bazı anlatı kişileri de kişilik özellikleri bakımından özgün olabilir. Toplumsal tutumları ve davranışları etkileyebilme gücüne sahip olan bu tür ihdaslara *karakter* adı verilmektedir. Bu üç kişi modeli arasında ayrım yapabilmek oldukça güçtür. Zira bir karakter tipe, tip de stereotipe dönüşebilmektedir.

Roman kişileri başkışı/başkahraman/başkarakter, *norm kişi/karakter*, *kart kişi/karakter* ve *fon kişi/karakter* şeklinde dörde ayrılmaktadır. Romanda geçen anlatının merkezinde yer alan ve verilmek istenen iletilerin onun aracılığıyla verildiği anlatı kişisine *başkışı/başkahraman* adı verilmektedir. *Norm karakterler* ise birden çok görev üstlenebilmelerinin yanında onların asıl işlevleri anlatıyı derinleştirmek ve başkışının eksikliklerini gidermektir. Başkışının en önemli yardımcısıdır. *Kart kişiler* ise anlatının tek bir tarafında yer alır ve tek bir özelliğin simgesi haline gelirler. Belirli nitelikler sergilediklerinden ve tek bir boyut altında işlev gördüklerinden değişime kapalıdır. Bundan dolayı çoğu zaman *olumsuz karakterler* ve *engelleyiciler* olarak anlatılarda boy

³¹ Yazınsal bir yapıtı meydana getiren kişi, zaman ve uzam gibi ulamlar arasındaki ilişkiler hakkında daha fazla şey öğrenmek ve bu ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için bkz. Tahsin Yücel, *Anlatı Yerlemleri Kişi/Süre/Uzman*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1993.

³² Emin Özdemir *tip* kavramını şu ifadelerle tanımlamaktadır: *İnsana özgü niteliklerden birini anlatma ya da yansıtmada araç olarak seçilen, bu niteliği büyüteç altına konarak doruk noktasına çıkarılan kişidir. bkz. a.g.y., Eleştirel Okuma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 130.

gösterirler. *Fon* kişiler ise herhangi bir derinliğe sahip değildirler ve küçük roller üstlenirler. Anlatı akışının sağlanmasında yardımcı rolü üstlenirler (Güleryüz, 2021). Anlatı kişilerini göstergebilimsel bir anlayışla işlevlerine göre tasnif eden Algirdas Julien Greimas'ın Vladimir Propp ve haleflerinin tasnifini geliştirerek tasarlamış olduğu *eyleyensel örnekçeye* (fr. schéma actantiel) göre ise bir anlatıda yer alan kişiler *özne* (fr. sujet), *yardımcılar* (fr. adjuvants) ve *engelleyciler* (fr. opposants) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Böylece Greimas, anlatı kişilerini “ne oldukları”, yani tinsel nitelikleri açısından değil, “ne yaptıkları”, vaka içindeki rolleri açısından tanımlar (Toursel & Vassevière, 2001, s. 207; Yücel, 1982, ss. 102-104).

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi anlatı kişileri gerçeklikten beslenen birer hayal ürünleri olarak düşünsel, duygusal, davranışsal ve fiziksel olarak gerçek insanlara oldukça benzemektedirler. Sanatçıları uyanık halde düş gören hayalcilere benzeten Freud'un bu konudaki görüşleri şu şekildedir: “(...) bizzat sanatçılar, kendi özel durumlarıyla tüm insanlara özgü durum arasındaki uzaklığı azaltmaya çalışmaktan hoşlanmakta, her insanda bir sanatçının saklı yattığını ve insan soyunun kökü kurumayıp dünyada tek insan var olduğu sürece sanatçının da var olacağını bize kesinlikle söyleyip durmaktadır” (Freud, 2001, s. 104). Dolayısıyla insan biçimsel imgeler olan anlatı kişileri üzerine de kişilik faktörleri temel alınarak incelemeler ve değerlendirmeler yapılabilir. Aslında öz-değerlendirme testleri, akran testleri ve anketler aracılığıyla yapılan araştırmalara anlatı incelemelerinde gerek yoktur. Zira başı ve sonu belli olan sınırları çizilmiş bir anlatıda anlatı kişilerinin neler yaptıkları, düşündükleri ya da hissettikleri araştırmacı/nitelikli okur tarafından takip edilip tespit edilebilir ve değerlendirilebilir. Anlatı kişilerinin anlatı boyunca nasıl var oldukları ve hangi kişilik faktörünün hangi boyutunu ve hangi kişilik özelliğini gösterdikleri tespit edilebilmektedir. Bu da sanatçının yaratmış olduğu kurgusal evrendeki anlatı kişilerini, o evreni ve dolayısıyla da sanatçıyı daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Her kişilik faktörü ve her alt boyut iki zıt kutba sahip olsa da kişiler sergiledikleri kişilik özellikleri bakımından hiçbir zaman tam olarak belirli bir faktör ya da boyuta bağlı değildirler. Ancak bunun aksine anlatı kişileri davranışlarında, duygularında ve düşüncelerinde çoğu zaman büyük oranda tutarlılık gösterirler. Bilhassa *tipler* anlatı boyunca tutarlı ve bütüncül davranışlar ve duygular sergilerler. *Karakterler* ise birçok

açından özgün olma niteliği taşıdıklarından faktörler arasında geçişkenlik gösterdikleri görülür.

XIX ve XX. yüzyılda kaleme alınmış yazınsal yapıtların başkişilerinin sahip olduğu kişilik özelliklerine genel bir bakış atıldığında bunların çoğu zaman duygusal olarak dengesiz, yumuşak başlı, kimi zaman içe kimi zaman dışa dönük, çoğu zaman sorumlu ve aynı şekilde çoğu zaman da deneyime açık kişiler oldukları görülebilmektedir. Ancak başkişilerin bunların zıt yönünde özellikler gösterdikleri de görülebilmektedir. Olumlu anlatı kişileri göz önünde bulundurulduğunda bunların yumuşak başlılık ve sorumluluk faktörlerinden yüksek puanlar aldıkları görülmektedir. Aslında yumuşak başlılık ve sorumluluk kişiliğin kökleşik boyutlarıdır ve “iyi” ile “kötü” ve “güçlü iradeli” ile “zayıf iradeli” kişileri tanımlar. Sürekli olarak ahlaki ve etik değerlerle yan yana getirilmeleri de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bunun haricinde yumuşak başlılık ile onun zıt kutbu olan antagonizm Greimas’ın *eyleysel örnekçesine* göre değerlendirildiğinde bunların *yardımcı* ve *engelleyci* eyleyenleriyle eşleştiği söylenebilir. Normatif nitelikler gösteren kişi, bir faktördeki bir boyutun aşırı uçlarından birine diğer kişilere nazaran daha fazla yakınlık gösterebilir. Olumlu anlatı kişileri deneyime açık, yumuşak başlı, sorumlu, duygusal dengeli iken olumsuz anlatı kişileri çoğu zaman deneyime kapalı, antagonist, sorumsuz, duygusal olarak dengesizdirler. Antagonist anlatı kişileri yumuşak başlılıktan eksi ve duygusal dengesizlikten artı yük alırlar. Anlayış bakımından güvensiz ve şüpheli olmalarının yanında duygusal olarak da sert ve soğukturlar. Davranışsal olarak da kaba, teşrikimesaiden yoksun ve nobrandırlar.

Yumuşak başlılık ve sorumluluk faktörlerinin alt boyutlarına ve kişilik özelliklerine bakıldığında Lucien Goldmann’ın *sorunsal kahraman* (fr. héros problématique) kavramının bu faktörle yüksek seviyede ilgileşim hâlinde olduğu söylenebilir. Yozlaşmış, bozulmuş ve sorunlu bir dünyada mevsuk değerlerin arayışında olan *sorunsal kahraman*ın açıkça görülüp hissedilebilir bir düzeyde sorumluluk bilincine sahip olduğu görülür. Anlatının geçtiği esenliksiz uzam ve zamandan dolayı stres, hüzn ve bunalım yaşadıklarından aynı zamanda duygusal dengesizlik faktöründen de yüksek puan alırlar. Ancak toplumcu gerçekçi yazınsal akımın anlayışıyla kaleme alınmış yapıtlarda ideal toplumcu başkişiler çoğu zaman güvenli, ümitli, güçlü, kararlı ve inançlı olduklarından duygusal dengesizlikleri oldukça düşük olmaktadır.

Deneyime açıklık faktörünün en belirleyici boyutu olan *yeniliğe açıklık*ın (DA3) *muhafazakâr* ve *yeniliğe açık* adı verilen iki zıt kutbu da yazınsal eserlerde görülen anlatı kişilerinin taşıdıkları en başat özelliklerdendir. Özellikle Türk edebiyatında Doğu-Batı, İstanbul-Anadolu, şehirli-köylü ve varıl-yoksul çatışmasının işlendiği anlatılarda bu iki zıt kutbun temsilcileri konumunda olan kişilerin birbirleriyle çatıştıkları görülmektedir. Anlatılardaki başkişi çoğu zaman deneyime açık olan taraftadır.

2. BÖLÜM: ROMANCININ YAŞAMI, KİŞİLİĞİ VE YAZINCILIĞI

2.1. Reşat Nuri Güntekin'in Yaşam Öyküsü

Romancının yaşam öyküsü ve mizacına dair bazı bilgiler, onun roman kişilerini kuram dâhilindeki kavramlarla incelerken daha tutarlı değerlendirme yapma konusunda yardımcı olacaktır. Bundan dolayı bu bölümde romancının yaşamı, kişiliği ve yazıncılığı incelemeye ışık tutacak bir çerçevede ele alınacaktır.

Asıl adı Mehmed Reşad olan romancının babası, Çubukluzadeler olarak bilinen İstanbullu eski bir ailedendir. Çubukluzadelerin geçmişine bakıldığında yeniçeri yorgancı ortalarıyla bağlantıları olduğu görülmektedir. Reşat Nuri'nin babası olan İbrahim Nuri Bey'in dedesi ise bu ortanın ağasıdır. Genç yaşta babasını kaybetmiş olan İbrahim Nuri Bey, dayısı Miralay Asım Bey tarafından büyütülmüş ve onun tarafından Askerî Tıbbiyeye gönderilmiştir. Yıllar sonra Nuri Bey tıbbiyeden askerî tabip olarak çıkar (Kanter, 2019, s. 21). Kişilik olarak sessiz, ciddi, anlayışlı, öngörülü, saygın ve okumayı seven biridir (Kanter, 2006, s. 16). Romancının annesi ise Erzurum Valisi ve Müşir Yaver Paşa'nın üçüncü kızıdır (Yücebaş, 1957, s. 3). Mengene Ağası'nın kızıyla evlenerek aileye damat olmuştur. Reşat Nuri'nin teyzesinin oğlu Ruşen Eşref'in ifadelerine göre Yaver Paşa Kabartay Türklerindendir (Kanter, 2008, s. 1). Lutfiye Hanım'ın kişiliğine dair ifadelerde onun oldukça kibar, nazik, okumaya düşkün ve müzikle ilgilenen bir hanımefendi olduğu görülmektedir. Reşat Nuri'nin Feride adında bir kız kardeşi vardır ancak yakalandığı elim bir hastalık nedeniyle çok genç yaşta hayata gözlerini yummuştur (Kanter, 2006, s. 17).

Nüfus kayıt bilgileri ve araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen bilgilere göre doğum tarihi kaynaklarda farklılık gösterse de Kanter'in yapmış olduğu son araştırmalarda romancının 26 Kasım 1889 tarihinde doğduğu tespit edilmiştir (2019, s. 23; Kanter, 2008, s. 3). Üsküdar'da dünyaya gelen romancı teyzesinin oğlu Ruşen Eşref'le birlikte Selimiye Mahalle Mektebi'nde eğitim hayatına başlamıştır. Ruşen Eşref'le birlikte yaptıkları haşarlıklar nedeniyle, Harem'de çalışmış eski bir kayıkçı olan Lala Şakir Ağa'yı oldukça yorup üzer. Babasının tabip binbaşı ve sağlık müfettişi olması nedeniyle daha küçük yaşta farklı illerde ikamet eder ve farklı mekteplerde tahsiline devam eder. Çanakkale'de bulundukları yıllarda Rousseau'nun *Émile ou de l'Éducation* adlı eserini okuyup etkilenmiş olan İbrahim Nuri Bey, öğrenmiş olduğu çocuk eğitimi anlayışını Reşat Nuri üzerinde uygular. Onu bir yıl boyunca okula göndermez, onu kendi

haline bırakır ve ona bizzat kendisi ders verir. Fakat daha sonra Çanakkale'deki bir mahalle mektebine kaydı yaptırılarak resmî eğitim hayatına kaldığı yerden devam etmiştir (Uyguner, 1967, s. 3). 1900 yılında ilköğrenimini tamamlar ve ardından Tahtalı Hoca Mektebi ve Kal'a-i Sultaniye'de eğitimine devam eder. Daha sonra Galatasaray Sultanisi'ne ve ardından da Müslüman çocuklarının gitmesi yasaklanan İzmir'deki Saint-Joseph Frerler Fransız Mektebi'ne gönderilmiştir. 1908 yılında tasdiknamesini aldıktan sonra Darülfünuna (İstanbul Üniversitesi) kaydını yaptırır ve 1912 yılında 22 yaşındayken Edebiyat Fakültesi'nden mezun olur (Emil, 1989, s. 1).

Edebiyat alanında akademik eğitimini tamamladıktan sonra Reşat Nuri'nin ilk görev yeri Bursa Sultanisi olur. Burada bir yıl kadar Fransızca Öğretmenliği yaptıktan sonra farklı mekteplerde mesleğini icra eder. İstanbul Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi'nde Fransızca ve Türkçe Kitabet Öğretmenliği, Vakıf Mektebi'nde Müdürlük ve Başmuallimlik, Akşemsettin Mektebi'nde Müdürlük, Murad-ı Hâmis Mektebi'nde Müdürlük, Gazi Osmanpaşa Mektebi'nde Müdürlük ve Başöğretmenlik, Vefa Sultanisi'nde Türkçe Öğretmenliği, İstanbul Erkek Lisesi'nde Türkçe Öğretmenliği, Çamlıca Kız Lisesi'nde Fen Terbiyesi Öğretmenliği ve Erenköy Kız Lisesi'nde Edebiyat Öğretmenliği görevlerini icra etmiştir (Kanter, 2019, s. 24-25).

Erenköy Kız Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı yıllarda öğrencilerin yer alacağı bir müsamereyi yönetir. Oynanacak tiyatro oyununun seçmeleri ve hazırlıkları sırasında Reşat Nuri Hadiye'ye yakınlık gösterir ve 1908 yılında dünyaya gelmiş olan Hadiye Reşat Nuri'yle evlenir. Hadiye Hanım bir doktorun kızıdır. Babasının adı Mehmet Tevfik, annesinin adı ise Fatma Şadiye'dir. Çocukluk yılları dedesinin Şehzadebaşı'ndaki konağında geçmiştir. Çamlıca Ortaokulu'nda ve Erenköy Kız Lisesi'nde öğrenim görmüştür. İkili 1933 yılında dünyaya gelen ilk çocuklarına Aksel adını vermiştir. Ancak bu çocuk kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Mavi gözlü oğlunu kaybetmenin hüznünü yazar eşine yazdığı mektuplarda sık sık dile getirmiştir (Güntekin, 2012, s. 123; s. 140). 1941 yılına gelindiğinde ikilinin Elâ adını verdikleri bir kız çocukları olmuştur. 1929 yılında İbrahim Nuri Bey, 1939 yılında ise Lütfiye Hanım hayata gözlerini yumar.

Romancı, 20 Mart 1929 tarihinde Atatürk'ün emriyle Dil Heyeti Âzâlığı görevine getirilir (Güntekin, 2021, s. 91). Atatürk'ün emriyle yazdığı iddia edilen *Yeşil Gece* adlı romanındaki amacı; Fransa'da yaşanan Dreyfus Vakası'nda Zola'nın *J'accuse* başlıklı yazısıyla halkı bilgilendirmesi gibi, halkı softalık ve laiklik konusunda bilgilendirip bu

konuda tartışmaktır. Ardından 26.04.1931 tarihinde Maarif Vekâleti II. Sınıf Müfettişliğine tayin edilir. Maarif Müfettişi olarak görev yapıp Anadolu vilayetlerini karış karış gezdiği dönemlerde Hasan Ali Yücel ve Saffet Arıkan'ın teklifi ve ısrarı üzerine milletvekili seçilir. 3 Nisan 1939 tarihinde altıncı dönem Çanakkale milletvekili olarak meclise girer. Sonraki dönemde aynı bölgeden milletvekili seçilen Güntekin, 5 Ağustos 1947 tarihinde milletvekilliğinden emekli olur. Aynı dönemde Reis-i Cumhur olan İsmet İnönü'nün imzaladığı bir kararnâmeyle 14 Ağustos 1947 tarihinde Millî Eğitim Vekâleti Başmüfettişliğine getirilir. Aynı yıllarda Paris'te Millî Eğitim Ataşesi ve UNESCO'nun yönetim kurulu üyeliği görevlerini icra eder³³. Burada Jean-Paul Sartre ve Madame Bovary üzerine araştırmalar yapar. Arşivci ve romancı Charles Braibant'la yapmış olduğu geziler ve araştırmalar sonucunda *Ayda Bir* dergisine Bovary hakkında bir yazı yazar (Bulun, 2019, ss. 62-69). Emekliliğinden sonra hayatını kaybettiği zamana kadar İstanbul Şehir Tiyatroları Edebi Kurul Üyeliği görevini yürütür (Kanter, 2019, s. 24-28).

Kendisini tanıyanlar tarafından “ağzında tebessüm ve sigara eksik olmazdı” şeklinde tanımlanan Güntekin'in sağlık durumunun kötüleşmesi nedeniyle yapılan tetkikler sonucunda akciğerinde tümör olduğu tespit edilir. Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde koyulan teşhisin ardından tedavi olması amacıyla Londra'ya götürülür. Ancak romancı Londra'da gördüğü tedavi sırasında yaşamını yitirir. İstanbul'a getirilmiş olan cenazesi Üsküdar'daki Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilir.

2.2. Reşat Nuri Güntekin'in Mizacı

Freudyen ruhçözümsel kuram ve kalıtmacı bir bakış açısı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireyin kişilik gelişimini anlamak ve incelemek için çocukluk yıllarında yaşanan deneyimlerin ayrıntılı bir biçimde irdelenmesi son derece önemlidir. Bu anlayış, bireyin gelecekteki davranış örüntülerinin ve içsel çatışmalarının kökenlerini erken dönem yaşantılarında aramaktadır. Bilhassa teyzesinin oğlu Ruşen Eşref'in Güntekin'in çocukluğuna dair anlattıklarında onun oldukça yaramaz, hareketli, meraklı, zeki ve cesur bir çocuk olduğu görülmektedir. Aşırı hareketli ve yaramaz bir çocuk olması nedeniyle Selimiye'deki mahalle mektebine gönderildiğinde bazı sorunlar yaşar ve ikiliye

³³ EK-3'e bkz.

bakmakla görevli olan Harem iskelesinin eski bir kayıkçısı olan Kemahlı Şakir Ağa'ya çok zor zamanlar yaşatırlar (Kanter, 2006, s. 33).

Askerî tabip olmasından da kaynaklı müspet bilimlerle pozitivizme büyük ilgisi olan İbrahim Nuri Bey'in evinde zengin bir kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphanede Türkçe, Fransızca, Farsça eserler yer almaktadır. Divanlar, mesneviler, Hafız şerhleri, Edebiyat-ı Cedide'ye ait bütün eserlerin yanında Bibliothèque nationale'in mavi kaplı ucuz klasikleri de bulunmaktadır. Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Balzac, Flaubert, Zola, Daudet, Taine, Renan, Felis Alcan gibi isimlerin eserleri kütüphanede yerlerini almıştır (Kanter, 2008, s. 9). Babasının evde olmadığı zamanlarda Güntekin kitapların sayfalarını karıştırır. Şakir Ağa'nın anlattığı masalları ve geceleri toplanıp roman okuyan kadınları dinleyen Güntekin'in anlatmaya ve edebiyata olan ilgisi epeyce pekişir.

İlerleyen yaşlarında Nuri adını alması ve romanlarında doktor anlatı kişilerine çokça yer vermesinden (ör. *Çalılıkuşu*'ndaki Hayrullah Bey) romancının babasının mizacından ve karakterinden oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır. İbrahim Nuri Bey, müspet bilimlerden ve olgucu düşünceden ziyadesiyle etkilenmiş olduğundan bu durum Güntekin'e de sirayet etmiştir. Ruşen Eşref'in İbrahim Nuri Bey'in kişiliğine dair ifadeleri şu şekildedir:

(...) Çok konuşkan değildi. Konağa gelince doğru kendi dairesine çekiliyor; (...) Frenkçe kitap okuyordu. Kahve, sigara içtiğini görmedim, hele içki kullandığını, hiç asla... (...) Sert yüzlü değildi ama ağır duruşlu idi. Az söylüyordu; ama babacan bir konuşması vardı. Fakat konuşmaktan çok susuyor; söylemekten çok okuyor, anlatmaktan çok dinliyordu... Konağın kalabalığı içine karışmaktan çok kendi dairesinin yalnızlığına çekilmekten hoşlanıyordu. (...) herkesin yanında cıva gibi Reşat, yalnız onun yanında sünger gibi idi... Fakat korkmaktan değil saymaktan... O, çocuğuna yaşından büyük insan muamelesi ediyordu; çocuğu ona babadan ileri tutulur, ne bileyim bir ced, bir mürşit; işte her nasıl denirse densin, her şeyden üstün tutulan bir büyük saygısı besliyordu... (Kanter, 2006, s. 16).

Yetişkinlik çağına gelen Güntekin küçüklük dönemlerindeki yaramazlığını kaybeder. Daha çok babası gibi sessizliği ve odasına kapanıp çalışmayı seven biri haline gelir. Romancının fiziksel görünümü şu şekilde betimlenmiştir:

Fiziksel görünüm itibarıyla zayıf ve orta boylu olan Güntekin, insan sevgisini genel prensip haline getirmiştir. Reşat Nuri'nin fiziksel tasvirine gelince; 1.63 boyunda, orta yaşlardan itibaren kilosu da hemen hemen 60-61, buğday tenli, siyah gözlü, kır saçlı, bıyıklı bir görünüme sahiptir (Kanter, 2006, s. 35).

Fiziksel yapısıyla kişilik yapısı arasında ciddi bir benzeşim olduğu görülmektedir. Zayıf, ince ve narin bir fiziğe sahip olduğu gibi sessiz, duygusal ve düşünceli bir kişiliğe sahiptir. Döneminin birçok yazarının ve şairinin aksine kompleksleri ve taşkınlıkları yoktur (Emil, 1989, s. 4). Düzenli bir aile ve meslek hayatı vardır. Gösteriş merakından hoşlanmaz, sade ve zarif giyinmeyi sever (Yücebaşı, 1957, s. 55). Mehmet Kaplan'ın, memurların ve öğretmenlerin romancısı nitelemesiyle kişiliği örtüşmektedir (Yücebaşı, 1957, ss. 210-212).

Yazarın kişilik yapısına ve özelliklerine dair en güvenilir bilgiler birinci dereceden yakınları, arkadaşları, meslektaşları ve akranlarından edinilebilir. Romancının eşi, kızı ve kuzeniyle yapılan söyleşilerin yanı sıra romancı hakkında gazete ve dergilerde çeşitli yazarlar tarafından yazılan yazıları değerlendirmek romancının mizacını tanıyıp anlamamızda önemli bir rol oynayacaktır. Romancının gezi notları, gazete ve dergi yazıları ve mektupları da onun hem düşünce dünyasının hem de mizacının anlaşılması konusunda araştırmacıya rehberlik edecektir.

Eşinin, kızının, kuzeninin ve yakın arkadaşlarının Güntekin'in nasıl biri olduğuna dair neler yazdıkları ya da söylediklerine bakıldığında; Güntekin'in yalnızlığı ve sakinliği sevdiği, genel olarak insanlardan uzak durduğu görülür (Güntekin, 2012, s. 82). Ancak insanlarla iletişim kurmaya geldiğinde onun sohbetinden herkes keyif alır. Özellikle kendi başından geçen olayları anlatırken anlattığı olayı adeta yeniden yaşıyormuşçasına heyecanlanır (Yücebaşı, 1957, s. 9). Sermet Sami Uysal'ın 30.05.1954 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan Hadiye Güntekin'le yaptığı söyleşisinde Güntekin'in marangozluk işlerinden, tamirden ve yemek pişirmekten zevk aldığı ve bunları yapmak için sürekli mazeret aradığı görülmektedir (Yücebaşı, 1957, s. 10). Eşinden tamamen memnun olduğunu ifade eden Hadiye Güntekin'in tek şikâyeti eşinin *eğlenmekten hoşlanmayışıdır* (Kanter, 2006, s. 95). Ona göre Güntekin'in tek eğlencesi okumaktır. İnsanlara karşı olan sevgisi, merhameti ve sağduyusuyla kendisini tanıyan herkesin gönlünü kazanmış olan Güntekin, kızı Elâ Güntekin'in ifadelerine göre aynı zamanda gerçek bir hayvan ve doğa severdir:

E.G. – Bir köpeğimiz vardı, onu çok severdi. **F.K.** – Hayvanları seviyordu yani. **E.G.** – Evet. Bahçenin içinde bir ev olduğu için hayvan sahibi olmak kolaydı. Böyle sürüyle hayvana bakılırdı. Komşular, kedisi doğurdu mu getirir bizim bahçeye bırakırlardı, bakılırdı onlara. **F.K.** – Köpeğin ismi var mıydı? **E.G.** – Pandiçe. Pan'dan geliyordu. Av köpeği idi. **F.K.** – İlgilenir miydi? **E.G.** – Tabi, tabi. **E.G.** – Yürümeyi çok severdi. Tarlalarda o zaman kaynaklar vardı. Su kaynakları,

dereler vardı. Tam bir köy gibiydi Levent. Teksas kasabası gibi, doğanın ortasına oturtulmuş bir yeşillik (Kanter, 2006, s. 86).

Ruşen Eşref Ünaydın'a göre Güntekin, "bir bakıma, çocukluğundan beri hayal ve rüya adamı idi" (Yücebaş, 1957, s. 178). Çevresindeki olayları bir gözlemci gibi izlemeyi, konuşmaları dinlemeyi ve zihninde bunları yeniden canlandırmayı sever. Roman kişilerinin birçoğu karşılaşmış olduğu gerçek insanların birer taklididir. Yazmış olduğu eserlerde kendi kişiliğinden ve hayatına tesir etmiş kişilerden izler bulmak mümkündür:

F.K. - Sanki romanlarında biraz kendini anlatıyor gibi. Yaşamıyla roman kahramanları arasında bir bağ var gibi. Ne düşünüyorsunuz, o idealistlik, kibarlık, nezaket, mütevazılık hemen hemen bütün romanlarına sinmiş gibi. **E.G.** - Ama eserleri otobiyografik diyemem. **F.K.** - Yok otobiyografik değil. Kahramanlarına özellikleri yansıtmış sadece (Kanter, 2006, s. 81).

I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devrimlerine şahit olmuş olan romancı aynı zamanda genç yaşlarda kız kardeşini ve ilk çocuğu olan Aksel'i doğumundan kısa bir süre sonra kaybetmiştir. Victor Hugo'nun, Léopoldine adlı kızını kaybettikten sonra isprizmayla ilgilenmeye başlamış olması gibi romancının *Gökyüzü* (1935) adlı eserini kaleme alma nedenleri benzerlik gösteriyor olabilir. Yakınlarının ifadelerine göre üzüntüsünü ya da öfkesini dışarı pek vurmamış olsa da sigaraya olan aşırı bağımlılığı gizliden de olsa duygusal dengesizlik yaşadığının bir işareti olabilir. 8.12.1956 tarihinde Cumhuriyet gazetesine yazdığı yazıda Cevat Fehmi Başkut romancıyla ilgili şu ifadelere yer verir: "Dudaklarında daima iki şey görülürdü. Bir tarafında bir tebessüm, zarif, ince, bazan hafif alaycı bir tebessüm, öbür tarafında bir sigara izmariti..." (Yücebaş, 1957, s. 106). Eşine yazdığı bazı mektuplarda merhum oğlunun acısını eşiyle paylaşır ve onu teselli etmeye çalışır (Yücebaş, 1957, s. 19, s. 23). Eşine yazdığı mektuplarda, savaş ortamının neden olduğu kaygı, korku ve bunalım nedeniyle geceleri yazmakta zorlandığından bahseder (Güntekin, 2012, s. 202). Cumhuriyetin ilk yıllarında devrimleri Anadolu'ya yaymak ve Anadolu'yu kalkındırmak için mesleği gereği bu coğrafyayı karış karış gezer. Bu yolculuklar sırasında yalnızlık duygusunu yoğun bir şekilde hisseder. Zira Anadolu'da her yer birbirine benzemektedir: "Bu uçsuz bucaksız yolda ne kadar ilerleseniz dönüp dolaşıp aynı yere varacaksınız. Bu benzerlik, bana bir yandan can sıkıntısına, yeise benzeyen bir yürek üzüntüsü verir" (Güntekin, 2018, s. 7). Mesleği gereği ailesinden sürekli uzak olduğundan da kendini yalnız hisseder ve üzüntü duyar: "Bu Anadolu beni nevrastenik yapacak" (Güntekin, 2012, s. 169). Eşine yazdığı mektuplarda yaşadığı bunalımları ve endişelerini paylaşır (s.

41). Eşinin sitem dolu mektuplarını hem üzüntülü hem de teselli edici bir üslupla yanıtlar. Eşini ve kızını merak edip onlara özlem duyar (s. 49). Hasan Ali Yücel’le birlikte yorulmak bilmeden çalışır (s. 70).

Mizah dergisinin 26.08.1951 tarihli sayısında çıkan “Mizahçı Gözüyle Reşat Nuri” başlıklı yazıda romancının zayıf, naif, güler yüzlü ve kibar bir kişi olduğu belirtilir (Yücebaş, 1957, s. 30). Utangaç (s. 46), dalkavukluk etmeyen, idealist, yumuşak kalpli, kendisini tanıyan sanatçılar tarafından romancının kişiliğine dair öne çıkarılan başlıca sıfatlardır. Mektuplarına ve kendisi hakkında yazılan yazılara bakıldığında; saygılı, iyi huylu, çalışkan, alçakgönüllü, hayal gücü kuvvetli ve güvenilir gibi sıfatların romancıyı nitelediği görülmektedir.

2.3. Reşat Nuri Güntekin’in Dünya Görüşü

TDK’nın sozluk.gov.tr’deki tanımına göre dünya görüşü, “evrenin ve hayatın anlamını, amacını, değerini, insan varlığını ve davranışlarını bütünüyle kavramaya çalışan genel düşünce, felsefe” anlamına gelmektedir. Bir mensubu olduğu insanlığın, ulusun, toplumun ve toplumsal sınıfın işleyiş şeklini, sorunlarını ve çelişkilerini bütüncül ve tutarlı bir şekilde anlayıp sanat ya da bilim yoluyla açıklama yetisine sahip olan bireyaşkın özne (fr. sujet transindividuel) hüviyetine sahip yazıncılar yazınsal yapıtlarında ister istemez belirli bir dünya görüşünü yansıtır. “Karşılıklı ilişkileri oluşturmak, iş bölümünü düzenlemek için düşünce, kuramsal dünya kaçınılmaz olur ve bunların varlığı en basit biçimde de olsa tüm ortak eylemi koşullar. Düşüncenin olduğu yerde ortak eylem, ortak eylemin olduğu yerde düşünce vardır” (Goldmann, 1976, s. 22). İçinde yaşadığı toplumun otantik değerlerinin arayışında olan “büyük sanatkârların çoğu büyük mustarıplardır” (Yücebaş, 1957, s. 74).

Yedigün, Tan, Vatan, Ulus, Memleket ve *Yeni İstanbul* gazeteleri için yazılar kaleme almış olan Güntekin’in Atatürk ilke ve inkılâplarıyla cumhuriyet değerlerine bağlı olduğu ve bunların yılmaz bir savunucusu olduğu görülmektedir. Zamanın ruhunu yakalayıp koşullara uyum sağlayarak çağın yeni değerlerini, düşüncelerini ve normlarını kucaklar (Güntekin, 2019). Atatürk’ün vefatının ardından, 15 Kasım 1938 tarihinde *Yedigün*’de kaleme aldığı “Atatürk” başlıklı yazıdan alıntılanan bölüm onun dünya görüşünü yansıtmaları bakımından önemlidir: “O bize yalnız şan ve zafer hatıraları, müstakil ve mesut bir vatan, yüksek bir rejim bırakmakla iktifa etmedi. Bu saadetleri bütün tehlikelere karşı korumanın ve daima ileriye gitmenin sır ve anahtarını da ellerimize birer birer teslim

etti” (Güntekin, 2019, s. 13). Kurtuluş Savaşı’nın akabinde ilan edilen yeni rejimle beraber ülke sınırları içinde yaşayan insanlar kulluktan yurttaşlığa terfi etmiştir ve halk ülkenin sahibi olmuştur (Güntekin, 2019, s. 16). Bürokrasinin her alanında görev yapmış olduğu gibi diplomatik görevlerde de bulunmuş olan Güntekin yeni kurulan devletin ulusal kimliğini yüceltir (Güntekin, 2019, s. 19). Türk çocuklarını garptakilere nazaran daha saf, temiz ve terbiyeli bulur. II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde ülkenin savaşa dahil olmamasını siyasi ve diplomatik bir başarı olarak nitelendirir. Ülkenin bilim, teknik ve sanat alanlarında gelişmesi gerektiği bir dönemde gençlerin sporla uğraşmasını vakit kaybı olarak görür. Bu dönemde ülkenin en önemli sorunlarından biri eğitilmiş kentlilerin Anadolu’ya gitmek istememesidir. Zira Anadolu’da sağlık, kültür ve eğlence alanlarında ciddi noksanlıklar vardır. Kaleme almış olduğu yazılarda bu soruna da değinir. “(...) bindiğimiz tren bizi yüz yahut elli yıl, hiç değilse otuz yıl geride bir eski zaman kasabasına atıp gitmiştir” (Güntekin, 2019, s. 36). Bundan dolayı devlet tarafından Anadolu’da açılan Halkevlerini ve burada gerçekleştirilen etkinlikleri önemser. Romancı, İstanbul gibi büyük kentlerde büyümüş olan gençleri şımarık olmakla suçlar ve tevazu sahibi olmaları gerektiğini ifade eder. Ona göre kentli gençleri Anadolu’ya gönderip orada tutmanın tek yolu idealizmdir. Ancak okuduğu *Çalıkuşu* vb. romanların romantizmi ve idealizminden etkilenecek Anadolu’ya giden ve orada memuriyet görevi alan birçok genç büyük hayal kırıklığı yaşar. Müfettişlik yaptığı yıllarda ziyaret ettiği bir okuldaki öğretmenlerden biri tarafından yalancılıkla itham edilir. Öğretmene göre Güntekin gençleri, bilhassa kadınları, kandırmıştır (Güntekin, 2006, s. 79). Romantizm ve idealizmin güdümünde Anadolu’ya çalışmak için gelmiş gençler acı gerçekler karşısında derin bir buhran ve hayal kırıklığı yaşamışlardır. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen Güntekin umutludur ve Anadolu’nun zaman içinde kalkıp gelişeceğinden emindir. “Hangi büyük realite ilk önce bir proje olarak başlamamıştır. Bugünkü Ankara şehri yirmi yıl önce bir hayalden başka neydi?” (Güntekin, 2019, s. 47). Anadolu’ya gittiği ilk zamanlarda derin bir yalnızlık ve bunalım hissetmişse de zaman içinde oraya bağlanmış ve orada yaşamaya değer şeyler olduğunu fark etmiştir. Anadolu’nun yeraltı ve yerüstü zenginlikleri yüzyıllar boyu İstanbul’a akmış ve bu şehrin gelişmesine hizmet etmiştir. Anadolu ve Anadoluşular İstanbullular tarafından küçümsenir ve hor görülür. İstanbullular için Anadolu romantize edilmiş çok uzak bir diyardan ibarettir. Yanlış Batılılaşmış bazı İstanbullu seçkinlerin Anadolu’ya batılı bir şarkiyatçı gözüyle baktığı bile söylenebilir.

Ahlakçı bir dünya görüşüne de sahip olan Güntekin, aşırı maddiyatçı, gösterişçi ve kibirli kişileri eleştirir. Balolarda sıklıkla karşılaştığı varsılları samimiyetsiz ve acımasız yirtıcılar olarak görür. Özsever, maddiyatçı, hırslı, rekabetçi, açgözlü, samimiyetsiz ve ikiyüzlü insanları eleştirir. İnsanların eğitim seviyeleri, okumuşlukları ve mesleklerinin giyimleri/dış görünümüne yansımaları gerektiğini dile getirir. “(...) bu kadar sene mektepte okumuş, kafa ve ruh itibarı ile tekemmül etmiş bir genç kız bu tarzda bir tuvaleti kendisine yakıştırır mıydı?” (Güntekin, 2019, s. 87). Nasıl giyinilmesi gerektiği sorusu dönemin önemli sorularından biri olduğundan, çağ dışı kıyafetler giyen köylüler için yeni kıyafetler yapılması ancak bunların şehirdekilerinki gibi olmaması gerektiğini savunur. İnsanların terbiyesi ve ahlakına önem verir. Toplumun ve bürokrasinin ahlak ve terbiye konusundaki ikiyüzlülüğünü ironik bir üslupla eleştirir. Yeni bir ulusal kimlik geliştiren devlet dilin yabancı unsurlardan arındırılması ve arı bir dil oluşturulması için çalışmalar yürütür. Reşat Nuri Güntekin Atatürk’ün de katıldığı bu çalışmalarda görev alır. Ancak eskiyi tamamen reddedip yapay bir yenileşmeye gidilmesini aşırı radikal bulur. Devletin birçok kurumunda farklı kademelerde görev yapmış, geceleri ise yazınsal çalışmalarıyla ilgilenmiş ve birçok savaşla bunalım görmüş olan Güntekin iradeyle çalışmaya önem verir. II. Dünya Savaşı’nı korku ve bunalım hâlinde izleyen halka çocukların cesur ve gerçekçi bir şekilde yetiştirilmesi gerektiğini öğütler (Güntekin, 2019).

Paris’te Millî Eğitim Ataşesi ve UNESCO’da Yönetim Kurulu Üyeliği görevlerini yürütürken savaştan yeni çıkmış olan Fransa’da insanın ihtiyaç duyacağı en temel maddeleri bile bulmanın ne kadar zor olduğuna 14 Mart-29 Haziran 1947 tarihleri arasında *Memleket* gazetesine yazmış olduğu yazılarda değinir. Harpten dolayı Türkiye’de birçok ihtiyaç maddesi bulunamamaktadır. Güntekin *Memleket* gazetesini için yazdığı yazılarda Paris’te de benzer bir durumun yaşandığını ve karaborsacılığın oldukça yaygın olduğunu ifade eder. Karne ve biletle yemek satın alındığı gibi sigarayla sabun bulmak oldukça zordur. Yazarın Paris’teyken evine hırsız girdiğine dair haberler de yapılmıştır³⁴. Ayrıca Fransa’daki toplumsal yapıyla Türkiye’deki toplumsal yapıyı karşılaştıran romancı Paris metrolarında insanların sarmaş dolaş yürüyebildiklerini ancak taşralarda çokça tutucu ve muhafazakâr insan bulunduğunu söyler. Kentli-köylü arasındaki kültür çatışması Fransa’da da kendini göstermektedir.

³⁴ EK-2’ye bkz.

Henüz çocukken babasının kütüphanesinde Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Balzac, Flaubert, Zola, Daudet, Taine, Renan, Felis Alcan gibi edebiyatçılarla tanışmış olan Güntekin gerçekçi ve doğalcı yazınsal akımlardan ziyadesiyle etkilenmiştir. Ona göre uygar insanın düşünce ve duygu seviyesi ancak hasbî okumalarla yükselir (Yücebaş, 1957, s. 72). Doğalcı akımın öncüsü olarak kabul edilen Zola'nın babasının Venedikli bir mühendis olması gibi İbrahim Nuri Bey'in müspet bilimlerle ilgilenen askerî tabip olması Güntekin'in müspet bilimlere ve olguculuğa ilgi duymasında başat bir rol oynamıştır. 8 Nisan 1945 tarihli *Ulus* gazetesinde, Rousseau'nun *Émile ou de l'Éducation* adlı eserinden etkilenerek babasının onu bir yıl boyunca okula göndermemiş olmasını şöyle değerlendirir:

(...) ben hayatta; iyi kötü, ne kazandımsa o avarelik senesine borçluyum. Mektepsiz ve muhitsiz çocuk yetişmez. Bu muhakkak. Fakat zaman zaman onu, ortalama fikirlere fazla bağlı tutan çocuk kalabalığından uzak ve yalnız bırakmak, sanırım ki, hiç fena bir şey olmayacak (Güntekin, 2019, s. 180).

Güntekin'in gezi-hatıra türündeki *Anadolu Notları* adlı yapıtında üzerinde durmuş olduğu en önemli konular altyapı, üstyapı, iletişim, ulaşım ve enerji alanlarındaki gelişmelerdir. Kısa süre önce İstanbullular için Bursa, hatta Kavacık, ulaşılması oldukça güç yerler iken yeni buluşlar ve seri üretim sayesinde uzak mesafelere kısa sürede ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Zola gibi Fransız pozitivistleri ve natüralistleri de Avrupa'daki iletişim, ulaşım, sanayi, enerji ve altyapı alanlarındaki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir.

Ulus gazetesi için kaleme almış olduğu 28 Kasım 1944 tarihli başka bir yazıda da üniversiteye giriş sınavlarının çocukların istedikleri alanlarda eğitim alma haklarını elinden aldığını savunur (Güntekin, 2019, s. 216).

1947 yılında Cumhuriyetin ilke ve inkılâplarını savunan yayıncılık anlayışıyla *Memleket* gazetesini çıkarmaya başlamıştır (Emil, 1989, s. 3). Kaleme almış olduğu eserler ve yazılarla da Atatürkçü/Kemalist meslektaşlarıyla edebiyatın millileştirilmeye başladığı dönemde ülkü yoldaşlığı yapmıştır (Yücebaş, 1957, s. 4). Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra devrimlere ihanet edilmesini, bürokrasideki çürümeyle yozlaşmayı *Son Sığınak* adlı eserinde şu cümlelerle eleştirir: “Bu inkılâp, deniz motörleri gibi yahu! Yerden dalgaları havaya kaldırıyor, deniz allak bullak oluyor. Motor geçtikten sonra her şey sütliman...” (Güntekin, 2017, s. 173). Softalık-laiklik, saltanat-cumhuriyet, geçmiş-gelecek ilericilik-gericilik çatışmasını işlediği *Yeşil Gece* adlı romanının başkahramanı Ali Şahin için

şunları söylemiştir: “(...) kendi ölümlülüğüne, milletin ölümsüzlüğü fikrinde teselli arayan bir insanın romanını yazmak istiyordum” (Naci, 2003, s. 256). *Resimli Ay* mecmuasının Mart 1927 tarihli sayısında “Ahrete inanır mısınız?” sorusuna şu şekilde yanıt vermiştir: “Dünyaya gözlerimizi kapar kapamaz başka bir dünyaya doğacağımızı, bütün düşündüğümüz, istediğimiz, sevdiğimiz şeyleri orada bulacağımızı ümit etmek çok güzel bir şeydir. Fakat ben bu saadeti çoktan kaybettim” (Yücebaş, 1957, s. 221).

2.4. Reşat Nuri Güntekin’in Yazıncı Kişiliği

Türk yazınının en çok ürün vermiş yazarlarından biri olan Reşat Nuri Güntekin; tiyatro, roman ve öykü türlerinde birçok eser kaleme almış olduğu gibi birçok çeviri eser de yayımlamıştır. Edebiyat hayatına şiirle giriş yapmış ve bazı dergilerde bunları imzasız yayımlatmış olsa da daha sonra tamamen nesir türlerinde eserler vermiştir. Romancının asıl tutkusu tiyatrodur (Güntekin, 2019, s. 30). Özellikle edebiyat üzerine düşüncelerini kaleme almış olduğu yazılarını I. Dünya Savaşı yıllarında *La Pensée Turque*³⁵ dergisinde yayımlatır. Romancı yazı yazmaya, okumaya başlaması gibi, tesadüfler sonucu başladığını ifade eder:

Dârülbîdâyi’de İzmir’in meşhur Buldanlı Veli’si ile karşılaşmıştım. İzmir’den babamın arkadaşıydı. Perde arasında, oynanan piyesi hakkında bilmem neler söylüyordum. Veli bunları enteresan bulmuş olacak ki, ‘söylediklerini benim gazeteme yaz’ dedi. (...) İki seneye yakın bir zaman muntazam her hafta *Zaman*’a tiyatro kritikleri yazdım, sonra kendim piyesler yazmaya heveslendim (Önertoy, 1991, s. 14).

Okumaya ve öğrenmeye büyük bir açlığı olan babasının evindeki zengin kütüphane sayesinde Güntekin Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Balzac, Flaubert, Zola, Daudet, Taine, Renan, Felis Alcan gibi isimlerle çok erken yaşlarda tanışmıştır. Bunların yanı sıra eski divanları, mesnevileri ve şerhleri de okur ve Halit Ziya’nın romancılığından fazlasıyla etkilenir. Yaşadığı dönemde gerçekçi edebiyatçıların eserleri okunmaya başladığından ve babası da bu yazarlara ilgi duyduğundan olgucu gerçekçi romancılarla erken yaşlarda tanışmış ve onların etkisi altında kalmıştır.

Çeşitli dergilerde ve gazetelerde yazılar kaleme almış olan romancı mizah yazıları da kaleme almıştır. Cemil Nimet, Hayrettin Rüştü ve Mehmet Ferit gibi takma adları öykülerinde ve yazılarında kullanırken Ateş Böceği, Ağustos Böceği gibi isimleri de

³⁵ EK-1’e bkz.

mizah yazılarında kullanmıştır (Uyguner, 1967, s. 6). Bir mizah dergisi olan *Kelebek*'i çıkarmış ve *Memleket* adı verilen günlük gazeteyi yönetmiştir (Burdurlu, 1971, s. 8). Yazınsal alandaki asıl tutkusu tiyatro türü olan romancı *Çalılıkıuşu* adlı romanını aslında *İstanbul Kızı* adıyla bir tiyatro oyunu olarak kaleme almıştır. Ancak dönemin oyunlarının konuları gösterişli salonlarda geçtiğinden Anadolu'nun taşrasında geçen bir oyuna rağbet gösterilmez. İstanbul aydını ve seçkin sınıfı Anadolu'yu tanımamaktadır (Önertoy, 1991, s. 16). Dolayısıyla yazar eserini roman şeklinde yeniden kaleme alıp yayımlatır ve bu eseriyle büyük bir başarı elde eder. Yazınsal eserlerin içeriğinde Anadolu coğrafyasının ve insanının işlendiği görülür. Birçok tiyatro oyunu kaleme almış olan romancı, Halkevleri ve mekteplerde oynanmak üzere birçok temsil kaleme almıştır. Bu oyunların çoğu eğitici içeriklidir. Oyunların amacının cumhuriyetin değerlerini bilhassa Anadolu'da yaşayan insanlara aşlamak ve onları ideal birer vatandaş haline getirmek olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ancak bunun yanı sıra bir *roman de mœurs* olarak kurgulamış olduğu *Gizli El*'e toplumsal eleştirel içeriği nedeniyle sansür uygulanınca onu aşk romanı şeklinde yeniden kurgular. Bunların haricinde *Yaprak Dökümü* aynı isimle, *Eski Hastalık* da *Eski Şarkı* adıyla tiyatroya uyarlanmıştır. İronik ve mizahi bir üslupla toplumda gördüğü aksaklıkları anlattığı öykülerini müstear isimlerle *Kelebek*, *İnci*, *Şair* ve *Nedim* gibi dergilerde yayımlamıştır (Kanter, 2008, s. 15). *İnci* mecmuasını kurmuş olan Sedat Semavi Temmuz 1922 sayısında Ömer Seyfettin'in Güntekin'in tiyatro eleştirilerini ve öykülerini beğendiğini ve ondan yazı istenmesi gerektiğini dile getirdiğini yazar (Yücebaş, 1957, s. 38).

Edebiyat tarihçileri ve araştırmacıları tarafından Millî Edebiyat dönemine mensup bir romancı olarak değerlendirilen Güntekin sade dili, yalın, akıcı ve anlatmaya dayalı üslubuyla her kesimden insana ulaşmaya çalışır. Millî Edebiyat kavramında *iki öğenin iç içe girdiği dikkati çekmektedir*: “Bunlardan ilki millî kimliği oluşturan değerler bütünüdür: diğeri ise akli ve iradi insanın modernleşmesinin getirdiği imkânlarla geleceğini şekillendirme endişesidir” (Aktaş, 2007, ss. 183-184). Ulusun temelini oluşturan kültürün hafızasını anlama ve açıklama düşüncesi ahlaki ve bedîî değerlerin odağında yer almaktadır. Batılı ve yerel tarihten bir sentez oluşturarak millî kimlik meydana getirmek başat amaçtır. Birol Emil'e göre Güntekin'in sanatı *kültür* ve *cemiyetten* beslenmektedir (Emil, 1989, ss. 3-4; Kanter, 2019, ss. 32-33). Bu dönemde kaleme alınmış yazınsal yapıtlarda işlenen başlıca izlekler şunlardır: yerlinin batılılaşmayla karşılaşması, sosyal yapıda çürüme, devlet düzeninde bozulma, yeni rejim

arayışı düşüncesi, idealist-idare çatışması ve jurnalcılık, aile hayatında çözülme, eğitim sorunu, Anadolu'ya açılma (Aktaş, 2007, ss. 234-263). Ülkede yaşanan rejim değişikliklerinin, iç ve dış savaşlarının ve buhranlarının bizzat şahidi olarak bir cemiyet gözlemcisidir. Yapıtlarında genel olarak fert ile cemiyet çatışır (Emil, 1989, s. 5). Halit Ziya gibi geçmişle hesaplaşan ve yüzünü tamamen Batı'ya dönen kötümser bir neslin yazarı olsa da aşırı ferdiyetçi kent romancılarının aksine Güntekin'in anlatı kişilerinin Anadolu'ya açıldığı ve romanlarının Anadolu insanını işlediği görülür. Sade, yalın, akıcı ve kıvrak bir üslup, temiz ve samimi ifade, güçlü bir görüş yeteneği ve konularını geniş bir yelpazede oluşturmasıyla Güntekin Millî Edebiyat döneminin başat özelliklerini taşımaktadır (Yücebaş, 1957, s. 4). “O rahat ve güzel dil'di, değerler üzerinde tatlı anlaşmaydı, dünyamızı sarsmadan bizi tatmin eden bir sorumluluk fikriydi” (Tanpınar, 1977, s. 441). Ağdalı ve ağır bir Osmanlı Türkçesiyle konuşulup yazıldığı dönemde Ömer Seyfettin'e arkadaş olarak, konuşma diline çok yakın bir üslupla yazıp geniş okur kitlesine ulaşmıştır (Burdurlu, 1971, s. 6).

Değişen zamanla birlikte değerler, düşünceler, normlar, tavırlar, tutumlar ve anlayışlar da değişir. Eski usuller, düşünceler ve anlayışlarla yeninin inşa edilemeyeceğine inanır ve bundan dolayı eski olanı eleştirip yeniyi över. Ancak yeniyi de dogmatik bir biçimde kabul etmez ve ona daima şüpheyle yaklaşır (Yücebaş, 1957, s. 68).

Eşi ve kızıyla yapılmış olan söyleşilerdeki ifadelere göre Güntekin gece geç saatlerde, 00:00-05:00 arası, çalışma odasına kapanarak edebi çalışmalarını yürütür. Odasında yalnız başına çalışır ve çalıştığı zaman sigarayla kahveyi yanından hiç eksik etmez. Yazarken sessizliği sever (Kanter, 2006, s. 94). Naci Sadullah tarafından kendisine en çok hangi eserini sevdiği sorulur. Yazar, her eserine büyük bir umutla başladığını ancak eseri tamamladığında başta düşünmüş olduğu şeyle ortaya çıkan arasında büyük fark olduğunu dile getirir (Yücebaş, 1957, s. 46). Bitirdiği hiçbir eseri onu tam anlamıyla tatmin etmemiştir. Henüz yazmaya başlamayıp yazmayı tasarladığı her eser onun gözdesidir. Ancak *Çalıkuşu* adlı eseri hem onun zamanında hem de günümüzde büyük bir üne sahip olduğu gibi yurt dışında Türk edebiyatının en çok bilinen romanlarından biri olmuştur. Cevdet Dursunoğlu, “cepheye giden her subayın manevra sandığında bir *Çalıkuşu* vardı” (Naci, 2003, s. 64) der. Yazarın kaleme almış olduğu eserleri ve diğer başlıca çalışmaları şunlardır:

Romanları: *Çalıkuşu* (1922), *Gizli El* (1924), *Damga* (1924), *Dudaktan Kalbe* (1924), *Akşam Güneşi* (1926), *Bir Kadın Düşmanı* (1927), *Yeşil Gece* (1928), *Acımak* (1928), *Yaprak Dökümü* (1930), *Kızılıcak Dalları* (1932), *Gökyüzü* (1935), *Eski Hastalık* (1938), *Ateş Gecesi* (1942), *Değirmen* (1944), *Miskinler Tekkesi* (1946), *Harabelerin Çiçeği* (1953), *Kavak Yelleri* (1961), *Kan Davası* (1960), *Son Sığınak* (1961).

Öykü kitapları: *Recm, Gençlik ve Güzellik* (1919), *Eski Ahbap* (1953), *Tanrı Misafiri* (1927), *Sönmüş Yıldızlar* (1928), *Leylâ ile Mecnun* (1928), *Olağan İşler* (1930).

Tiyatro oyunları: *Hançer* (1920), *Eski Rüya* (1922), *Ümidin Güneşi* (1924), *Gazeteci Düşmanı*, *Şemsiye Hırsızı*, *İhtiyar Serseri* (1924), *Taş Parçası* (1926), *Bir Köy Hocası* (1928), *Babür Şah'ın Seccadesi* (1931), *Bir Kır Eğlencesi* (1931), *Ümit Mektebinde* (1931), *Felaket Karşısında*, *Gözdağı*, *Eski Borç* (1931), *İstiklâl* (1933), *Vergi Hırsızı* (1933), *Hüllecî* (1935), *Bir Yağmur Gecesi* (1943), *Yaprak Dökümü* (1971), *Eski Şarkı* (1971), *Balıkesir Muhasebecisi* (1971), *Tanrıdağı Ziyareti* (1971).

Çeviriler: *Grandeur et Decadance de Cezar Birotteau*, *Eugénie Grandet*, *Le Père Goriot*, *Honoré de Balzac'tan Seçmeler* (1927), *Hakikat* (1929 – Emile Zola'nın *Vérité* adlı romanının çevirisi), *Atlı Adam: Diktatörün Romanı* (1947), *Yabancı* (1953 – Albert Camus'nün *L'étranger* adlı romanının çevirisi), *Evham* (1955), *Don Kişot* (1957), *La Dam aux Camelias* (1950-1951), *Fakir Bir Gencin Romanı* (1951), *Mektep Çocuğu* (1930), *İhtiyar Serseri* (1924 – aynı başlıklı oyunu Octave Mirbeau'nun *Le Portefeuille* adlı eserinin uyarlamasıdır), *İlm-i Mantık* (1915), *Fransız Edebiyatı Antolojisi* (1929-1931), *Kahramanlar* (1943 - Carlyle'den tercüme), *Muhammedin Hayatı* (1930), *Üç Asırlık Fransız Edebiyatı* (1932), *Tolstoy Hayatı ve Eserleri* (1933), *İbsen Hayatı ve Eserleri* (1934), *Napolyon'un Düşünceleri* (1943), *İtiraflar* (1955 – Rousseau'nun *Les Confessions* adlı yapıtının çevirisi).

Diğer kitapları: *Dil ve Edebiyat, Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu* (1935), *Türk Kıraatı* (1930).

2.5. Reşat Nuri Güntekin'in Romancılığı

1922-1961 yılları arasında toplamda on dokuz adet romanı yayımlanmış olan Reşat Nuri Güntekin, edebiyat tarihçileri ve araştırmacıları tarafından Millî Edebiyat döneminin bir romancısı olarak değerlendirilmiş olsa da içerik, biçim, biçem ve düşünsel olarak birçok farklı kaynaktan beslenmiştir. Recaizade Mahmut Ekrem, Samipaşazade Sezai, Namık

Kemal ve Ahmet Mithat gibi önemli isimler onun romanlarını yazmaya başladığı dönemlerde eserlerini çoktan vermiştir. Romantizm akımında olduğu gibi merak unsuruna müstenit olay örgüsünden ders çıkarmaya dayalı olan bu eserler miadını çoktan doldurmuştur. Olguculuğun, gerekirciliğin, sanayileşmenin, anamalcılığın ve kentleşmenin Batıya tamamen egemen olmasıyla birlikte gerçekçilik ve doğalcılık baskın yazınsal akımlar olarak kendilerini gösterir. Balzac, Zola, Maupassant, Goncourt Kardeşler ve Flaubert roman dünyasına hâkim olmaya başlamışlardır (Uyguner, 1967, s. 7). Onun yazarlığa adım attığı dönemlerde kitaplıklardaki raflarda yerlerini alan Türk romancılarıysa Halit Ziya, Yakup Kadri, Halide Edip, Ahmet Rasim, Mehmet Rauf ve Hüseyin Rahmi gibi isimlerdir. 12.06.1950 tarihinde *Hafta*'dan Oğuz Özdeş'le yaptığı söyleşide şu sözleri aktarılır:

Reşat Nuri yetişme çağlarında en çok bizden Halit Ziya'nın, Fransızlardan Émile Zola'nın tesiri altında kaldığını söylüyor. En çok sevdiği ve bilhassa seyahatlerinde hiç yanından ayırmadığı kitap, Fuzuli'nin Divanıymış (Yücebaş, 1957, s. 55).

Romancının kendisinin ifade etmiş olduğu gibi Servet-i Fünûncu Halit Ziya ve Fransız natüralistlerinin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Olgunlaşma dönemi eserlerinde romantik gerçekçi ve olgunluk dönemlerinde de eleştirel gerçekçi olduğu söylenebilir. Olgunluk dönemiyle birlikte anlatılarındaki psikolojik çözümlemeler toplumbilimsel bir boyuta taşınır ve diyalektik bir temel oluşturulur. Özellikle romancının olgunluk dönemlerinde güdümlü bir yazara dönüştüğü görülse de kaleminden çıkan yapıtlar tezli değildir. Tanpınar Güntekin'in *Miskinler Tekkesi* ve *Yeşil Gece* romanlarını *iddiasız realizm* adını verdiği bir başlık altında değerlendirir (Tanpınar, 1977, s. 122). Babası Venedikli bir mühendis olan Zola gibi Güntekin'in babası da pozitif bilimlerle uğraşan bir askerî tabiptir. Onun romanlarında sıklıkla hekim anlatı kişilerine rastlanır ve bunlar genellikle olumlu niteliklere sahiplerdir. Çevrelerindeki iyileştirme, geliştirme, düzeltme ve eğitime gibi görevler üstlendikleri görülür.

Peki Güntekin Fransız doğalcılarından nasıl etkilenmiştir? Onlardan biçimsel, biçimsel ve düşünsel olarak neleri nasıl almıştır? 1880 yılında yayımlanmış olan *Le roman expérimental* (DeneySEL Roman) adlı çalışmasında Zola doğalcı romanın amaçlarını, anlayışını ve uygulayimsal çerçevesini kaleme alarak somutlaştırmıştır. Auguste Comte'un pozitivistizmi, Claude Bernard'ın *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (DeneySEL Tıp Çalışmalarına Giriş) adlı eseriyle somutlaştırdığı deneySEL

tıbbı, determinizmi nesir biçimindeki yapıtlara uygulayarak insan davranışlarını neden-sonuç ilişkisi içinde açıklamak ve hem gözlem hem de deney yoluyla toplumsal ve bireysel gerçekliği bütüncül bir şekilde ortaya koymak bu yazınsal ekolün başat amacıdır. Ayırıcı Özellik kuramcılarında da olduğu gibi doğalcı romancılar insan davranışlarını kalıtım, çevre ve cemiyet koşulları gibi etkenlerle açıklamaya çalışır. Güntekin de roman kişilerinin kişiliklerini çocukluklarından itibaren şekillendirir ve onların hem yakın hem de uzak çevreleriyle etkileşim hâlinde oldukları görülür. Zola'nın ifadeleriyle romancı; böceğin üzerinde yaşadığı ve kendi varlığını, biçimini, rengini ona borçlu olduğu bitkiyi inceleyen zoolog gibi gözlem ve deney yapar. Deneysel romancı ressam gibi tasvir yapmaktan ziyade yaptığı betimlemelerle çözümleme yapar ve bilgi verir. Dolayısıyla insan hakkında bir çözümleme yapmak için onun çevresini, fiziğini, giyimini, görünümünü, evini, yaşadığı şehri ve bölgeyi nesnel bir bakış açısıyla incelemek gerekmektedir (Zola, 1880, s. 228). Doğalcı romancı bir anlatı kişisi ya da olay örgüsü üzerinden bir varsayım geliştirir ve bunu kurgusal evrende deneyerek sınar. Kurgusal bir ortamda gerçek bireyin ve toplumun sorunlarını ortaya koyar ve gerekirse bunlara çözüm yolları arar. Gerçek kişilere, vakalara ve zamana dayanan belge niteliğinde anlatılar geliştirmek ve bunlar üzerinden psikolojik ve toplumsal çözümlemelerde bulunmak doğalcı romancıların başat amacıdır. Kurgudan ziyade gerçeğe hizmet edilir. Eleştirel gerçekçi, iddiasız gerçekçi ya da romantik gerçekçi gibi tanımlamalarla değerlendirilen Güntekin'in doğalcı bir romancı olduğu söylenemez. Ahlakçı bir anlayışa sahip olan Güntekin somut gerçekleri nesnel bir bakış açısıyla yansıtmaz. Bir bilim insanı gibi tarafsız ve nesnel bir duruşla roman yazma gayretinde olan doğalcıların aksine Güntekin, bazı anlatı kişilerine karşı eleştirel bazılarına da sempatik bir tavır takınır. Birçok eserinde karamsarlıktan uzak iyimser bir ton hakimdir. Aksine doğalcılarda ise karamsarlık, yozlaşma ve çürüme ön plandadır. Burdurlu da onun tamamen gerçekçi bir romancı olduğunu ifade etse de (1971, s. 45) bilhassa ilk dönem eserlerinde Güntekin'in insancıl, umutlu, ahlakçı ve onarıcı bir anlayışa sahip olduğu görülür. Kaleme almış olduğu ilk dönem eserlerinde romantik/duygusal unsurlara fazlaca yer verir. Güntekin de betimlemeyi ve gözlemi önemser, ancak bunu estetik kaygı gözeterek yapar. Mehmet Kaplan'ın onun romancılığına dair şu ifadeleri önemlidir: “Muhitinin kötülük ve bozukluğuna rağmen, daima iyiliğin ve doğruluğun galebe çalacağına inanıyordu. Dünyada, kötü insanlar kadar iyi insanlar bulunduğuna da kani idi” (Yücebaş, 1957, s. 2019). Doğalcıların betimlemeleri estetik zevki ortadan kaldıracak derecede ayrıntılı

olabilmektedir. Psikolojik ve toplumbilimsel açıdan derinlemesine bir yansıtma ve çözümleme yapma kaygısı güden doğalcılar romanlarında her şeyi bilen anlatıcının (fr. narrateur omniscient) gözünden olayları aktarırken Güntekin'in yedi romanı romancı tarafından anlatılır (Emil, 1989, s. 66). Diğer romanlarındaki anlatı ben-öyküsel anlatıcı tarafından aktarılır. *Bir Kadın Düşmanı* adlı romanı mektup-roman türündedir. Yazınsal dil ve yazınsal uygulamalar üzerine yapılan araştırmalar Türkiye'de geç bir tarihte başladığından daha çok anlatmaya dayalı yöntem kullanılmıştır. Tiyatroya özel bir ilgisi olan Güntekin'in diyalog ve monolog gibi anlatma yöntemlerini sıkça kullanması anlaşılabilir bir durumdur. Melodramik unsurlar sıklıkla kullanılır (Naci, 2003, ss. 14-17).

Reşat Nuri Güntekin'den önce romanlardaki uzamın sadece İstanbul'la sınırlı kaldığı ve kentli insanın sorunlarıyla bunalımlarının işlendiği görülür. Ziyadesiyle etkisi altında kalmış olduğu bir kent romancısı olan Halit Ziya'nın aksine Güntekin roman anlatılarını İstanbul'dan Anadolu'ya taşımıştır. Savaş, siyasi çekişmeler, baskı, yozlaşma ve batılılaşma gibi dönemin önemli toplumsal sorunlarını romanlarının ana izlekleri haline getirir. Meşrutiyetten Cumhuriyete geçen ülkenin yaşadığı çalkantılar onun olgunlaşma dönemi eserlerinin hem olay örgüsüne hem de anlatı kişilerine yansır (ör. *Gizli El*) (Kanter, 2019, s. 34). Kendisinden önce yazılmış romanlardaki anlatı kişilerinin aksine onun roman kişileri Anadolu'ya gider ve orayı keşfetmeye başlar. "Gerçek ve ideal arasında kalış, onların hayatına trajik bir mahiyet verir" (Yücebaş, 1957, s. 210). Anlatıların geçtiği gerçek zamanda kent ile köy arasında bir köprü vazifesi üstlenen kasabalıları tipleştirerek anlatılarına taşır. Ustası ve yol göstericisi olarak kabul ettiği "Halit Ziya nesli bedbin ve hastaydı" (Emil, 1989, s. 7). İyesi olduğu toplumdan kaçan ve tamamen kendi içine kapanan nesil kendi geçmişine küsmüş ve yüzünü tamamen Batıya dönmüştür. Kendi hayallerinin ve estetik kaygılarının peşinden giden yazarlar halk için değil seçkin sınıf için sanat yaptıklarını ifade ediyorlardı. Onların aksine Güntekin'in romanlarında cemiyet bütüncül, farklı kesimleri ve yönleriyle görülmeye başlamıştır (Emil, 1989, 12). Anadoluculuk şiarıyla biçimlenen bir memleket edebiyatını halka kazandırma düşüncesinin başında yer alan isimlerden birinin Güntekin olduğu söylenebilir.

Devletin çeşitli kademelerinde memur, bürokrat ve diplomat olarak görev yapmış olan Güntekin'in romancılık anlayışına devletin ve halkın değerleriyle normları ziyadesiyle

sirayet etmiştir. Romanlarında halkın ve Cumhuriyetin değerlerine sahip çıktığı gibi yozlaşan bürokrasiyi ve toplumsal çürümeyi de eleştirir (Naci, 2003, s. 12). *Yaprak Dökümü* adlı eseri, aşırı maddeci ve anamalcı batılı bir zihniyetin topluma hâkim olmasıyla oluşan toplumsal çürümeyi en iyi anlatan eserlerinden biridir:

Geleneksel ahlâk ile Batı tarzı yeni hayat karşıtlığını, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İstanbul'lu orta sınıf bir memur ailesinin çöküş/dağılışı hikâyesi çerçevesinde irdeler görünen “**Yaprak Dökümü**” (1930), aslında, ‘sıradan bilincin’ – eski Bâbîâlî efendisi, yeni “*özel şirket*” memuru Ali Rıza Beyin – modernleşme kâbusunu dışa vuran bir ‘*paranoya*’ olarak da okunabilir (Altuğ, 2005, s. 93).

Sevgi, şefkat, merhamet ve iyilik romanlarına hâkim olan temel duygusal izleklerdir. Mehmet Kaplan’a göre romancının yaşadığı dönemlerde okuyan kesim memurlar ve tüccarlar olduğundan onların okuyacağı yapıtlar kaleme almıştır (Yücebaş, 1957, ss. 210-212). Fert, cemiyet ve devir arasındaki düalist etkileşim, kaleme almış olduğu romanlardaki anlatıları oluşturan temel dinamiktir. “Reşat Nuri’nin romanlarında tarih, Abdülhamit döneminden günümüze kadar uzanır; coğrafya ise, bu tarihe bağlı olarak, bugünkü Türkiye sınırlarını da aşar” (Naci, 2003, s. 16).

1933 yılında *Muhit* için Hikmet Feridun’la yapmış olduğu söyleşide romanlarını nasıl kaleme almış olduğu konusunda sorulan bir soruya şöyle yanıt verir:

Yazma işine başladığım zaman da çok muntazam çalışırım. Romanın sonunu nasıl bitireceğimi tâyin etmeden yazıya başlamam. Evvelâ bir umumi şema yaparım. Fakat eser henüz definitif olmamıştır... Ortada şahıslar vardır, vak’alar vardır, eserin ana hattı vardır. Fakat yazmaya başladıktan sonra şahıslar ekseriya hüviyetlerini değiştirirler, evvelce hiç düşünmediğim vak’alar, yeni şahıslar gelir... Böyle, çalakalem, bir müsvedde yaparım (Yücebaş, 1957, s. 14).

Toplum ve insanlık için yazmadığını, yazarken kendi estetik ve edebi zevkini ön planda tuttuğunu belirtir. Gazete tirajını asla önemsemediğini ifade eder. Halit Ziya gibi cesur ve müstehcen konuları işlemez yazınsal yapıtlarında. Temiz ve arı bir insanlığın peşindedir. *Yedigün* için Naci Sadullah’la yapmış olduğu bir söyleşide iyi bir romancının sahip olması gereken en önemli özelliğe dair şunları söyler:

(...) bir romancı şair gibi değildir. Şairin en kuvvetli zamanı gençlik zamanıdır. O yaşlandıkça hızını kaybeder. Halbuki romancı bilâkis en iyi yazısını yazmak için çok görmeğe, insan ve sosyete hakkındaki görüşlerini genişletmeğe, okumaya, ve tekniğini ilerletmeğe muhtaçtır. Çünkü romancı, insanın iç yüzünü görmeğe, hayatın iç yüzünü anlamaya mecburdur. Buna da tabii senelerin tecrübeleri lâzımdır (Yücebaş, 1957, s. 47).

2.6. Reşat Nuri Güntekin'in Roman Kişileri

Tanzimat dönemiyle ülkemize girmiş olan roman sanatının Türkiye'deki en büyük sorunlarından biri Batıdan devşirilmiş tipler görülmesi, özgün ve bölgeye has tipler geliştirilememiş olmasıdır. Türk romanında ancak kentleşmeyle birlikte kentli sınıfın ortaya çıkmasının ardından özgün tipler görülmeye başlamıştır (Öztürk, 2007, s. 441). Öztürk'e göre Tanzimat'tan sonra Türk romanında okurun karşısına çıkan başlıca tipler şunlardır: özgeci Promete tipi, Hacivat tipi, Faust tipi, Quasimodo tipi, Godot tipi, Köroğlu tipi ve yobaz-softa tipi (2007, ss. 449-453). Alafrangalık, züppelik ve kendini beğenmişlik gibi özelliklerle Hacivat tipi Güntekin'in romanlarında en çok görülen tiptedir. Olgunluk dönemi romanlarında başarı sonrası mutsuzluk ve umutsuzluğa kapılan Faust tiplerini de çokça işler. Birtakım hayaller ve umutlarla ya da kaderin bir cilvesi sonucunda Anadolu'ya giden kentli roman kişileri zaman içinde dönüşür ve değişir. Kendilerini bulmaya ve kendilerini gerçekleştirmeye gittikleri yerde çoğu zaman hayal kırıklığına uğrarlar. "Reşat Nuri romanında, taşra, yalnızca şehirli aydının bir sürgün yeri ya da sığınağı değildir elbette; aynı zamanda, bizi bize bulduran, tinsel hakikatlerimizin saklı olduğu bir değer alanıdır da" (Altuğ, 2005, s. 59). *Harabelerin Çiçeği* ve *Bir Kadın Düşmanı*'nin beden olarak sorunlu ancak kişilik olarak olumlu başkarakterleri de Quasimodo tipi sınıfına dahil edilebilir. Talihsiz kaderleri yüzünden kötü olan kişilerin kalıtsal, toplumsal ve ruhsal arka planlarını vererek yazar onların aslında kötü olmadıklarını gösterir. Ahlakçı olduğundan romanlarında iyiyle doğru olanın arayışında olduğu görülür (Emil, 1989, s. 21). "Reşat Nuri, "vahşi kapitalizm" döneminin yaşanmadığı, "mahalle ahlâkı"nın tamamıyla yok olmadığı bir dönemde yazmış romanlarını, o dönemde, bu ahlâka aykırı gördüğü durumları eleştirmiştir" (Naci, 2003, s. 12). Yaşadığı çağa ya da mensubu olduğu toplumla toplumsal sınıfa uyum sağlayamamış olan Godot tipleri de Güntekin'in romanlarında görülmektedir. *Yeşil Gece* adlı romanıysa tamamen softalığı eleştirdiği bir tür manifestodur. Zola'nın *Vérité* adlı romanında olduğu gibi *Yeşil Gece*'deki softa tipler devletin açtığı laik okullara karşıdır (Önertoy, 1991, s. 21). *Çalıkuşu*'nun başkarakteri olan Feride de Türk romanında yeni bir idealist genç kız tipi olarak kabul edilir. *Kızılçık Dallar*'ndaki Nadide Hanım'la *Acımak*'taki Mürşid'in annesi de evi yöneten aile reisi özelliklerine sahip kadın anlatı kişisidir. Aynı zamanda Fethi Naci'ye göre Güntekin babacan tipler oluşturmak konusunda da ustadır. En ustaca oluşturduğu kişilerden biri *Gizli El*'deki Aziz Paşa'dır (Naci, 2003, s. 34).

Güntekin'in romanlarında okurun karşısına çıkan insan tipi genel olarak orta sınıfa mensuptur. Zira Mehmet Kaplan Güntekin'i öğretmenler ve memurlar romancısı olarak vasıflandırmıştır. Romancının ortaya koymuş olduğu sanatsal ürünün muhtevasını anlamamanın en iyi yolunun anlatı kişilerinin incelenmesi olduğu düşünüldüğünden Güntekin'in roman kişileri üzerine de incelemeler ve tasnifler yapılmıştır. Anlatı kişileri meslekleri, cinsiyetleri, anlatılardaki önemleri ve görevlerine göre tasnif edilmiş olsalar da roman kişilerinin kişilik yapıları üzerine bütüncül ve tutarlı bir yöntem çerçevesinde inceleme yapılmamış olduğu görülmektedir. Güntekin'in "eserlerine bir "leit-motif" gibi hâkim olan beşerî duygular Türk milletinin insan ve insanlık anlayışını gösteren değişmez ortak hisler ve seçkin vasıflardır" (Emil, 1989, s. 19). Dolayısıyla Güntekin'in roman kişilerini, eserlerindeki anlatı kişilerinin müşterek kişilik özelliklerini daha iyi anlayabilmek ve açıklamak için onların kişilik yapılarını ve özelliklerini bir yöntem çerçevesinde incelemek ciddi derecede önem arz etmektedir. Güntekin kişilerini kişilik özellikleriyle canlı bir şekilde sunar. Betimlemeler genellikle kısadır ve bunlar yeri geldikçe olay örgüsünün içine serpiştirilmiştir. 5FKM kuramcılarının kişiliğin oluşumunda kalıtımın başat rol oynadığı yönündeki tezlerini destekleyen bir şekilde Güntekin'in roman kişilerinin kişilikleri çocukluklarından itibaren şekillenir ve ebeveynleriyle yakın çevrelerinden hayli etkilenir. Roman kişilerinin çocuklukları ve ebeveynleriyle olan ilişkilerinden yola çıkarak Freudyen bir yorum yapılır (Emil, 1989, ss. 37-38). Determinist anlayış romancının çoğu romanına hakimdir. İdealist, züppe, sevimli, mağrur, mütevazı, öfkeli, tertipli, muhteris, kıskanç, dostane, hasmane, ilerici ve gerici gibi özellikler, onun roman kişilerinde en çok görülen özelliklerdir.

Güntekin'in romanlarında tip ve karakterin iç içe olduğu görülür. Olay örgüsü, konu ve ana fikir başkarakterlerin etrafında kurgulanırken aynı zamanda romancı onların aracılığıyla kendi duygularını, düşüncelerini ve dünya görüşünü okura yansıtır. "“Yuvarlak” yahut “dinamik” tipler geniş zaman ve mekân içinde yaşayan, değişen, tek bir temayülleriyle değil, çeşitli yönleriyle ortaya koyulan kompleks tiplerdir. Reşat Nuri aslî şahıslarından bazılarını bunlardan seçmiştir" (Emil, 1989, s. 29). Bahsedilen niteliklerin karşıtlarına sahip olan tiplere ise *durağan tipler* adı verilmektedir. Birol Emil'e göre (1989, s. 41-43) Güntekin'in romanlarındaki düz tipler şunlardır: *Harabelerin Çiçeği*'ndeki Dr. Süleyman, *Gizli El*'deki Şeref, *Çalığışu*'ndaki Feride, *Damga*'daki İffet, *Bir Kadın Düşmanı*'ndaki Ziya, *Dudaktan Kalbe*'nin Lâmia'sı, *Değirmen*'deki Halil Hilmi Efendi, *Ateş Gecesi*'ndeki Kemal Murat, *Miskinler*

Tekkesi'nin Süleyman'ı, *Kavak Yelleri*'ndeki Dr. Sabri, *Kan Davası*'ndaki Ömer ve *Son Sığınak*'ın Süleyman'ı. Ali Rıza Bey (*Yaprak Dökümü*), Züleyha (*Eski Hastalık*), Anlatıcı-kahraman (*Gökyüzü*), Mürşit (*Acımak*), Gülsüm (*Kızılılık Dalları*), Nazmi (*Akşam Güneşi*) ise yuvarlak tiplerdir. Güntekin'in romanlarında yer alan anlatı kişilerinin mesleklerine bakıldığında öğretmenlerin, doktorların, mülkiyelilerin, hukukçuların, mühendislerin ve subayların ağırlıkta olduğu görülmektedir (Emil, 1989, ss. 31-32). İkincil ve üçüncül anlatı kişilerine bakıldığında bunların, toplumun umumi bir tip skalası verilmişçesine, çeşitli toplumsal kesimlere mensup oldukları ve farklı meslekler yaptıkları görülmektedir. Köylü, kentli, yoksul, varıl, küçük dereceli memur, besleme, kalfa, dadı, hizmetçi, aşçı, lala, tüccar, esnaf, sanatkâr, gazeteci, çocuk ve azınlık gibi tipler Güntekin'in romanlarında figüratif anlatı kişileri olarak yer almaktadır.

Kendisiyle yapılan bir söyleşide kendisini yazmaya sevk eden en güçlü içtepinin gerçek hayatta karşılaşmış olduğu kişilerden kaynaklandığını söyler:

Roman ve hikâye yazarken, mevzu'un evvelâ asıl canlı noktası, amudufikârîsi gelir. Bu amudufikârîdir ki bana yazmak arzusunu verir. Bu bazan bir vak'a olur, beni alâkadâr eden bir vak'a... Fakat çok kere pek alâkadâr olduğum insan tipi... (Şu vak'ayı, veya şu insanı, şu tipi yazayım) derim (Emil, 1989, s. 60).

Betimleme, tahlil, hareket, geçmişe dönüş, özetleme ve diyalog gibi uygulamalar romanlarındaki anlatılar boyunca karakterlerini açığlatmasını sağlar. Kendi ifadelerinde belirtmiş olduğu üzere Güntekin, gerçek hayatta karşılaşmış olduğu gerçek kişileri tiplendirerek söz konusu edilen uygulamalar aracılığıyla onları romanlarına taşır. Örneğin *Çalıkuşu* tamamen bir kurgu olsa da anlatıdaki bazı kişiler gerçek kişilerden esinlenerek oluşturulmuştur (Kanter, 2006, s. 94). Söz konusu romanının başkahramanı dönemin birçok kadını ve erkeğini etkilediği gibi onları öğretmenlik mesleğine yöneltip Anadolu'da çalışmaya sevk etmiştir. Ancak Feride gibi olma hevesiyle Anadolu'da öğretmenlik yapan birçok kişi hayal kırıklığına uğramış ve bundan dolayı Güntekin'i suçlamıştır (Yücebaş, 1957, s. 11). Romanların "ilettiği duygusal etki de, kahramanların hayali gerçek ve gerçeği de hayal kılamayışlarının yol açtığı dramatik travmada saklıdır" (Altuğ, 2005, s. 76). Anlatı kişilerini oluştururken gerçek hayatta karşılaşmış olduğu gerçek kişilerden faydalanmasının yanında Güntekin'in anlatı kişilerinde kendisinden de birçok şey bulmak mümkündür. Yazarın ölümünden sonra Ocak 1957'de yayımlanan

Hisar dergisi için kaleme aldığı “Çalı Kuşu” adlı yazısında Sinan Akyüz bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Feride de romancı gibi, bir Fransız mektebinde okudu. Onun gibi hassas, izzetinefsine düşkün, iddiasız, mütevazı, zeki, sevimli ve şakacıdır. Kötülük etmekten kaçır ve kötülüğe mukabele etmekten onu sessiz sedasız hazmetmeği insanlık gururuna daha uygun bulur. Başkaları ile temaslarında ölçülüdür. Herkesle içli dışlı olmaktan kaçınır, kendi âleminde yaşamayı sever. Ona babalık eden Hayrullah Bey gibi, romancının babası da Anadolu’da çok gezmiş bir askerî doktordur. Feride gibi, romancı da Bursa’da, Çanakkale’de ve İzmir’de bulundu. Yine Feride gibi romancı da muallimlik yaptı, Maarif idaresini yakından tanıdı. Bunlar romancı ile roman arasında bizim görebildiğimiz iştirâk noktalarıdır (Yücebaş, 1957, s. 95).

11.12.1956 tarihinde *Zafer*’de yayımlanan “Reşat Nuri” başlıklı yazısında Şemsettin Kutlu da benzer görüşler kaleme almıştır. Ona göre Güntekin en çok Léon Frapié’nin etkisi altında kalmıştır. Fethi Naci, Balzac’ın Felipe’siyle Homongolos Ziya arasında ciddi benzerlikler olduğunu tespit etmiştir. *Mémoires des deux jeunes mariées* (İki Yeni Gelinin Anıları) mektup biçiminde yazılmışken Güntekin’in söz konusu yapıtı da mektup şeklinde kaleme alınmıştır (Naci, 2003, ss. 112-113).

Romancının anlatılarında ezberci batıcı tipler ironik figürler olarak okurun karşısına çıkar. *Eski Hastalık*’taki Züleyha Anadolu’ya ve Anadolu insanına karşı oldukça önyargılıdır. Fakat Yusuf’la birlikte çıktığı vapur yolculuğu onun düşüncelerini, tavırlarını ve tutumunu kökten değiştirir. Züleyha’yla Yusuf’un ayrılığı İstanbul (Saltanat) ve Anadolu’nun (Cumhuriyet) ayrılığı gibidir. “Geleneksel Anadolu ile Batılı İstanbul, temsil ettikleri değerlerle, Yusuf ile Züleyha hâlinde cisimleşmiş olarak bu romanda bir kere daha karşı karşıya” (Altuğ, 2005, s. 101) gelir. Fethi Naci’ye göre ise “Yeşil Gece’deki hiçbir roman kişinin, Halit Ziya’nın deyimiyle, “hususî ve zatî bir hayat”ı yok. Reşat Nuri, başta Şahin Efendi olmak üzere, bütün kişilerini birtakım fikirlerin hoparlörleri olarak kullanır” (Naci, 2003, s. 119). Ancak Tanpınar’ın, Güntekin ve roman kişileri arasındaki ilişkiye dair kaleme aldıkları oldukça önemlidir:

O, yahut kahramanları hiçbir zaman cemiyetin dışında kalmazlar, hiçbir zaman insana tam darılmazlar. (...) Çoğumuz gibi o da kendine sansür koyan muharrirlerdendir. (Şurası da var ki, “ben” ile konuşan muharrirlerin çoğunda kahramanla birleşme çok kuvvetli olur (Tanpınar, 1977, ss. 442-443).

3. BÖLÜM: 5FKM'YE GÖRE GÜNTEKİN'İN ROMAN KİŞİLERİ

3.1. Dışa Dönük/İçe Dönük Roman Kişileri

Anlatı kişileri anlatı boyunca bir faktörün belirli bir ucundaki kişilik özelliklerini istikrarlı bir şekilde gösterebildiği gibi anlatı süresince değişim gösteren anlatı kişileri de mevcuttur. Düz karakterler anlatı boyunca yalnızca belirli bir yönde varlık gösterirlerken yuvarlak karakterler duygusal ve davranışsal olarak zaman içinde değişebilirler. Güntekin'in romanlarında genel olarak başkarakterlerin anlatı süresince değişen, olay ve durumlarla birlikte kişilik olarak da değiştikleri görülür. *Norm*, *kart*, *yardımcı* ve *engelleyici* olarak adlandırabileceğimiz ikincil anlatı kişilerinin kişilik özellikleri ise anlatı boyunca genellikle istikrar gösterir.

Hiçbir kişilik faktörü bir kişilik özelliğine tek başına yük vermez. Bir faktörle özdeşleştirilmiş olan bir kişilik özelliği diğer faktörlerden de az da olsa yük alabilmektedir. Hiçbir kişilik özelliği tamamen tek bir kişilik faktörüne bağlı değildir. Sadece bazı kişilik özellikleri bazı faktörlerden çok daha yüksek oranda yük alır. Dolayısıyla Güntekin'in romanlarındaki anlatı kişilerinin bir faktördeki kişilik özelliklerine değinirken bu kişilik özelliklerinin diğer faktörlerle olan ilişkilerine de değinmek gerekecektir. Tablo 1.1.'de yer alan kişilik boyutları ve özelliklerinin yanı sıra bu faktörle özdeşleştirilmiş en temel kişilik özellikleri temel alınarak roman kişileri üzerinde bir inceleme yapılacaktır.

Babası topçu binbaşı olan Feride (*Çalıkuşu*) Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki çeşitli vilayetlerde yaşamaya mecbur kalmış ve genç yaşlarda annesini yitirdikten kısa bir süre sonra babasını da yitirmiştir. İstanbul Kozyatağı'nda ikamet eden Besime teyzesi tarafından himaye edilmeye başlamasıyla Dame de Sion'da yatılı olarak okumaya başlar. Aşırı hareketli, konuşkan, dikkat çeken, kendine güvenen bir kişilik olduğundan kendisine “Çalıkuşu” lakabı takılır. Küçüklük yaşlarında aşırı dışa dönük kişilik özellikleri göstermesi yaşadığı acıyı gizlemek ya da unutmak isteğinden kaynaklanabilir. Zira Feride Anadolu'ya gittikten sonra daha içe dönük bir karaktere dönüşür. “Feride'nin ilk çocukluk devresine ait bir başka davranış özelliği vardır. Bu çok hareketli, hoyrat, devamlı gevezelik ve delilik hâlindeki çocuğun karakterinde dikkate değer bir temayül belirmeye başlar: iç ıstıraplarının üzerine bir zırh gibi geçirdiği telâfi maskesi” (Emil, 1984, s. 86). Genç yaşta annesiyle babasını kaybetmiş olması, Besime'nin oğlu Kâmrân'a duyduğu aşka karşılık alamaması, hayatı boyunca eksikliğini çekmiş olduğu sevgi

ihtiyacını karşılayamamış olması, bürokrasideki yozlaşmaya ve Anadolu'daki yoksullukla cehalete bizzat şahit olması, gittiği yerlerde güzelliği nedeniyle bilhassa erkekler tarafından rahatsız edilmesi ve Zeynilerde tanıyıp evlat edindiği Munise'nin hayatını kaybetmesi zaman içinde duygusal dengesizliğini arttırır ve bu içe dönüklük olarak kendisine geri döner.

İstanbullu varsıl bir ailenin biricik oğlu olan Kâmran (*Çalılıkusu*) bir kentsoylu olarak yetiştirilmiş İstanbul beyefendisidir. Çeşitli nedenlerle birçok kez yurtdışında bulunmuş ve yaşamış olan Kâmran toplum içinde olmayı ve insanlarla etkileşimde olmayı sever. Bilhassa kadınlarla iletişim kurmakta ve cazibesiyle onları etkilemekte başarılı olan anlatı kişisi oldukça girişkendir. Sıcak, özgüvenli ve rahat tavırlarıyla başkalarını etkilemeyi başarır. Bilhassa kadınlarla ilgili konularda oldukça malumatlı olan ve kadınlarla bu konularda konuşmayı seven Kâmran Feride tarafından eleştirilir. Başka bir deyişle yerli bir Casanova görüntüsü vermektedir: “Darılma o halde... Sen hanımlarla tuvalet konuşurken düşündüm ki, Allah seni yanlış yaratmış... Kız olacaktıydın... Amma şimdiki yaşta değil... Şöyle on üç, on dört sularında...” (Güntekin, 2017, s. 15).

Annesinin ardından babasını da yirmi dört yaşlarındayken yitirmiş olan Şeref (*Gizli El*), başkaları tarafından seilmekten ziyade hürmet edilmek ister. Değerli olduğunu başkalarına da kabul ettirme hırsıyla yetişir. Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra Gemlik'te maliye memurluğu yapmaya başlar. Ancak daha büyük işler yapma arzusuyla yanıp tutuşan Şeref burada derin bir karamsarlığa gömülür. Kendi içine kapanıp derin düşüncelere dalar. Hırsı ve narsisizmi onu girişken, faal, kendine güvenen biri yapar. Harp yıllarında vagon ticareti yaparak varsıllaşır ve çevresi genişler. Ancak geçmişte yaşadığı travmalar ve gelecekte yapacağı kötü işlerden dolayı derin pişmanlıklar yaşar. Hırsı ve narsisizmi aynı zamanda karamsarlığa kapılıp derin düşüncelere dalmasına ve kendi içine kapanmasına neden olur: “Muhakkak ki şimdi bu saatte hesapla uğraşıyorum masamın başında... Fakat, eski hayatımın hesabıyla” (Güntekin, 2018, s. 14). “O çekingen, korkak, tek başına hayat mücadelesine atılamayacak kadar cesaretsiz, pasif, kendisinininkinden ziyade başkalarının iradesine tâbi, hayat ve insanlar karşısında kendini peşinen mahkûm hisseden, zayıf ve ezik bir tiptir” (Emil, 1984, s. 41).

Batı kültürüyle harmanlanmış kentsoylu bir hanımefendi olan Seniha (*Gizli El*) Fransız lisesinde eğitim almıştır. Batılılar tarafından yetiştirilip onlarla aynı dili konuşmasına rağmen mütevazı bir hayat tarzını benimser. Şeref'in arzuladığı her şeyi küçük yaşlardan

itibaren tecrübe etmiştir. Gürültüyü ve şatafatı sevmez. Varsıl ve kentsoylu topluluktan daima kaçmak ve sade bir yaşamın keyfini sürmek ister. İnsanlarla birlikte olmayı sevmeyen, yalnızlıktan hoşlanan ve kendine yeten bir kişilik olsa da Seniha olumlu bir anlatı kişisidir. Yumuşak başlı bir kişiliğe sahip olması nedeniyle içine doğup büyüdüğü ikiyüzlü varsıl çevreden mümkün olduğunca uzak olmak ister.

Anlatının norm anlatı kişisi olan Doktor Cemil Bey (*Gizli El*) emekli bir askerî tabiptir. Emekliliğinin ardından Gemlik'e yerleşerek ihtiyaç sahibi kişilerle ilgilenmeye başlamış ve hiçbir hastasını geri çevirmemiştir. Eylemleri ve söylemleriyle Şeref'in hayatına doğrudan yön verir. Doktor Cemil Bey dışa dönük kişilik özellikleri sergilemektedir (Güntekin, 2018).

Bâbüâli yetiştirmesi bir paşanın oğlu olarak İffet (*Damga*) İstanbul'un varsıl çevrelerinde yetişmiş ve saraylı bir ailenin mensubu olduğundan avam sınıfından olan kişilerle iletişim kurmasına izin verilmemiştir. Kamıyâb kalfa tarafından büyütülmüştür ve Mahıpeyker kalfa ya da Hatice halasına gittiğinde başka çocuklarla iletişim kurabilmiştir. Paşa çocuğu olduğundan dolayı eğitim aldığı idadideki öğretmenler tarafından kayırılır. Bu durum onun mektepteki diğer çocuklar tarafından dışlanmasına sebep olur. En yakın arkadaşı Celâl aracılığıyla ihtilalci ve özgürlükçü düşüncelerle tanışır (Çalık, 2021, s. 291). Ancak Meşrutiyetin ilanından sonra Midilli'ye sürgün edilen babasını yalnız bırakmamak için iki buçuk yılını onunla geçirir. İstanbul'a dönen İffet Cemil Kerim Bey'in çocuklarına ders verirken Vedia'yla tanışır. Vedia'yla gizli bir aşk ilişkisi yaşamaya başlayan İffet sevdiği kadının namusunu korumak adına kendini feda eder ve hırsız damgası yer. Aslında işlememiş olduğu bir suçtan dolayı toplum tarafından dışlanan ve ötekileştirilen İffet suçluluk psikolojisine kapılarak içe kapanır.

Anlatının norm karakterlerinden biri olan Celâl (*Damga*) düşünceleri, tutumu ve tavırlarıyla İffet'e rol model olur. Başta idadideki bir öğretmeni jurnallemekle suçladığı İffet'e haksızlık ettiğini anlar ve onu dönemin ilerici fikirleri ve öğretileriyle tanıştırır. Konuşmalarıyla İffet'e yol göstericilik yapar. Girişken bir kişiliğe sahip olduğundan siyaset ve ticaretle ilgilenir. İffet'e karşı daima sıcak davranır ve konuşkandır. Kişiliğindeki hareketlilik hayatına da sirayet eder. Coşkusu ve hevesi sayesinde konuşmalarıyla kendi dünya görüşünü ve inançlarını başkalarına kabul ettirmeyi başarır. Baskın ve girişken bir karaktere sahiptir. Göstermiş olduğu kişilik özellikleri uyarınca Celâl yüksek oranda dışa dönüktür.

Mebus Cemil Kerim Bey’le istemediği bir evlilik gerçekleştirmiş olan Vedia (*Damga*) oldukça silik ve içe kapanık bir kişiliğe sahiptir. Ancak içe dönük bir kişiliğe sahip olduğu görünen Vedia aslında içinde bulunduğu durumdan memnun olmadığı için huzursuz ve mutsuzdur. Başkalarıyla iletişime geçmekten kaçınır: “Kimse ile açık ve teklifsiz görüştüğünü, içi isteyerek güldüğünü, hiçbir şeye kuvvetli bir alaka gösterdiğini görmüyordum” (Güntekin, 2018, s. 49). İffet’in çocukluk çağında dinlediği “Değirmen” masalındaki Ayşe’nin izdüşümü olan Vedia, yasak aşkıyla birlikte olduğu dönemlerde heyecanlı ve dışa dönük bir kişiliğe bürünür (Güntekin, 2018).

Yaşadığı maddi sıkıntılar nedeniyle hırsızlık yapıp yakalanan Nail Bey hüküm giyer. Bunun üzerine Melek Hanım, oğlu Hüseyin Kenan’la (*Dudaktan Kalbe*) ağabeyi Saip Paşa’ya sığınır. Zamanında babası tarafından mirastan mahrum bırakılmış Melek Hanım’ın ve hırsızlıktan hüküm giymiş Nail Bey’in oğlu olduğundan suçluluk psikolojisiyle yetişir ve çevresi tarafından da dışlanır. “(...) Hüseyin Kenan, içine kapanık ve kendini toplumdan uzak tutan biri olarak anlatılır” (Köker, 2021, s. 732). Aile büyükleri arasında yaşanan kavgalardan dolayı Hüseyin Kenan içe kapanık, utangaç, hareketsiz ve özgüvensiz bir çocuğa dönüşür. Dayısının aracılığıyla mühendislik okulunu bitiren Hüseyin Kenan hayalindeki meslek olan müzikle uğraşır. Avrupa’da büyük bir keman virtüözü olur. Kazandığı şöhretle birlikte özgüvenli, konuşkan, hareketli ve rahat bir kişilik haline gelir. “Hüseyin Kenan’ın yaşam karşısında iki farklı tutumu/tavru vardır. Bunlardan ilki çocukluk döneminde babasının günahlarını üstlenen durgun ama mağrur kişi, diğeri ise ünlü bir müzisyen olduktan sonra hayata karşı galip geldiğini düşünen neşeli, pervasız bir sonradan görme” (Kanter, 2008, s. 149). Kimseye âşık olmamaya ant içmişse de gebe bıraktığı ve geçmişte terk ettiği Lâmia’ya âşık olur. Ancak ona kavuşamayacağını anladığında yaşadığı bunalım nedeniyle yeniden içe kapanır.

Mısırlı aristokrat Vefik Paşa’nın kızı olan Cavidan (*Dudaktan Kalbe*) Paris’te eğitim almıştır. Kentsoylu yüksek cemiyete mensup kişilerin tipik kişilik özelliklerine sahiptir. Gezmeyi sevmesinin yanı sıra cemiyet ortamlarında boy gösterip sanat ve felsefe gibi alanlarda sohbet etmeyi sever. Sıcak, hareketli, konuşkan, neşeli, hevesli, dikkat çeken, baskın, kendine güvenen, rahat ve insanlarla iletişime geçmeyi seven bir kişiliktir (Güntekin, 2008).

Annesini tifodan yitirdikten sonra amcasının yanında yaşamaya başlamış olan Nazmi (*Akşam Güneşi*), Galatasaray Sultânîsi’nde eğitime başladıktan sonra babasını da yitirir.

Derslerinde başarılı olduğu için öğretmenleri tarafından takdir edilen Nazmi aynı zamanda yaramazlığından dolayı öğretmenleri tarafından yerilir. Gözü kara ve güçlü olduğundan diğer öğrenciler üzerinde baskı kurar. Okuduğu romanlardan etkilenen Nazmi heyecan ve macera dolu bir hayat yaşamak amacıyla Paris’te eğitim almaya karar verir. Geceleri gazinolarda eğlenip gündüzleri askerî manevralara katılır. Balkanlarda çetecilik yapar ve Ortadoğu’daki bazı vilayetlerde görev alır. Onun “sergilediği hareketli ve değişken davranışlar, aslında onun içindeki büyük yalnızlığından ileri gelir” (Kanter, 2008, s. 174). Ancak kalp rahatsızlığı nedeniyle hareketli ve heyecan dolu hayatına bir son vermeye mecbur kalan Nazmi M...S Adası’nda inzivaya çekilir. Geçmiş hayatını reddedip yeni hayatını özümsemeye çalışır. Oldukça dışa dönük bir kişiliğe sahipken içe dönük biri olmaya çalışır. Kısmen bu amacında başarılı olsa da Jülide hayatına girdikten sonra başarısız olur.

Nazmi’nin yeğeni olan Jülide (*Akşam Güneşi*) annesinin vefat etmesinden sonra babasıyla beraber Avrupa başkentlerinde belirli süreler bulunur. Avrupa’da eğitim almış ve yüksek cemiyetle sıkça vakit geçirmiş olan Jülide şımarık ve kibirli bir kişiye dönüşmüştür. Başlarda sürekli çatışma hâlinde olan Nazmi-Jülide ikilisi zaman içinde birbirine âşık olur. Zira Nazmi Jülide’nin yalnız olduğunu anlar ve onu gençliğindeki Nazmi’ye benzetir: “Bu çocuğun bana ne kadar çok benzeyen noktaları vardı. (...) Evet Jülide bir parça on sene evvelki ben demekti” (Güntekin, 2014, s. 193). Jülide de Nazmi’de küçüklüğünü görür. Ona ne kadar hayran olduğunu hatırlar. Teyzesinin eşine âşık olduğu için kendini suçlayan Jülide her geçen gün içe kapanık bir kişi haline gelir. Başlarda sıcak, hareketli, girişken, heyecanlı ve coşkulu bir kişiliğe sahipken zaman içinde içe kapanır. Ancak daha sonra başka biriyle birlikte olduğunda neredeyse eski haline geri döner (Güntekin, 2014).

Kendisine takılan lakaptan da anlaşılacağı üzere Homongolos Ziya (*Bir Kadın Düşmanı*) bir kaya balığına benzetilmiş ve başkaları tarafından görüntüsü nedeniyle sürekli dışlanmıştır. Küçük yaşlarda annesini kaybetmesinin yanında babası ve üvey annesi tarafından hem görüntüsü hem de çekilmez kişiliği nedeniyle ötekileştirilmiştir. Okulda da sürekli zorbalığa maruz kaldığından kendini korumak için güçlenir ve kimseyle samimi olmaz. Gücü ve saldırganlığı nedeniyle zaman içinde korkulan bir isim haline gelir. Kendini korumak adına her ne kadar duygusuz ve antagonist bir kişilik olarak kendini sunsa da aslında içten içe oldukça duygusal ve kırılğan bir kişiliğe sahiptir.

Quasimodo karakterinde olduğu gibi dış görünümüyle kişiliği arasında bir tezat vardır.  lene kadar yalnız kalacağına inandığından yalnızlığa dair okur. Benlik algısını koruma içgüdüsüyle hareket eden Ziya kendini dış dünyaya kapatır.

 stanbul’da yaşamakta olan S ra (*Bir Kadın Düşmanı*) ise kentli ve varlıklı bir ailenin tek kızıdır. Erzurum’da görev yapan babasını görmeye söz verse de şehirdeki hareketli ve heyecanlı hayattan kopmak istemediği için çeşitli bahanelerle babasını sürekli oyalar. Güzelliğiyle  v nen S ra ilginin hep kendi üzerine olmasını ister. İnsanlarla birlikte olmayı sever ve yalnızlıktan hoşlanmaz. Hareketli, konuşkan, neşeli, coşkulu, baskın, kendine güvenen, rahat ve rekabetçi bir kişiliğe sahiptir. Zamanının çoğunu eğlenerek geçirir: “Burada da geceleri gündüz etmeye başladık Nermin...” (Güntekin, 2020, s. 79).

Medresedeki hocaları tarafından çalışkanlığı takdir edilen Ali şahin (*Yeşil Gece*) hoca olmak üzereyken çevresindeki çelişkileri, tutarsızlıkları, ahlaksızlıkları ve çürümeyi gözlemleyerek inancını sorgulamaya başlar. Bu sorgulama sırasında Ali şahin i e kapanır ve insanlardan kopar. Yalnızca sorularına cevap bulabileceğini düşündüğü kişilerle görüşür. İnancını tamamen kaybettikten sonra cumhuriyet değerlerinin yılmaz bir savunucusu haline gelerek softalığa karşı mücadele etmeye başlar. D r lmuallimini bitirerek  ğretmen olur. Heyecanlı, coşkun, insanlarla iletişim kurmayı seven, girişken bir kişi haline gelir.

Romanda engelleyici işlevine sahip kart bir karakter olan Hafız Eyüp (*Yeşil Gece*) de sahibi olduğu imtiyazları ve gücünü korumak için başkaları üzerinde baskı kurar. Amaçlarına ulaşmak için her kılığa girer ve iletişime açıktır. Girişken, iletişime açık ve baskın bir kişiliğe sahiptir.  evresinde olup biten şeylerin farkında olduğu gibi her şeyi denetimi altında tutmak ister.

Anlatıda yardımcı işlevine sahip bir norm karakter olan Necip (*Yeşil Gece*) ise ateşli bir yenilik taraftarı olmasının yanında daha yüksek sesle konuşur. Ali şahin’e nazaran daha etkin bir kişiliğe sahiptir. Açık sözlülüğü ve dürüstlüğü sayesinde Ali şahin gibi kişilerin dostluğunu kazanır. C retk r eylemlerde bulunmasının yanı sıra Ali şahin’e akıl verdiği de görülür. Bazen gerçek dışı ve romantik düşüncelere kapılan Ali şahin’in gerçekleri görmesine yardımcı olur (Güntekin, 1998). Atik ve coşkun bir kişilik yapısına sahip olduğundan ona “Deli” lakabı takılmıştır: “Kasabada Necip isminde bir belediye

mühendisi vardı. Atak ve taşkın bir adam olduğu için “Deli” diye maruftu” (Güntekin, 1998, s. 68).

Yetim olan ve annesi tarafından yoksulluk içinde büyütülen Mürşit Efendi (*Acımak*) Mülkiyeden mezun olduktan sonra Sivas’a maiyet memuru olarak atanır. Çalışkanlığı, ahlakı ve iyi niyetiyle herkesin takdirini kazanır. Ancak ailesi, sosyal ve iş çevresi zaman içinde onu içe dönük birine dönüştürür. Zira gençliğinde hayal ettikleriyle hayatın gerçekleri arasında çatışma yaşayan Mürşit Efendi sıcak, hareketli, girişken, insanlarla birlikte olmayı seven bir kişiyken tam tersi yönde bir kişiliğe bürünür.

Anlatının başkarakterlerinden biri olan Zehra (*Acımak*) Mürşit ile Meveddet çiftinin kızıdır. Annesi ve ananesi tarafından babası hakkında uydurulan yalanlarla büyütülmüştür. Başlarına gelen bütün felaketlerden dolayı babasını suçlayan Zehra sıcak, hareketli, konuşkan, hevesli, söz geçiren, coşkulu, baskın, kendine güvenen ve iletişime açık bir kişiliğe sahip olsa da hatalar ve yanlışlar karşısındaki acımasızlığı çevresindekileri ürkütür. Baskın bir kişiliğe sahiptir.

Türlü yalanlar ve oyunlarla Mürşit Efendi’yle evlendikten sonra zaman içinde habis karakteri ortaya çıkan Meveddet (*Acımak*) oldukça dışa dönük bir karakterdir. Eşine karşı oldukça kötü davranıp ona büyük haksızlıklar etse de çevresindekileri kendi tarafında tutmak için onlara iyi görünür ve onlarla iyi ilişkiler kurar. Hareketli, konuşkan, coşkulu, söz geçiren, baskın, kendine güvenen, iletişime açık bir kişiliğe sahiptir: “Komşuları bu neşeli, ince ve şakacı genç kadını çok severlerdi. Felâketlerinde bir kardeş gibi acırlar, onu teselli ederlerdi. Hele bir Mesadet Hanım vardı ki Meveddet için ikinci abla olmuştu” (Güntekin, 1995, s. 31).

Bâbiâli yetiştirmelerinden bir mülkiye memuru olan Ali Rıza Bey (*Yaprak Dökümü*), dünya genelinde değişen iktisadi-siyasi dizgeyle birlikte özel bir şirkette tercüman olarak çalışmaya başlar. Ailesini ve kendini değişen dünyadan uzak tutmaya çalışır. Yalnızca evden işe işten eve giderek hayatını sürdüren Ali Rıza Bey’in başkalarıyla olan etkileşimi oldukça azdır. Başkalarıyla iletişime geçerken içi sıkılır ve utanır. Yavaş bir yaşam tarzı vardır ve sakindir. “Ali Rıza Bey, zaaf derecesinde bağlı olduğu manevi değerlerinden kopamadığı için, gerçeklerden kaçmayı ve statik kalmayı tercih etmiştir” (Aytaş, 2002, s. 215). Ketum, tedbirli, gözlemci, ölçülü, soğuk ve uzaktır. Olaylar karşısında geri planda

kalmayı tercih eder: “(...) hayatta daima bir seyirci mevkiinde kalacaktı” (Güntekin, 2002, s. 13). Yalnızlıktan hoşlanır ve az konuşur.

Yaprak Dökümü’ndeki Ferhunde, Leyla ve Necla adlı anlatı kişileriye değişen dünyanın bir parçası olma konusunda oldukça isteklidirler. Evli ve bir çocuğu olan Ferhunde aynı bankada çalıştığı Şevket’le eşini aldatır. Olayın ortaya çıkmasıyla birlikte Ferhunde Şevket’le evlenmek zorunda kalır. Aileye yeni giren Ferhunde Leyla ile Necla’nın eğlencelere katılmasına önayak olur. Maddi dünyanın büyüüne kapılan kız kardeşler değişik ortamlarda farklı insanlarla vakit geçirmeye başlarlar. Hareketli, konuşkan, neşeli, coşkulu, faal, baskın, kendine güvenen, iletişime açık kişilere dönüşürler. Dış dünyayla iletişimi neredeyse tamamen kesik olan bu ailenin her bir üyesi zaman içinde dış dünyaya açılır (Güntekin, 2002).

Öksüz ve yetim olan Gülsüm (*Kızılıcak Dalları*) Çerkes’in Dere köyünde dünyaya gelmiştir. Amcasının İstanbul’da iş bulması dolayısıyla ailesinden kalan tek kişi olan küçük erkek kardeşi İsmail’le yolculuk eder. Yolculuk sırasında tanıştıkları Nadide Hanım tarafından zorla evlat edinilir. Nadide Hanım Gülsüm’den konağın efendilerine hizmet etmesini ister. Ancak özgürlüğüne düşkün ve başına buyruk bir kişiliğe sahip olan Gülsüm buyrukları yerine getirmez. Oyun oynamaktan, haylazlık etmekten, konuşmaktan, dövüşmekten hoşlanır ve pislenmekten çekinmez. Ebeveynlerinden ihtiyaç duyduğu sevgiyi görememiş olduğundan kardeşine ve konağın küçük beyine karşı anaç duygular besler. Amcası Yorganlı ile birlikte yaşadığı dönemde toplumdan uzak, dağlardaki bir vahşi gibi büyümüştür. Ancak konakta yaşamaya başladığında insanlar arasına karışmıştır (Emil, 1984, s. 494). Dışa dönük bir kişilik yapısına sahiptir.

Osmanlı’daki konak hayatını yansıtan bir model kişi olarak Nadide Hanım (*Kızılıcak Dalları*) varsıl bir aileye mensuptur. Eşi Şekip Paşa’nın ölümünden sonra konağın efendisi olur. Bundan dolayı başkalarıyla olan etkileşimi oldukça fazladır. Konakta birçok aile mensubu ve hizmetli yaşamaktadır. Sert ve kaba mizacının yanında konuşkan, faal, söz geçiren, baskın, kendine güvenen ve iletişime açık bir kişiliğe sahiptir. Her ne kadar dışa dönük bir anlatı kişisi gibi görünse de Nadide Hanım olumsuz ve kart bir karakterdir.

Şekip Paşa’nın konağında lala olarak çalışan ve konağın en eski emektarı olan Tahir Ağa (*Kızılıcak Dalları*) çocukların eğitimiyle ilgilenip onlara bakıcılık yapar. Yaşlılığından dolayı çocuklara yetişmekte zorlanır. Konakta Gülsüm’ü dinleyen ve onu anlamaya

alışan nadir kişilerden biri Tahir Ağa'dır. Konak halkı ve dışarıdakilerle genel olarak iyi geerir. İletişime açık, sıcak ve rahat bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2019).

Tıp eğitimini yarıda bırakmış olan ben-öyküsel anlatıcı (*Gökyüzü*) herhangi bir dine tabii olmayan bir evre tarafından büyütölmüştür. Ateizmi benimsemiş olan anlatıcı genç yaşlarında Fransız Aydınlanmacılarından etkilenerek usçuluk, özgörlük, özdekçilik ve laiklik gibi değerleri kendine rehber edinmiştir. Mevcut siyasi iktidar tarafından düşüncelerinin sakıncalı bulunması nedeniyle Trablus'a sürgün edilir. Burada kendisi gibi İttihatçı olan sürgünlerle arkadaşlık eder. Paris'te bulunur ve kafelerde ders veren kişilerin sohbetlerine katılır. Hareketli, konuşkan, iletişime açık, hevesli, faal, kendine güvenen ve insanlarla vakit geçirmeyi seven bir kişiliğe sahiptir.

Ben-öyküsel anlatıcının büyük halasının torunu olan Sevim (*Gökyüzü*) ok küçük yaşlarda ebeveynlerini kaybetmiş ve amcası tarafından yetiştirilmiştir. Amerikan Koleji'nde yatılı okuduğu yıllarda arkadaşlarına yalnız olduğunu düşündörmemek için biriktirdiği harçlıklarıyla kendine başkalarının adıyla hediye gönderir. Yeğenin içinde bulunduğu acıklı durumu fark eden anlatıcı onu evlat edinir. Küçüklüğünden itibaren yokluğunu çektiği sevgiyi anlatıcıya yansıtır ve onun sevgisini kazanmak için elinden geleni yapar. İlerleyen zamanlarda bankacılık yapan Turgut'un evlilik teklifini onu sıkıcı bulduğu için reddeder. Başkalarıyla bilhassa din, ateizm ve inanç konusunda tartışmayı sever. Sıcak, hareketli, konuşkan, faal, tartışmacı, kendine güvenen, rahat ve yalnızlığı sevmeyen bir kişiliğe sahiptir. Anlatıcı kendisini evlat edinmeden önce daha çok ie dönük bir karakterken evlat edinilmesinden sonra dışa dönük bir karakter haline gelmiştir (Güntekin, 2017).

Albay rütbeli bir babanın kızı olan yirmi iki yaşındaki Zöleyha (*Eski Hastalık*), dayısı şevket Bey'le birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. İmtiyazlı bir zümreye mensup olan şevket Bey Zöleyha'nın kişiliğini derinden etkiler. Balolarda, davetlerde ve farklı amaçlarla düzenlenmiş toplantılarda Zöleyha dayısını gözlemler ve onu örnek alır. Amerikan Koleji'nde eğitimine devam ettiği dönemlerde davetlere ve toplantılara katılıp arkadaşlarıyla kayık gezilerine çıkar. Mektep arkadaşlarıyla birlikte zaman geçirmek en büyük uğraşıdır. Savaşın ardından babasının isteği üzerine Konya'ya giden Zöleyha başlarda yadırgadığı Anadolu'ya karşı soğuk davranır ve onları küçümser. İstanbul'da dışa dönük kişilik özellikleri sergileyen Zöleyha Anadolu'da ie kapanır. Ancak Anadolu'yu ve Anadolu'ları anladıkça onlarla iletişime geçmeye başlar.

İki yıl Fransa’da eğitim almış ve bir Fransız’la evlenmek üzereyken Millî Mücadele’ye katılmak için ülkesine geri dönmüş olan Yusuf (*Eski Hastalık*), harbin ardından Silifke’de belediye başkanlığı yapar. Ancak siyasetteki entrikalar nedeniyle başkanlıktan ayrılıp çiftçilik yapmaya başlar. Çapkınlıkla nam salmış olan Yusuf Züleyha’ya duyduğu aşk nedeniyle çekingen hatta utangaç bir kişiye dönüşür. Yaşadığı bölgenin saygın isimlerinden biri olduğundan insanlarla sürekli olarak iletişim hâlinindedir. Sıcak, hareketli, konuşkan, hevesli, faal, söz geçiren, dikkat çeken, baskın, kendine güvenen, rahat, insanlarla birlikte olmayı seven bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2020).

İstanbul’lu varsıl bir ailenin en küçük oğlu olan Kemal Murat (*Ateş Gecesi*) mühendislik mektebinde öğrenciyken Aydın Milas’a sürgün edilir. Konakta yetiştiği için hayatını istediği gibi yaşama şansını elde edememiş olan Kemal Murat Milas’ta özgürlüğüne kavuşur. Kendini yerlilere İttihatçı bir sürgün olarak tanıtır. Mahalledeki Rum kızlarıyla çokça vakit geçirir ve herkesle iletişim kurar. Sklavaki ailesinin küçük kızı Afife’ye âşık olduğunda aşk acısı nedeniyle içe kapanır. *Genç Werther’in Acıları* ve *Rafael* gibi romanları okuyarak duygusal dengesizliğini derinleştirir. Ancak affedilip İstanbul’a döndüğünde umutsuz aşkını unutup yeniden dışa dönük bir kişi haline gelir. Almanya’da eğitimini tamamlar ve devletin önemli kurumlarında üst düzey görevler alır. Otuz yaşına geldiğinde hayatın bütün zevklerini tatmıştır.

Giritli Sklavaki ailesinin en küçük kızı olan Afife (*Ateş Gecesi*) genç yaşta sevmediği İzmirli bir tüccarla evlenmiş ve bir çocuğu olmuştur. Güzelliği ve ağır başlılığı nedeniyle dikkatleri üzerine çeker. Sevmediği biriyle yaptığı evlilik sonucunda istemediği bir çocuk dünyaya getirmiş olan Afife, yaşadığı talihsizlik nedeniyle içe kapanır. Milas’a gelen Kemal Murat’a âşık olması yaşadığı bunalımı daha da derinleştirir ve insanlardan uzaklaşıp onlara karşı cephe almasına neden olur. Yıllar sonra ailenin dağılması ve oğlunun yatılı okula yazdırılması sonucu özgürlüğüne kavuşup Kemal Murat’a açılrsa da artık çok geçtir. Hem yaşadığı talihsizlikler hem de ataerkil düzen nedeniyle ketum, soğuk, uzak, geri planda kalan, çekingen, mesafeli, kapalı, sessiz ve kendi hâlinde bir kişi olmaya mahkûm olur.

Anlatının yardımcı ve norm karakterlerinden biri olan Kaymakam (*Ateş Gecesi*), ittihatçı dünya görüşünü benimsemiştir. Padişah ve saltanat karşıtı olsa da bunu başkalarına dillendirmekten korkar. Milas’a gelen Kemal Murat’a çeşitli konularda rehberlik eder, ona yol gösterir. Onun toplumsal bilinç kazanması için *İffet*, *Asker Oğlu* (Ahmet Rasim),

Mavi ve Siyah ve *Cezmi* gibi eserleri okumasını salık verir. Kaymakam olduğundan herkesi tanır ve genel olarak herkesle iletişimi iyidir. Milas'taki Rum mahallesinin yerlileriyle oldukça iyi geçinir (Güntekin, 2018). Sklavaki ailesinin yakın dostlarından biridir: “Bir hafta bizi bıraktınız. Sizi göreceğimiz geldi. Hem misafir can sıkıcı bir adam. Siz beraber olmazsanız tahammül etmek güç... Siz oldunuz mu her şey değişiyor” (Güntekin, 2018, s. 188).

Başlangıçta idareciliğe idealist bir bilinçle başlamış olan Halil Hilmi Efendi (*Değirmen*) bürokrasideki yozlaşma, toplumdaki çürüme ve her alandaki yoksunluk ve yoksulluk nedeniyle zaman içinde yılgınlaşmıştır. Mesleğinde yirmi yılı devirmiş olan Halil Hilmi Efendi gençlik yıllarına ve Beykoz'a özlem duyar. Psikolojik dünyasındaki çöküş onu fizyolojik olarak da zayıflatıp hasta eder. Zayıf ve hassas bünyesinden dolayı insanlardan kaçır, onlardan uzak durur. Korku, yılgınlık ve pişmanlıkla dolu bir kişilik olduğundan iletişime kapalıdır. Taşradaki hayatı oldukça rutin ve cansızdır. Bâbîâli yetiştirmesi bir mutasarrıf olan Hamit Bey de Halil Hilmi Bey'le benzer bir durumdadır. Cansız bir sosyal hayatı olduğundan ebcet hesabıyla tarihler yazar, bilmece çözer ve şiirler yazar. Mutasarrıf Hamit Bey'in dirayetsizliği onun fiziksel görünümüne ve sağlığına da yansır. Altmış yaşına kadar İstanbul'dan hiç dışarı çıkmamış ve kendini yalnızca işiyle eşine adamıştır.

Devlet mühendisi olarak Sarıpınar'da görev yapan Kâzım (*Değirmen*) ise Meşrutiyet ihtilaline inanmış ittihatçı bir anlatı kişisidir. Toplumsal meseleleri kendine dert edinmiş olduğundan sorunlar ve bunların çözümleri üzerine başkalarıyla tartışmayı sever. Gönderilmiş olan yardım paralarıyla yıkılmış kasabayı yeniden imar etmeyi ve ihtiyaç sahiplerine maddi yardım yapılmasını ister. Oldukça etkin bir kişi olduğundan ve düşüncelerini açıkça söylediğinden “Deli” lakabını alır. Hareketli, konuşkan, coşkulu, hevesli, faal, söz geçiren, baskın, dikkat çeken, kendine güvenen, rahat, insanlarla birlikte olmayı seven bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2017).

Varsıl ve nüfuzlu bir aileye mensup olan ben-öyküsel anlatıcının (*Miskinler Tekkesi*) ataları saray eşrafındandır. Dayısı ve büyükannesi tarafından yetiştirilmiş olan ben-öyküsel anlatıcı İstanbul'da bulunan bir konakta büyütülmüştür. Daha küçük yaşlarda çocuklarla oyun oynayamayacak kadar tembeldir. Bu huyun kendisine atalarından geçmiş olduğunu ifade eder. Mısır cephesine götürülürken sakatlanması üzerine İzmir'e getirilen ben-öyküsel anlatıcı burada dilencilik yapmaya başlar. Başkalarıyla olan iletişimi ve

etkileşimi oldukça azdır. Genel olarak çevresindeki olayları gözlemler ve iç-monolog tekniğiyle düşünceleri aktarılır. İnsanlardan uzak kalmayı tercih etmesine rağmen yumuşak başlı olduğundan Mesule'yle İsmail'i evine alıp onlarla bir aile olmaya karar verir. Yalnız yaşam tarzını benimseyen, ketum, tedbirli, gözlemci, ölçülü, soğuk, uzak, geri planda kalmayı tercih eden, mesafeli, sessiz ve kendi hâlinde bir kişiliğe sahiptir.

Kalabalık bir ailede gümrük kâtibinin oğlu olarak büyümüş olan Talât (*Miskinler Tekkesi*) idadiden mezun olduktan sonra mülkiye sınavlarına hazırlandığı sıralarda bir kadınla tanışır ve onunla evlenmek için eğitimini yarıda bırakır. Evkaf memuru olarak çalışmaya başlar ve aldığı ücretle geçimini sağlamakta zorlanır. Darülfünunu bitirdikten sonra Hukuk eğitimi de alır. Uysal ve içe kapanık bir kişiliğe sahip olduğundan meslektaşlarının yanı sıra üstleri tarafından da sürekli küçümsenir. Hak ettiği mevkie ulaşamadığı gibi emeğinin karşılığını almakta da ciddi zorluk yaşar. Anlatıcıdan para dilenmeden ve üstlerine dalkavukluk etmeden geçimini sağlamaya çalışsa da çekingenliği ve korkusu ona daima engel olur (Güntekin, 2022).

Homongolos Ziya'nın aksine çok güzel bir çocuk olarak dünyaya gelmiş olsa da köşkte çıkan yangın sonucunda yüzünün bir kısmı yanan Süleyman Kemal (*Harabelerin Çiçeği*) hayatında köklü bir değişim yaşar. Kazadan önce ailesinin en değerli eşyası olan Süleyman Kemal gördüğü sevgi, ilgi ve alaka sonrasında canlı, hareketli, neşeli, coşkulu, faal, baskın, kendine güvenen ve dikkat çeken bir çocuğa dönüşmüştür. Köşkte çıkan yangın neticesinde yüzünün yanmasıyla hem ebeveynleri hem de çevresindeki diğer kişiler tarafından ötekileştirilip yalnızlaştırılır. Yüzündeki yanık yüzünden kendisinden bulaşıcı bir hastalık taşıyormuşçasına kaçılır. Yüzündeki kusur nedeniyle istenmeyen hatta korkulan bir kişiye dönüşmesinden dolayı kendi içine kapanır ve kendini toplumdan soyutlar.

Anlatının dış-öyküsel anlatıcısı konumunda olan Hayrullah Bey (*Harabelerin Çiçeği*) Bursa'da doktorluk yapmaktadır. Süleyman Kemal'e gösterdiği ilgi ve samimiyetle onun güvenini kazanır. İcra etmekte olduğu meslekten dolayı yaşadığı bölgede tanınır ve ilgi görür. Hastası Seniha'nın sağlık durumuna dair bilgi almak isteyen Süleyman Kemal'e gösterdiği dostluktan sıcak, konuşkan, hevesli, insanlarla birlikte olmayı seven bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Onun başından geçenleri sonuna kadar dikkatlice dinler. Başkalarının aksine Süleyman Kemal'i ötekileştirmez ve ona samimiyetle yaklaşır

(Güntekin, 1979). Bunların haricinde padişaha muhalefet eden Seniha'nın babası Hilmi Bey de sevimli ve şakacı bir tiptir (Asiltürk, 2010, s. 21).

Tıp eğitimini tamamlamasının ardından kendisi gibi yedi idealist arkadaşıyla birlikte zamanın inkılapçı ruhuna kapılarak ülkeye hizmet etmek amacıyla Anadolu'ya giden Sabri (*Kavak Yelleri*), İstanbul'da bulunduğu yıllarda zamanının çoğunu Çamlıca, Şişli, Tünel, Beyoğlu, Karaköy, Moda, Kadıköy gibi semtlerde Emin Hulûsi adlı dostuyla gezerek ve gazinolarda eğlenerek geçirir. İnkılapçı bir bilince sahip olan dostlarıyla Anadolu'ya doğru yola çıkar. Ancak bu yolculuk sırasında çoğu arkadaşı vazgeçip geri döner. Anadolu'ya yerleştikten sonra eski hareketli hayatını yitiren Sabri eşi Celile'yi kaybettikten sonra tamamen kendi içine kapanır. Canlı, renkli ve hareketli gençlik yıllarına duyduğu özlemle İstanbul'a döner. Ancak değişen iktisadi, siyasi ve toplumsal düzenle birlikte İstanbul'u ve dostlarını umduğu gibi bulamayan Sabri artık kesin olarak ait olduğuna inandığı Anadolu'ya geri döner. Hayal kırıklıkları ve şüpheleri onu içe kapanık birine dönüştürse de aslında dışa dönük bir kişiliğe sahiptir.

Bir süre Ankara'da eğitim almış olan Celile (*Kavak Yelleri*) Eczacı Müslim Bey'in kızıdır ve varlıklı bir aileye mensuptur. Kasabaya geri döndükten sonra Sabri'yle tanışıp onunla evlenmiş olan Celile tipik bir Anadolu kadınıdır. Süslenmeyi ve pahalı kıyafetler giymeyi sevmediği gibi insanlarla arasına daima mesafe koyar. Evden çıkmayı sevmediği gibi eşini memnun etmeyi bir görev kabul eder. Evcimendir ve anaç bir kişiliğe sahiptir: “Çok temiz ve tutumlu idi. Evini her yerden ziyade severdi. Düğünümüzün haftasında akrabalara ve öteye beriye yaptığımız ziyaretten sonra kapılarımızı hemen herkese kapamıştı” (Güntekin 2016, s. 294). İçe dönük kişilik özellikleri gösterir.

Sabri'nin en yakın dostu ve fakülteden sınıf arkadaşı olan Emin Hulûsi (*Kavak Yelleri*) de eğlenmeyi ve hoş vakit geçirmeyi sever. Sabri'yle birlikte aynı muhitlerde gezip eğlenir. İdealist gençlerle Anadolu'ya gitmeye hazırlanırken sevdiği kız için bu niyetinden vazgeçer. Eşini kaybettikten sonra Sabri, Emin Hulûsi'yle birlikte İstanbul'da geçirdiği eğlence dolu zamanları hayal ederek kendinde dayanma gücü bulur. Eski dostunu görmek amacıyla Heybeli Ada'ya giden Sabri onun ölmüş olduğunu öğrenir. Ona göre Emin Hulûsi hareketsiz, durağan, sıkıcı aile yaşamından bunaldığından dolayı ölmüştür. Zira o düzenli bir aile hayatı yaşayamayacak kadar canlı, renkli, heyecanlı, hevesli ve hareketli bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2016). Başkalarını etkisi altına almayı

sever: “Emin Hulûsi, birçoklarımıza, bir parça da içinden bizi küçümseyerek akıl öğretir, yol gösterirdi” (Güntekin, 2016, s. 302).

Kan Davası adlı romanın başkahramanı olan Ömer öksüz ve yetimdir. Küçüklüğü harp dönemlerinde geçmiş olan Ömer hatlardan çekilen erlerin bıraktığı azıklarla beslenip ölülerin eşyalarını çalarak hayatta kalmıştır. Zorlu bir çocukluk dönemi geçirmiş olduğundan mektep arkadaşlarından hiçbiri ona bulaşmayı göze alamaz. Kimsesizliğinden dolayı arkadaşları tarafından dışlanmıştır. Teğmen olarak cephede savaşırken iki defa yaralanıp hastaneye kaldırılır. Hasta yatağındaiken Bozova’da tanıdığı kimsesiz küçük kızı düşünür ve rüyalarında onu görür. Taburcu edildikten ve harbin sona ermesinden sonra onu bulmak için Bozova’ya gider. Yukarı Sazan ve Aşağı Sazan arasında devam eden kan davasına son vermek için iki tarafı uzlaştırmaya çalışır. Yakınlarını kaybetmiş ve savaş yıllarında büyük zorluklar yaşamış olan Ömer hem başkaları tarafından dışlanmış hem de insanlığın en kötü yanlarını görmüştür. Ancak o hiçbir zaman insanlıktan ümidini kesmez ve onlarla olan iletişimini daima açık tutar. “Bunun içindir ki o, her an ve durum içinde aktif, dinamik, dışa dönük bir tip olarak gösterilmiştir” (Emil, 1991, s. 93).

Başkahramanın eski bir dostu olan Murat (*Kan Davası*) nafia mühendisi olarak Bozova’da görev yapar. Başkahramanın yanındaki en önemli yardımcı ve norm karakter rolünü yerine getiren Murat daha önce mebus ve nahiye yöneticisi olmuş olsa da dürüstlüğü ve idealistliğinden dolayı zamanla eski mesleğine dönmek zorunda kalmıştır. Hiç kimsesi ve gidecek yeri olmayan Ömer’e evinin kapılarını açar. Ömer’in her konuda yanında olur ve zorluklarla mücadele etmesi konusunda ona şevk verir. Sıcak, hareketli, konuşkan, coşkulu, hevesli, faal, söz geçiren, baskın, kendine güvenen ve iletişime açık bir anlatı kişisidir.

Anlatının kart ve engelleyici karakterlerinden biri olsa da Hacı Rüstem (*Kan Davası*) dışa dönük kişilik özellikleri göstermektedir. Yukarı Sazan’ın en varsıl ismi olan Hacı Rüstem sahip olduğu güç ve nüfuzla yoksullar üzerinde tahakküm kurmak ister. Başkalarıyla tamamen menfaate ve korkuya dayalı olumsuz bir ilişki kursa da kendine güvenen baskın bir karakterdir. Antagonist kişiliği nedeniyle, dışa dönük olmasına rağmen, soğuk ve uzak kişilik özelliklerine sahiptir (Güntekin, 2018).

Varlıklı bir ailede dünyaya gelip köşklerde yaşamış olan ben-öyküsel anlatıcı (*Son Sığınak*) babası sayesinde tiyatroyla tanışmıştır. Babadan kalan mirasın kardeşler arasında paylaştırılamaması ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle Süleyman tiyatrocu olma hayalini uzun bir süre ertelemek zorunda kalır. 2-3 yıl kadar Avrupa'da bulunduktan sonra Mütareke döneminde İstanbul'a dönen Süleyman İngilizler tarafından Mısır'da tutsak edilir. Zekazik kampında esir tutulan silah arkadaşlarıyla birlikte tiyatro yapar (Güntekin, 2017). Geri döndükten sonra da bir tiyatro topluluğuna katılır: "İlk günlerdeki gibi neşe ve heyecanla çalışıyoruz. (...) taşlıkta grup hâlinde dolaşmalar, bahçede atkestaneleri altında -yanları açılarak- büyütülmüş masada hep bir arada öğle yemekleri... (...)" (Güntekin, 2017, s. 77). Dışa dönük kişilik özellikleri gösterir.

Varsıl akrabaları tarafından büyütülmüş Makbule (*Son Sığınak*) tiyatroyla çok erken yaşlarda tanışmıştır. Darülbedayiye kadın oyuncular kabul edilmeye başladığında Makbule mektebe kabul edilir ve eğitim almaya başlar. Ancak maddi sıkıntılardan dolayı eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalır. Para kazanmak için bir müzik topluluğuna katılıp turneye çıkar. Ayşeyen adıyla tanınır. Asıl hayali oyuncu olmak olduğundan şarkı söylemeyi bırakır. Üç kez evlenmiştir. Canlı, hareketli, coşkulu, hevesli, konuşkan, neşeli, faal, söz geçiren, dikkat çeken, baskın, kendine güvenen, rahat ve iletişime açık bir kişidir: "Konuşurken durmadan birinden ötekine geçiyordu" (Güntekin, 2017, s. 10). Erkekleri iyi tanır ve zaman zaman kadınlığını kullanarak onlardan çıkar sağlar (Güntekin, 2017).

Anlatının kart ve engelleyici karakterlerinden biri olan Servet Bey (*Son Sığınak*) İstanbullu bir mirasyedidir. Tiyatro'yu çok seven ve bir tiyatro topluluğu olan Sofu Seyfullah Paşa'nın oğludur. Sadrazamın kızıyla evlendiğinden eşinin gölgesinde kalmış Servet Bey öz çocukları tarafından bile dışlanır. Kendi değerini ispat etmek amacıyla babasının Suriye valiliği yaptığı dönemden kalma mirasla bir tiyatro topluluğu kurar. Ancak insanlara pragmatik bir gözle bakan Servet Bey ilişkilerinde soğuk ve mesafelidir: "Hayattan uzak, tatsız, tuzsuz bir adam olan Servet Bey, bir bön adam, bonhomme idi. Hoca, Servet Bey'in (r)leri (y) telâffuz etmesinin alayını çıkarıyor" (Güntekin, 2017, s. 26). Ancak kısmen de olsa dışa dönük kişilik özellikleri gösteren Servet Bey'in girişimci olduğu görülür: "Arkadaşlar, biz bir tiyatro yapmalıyız, diyor" (Güntekin, 2017, s. 31). Dışa dönüklüğü çoğu zaman duygusal dengesizliğinden ve antagonizminden beslenir.

Son olarak, Birol Emil'in Güntekin'in romanlarındaki içe dönük anlatı kişileriyle ilgili yaptığı tespitler ve bunların deneyime açıklık faktöründen pozitif yük alan kişilik özellikleriyle nasıl bir ilişki kurduklarına dair yaptığı yorumlar oldukça önemlidir:

Bu içe dönük şahsiyet yapısına sahip olanlarda mükemmellik ihtiyacının doğurduğu bir “ideal ben” tasavvuru vardır. Onlar hayatları boyunca bütün temayül ve davranışlarını bu tasavvura göre ayarlarlar. Fakat kendi kendini mükemmelleştirme ihtiyacının bir “sübjektivasyon”u olan bu “ideal ben”, realite duygusunu körelttiği gibi dışa ve çevreye hâkim olmak, müşahhas başarılar elde etmek için lâzım olan irade gücünü de zaafa uğratmıştır. Onların ancak hayalî bir takım hedefleri ve başarıları vardır. Kendilerine hayalden, fanteziden, hareket hülyasından, ferdî duygu ve düşünceleri içinde hapsolmaktan ibaret bir dünya kurmuşlardır. Pratikten yoksundurlar. Kuvvetli ruhî ve teessürî hallere tâbidirler. “İmpulsif”tirler (...) Gerçekle hiçbir ilgisi olmayan kendi kanaatlerinde ısrar ederler. Metafizîge, san’ata, ferdî veya sosyal idealizme düşkündürler (Emil, 1989, ss. 40-41).

3.2. Yumuşak Başlı/Antagonist Roman Kişileri

Genç yaşlarda annesini ve ardından da babasını kaybetmesinden sonra teyzesinin Kozyatağı’ndaki konağında büyümüş olan Feride (*Çalığışu*) anne ve baba sevgisinden mahrum kalmıştır. İsviçre’ye giden Kâmran’ın başka bir kadınla birlikte olduğunu öğrenmesi üzerine teyzesinin evini terk edip Anadolu’ya giden Feride yardımseverliği, fedakârlığı ve saflığıyla herkesin güvenini kazanır. Öğretmenlik yapmaya başlayan Feride toplumun ve bürokrasinin sorunlarına yakından şahit olur. İstanbul’dayken kendini beğenmiş, şımarık hatta özsever kişilik özellikleri gösterirken Anadolu’da olgunlaşır ve yumuşar. Çocukluğunda alamadığı anne ve baba sevgisini başkalarına yansıtır. Munise ve Kâmran Feride’nin sevgisini yansıttığı en önemli kişilerdir (Güntekin, 2017). Munise’yi evlat edinir ve ona annelik yapar (Naci, 2003, s. 51). Öğretmenlik yaptığı öğrencilerin iyi bir eğitim alabilmeleri için fedakârlık yapmaktan çekinmez: “Küçük bir mektebim olacak. Baştan başa çiçeklerle donatacağım. Çocuklarım, bir alay çocuğum olacak. Kendime “abla” dedirteceğim. Fakir olanlara, elimle siyah önlükler dikeceğim” (Güntekin, 2017, s. 127). Türlü zorluklara, yoksunluğa ve yoksulluğa rağmen çocuklara eğitim verebilmek için özverili bir şekilde çalışır (Emil, 1990, s. 73). ““Sevgi, şefkat denen şeyde ne mucizeler var yarabbi!” Çalığışu’nun geniş bir okur kitlesine ulaşmasının nedenini bu cümlede aramak gerek” (Naci, 2003, s. 66). Mektepte eğitim aldığı yıllarda rahibeler tarafından ona sürekli olarak şefkat ve merhamet telkin edilmiştir (Emil, 1984, s. 90). Kâmran tarafından aldatılması nedeniyle İstanbul’u terk edip Anadolu’ya geçmesinin ardından idealist bir kişiye dönüştüğü iddia edilse de Karagülle

(2016) bunun doğru olmadığını ve zaman içinde devletin ve aydın zümrenin anlatı kişisini bu şekilde değerlendirdiğini iddia eder. Karagülle'ye göre Feride Anadolu'ya kendini bulmak için gitmiştir. Feride'nin en sevdiği akraba çocuğu Müjgân Feride'yi en çok anlayan ve onda saygı uyandıran anlayışlı, iyi kalpli ve duyarlı anlatı kişisidir. Gençlik yıllarında Feride'nin yaramaz olduğu kadar Müjgân da o kadar ağırbaşlıdır (Emil, 1984, s. 98).

Besime'nin tek oğlu olan Kâmran (*Çalikuşu*) şehirde büyümüş ve o kültürün terbiyesini almış bir beyefendidir. Başkalarıyla olan iletişimi ve etkileşimi oldukça olumlu yöndedir. Aşırı nazik, centilmen ve kibar bir kişiliğe sahip olduğundan Feride gençliğinde onu küçük bir kıza benzetmiştir. Dame de Sion'da eğitim alan Feride'nin yalnızlığını fark eden Kâmran, arkadaşlarına mahcup olmaması için ona şekerlemeler ve hediyeler göndermeye başlar. Yardımsever, vicdanlı, sıcak, anlayışlı, sakın ve uysal bir kişiliğe sahip olduğu görülür (Güntekin, 2017). Kâmran'ın yumuşak başlılığı fiziksel görünümüne de yansımıştır: "Kız ayağı gibi küçücük ayaklarında beyaz podüşet iskarpinleri, ipek çorapları, yürürken ince bir dal gibi sallanıyor zannedilen narin vücudu, sadakor gömleğinin açık yakasından çıkan uzun beyaz boynu ile erkekten ziyade kıza benzeyen bu çocuğa son derece içerledim..." (Güntekin, 2017, s. 28).

Mavi gözleri, sarı saçları ve beyaz teniyle okurun karşısına çıkan Munise (*Çalikuşu*), kişiliğinin yanında fiziksel olarak da ne kadar narin bir anlatı kişisi olduğunu gösterir. Zeyniler köyünde yaşayan küçük kız eğitim aldığı mektepteki diğer çocuklardan kişilik olarak çok daha olgundur. Birçok yönden Munise Feride'ye benzemektedir. Feride sevmeye ve sevilme ihtiyacını Munise'yle giderdiği gibi Munise de bu ihtiyacını Feride'ye yansıtır. Kötü kadın damgası yemiş olan annesinden babasının ayrılmasından sonra üvey anne tarafından büyütülmüş ve baba kızına yapılan her haksızlığa sessiz kalmıştır. Bu durum Munise'nin adalet duygusunu güçlendirmiş ve yumuşak başlı bir kişiliğe sahip olmasını sağlamıştır. Köylü arkadaşları tarafından da sürekli hor görülen küçük kız Feride tarafından evlat edinilir.

Bunların haricinde olumlu bir doktor tiplmesi olan Hayrullah Bey (*Çalikuşu*) de yumuşak başlı anlatı kişilerindendir. Bekâr ve güzel bir kadın olduğundan erkekler tarafından sürekli rahatsız edilen Feride'ye sahip çıkar. Söylentilere engel olmak ve onu rahat ettirmek için onunla kâğıt üzerinde bir evlilik yapar. Birliktelikleri boyunca ona bir baba gibi davranır. Ölümüne yakın Feride'yle Kâmran'ı bir araya getirmek için bir plan

yapar ve bu planı başarılı olur. Bunun haricinde ihtiyaç sahiplerine herhangi bir karşılık beklemeden yardım eder ve herkesin yardımına koşar (Asiltürk, 2010, ss. 22-23).

Kendini kanıtlama ve değerli olduğunu başkalarına da ispat etme amacı güden Şeref (*Gizli El*) oldukça hırslı bir kişiliğe sahiptir. Saygınlık kazanmak ve yüksek makamlara erişmek için her şeyi yapabilecek bir bilince sahiptir. Gemlik'te maliye memuru olarak çalıştığı dönemlerde kendini gerçekleştirememiş olmanın getirdiği bunalımla karamsarlığa kapılır ve hırslanır. Başlarda Seniha'ya karşı beslediği duyguları bile mağrurluğundan dolayı gizler. Ancak Aziz Paşa'nın kızıyla evlendikten sonra bir süreliğine şahsi hırslarını bir kenara bırakır. Evliliğin sıradanlaşmasının ardından Şeref saygınlık ve itibar sahibi olmak hırsıyla yeniden yanıp tutuşur. Harp döneminde vagon ticareti yaparak zengin olur. Bir harp vurguncusu olarak nereden geldiğini unuttur. Daha fazla kâr elde etme gayesiyle yasa dışı ve etik olmayan yollara başvurur. Kasıtlı olmasa da birçok masum insanın ölümüne sebep olur (Güntekin, 2018). Kibirli, benmerkezci, bencil ve mağrur bir kişiliğe sahiptir.

Varsıl bir ailenin mensubu olmasının yanında iyi bir eğitim almış olan Seniha (*Gizli El*), mensubu olduğu toplumsal sınıfla özdeşleştirilen tipik kişilik özelliklerini taşımaz. Fransız lisesinde Batılılar tarafından yetiştirilmiş olmasına rağmen onlar gibi giyinmez ve onların davranışlarını taklit etmez. Şeref'in aksine Seniha sonradan görme bir kentsoylu değildir. Mensubu olduğu cemiyet içinde çevrilen entrikaları ve mensupların ikiyüzlülüğünü bilir. Gürültüyü ve gösterişi sevmediği gibi yalnızca sevdikleriyle birlikte mütevazı bir hayat sürmek ister. Açgözlülüğün sonunun olmadığını ve açgözlü kişinin hiçbir şeyle yetinmeyeceğini bilir. Seniha'ya göre insan insanlığa değer katan düşüncelere, duygulara ve değerlere önem vermelidir (Güntekin, 2018). Varsıl bir paşa kızı olmasına rağmen “şımarmamış, lüksten, gösteriştten nefret eden, en mütevazı şartlarda bile mesut olmasını bilen, köy hayatını seven, tahakkümden ziyade himaye etme ihtiyacında olan, aile mahremiyetine büyük saygı duyan, güzel, nazik, zarif tavırlı, mahcup görünüşlü, vakarlı bir genç kızdır” (Emil, 1984, s. 53).

Yazınsal yapıtın norm anlatı kişilerinden biri olan Cemil Bey (*Gizli El*) emekli bir askerî tabiptir. Tekaüdünün ardından Gemlik'e yerleşerek ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye başlamıştır. Maddi durumu ne olursa olsun hiçbir hastasını geri çevirmez: “(...) sırf keyif için doktorluk ettiğini ve hastalardan para almadığını söylemişlerdi” (Güntekin, 2018, s. 21). Bazı günler gittiği köylerde ücretsiz ilaç dağıtır ve hastaları muayene eder. Cemil

Bey Şeref Bey'in hayatına ve kişiliğine doğrudan etki eder. Söylemleri aracılığıyla verdiği iletilerden yumuşak başlı bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Birçok kişinin hayatına etki ettiği gibi Şeref'e yapmak istediği şeyler konusunda yardımcı olur. Olgun kişiliği Şeref'in ona güven duymasını sağlar (Asiltürk, 2010, s. 22). Talat Paşa ve Enver Paşa'yla iletişim hâlinde olan Miralay Murat (*Gizli El*) ise Cemil Bey'in tam tersi kişilik özelliklerine sahiptir. Sözde ülkesinin çıkarları ve istikbali için çalıştığını söylese de aslında harbi fırsata çevirmiş bir vurguncudur. Şeref'i olumsuz yönde etkiler. Ahlak dışı yollardan edindiği servetle şatafatlı bir yaşam sürdürür. Kibirli, umursamaz ve buyurgandır.

Küçüklüğünde dinlemiş olduğu "Değirmen" adlı masalın ziyadesiyle etkisi altında kalmış olan İffet (*Damga*), kendini feda edeceği bir aşk ilişkisi yaşamamanın hayalini kurar. Meşrutiyetin ilanından sonra Midilli'ye sürgün edilen Bâbîâli yetiştirmesi bir paşa olan babasını yalnız bırakmamak için ona eşlik eder. İki buçuk yılını onunla birlikte geçirir (Kanter, 2008, s. 125). Babası sürgün edilmiş olmasına rağmen Celâl sayesinde tanışmış olduğu ihtilalci ve bağımsızlıkçı fikirleri benimser. Evli ve çocuklu bir kadın olan Vedia'yla yasak aşk yaşayan İffet, görüştükleri bir sırada başkalarına yakalanmak üzereyken asıl amacının hırsızlık yapmak olduğunu söyleyerek sevdiği kadını damgalanmaktan kurtarır. İçten içe yaşadığı suçluluk psikolojisiyle sürekli olarak birilerine yardım etme ihtiyacı duyar (Alper, 2021). İyimser, uysal, güven verici, insanlara güvenen, yardımsever, vicdanlı, sıcak ve diğerkâm bir kişiliğe sahiptir. Güntekin'in romanlarındaki çoğu anlatı kişisi ismiyle nasıl bir kişilik yapısına sahip olduğunu gösterir. İffet ve Afife gibi isimler en çok göze çarpan örneklerden bazılarıdır (Akbaba, 2018).

Anlatının başkişisine yol gösteren bir norm anlatı kişisi olarak Celâl (*Damga*) İffet'in hayatına olumlu yönde etki eder. İçinden çıkılması zor bir duruma düştüğünde İffet'e rehberlik eder. Adil ve hakkaniyetli bir kişiliğe sahip olduğundan talebesi olduğu idadiden ittihatçı olduğu için atılan öğretmeninin yanında durur. Başlangıçta jurnalcinin İffet olduğundan şüphelense de daha sonra onun masum olduğunu anlar ve onunla hayat boyu arkadaşlık yapar. Celâl sayesinde İffet dönemin ilerici fikirleriyle tanışır. Aşırı hayalperest olan İffet'i yeri geldikçe uyarır ve ona hayatın gerçeklerine dair nasihatler verir. Cezasını tamamlamasının ardından serbest kalan İffet'in iş ve kalacak yer bulması

konusunda yardımcı olur. Güvenilir, yardımsever, diğerkâm, vicdanlı, cana yakın, anlayışlı, önyargısız bir kişiliğe sahiptir.

Her ne kadar ataerkil toplumsal düzenin bir kurbanıymış gibi görünse de Vedia (*Damga*) evli ve çocuklu bir kadın olmasına rağmen İffet’le yasak bir aşk yaşar. Mebus Cemil Kerim Bey tarafından aldatıldığını bilmesine rağmen onunla evli kalmaya devam eder. Yasak aşkıyla gizlice görüştüğü bir gece konak ahalisine yakalanmasının ardından İffet’in yalan söylemesine ve hırsızlıktan yargılanıp hüküm giymesine göz yumar. Eşinden ayrılmış olmasına rağmen cezaevinden çıkmış olan İffet’le birlikte olmayı kabul etmez. Zira hırsızlıkla damgalanmış biriyle birlikte olmayı sakıncalı bulur. Bunun sonucunda İffet hayatını bir vehme kurban ettiğini anlar. Vedia vicdansız, güvenilmez, anlayışsız ve vefasız bir kişiliğe sahip olduğundan antagonist bir anlatı kişisi olarak değerlendirilebilir (Güntekin, 2018).

Erkek kardeşini ve ebeveynlerini küçük yaşlarda yitirmiş olan Lâmia (*Dudaktan Kalbe*) İzmir’deki amcasının evinde büyümüştür. Lâmia geceleri Hüseyin Kenan’ın keman provalarını dinler ve onun Nimet Hanım’la yaşadığı gizli aşka şahitlik eder. Yeni beste üretme konusunda sorun yaşadığı bir dönemde Hüseyin Kenan, kendisine hayranlık duyduğunu bildiği Lâmia’yla birlikte olur. Bu ilişki sonucunda Lâmia gebe kalır. Evlilik dışı bir çocuk dünyaya getirdiğinden dolayı gittiği her yerde dışlanmış olmasına rağmen Lâmia direnir. Duygusal, içli, hisli ve saf bir kişiliğe sahip olduğundan sevdiği kişinin bütün isteklerine boyun eğer. Lâmia alçakgönüllü, bağışlayıcı, iyimser, uysal, güven verici, yardımsever, vicdanlı, anlayışlı ve vefalı bir kişiliğe sahiptir.

Hırsızlıktan dolayı hüküm giymiş olan babasından duyduğu utanç ve suçluluk duygusu nedeniyle küçüklüğünde içine kapanık bir kişiliğe sahip olan Hüseyin Kenan ağırbaşlı ve mahcuptur (Köker, 2021, s. 733). Avrupa’ya gidip müzik eğitimi aldıktan sonra “Şark Noktürnleri” adlı bestesiyle ün salan Hüseyin Kenan (*Dudaktan Kalbe*) gördüğü ilgi ve teveccühten dolayı zehirlenir. Aşkın yalnızca dudaklarda kalması gerektiğini savunur ve bağlanmaktan kaçınır. Saf ve temiz hisleriyle oynadığı Lâmia’yla birlikte olur ve onu gebe bırakır. Cavidan adlı varsıl bir kadınla evlenir ve onunla nişanlı olduğu süre içinde başkalarıyla görüşür. Gençliğinde de Nimet Hanım adlı evli bir kadınla birlikte olur. Lâmia’nın temiz duygularıyla oynamış olan Hüseyin Kenan güvenilmez, kibirli, kendini beğenmiş, şüpheli, dik kafalı ve kendine dönük bir kişilik olarak antagonist bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2008).

Kişilik özellikleri bakımından birbirlerine neredeyse tıpatıp benzeyen Nazmi ile Jülide (*Akşam Güneşi*) ikilisi gençlik yıllarını tamamen kendilerine dönük ve başkalarını düşünmeden geçirirler. Macera ve eğlence peşinde koştuklarından kibirli, kendini beğenmiş, dik kafalı, kendini önemseyen ve insanlara aldırışsız oldukları söylenebilir. Ancak M...S adasına geldiklerinde hareketli hayatlarını bir kenara bırakıp başkalarını düşünen kişiler haline gelirler. Ancak ikili birbirine yakınlaştıkça aslında kim olduklarını hatırlar ve eski duygular yeniden alevlenir. Antagonist kişilik özelliklerinden bazılarını gösterecekler de yumuşak başlılıktan yüksek puan alan kişilik özelliklerini de göstermektedirler.

Jülide'nin teyzesi olmasının yanında Nazmi'nin amcasının kızı olmasına rağmen daha sonra onun eşi olan Şükran (*Akşam Güneşi*) anaç bir kişidir. Hasta babasıyla uzun süre ilgilenmiştir. Daha sonra yaralı bir halde İstanbul'a gelen ve kalp hastası olduğunun anlaşılması üzerine M...S adasına yerleşme kararı alan Nazmi'ye bakar. Nazmi'nin Nazan'a âşık olduğunu bilmesine rağmen onunla ilgilenir ve onunla evlenir. M...S adasındaki çiftlikte tanıdığı öksüz ve yetim iki kardeş olan Yusuf'la Ayşe'yi evlat edinir. Eniştesinin ölümü üzerine Jülide'ye de seve seve bakmayı kabul eder. Yardımsever, diğerkâm, anlayışlı, fedakâr, alçakgönüllü, bağışlayıcı, uyumlu, eleştiriye açık, uysal, sakin, güven verici ve vicdanlı bir kişiliğe sahip olduğundan yumuşak başlılık faktöründen yüksek puan almaktadır (Güntekin, 2014).

İstanbulu ve varlıklı bir ailenin tek kızı olan Sâra (*Bir Kadın Düşmanı*) tamamen kendine dönük bir kişiliğe sahiptir. Bilhassa erkekleri etkilemek ve onları tuzağa düşürmek için kullandığı güzelliğine fazla önem verdiğinden otuz yaşında olmasına rağmen yirmi iki yaşında olduğunu söyler. Türlü yalanlarla babasını kandırır ve Erzurum'a gitmekten kaçınır. Karşısındaki kişinin ne hissedeceğini umursamadan kendi ihtiraslarını tatmin etmek için her şeyi yapar. “Sâra, çirkinliğini bir irade ve gurur bayrağı gibi dalgalandıran bu “farklı adama karşı “suikast” planını, onu kendine âşık etme oyununu, çeşitli düzenler, sahte rastlantılar, akraba kızlarının ve hanımlarının da karıştığı gönül çelici tuzaklarla gerçekleştirmeye girişir” (Altuğ, 2005, s. 35). Hedonist, sadist ve bencil bir tiptedir. Zamanını çoğunlukla eğlenerek geçirir. Erkekleri kendine âşık edip onların duygularını karşılıksız bırakmak en büyük meziyetidir. “Güzelliğinden memnun olan ve kendisini güzellik kraliçesi olarak gören Sâra” (Babayeva, 2025, s. 125), güzellik açısından kendine rakip olarak gördüğü kadınlarla rekabet etmekten çekinmez. Dayısının kızı Vesime'nin

nişanlısını baştan çıkartır. Kendini dünyanın merkezine yerleştiren anlatı kişisi kendi ihtiraslarını tatmin etmek uğruna Ziya'nın duygularıyla oynar. Kibirli, kendini beğenmiş, eleştirici, düşük toleranslı, zor beğenen, önyargılı, kinci, inatçı, tartışmacı, dik kafalı, kendini önemseyen ve insanlara aldırışsız bir kişiliğe sahip olarak tamamen antagonist bir anlatı kişisidir.

Fiziksel olarak sorunlu bir görünüme sahip olan Ziya'nın (*Bir Kadın Düşmanı*) antagonist kişiliği aslında tamamen kendini koruma amaçlı taktığı bir maskedir. Başkaları tarafından dışlanmış ve sürekli şiddet görmüş olduğundan uzlaşmaz bir kişiye dönüşür (Babayeva, 2025, s. 121). Adeta orman kanunlarının geçerli olduğu bir ortamda yetişen Ziya her ne kadar hassas ve duyarlı bir kişiliğe sahip olsa da kendini koruma içgüdüleriyle hareket eder. Bütün insanî duygularını köreltmek için elinden geleni yapsa da bunda başarısız olur. Öğrencilik yıllarında diğer öğrenciler tarafından zorbalığa maruz kalan Necdet'i korur ve onun duygusal, hisli ve nazik bir kişi olduğunu anladığından onunla dostluk eder. Onun mutlu olması için çalışır. Necdet kadınlarla görüştüğünde en az onun kadar mutlu olur. Savaş sırasında aldığı ağır yaradan dolayı Necdet'in, sevgilisi tarafından terk edileceğini anladığından Ziya kadının Necdet'i görmesine izin vermez. Sâra'dan gördüğü ilgi karşısında maskesini indiren Ziya savunmasız kalır. Almış olduğu darbeler onun intihar etmesine neden olur. Güvenilir, yardımsever, fedakâr, diğerkâm, vicdanlı, hisli ve duyarlı bir kişiliğe sahip olsa da antagonist kişilik özellikleri göstererek bu kişiliğini gizlemiştir (Güntekin, 2020).

Hayatı boyunca dinî eğitim almış ve medreseden icazetname almak üzereyken yaşadığı inanç bunalımı sonucunda Ali Şahin (*Yeşil Gece*), softa sınıfı içindeki entrikaları ve ahlaki çelişkileri görüp sorduğu sorulara tatmin edici yanıtlar alamadığından kendine dürüst ve samimi olduğundan dini eğitimi bırakır ve hoca olmaktan vazgeçer. Milletine hizmet etmek ve onu ileriye taşımak amacıyla köklü bir değişim yaşar. Kendi yaşadıklarından ders çıkarıp aynı şeyleri başkalarının yaşamamasını istemeyen Ali Şahin gericiliğe karşı mücadele etmeye başlar. Yunan işgali sırasında halka yardım eder. Yardım etmeyi bir vazife olarak görür: “Vaktiyle orada Ispartalı hasta bir çömez vardı. Aç açına çalışmaktan verem olmuştu. Hâlâ da eski bir kerevetin üstünde nöbetten titreye titreye çalışmaya devam ederdi. Şahin hocadan başka kimse bu zavallının yanına uğramazdı...” (Güntekin, 1998, s. 38). Doğup büyüdüğü topraklara ve milletine son derece bağlıdır. Gerçekleştirilmesi beklenen inkılâplara bütün kalbiyle inanır:

Bu son inkılâp, tamam olduğu gün Şahin Efendi, artık ferdi hayatının ebedi yahut fâni olmasına o kadar fazla ehemmiyet vermeyen, kendi gibi duyan, kendi diliyle söyleyen cemaat yaşadığı müddetçe ummandaki damla gibi – daima mevcut olacağına inanan bir ateşli milliyetçi haline gelmiş oldu (Güntekin, 1998, s. 143).

Sarıova’da yaşayan ihtilalci ve ilerici bir mühendis olan Necip (*Yeşil Gece*) Ali Şahin’e göre daha etkin, canlı ve sesi gür çıkan bir kişidir. Kendine ve başkalarına karşı daima dürüsttür ve milletin iyiliği için çalışır. Bazen kendi hayallerine fazla kapılan Ali Şahin’e gerçeklikten kopmaması doğrultusunda uyarılar yapar. Onu doğru yola sevk etmeye çalışır. Necip, Ali Şahin’in gerçekleri görmesini ve doğru kararlar almasını sağlayan itici bir güçtür. Mühendis Necip için kurulması amaçlanan yeni düzenin yapılarının mimarı da denebilir. Zira yıkılacak olan medresenin yerine çağdaş bir okul binası yapma tasarısı yeni düzene aittir.

Anlatıdaki öznenin karşısında engelleyici rolü oynayan bir güç olarak softa anlatı kişilerini görmekteyiz. Hâfız Eyüp, Zühtü Efendi, Zeynel Hoca, Hacı Emin ve Rahim (*Yeşil Gece*) gibi anlatı kişileri başkalarının cehaletinden, yoksulluğundan, zaaflarından ve korkularından beslenen çıkarıcı, vicdansız, bencil ve sadist kişilerdir. Softalar mevcut imtiyazlarını korumak ve bunları genişletmek amacıyla baskı yapmaktan, zulmetmekten, entrika çevirmekten ve kılık değiştirmekten çekinmezler. Başkalarını kontrol etmek ve onlar üzerinde tahakküm kurmak en büyük arzularıdır.

Çoğu “saray kölesi” ve Abdülhamit casusu olan bu kişiler de, medreseyi zulmün ve fesadın yuvası haline getirmişlerdir. Baskı ve otoritelerini, cehennemi dünyaya indirmek suretiyle sürdüren bu ulema takımı, kendi kafalarında şekillendirdikleri korku ve dehşet verici öte dünya tasarımıyla, sürekli olarak hayatı ve insanı olumsuzlamakla meşguldürler (Altuğ, 2005, s. 50).

Hâfız Eyüp eski çağlardan beri insanlarda var olan korkunun, gericiliğin, vahşiliğin ve kötülüğün temsilcisi gibidir. Onun sürekli olarak kılık değiştirerek ortaya çıkmasından her zaman var olacağı ve insanlığı yanlış yerlere sürükleyeceği izlenimi uyandırılır: “Şahin Efendi, Hâfız Eyüp denen bu unvansız ve kılıksız softanın nüfuzlu bir adam olduğunu Maarif Müdürünün odasındaki oturuş ve lakırdı söyleyiş tarzından sezinlemiş, fakat bu derecesini tasavvur edememişti (...) Şu neticeye vardı ki bu adam, kasabanın gizli ruhudur” (Güntekin, 1998, s. 64). Softa tipler genel olarak çağdaş Türk romanında olduğu gibi Güntekin’in romanlarında da oldukça güçlü ve başarılı antagonist tiplerdir (Güntekin 1998). Belediye doktoru olan Kâni Bey de her ne kadar düşünceli, alçakgönüllü ve tokgözlü biri gibi görünse de görünen kişiliğinin altında başka biri

yatmaktadır. Kasaba eşrafının sempatisini kazanıp onlarla iyi geçinerek kasaba halkına kendini kabul ettirmek ister. Zeynel Hoca da sürekli olarak insanların kötülüğünden ve cehennemin korkunçluğundan bahsederek insanları korkutup sindirmeye çalışan *bir nevi cehennem zebanisi* (Emil, 1984, s. 326) rolü oynar. Hacı Emin dini eğitim almak istemeyen çocukları korkunç bir şekilde cezalandırmak hatta onları canice öldürmek isteğiyle yanıp tutuşur (Önertoy, 1991, s. 34).

Acımak adlı romanın başkarakterlerinden biri olan Mürşit (*Acımak*) yetim olmasının yanında annesi tarafından yoksulluk içinde büyütülür ve Mülkiyeyi bitirdikten sonra Sivas'ta maiyet memuru olarak görev yapmaya başlar. İyi niyeti ve ahlakıyla herkesin gönlünü kazanır. Görev yaptığı yerlerde halkın çıkarları doğrultusunda hizmet verdiğinden sürekli sürgün edilir. Onun yardımseverliği, dürüstlüğü ve diğerkâmlığı başkaları tarafından suiistimal edilir. Kızının huzurunun bozulmaması için eşinin ve kayınvalidesinin hasmâne tavırlarına katlanır. Kızına karşı merhamet duyduğu ve sorumluluk hissettiği için eşi ve kayınvalidesiyle ilgili gerçekleri gizler (Yılmaz, 2010, s. 174). Yoksulluktan perişan olduğu bir dönemde kızını yatılı bir okula yazdırarak onun geleceğini teminat altına alır: “Çocuğum bu gece mektepte... Onun şimdi temiz bir yatakta masum çocuklar, merhametli muallimler arasında yattığını düşündükçe; başıma taç giyerek bir hükümdar tahtına oturmuşum gibi seviniyor gururlanıyor, bayram ediyordum” (Güntekin, 1995, s. 126).

Başlarda oldukça acımasız, katı, sert, çabuk parlayan, öfkelenen, şüpheci, gerçekçi ve gerektiğinde katı olan Zehra (*Acımak*), mektepteki talebelerin yapmış olduğu en küçük hataları bile affetmez. Annesi ve ananesi tarafından babası hakkında uydurulan yalanlarla büyütüldüğünden öfkeli bir kişiliğe dönüşmüştür (Eroğlu, 2022, s. 361). İnandığı şeyler uğruna herkesle mücadele edebilecek bir bilince sahiptir. Anlatının sonunda annesi ve ananesi tarafından kandırıldığını ve babasının aslında tamamen kendisi gibi idealist biri olduğunu öğrendiğinde derin bir üzüntü ve pişmanlık duyar. Babasına karşı duyduğu öfke nedeniyle kendini korumak amacıyla giyinmiş olduğu antagonist kişilik kabuğundan sıyrılır ve yumuşak başlı birine dönüşür.

Meveddet ve Makbule (*Acımak*) ikilisi oynadıkları çeşitli oyunlarla Mürşit'i avuçlarının içine almayı başarır. İkili Mürşit'i hem dışarıya hem de kendi çocuklarına hayırsız bir baba ve eş olarak yansıtır. Mürşit'in sefil ve perişan olmasına neden oldukları gibi Zehra'nın zihninde de Mürşit'e dair kötü ve nefret edilesi bir baba imgesi bırakırlar.

Gösteriş meraklısı, yalancı ve düzenbazdırlar. Meveddet, ailesinin mutluluğu için kendini parlayan Mürşit'i aldatır ve ona çeşitli oyunlar oynar. Mürşit'in yaptığı fedakârlıklar ve sunduğu imkanlarla asla yetinmez. Onu sürekli olarak küçümser. Kibirli, kendini beğenmiş, eleştirici, toleransı düşük, çabuk parlayan, zor beğenen, kinci, şüpheli, tartışmacı, dik kafalı ve kendini önemseyen biri olduğundan oldukça başarılı bir antagonist anlatı kişisidir (Güntekin, 1995).

Anamalcı iktisadi-siyasi dizgenin tamamen egemen güç haline gelmesiyle narsisizmin salgın bir hastalık haline geldiği dünyada Ali Rıza Bey (*Yaprak Dökümü*) kendini ve ailesini dış dünyadan sakınmaya çalışır. Evinin kapılarını dış dünyaya kapatarak yozlaşmanın ve çürümenin içeri girmemesini sağlamaya çalışır. Ancak işini kaybetmesiyle aile içindeki otoritesini kaybetmesi ve aileye dışarıdan başka birinin dahil olması çöküşü hazırlar. Leman'a yardım eder ve onun şirkette daktilocu olmasını sağlar. Yardım etmeyi sever ve fedakârdır. Leman'ın Muzaffer Bey'den gebe kaldığını öğrendiğinde durumu düzeltmeye çalışır. Gururu ve utancından dolayı işi bırakır. "Dürüstlüğünden hiçbir zaman taviz vermeyen Ali Rıza Bey, şeref ve haysiyet meselesinde son derece hassastır" (Aytaş, 2002, ss. 213-214). "Ali Rıza Bey'in memurluk hayatı, özel hayatı gibi tek bir fikre göre yaşanmıştır: Ahlâk..." (Emil, 1984, s. 412). Alçakgönüllü, uysal, sakın, güven verici, yardımsever, fedakâr ve vicdanlı bir kişiliğe sahip olan Ali Rıza Bey yumuşak başlı bir kişidir.

Ferhunde, Leyla, Necla, Şevket, Hayriye, Leman, Tahsin ve Abdülvehhap (*Yaprak Dökümü*) gibi anlatı kişileriye tamamen antagonist kişilik özellikleri göstermektedirler. Evli ve çocuklu bir kadın olmasına rağmen Şevket'le birlikte olan Ferhunde, çeşitli oyunlarla onu kandırıp onunla evlenmeyi başarır. Evliliğin ardından gerçek yüzünü gösteren Ferhunde ailedeki genç kızların aklını çeler. Onları eğlence ve gösteriş düşkünü kişilere dönüştürür. Leyla ile Necla aile içinde sürekli sorun çıkarır ve var olan imkanlarla yetinmeyip daha fazlasına sahip olmak isterler. Dönemin özsever ruhuna kendilerini kaptırırlar. Necla'nın Leyla'dan daha edilgen görünmesinin nedeni ahlaklı biri olmasından değil sinsi bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanır (Toptaş & Yazıcı, 2023, s. 36). Başlangıçta babasının yolundan gidiyormuş gibi görünen Şevket, bankada çalışmaya başlayıp ailenin reisi olduktan sonra Ferhunde'yle birlikte olur. Ailenin ihtiyaçlarını sağlamak için hırsızlık yapar. Hapisten çıktıktan sonra Leyla'nın kapatması olduğu avukat aracılığıyla işe girer. Hayriye ise aile üyelerinin yaşadığı değişime tanık

olur ve onlara ayak uydurmaya çalışır. Servet avcısı Leman varsıl erkeklerle birlikte olup onları kendine bağlamaya çalışır. Tahsin Fikret'e kötü bir eş olduğu gibi Abdülvehhap da varsıl olduğuna dair söylediği yalanlarla Necla'yı evlenmeye ikna eder. Kibirli, kendini beğenmiş, toleransı düşük, zor beğenen, kinci, güvenilmez gibi kişilik özellikleri sergileyen anlatı kişileri antagonisttir (Güntekin, 2002).

Öksüz ve yetim olan Gülsüm'ü (*Kızılıcak Dalları*) amcası Yorganlı büyötmüştür. Annesi ve babasından görememiş olduğu sevgiyi Gülsüm küçük erkek kardeşi İsmail'e yansıtır. Fedakâr, vicdanlı, güvenilir, yardımsever ve elsever bir kişilik olduğundan İsmail'le annesiymiş gibi ilgilenir. Nadide Hanım tarafından evlat edinildiğinde de konağın küçük beyi Bülent'le İsmail'le ilgilendiği gibi ilgilenir. Ancak tam olarak istenildiği gibi bir dadı olmayan Gülsüm'ün en büyük hayali konaktan kaçıp küçük kardeşine kavuşmaktır. “Nadide Hanım, Gülsüm'ün heyecanlı, hırçın ve saldırgan karakter özelliklerine sahip olduğunu düşündüğü için onu şiddetle eğitebileceğine inanır” (Deveci & Aytaç, 2021, s. 626). Sevgiye ihtiyaç duyduğundan başkalarına çabuk bağlanır. Alçakgönüllü, bağışlayıcı, iyimser, güven verici, insanlara güvenen, açık kalpli, yardımsever, vicdanlı, sıcak bir kişiliğe sahip olmasının yanında dik kafalı, inatçı, uyanık, ihtiyatlı ve tetikte olan bir kişidir. Bazı antagonist kişilik özellikleri gösterse de Gülsüm yumuşak başlı bir anlatı kişisidir.

Nadide Hanım (*Kızılıcak Dalları*) tipik bir konak hanımefendisidir. Aileden varsıldır ve Osmanlı konak hayatını yansıtır. Eşinin ölümünün ardından konağın tek efendisi olan Nadide Hanım Gülsüm ve diğer hizmetliler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışır. Daha önce böylesine büyük bir sorumluluk almamış olduğundan ne yapacağını bilemez. Menfaatçi ve maddiyatçı bir kişi olmasına rağmen aynı zamanda duygusal bir kişilik yapısına da sahiptir. Zira efendi olması haricinde aynı zamanda bir annedir. “Nadide Hanım'ın ikiyüzlü tutumu, çelişkili ifadeleriyle ortaya konur” (Deveci & Aytaç, 2021, s. 629). Başkalarının dertlerine üzüdür ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi sever. Ancak başkalarını sömürmekten de çekinmez. Etik dışı davranışlarda bulunur. Çeşitli vaatler ve yalanlarla Gülsüm'ü konağına alır ve onun üzerinde tahakküm kurar. Kibirli, kendini beğenmiş, toleransı düşük, öfkelenen, zor beğenen, kinci, tartışmacı ve kendini önemseyen bir kişiliğe sahip olmasının yanında alçakgönüllü, bağışlayıcı ve yardımsever bir karakterdir. Annelik ve efendilik kimlikleri arasında gidip gelen anlatı kişisi bu kişilik faktörüne göre ikilikler gösterir (Güntekin 2019).

Anlatının şimdiki zamanında altmış yaşlarında olan ben-öyküsel anlatıcı (*Gökyüzü*) genç yaşlarında Fransız Aydınlanmacılarından etkilendiğinden usçuluk, özdekçilik, laiklik ve özgürlük gibi ilkeleri benimsemiştir. Dolayısıyla toplumsal bir bilince sahiptir. Sakıncalı bulunan düşünceleri nedeniyle dönemin istibdatçı yönetimi tarafından Trablus’a sürgün edilir. Burada bulunduğu süre boyunca öğretmenlik yapar ve ittihatçı küçük bir kesimle görüşür. Meşrutiyetin ilanından sonra hayalini kurduğu gibi bir yönetim kurulamamış olmasıyla büyük hayal kırıklığı yaşar. Küçük yaşlarda ebeveynlerini kaybetmiş olan büyük halasının torunu Sevim’i evlat edinir ve ona öz kızı gibi bakar. İdealist hayallere ve toplumsal bir bilince sahip olan anlatıcı sıcak, alçakgönüllü, mütevazı, dürüst, güvenilir, yumuşak huylu ve vicdanlı bir kişiliğe sahiptir (Güntekin 2017). Ancak kendisini fikir hürriyetine erişmiş en güçlü kişilerden biri olarak gören ben-öyküsel anlatıcının inanç ve ideoloji konularında böbürlendiği de görülmektedir (Aldemir, 2019, s. 108).

Hariciyeci olan dayısı Şevket’in yanında İstanbul’da yaşayan Züleyha (*Eski Hastalık*) batılı bir kentli gibi yetiştirilmiştir. Emperyalist devletlerin elçileriyle yakın ilişkiler kurmuş ve onlar gibi yaşamakta olan Şevket Züleyha’yı derinden etkiler. Gösterişli davetlerde ve balolarda boy gösteren Züleyha Anadolu’luları küçük görür. Onların içinde dolaşırken kendini bir İngiliz hanımefendisi gibi hisseder (Altuğ, 2005, s. 106). Amerikan Koleji’ndeki arkadaşlarıyla birlikte kayık gezilerine ve eğlencelere katılmayı sever. Aslında doğuştan antagonist kişilik özelliklerine sahip değildir. İçinde yetiştiği ortam (İstanbul) onu olumsuz bir kişilik haline getirmiştir (Solak, 2022, s. 39). Ancak Millî Mücadele’de albay rütbesi almış olan babasının isteği üzerine Anadolu’ya gider ve Yusuf’la evlenir. Anadolu’yu ve Anadolu’luları tanıdıkça yanılığının farkına varan Züleyha değişir. Kibirli, kendini beğenmiş, eleştirici, zor beğenen, kinci, şüpheli, inatçı, tartışmacı, dik kafalı ve kendini önemseyen bir anlatı kişisiyken alçakgönüllü, bağışlayıcı, güven verici, yardımsever, vicdanlı, sıcak, anlayışlı ve cana yakın bir anlatı kişisine dönüşür. Bireyci bir dünya görüşüne sahip olduğundan duygularını uzun süre bastırmıştır. Anlatının sonunda Yusuf’tan ayrılarak İstanbul’a dönse de onu aldatmamış olduğunu söyler ve başka bir kişiye dönüşür.

Yusuf ile Ali Osman (*Eski Hastalık*) ise kişilik bakımından birbirlerine büyük ölçüde benzemektedirler. Millî Mücadele’ye katılmak amacıyla evlenmek üzere olduğu Fransız sevgilisini terk edip Fransa’dan dönen Yusuf üstün başarı gösterir. Adana’daki çetecilere

katılarak Fransızlara karşı mücadele eder. Dünyaya çağdaşlık ve insanlık dersi veren Fransızların doğup büyüdüğü coğrafyada yaptıklarını riyakârlık olarak kabul eder. Harbin sürdüğü yıllarda Ali Osman'ın emir eri olarak görev yapmış olan Yusuf harbin ardından Silifke'de belediye başkanlığı yapar. Ancak siyaset alanında oynanan oyunların parçası olmak istemediğinden istifa edip çiftçilik yapar. Hem kız kardeşi hem de biricik aşkı olarak gördüğü Züleyha'ya saygıda ve sevgide kusur etmez. Söylemleri, davranışları, tutumu ve entelektüel birikimiyle Züleyha'yı etkilemeyi başarır. Alçakgönüllü, dürüst, samimi, güvenilir, vicdanlı, yardımsever, elsever ve anlayışlı bir kişiliğe sahiptir. Balkan Harbi'nde ve Millî Mücadele'de savaşılarak ülkesine hizmet etmiş olan Ali Osman Züleyha'nın kentli bir züppe olmasını istemez. Bundan dolayı onu yanına çağırıp onun Yusuf'la evlenmesini ister. Savaşta almış olduğu yaralardan dolayı ilerleyen dönemlerde hastalanan Ali Osman yaşamını yitirir. Elsever, vicdanlı, güvenilir, yardımsever, alçakgönüllü, bağışlayıcı, vefalı ve sıcak bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2020).

İstanbul'un varıl ailelerinden birinin üyesi ve saraylı bir akrabası olan Kemal Murat (*Ateş Gecesi*) on sekiz yaşında Aydın'ın Milas ilçesine sürgün edilir. Padişaha karşı gelen asilerden olduğunu söyleyerek bölgenin yerlilerinden ilgi görür. Evli ve çocuklu bir kadına âşık olduğundan derin bir bunalım yaşar ve ona kavuşamadığı için hıncını mahallenin diğer Rum kızlarından çıkarır. Milas'taki yıllarını vehimle geçiren Kemal Murat affedilip İstanbul'a döndüğünde Avrupa'da eğitim alır. Eğitimini tamamladıktan sonra devletin önemli kurumlarında önemli görevler üstlenir. Harp sırasında vurgunculuk yaparak varsıllaşır. Otuz yaşına geldiğinde hayattan alabileceği bütün zevkleri tattığını söyler. Buna rağmen kendisinden yardım istemeye gelen Afife'ye yalan söyler ve onun aşkını suiistimal eder. Afife'yle birlikte olduktan sonra bir daha onu hiç görmez. Kibirli, kendini beğenmiş, hoşgörüsüz, çabuk parlayan, güvenilmez, kinci, şüpheli, inatçı, dik kafalı ve kendini önemseyen bir kişiliğe sahip olan Kemal Murat antagonist bir anlatı kişisidir.

Milas'ta görev yapmakta olan Kaymakam (*Ateş Gecesi*) İttihatçılığı benimsemiş gizli bir hanedanlık karşıtıdır. Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi şairlerin şiirlerini okumaktan keyif alan Kaymakam düşünceleriyle Kemal Murat'ı etkilemeye çalışır. Yardımcı bir norm karakter konumunda olan Kaymakam eylemleri ve söylemleriyle Kemal Murat'a rehberlik etmeye çalışsa da başarısız olur. Bölgede yaşayan insanlarla iyi geçinir ve

ihtiyacı olan herkese elinden geldiğince yardım etmeye çalışır. Sklavaki ailesinin yakın dostudur. Güntekin'in oluşturduğu babacan tiplerden biridir (Güntekin, 2018).

Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki vilayetlerde idarecilik yapmış olan Halil Hilmi Efendi (*Değirmen*) idealist bir tavırla mesleğe atılmışken zaman içinde gördüğü ve maruz kaldığı haksızlıklar nedeniyle usanmış bir idareciye dönüşmüştür. İstanbullu olan anlatı kişisi Sarıpınar'da görev yaptığı süre boyunca sürekli olarak Beykoz'da geçirdiği gençlik yıllarına özlem duyar. İradesi ve psikolojisinin zayıflamasıyla sağlığını yitirir. Bundan dolayı umursamaz ve edilgen bir kişiliğe dönüşür. Sarıpınar'da depresyon olduğu haberinin yayılması üzerine teftiş gelecek yetkililerden gerçekleri gizlemek için elinden geleni yapar. Her ne kadar yumuşak başlı kişilik özellikleri gösterse de bencil, umursamaz, faydacı ve güvenilmez bir kişiliğe sahip olduğundan antagonisttir. Sarıpınar'ı teftiş etmeye gelen Mutasarrıf Hamit Bey de lalasına benzettiği Halil Hilmi Bey'e kıyamaz ve onunla suç ortağı olur. Kişilik özellikleri bakımından Halil Hilmi Efendi'yle ciddi benzerlikler gösterir. Güvenilmez, umursamaz ve kendini düşünen bir kişiliğe sahip olarak anlatıda engelleyici bir işleve sahip olduğundan antagonist bir kişilik olarak değerlendirilmelidir.

İdealist bir bilince sahip devlet mühendisi olan Kâzım (*Değirmen*) ise idarecilerin karşısında yer almaktadır. Sahip olduğu kişilik özellikleriyle onlarla taban tabana zıtlaşır. Ona göre softalık milletin ve devletin en büyük sorunudur ve dönemin baskın ilerici değerlerini bütün gücüyle savunur. Eski düzene karşıdır ve yeni değerlerle ülkeyi yeniden inşa edecek idealist bir mühendistir. Devlet memurlarının dürüstlikle toplumun sorunlarıyla baş etmesi gerektiğini savunur. Toplumsal çürümeye ve bürokrasideki yozlaşmaya karşı mücadele eder. Mülki idare amirleriyle yakın olmaktan çekinir. Zira bunu dalkavukluk olarak görür. Kendi çıkarlarından önce halkın çıkarlarını düşünür ve bunlar için mücadele eder. Pragmatik değil idealisttir. Güvenilir, dürüst, samimi, yardımsever, elsever, vicdanlı ve verici bir kişiliğe sahip olan Kâzım yumuşak başlı bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2017).

Saray eşrafından olan varıl ataları gibi miskinlik ve dalkavuklukla hayatını idame ettiren ben-öyküsel anlatıcı (*Miskinler Tekkesi*) Mısır seferi sırasında yaralandığından tedavi edilmek amacıyla İzmir'e getirilir. İzmir'de bir süre incir kutulama işinde çalıştıktan sonra harcanan emeğin ve çekilen cefanın alınan ücrete değmediğini anladığında dilencilik yapar. Umursamaz, soğuk, gözlemci, miskin kişiliğinin ardında aslında

vicdanlı, güvenilir, alçakgönüllü, yardımsever ve anlayışlı bir kişiliğe sahiptir. İzmir’de yaşayan Afrika kökenli kalfayı yanına alır. Tamaşalık’ta işçi olarak çalışan bir annenin gayrimeşru oğlu olarak dünyaya gelen İsmail’i evlat edinir. Bürokratik yozlaşmayı ve toplumsal çürümeyi en yakından gözlemler ve bunlara eleştiriler getirir. Kendi emeği ve gayretiyle başarılı olup önemli mevkilere erişen İsmail’le gurur duyar. Çok çalışkan ve yetenekli bir memur olmasına rağmen kazandığı parayla geçimini sağlayamayan eski dostu Talât’a her ihtiyaç duyduğunda maddi yardımda bulunur.

Bir defterdar tarafından evlat edinilen ve defterdarın oğlu tarafından gebe kaldığından ailenin adının kirlenmesi korkusuyla sokağa atılan işçi bir annenin oğlu olan İsmail (*Miskinler Tekkesi*) Yahudi dadının evindeki diğer çocuklar tarafından şiddet gördüğünden kahraman-anlatıcı tarafından evlat edinilir. Mesule kalfa tarafından edep ve adil bir kişi olacak şekilde yetiştirilen İsmail izzet-i nefis sahibi olur. Mektepte şiddet gören arkadaşlarını savunmaya çalışır: “(...) ben kendim için kavga etmiyorum ki... Ben çalışıyorum; hocalarımı sayıyorum ne diyebilirler bana?.. Hatta seviyorlar bile... Başkalarına yaptıklarına dayanamıyorum. Başkaları için” (Güntekin, 2022, s. 167). Kahraman-anlatıcının dilencilikle geçimini sağladığını öğrendiğinde aileden uzaklaşır ve en sonunda aileden tamamen kopar. Bursa’da ve ardından da Avrupa’da eğitim alan İsmail önemli bir kişi olarak eski evine geri döner. Amacı kahraman-anlatıcıyı küçümsemek değildir. Aksine, geçen yıllar içinde iş hayatındaki ve bürokrasideki ikiyüzlülüğe ve dalkavukluğa şahit olduğundan onun dürüstlüğüne takdir eder. Dilenci olduğu için hor gördüğü babasından özür diler ve aileyle yeniden birleşir. Anlayışlı, dürüst, bağışlayıcı, alçakgönüllü, öfkesini dizginleyen, güvenilir, vicdanlı, sıcak, vefalı ve yardımsever bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2022).

Bir Quasimodo tipi olan Süleyman Kemal (*Harabelerin Çiçeği*) fiziksel görünümü ve kişilik dünyası arasında tezat yaşamaktadır. Konakta çıkan yangından dolayı yüzünün yanması sonucunda çirkinliği nedeniyle herkes tarafından dışlansa da aslında kişilik olarak oldukça olumlu bir anlatı kişisidir. Yüzü yandıktan sonra ailesi tarafından da ötekileştirilen Süleyman Kemal onların sevgisini tamamen yitirmemek için her şeyi kabullenir. Babasının padişah hafiyelerinden biri olduğunu ve sevdiği kadın olan Seniha’nın babasının sürgün edilmesine onun sebep olduğunu öğrenir. Utancından ve çirkinliğinden dolayı Süleyman Kemal Seniha’nın karşısına çıkamaz. Ancak evlenmiş ve çocuk sahibi olmuş olduğunu bilmesine rağmen onu takip eder ve onu gözetir. Tamamen

dışlanmış ve yalnızlaştırılmış olmasına rağmen insanlara karşı olan sevgisini daima korur. Kendisi gibi mutsuz olan diğer insanlara yardım etmeyi görev edinir. Öldüğü ana kadar Seniha'yı takip eder. Mütevazı ve romantiktir (Aslan Ayar, 2018, s. 347). Hislerindeki asalet ve görüşlerindeki hususiyetle Hayrullah Bey ona hayranlık duyar (Altuğ, 2005, s. 131).

Tanık anlatıcı konumunda olan Hayrullah Bey (*Harabelerin Çiçeği*) Süleyman Kemal gibi doktordur. Göstermiş olduğu samimiyetle başkarakterin güvenini kazanır. “(...) Reşat Nuri'nin başka bazı romanlarında da görülen o himaye edici, mahrem, dost doktor tiplerindendir” (Emil, 1984, s. 35). Süleyman Kemal'in başından geçenleri dinler. Başkarakterini dinleyen ve gözlemleyen bir dış göz olarak Hayrullah Bey olaylarla durumları öznel yorumlarıyla aktarır. Başkarakterini sabırla dinler ve onun durumuna hem üzülür hem de onunla empati yapmaya çalışır: “Bu adama, her gördüğüm vakit, merhamet ve korku ile karışık bir merak duyuyordum. Korkunç bir yanık, yüzünü harabetmiş, bu afetten, sadece gözleriyle, alını kurtulabilmişti” (Güntekin, 1979, s. 9).

Askerî tabip Hilmi Bey'in Çengelköy'deki bir köşkte yaşayan ve daha sonra babasıyla birlikte Fizan'a sürgün edilen kızı olan Seniha (*Harabelerin Çiçeği*) Süleyman Kemal'in kuzeni ve tek aşkıdır. Evlenmiş ve iki çocuğu olmuş olsa da bir gün Süleyman Kemal'e kavuşacak olmanın hayaliyle yaşar. Vakur ve asil tavırlarıyla ön plana çıkar. Çocukluğunu geçirdiği Süleyman Kemal'e karşı daima sıcak ve samimi davranır. Hayatı boyunca birçok acıya ve zorluğa metanetle katlanmak zorunda kalmış olan Seniha cefakeş bir kişiliğe sahiptir. Samimi, alçakgönüllü, sakin, uyumlu, uysal, sakin, güven verici ve vefalı bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 1979). Seniha'nın babası Hilmi Bey de ihtilalci fikirlere sahiptir ve saraya muhaliftir. Kendi çıkarlarını korumak için memleketin hayrına olmayan gelişmelere sessiz kalmaz. Başkaları tarafından sevilen sevimli ve şakacı bir tiptedir (Asiltürk, 2010, s. 21).

Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nden şahadetnamesini almasının ardından idealist arkadaşlarıyla birlikte inkılapçı bir bilinçle Anadolu'da görev yapmak için yola çıkan Sabri (*Kavak Yelleri*) çalıştığı vilayette gericilikle mücadele eder. Toprak sahiplerinin, tüccarların ve bürokratların mevcut nüfuzlarını kullanarak halkı sömürdüklerine ve zorbalık yaptıklarına şahit olur. Dürüstlüğü, çalışkanlığı, diğerkâmlığı ve yardımseverliğiyle herkesin sevgisini ve saygısını kazanır (Altuğ, 2005, s. 59). Maddi çıkar beklemeden herkesin yardımına koşar: “Kazada beni iyi adam bilirler: iyi adam, iyi

doktor, vatanını, milletini, ailesini seven adam; fukara babası adam, vesaire...” (Güntekin, 2016, s. 5). Zaman içinde gittiği yere kök salar ve bir Anadolu lu olur. Pragmatik değil idealisttir. Başkalarıyla iyi geçinir ve sıcak ilişkiler kurar: “Benim kazadaki itibarımın sebebi biraz da böyle gergin zamanlarda hemşerilerimi ustalıkla lâtifelerle yatıştırmasını bilişimdir” (Güntekin, 2016, s. 14). İdealist bir kişi olması ve maddi çıkar gözetmeksizin ihtiyaç sahibi herkesin yardımına koşması güvenilir bir kişi olduğunu göstermektedir.

Kasabanın diplomasız zorba doktoru İsa (*Kavak Yelleri*) ve başkarakter Sabri’nin servet avcısı eski mektep arkadaşı Sabri (*Kavak Yelleri*) de antagonist kişiler olarak değerlendirilmelidir. Çeşitli yalanlar ve düzenbazlıklarla yerli halkı korkutan ve sindiren İsa, devletin gönderdiği doktorların kısa sürede kasabayı terk etmesine sebep olur. Aleyhinde rapor yazmakla tehdit ettiği kaymakamı da sindirir. Kasabalılardan elde ettiği kazancı başka bir doktorla paylaşmayı kabullenmez. Serveti için evlendiği eşi Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’nde tedavi görürken Sabri başka kadınlarla birlikte olur. Güvenilmez, bencil, kendini beğenmiş ve fırsatçı bir kişiliğe sahip olan başkarakterin adaşı Sabri antagonist bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2016).

Öksüz ve yetim olan Ömer’in (*Kan Davası*) çocukluğu harp yıllarında hatlardan geri çekilen askerlerin artıklarıyla beslenip ölüleri soyarak geçmiştir. Muallim mektebine gönderildiğinde oradaki arkadaşları tarafından dışlanmış olsa da insana duyduğu inanç ve sevgiden asla vazgeçmez. Mezuniyetinin ardından kısa süreliğine öğretmenlik yaptıktan sonra vatanına hizmet etmek amacıyla teğmen olarak savaşta görev alır ve iki defa yaralanır. Hasta yatağında yatarken devamlı Bozova’da tanıdığı kimsesiz küçük kızı düşünür. Taburcu olduktan sonra onu bulmak amacıyla Bozova’ya gitse de başarılı olamaz. Uzun süredir savaş hâlinde olan Yukarı Sazanlılarla Aşağı Sazanlılar arasındaki ihtilafı sona erdirmeye çalışır. Çocukların eğitimiyle ilgilenir ve onlara her konuda yardımcı olur (Emil, 1991, s. 99). Çocukların eğitim alması için Leylekoğlu Kalesi’ni mektep haline getirir. Güvenilir, alçakgönüllü, elsever, vicdanlı, iş birliğine yatkın ve anlayışlı bir kişiliğe sahiptir.

Bozova’da nafia mühendisi olarak görev yapan Ömer’in eski dostu Murat (*Kan Davası*), yardımcı işlevine sahip bir norm karakter olarak başkahramanın destekçisidir. Harbe katılarak ülkesine hizmet etmiş ve Kuvayı Millîye’de yer almıştır. Mebusluk ve yöneticilik gibi görevlere atanmış olsa da ülkücü ve dürüst kişiliğinden dolayı eski

mesleğine geri dönmek zorunda kalır. Hiç kimsesi ve gidecek yeri olmadığını bildiği Ömer'e kapılarını açar ve onu misafir eder. Yaptığı ya da yapmayı planladığı her işte Ömer'e şevk verir ve amacına ulaşması için gerekli yardımı sağlar. Ülkesine ve milletine hizmet etmeyi hayatının merkezine koymuş olan Murat Ömer'i de bu doğrultuda güdümles. Dürüstlüğü ve coşkusundan dolayı "Deli" lakabını almıştır. Ömer'in Murat'la ilgili görüşleri şu şekildedir: "Diyebilirim ki o, hayatımda, insan sıcaklığı denen şeyi bana duyurmuş, vahşi kabuğumu delmeye muvaffak olmuş tek adamdır. Dünyada hiç kimseye onun kadar açılıp saçılmış olduğumu hatırlamam" (Güntekin, 2018, s. 41).

Yukarı Sazan'ın en varsıl kişisi ve gücünü, nüfuzunu yoksulları sindirip sömürmek için kullandığı görülen Hacı Rüstem (*Kan Davası*) anlatıda engelleyici bir işleve sahip karşıt güçtür. İki köy arasındaki ihtilafı sona erdirip bölgenin gelişmesi için çalışan Ömer ile Murat'tan rahatsız olur. Bölgedeki egemenliğinin devam edebilmesi için Hacı Rüstem, devlet memurlarının ve yetkililerinin varlığından oldukça rahatsız olur. Yasa dışı faaliyetlerine ve halkı baskı altında tutup sömürmeye devam edebilmesi için devletin ve idealist memurların uzak tutulması gerekmektedir. İki köy arasındaki husumeti körükleyen en önemli etmenlerden biridir. Kaçakçılık ve uyuşturucu satıcılığı yapar. Murat'ın Yukarı Sazan'a sağladığı yardımların üstüne çökmek ister. Kibirli, kendini beğenmiş, bencil, toleransı düşük, çabuk parlayan, zor beğenen, öfkeli, kinci, şüpheli, tartışmacı, sabit fikirli, aldırışsız ve kendini önemseyen antagonist bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2018).

Varsıl bir ailenin oğlu olarak köşklere yaşamış olan Süleyman (*Son Sığınak*) babası sayesinde küçük yaşlarda tiyatroyla tanışmıştır. Vefatının ardından babasının mirasının paylaştırılamaması ve I. Cihan Harbi'nin patlak vermesi sebebiyle tiyatro yapma hayallerini ötelemek zorunda kalır. Mütareke döneminde asker olarak harbe katılmak amacıyla Avrupa'dan ülkesine dönen Süleyman İngilizler tarafından tutsak edilir. Zekazik kampında diğer tutsak arkadaşlarıyla birlikte tiyatro yapar. Servet Bey'in teklifi üzerine kurulan tiyatro topluluğuna öncülük eder. Arkadaşlarıyla birlikte şevkle çalışır. Daha sonra dağılma aşamasına gelen topluluğu kurtarmak için elinden geleni yapar. Topluluktaki Remziye'nin hayatını kurtarmayı ve ona ne yapılması gerektiğini göstermeyi arzular: "(...) (Yeni Tiyatro)'nun son büyük gecesidir. İki sene evvel bir dağıldık; o istasyonda toplandık. Fakat bu sefer artık tam çöküntü hâlindeyiz... Yapılacak

iş, ümitsiz bir surette ayrılmaktadır” (Güntekin, 2017, 230). Alçakgönüllü, uyumlu, sakin, öfkesini dizginleyen, vicdanlı, yardımsever, sıcak ve anlayışlı bir kişiliğe sahiptir.

Varsıl akrabaları tarafından büyütölmüş Makbule (*Son Sığınak*) de tiyatro gibi sanatlarla küçöklüğünde tanışmıştır. Darölbedayiye kadın oyuncuların kabul edilmeye başlamasıyla oyunculuk eğitimi almaya hak kazanır. Ancak bir süre sonra maddi sıkıntılar nedeniyle mektebi bırakıp şarkı söylemeye başlar. Kumpanyanın kurulmasıyla yeniden oyunculuğa atılır. Birlikte olduğu kişilerde aradığı aşkı bulamadığından üç defa boşanmıştır. Erkekleri iyi tanımaktadır. Zaman zaman kendini korumak için kadınlığını bir silah olarak kullanır. Tiyatro kumpanyasını bir arada tutan en önemli etmenlerden biri Makbule’dir. Kaldığı oteldeki odasına bırakılan bir çocuğa uzun süre annelik yapar: “Onu on beş gün önce sokakta buldum. Daha doğrusu oteldeki odamda. Komiser, bir alay sual sordu: “Kimmiş? Kimin nesi imiş? Odamda ne işi vardır?”” (Güntekin, 2017, s. 10). Remziye’nin topluluk üyeleri arasında kendini yabancı hissetmemesi için onunla şakalaşır: “Birkaç defa ona yanaşmış ve işleyemediğini görünce garaz olmuştur” (Güntekin, 2017, ss. 80-81).

Süleyman’inkine benzer bir çocukluk dönemi geçirmiş olan Servet Bey (*Son Sığınak*), sadrazamın kızıyla evlenmiş olduğundan kendini ailesine ve çevresine kanıtlamak için babasından kalan mirasla bir tiyatro kumpanyası kurar. Kumpanyadaki oyuncuları kendi ihtiraslarını hayata geçirebilmek için kullanır ve onları sömürür. Kumpanyadaki oyunculara tutamayacağı sözler verir. Oyunculara Batılı tarzda oyunlar oynatarak kentsoylu ve seçkin sınıfın dikkatini çekmeye çalışır. Oyunculara verdiği sözleri tutmadığı gibi kendi menfaati doğrultusunda yozlaşır. Tipik bir İstanbullu mirasyedidir. Kendine dönük, kendini beğenmiş, oyunculara karşı kibirli, sabit fikirli, kendini önemseyen, uyanık ve çıkarıcı bir kişiliğe sahip olduğundan antagonist bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2017).

3.3. Sorumlu/Sorumsuz Roman Kişileri

Besime teyzesinin Kozyatağı’ndaki evine yerleştikten sonra Dame de Sion’da eğitim alan Feride (*Çalılıküşu*) Kâmran’a karşı samimi hisler beslemeye başlar. Duygularının anlaşılması üzerine bir süre sonra ikili evlenir. Ancak henüz oldukça hareketli ve genç bir kız olan Feride bir nişanlı gibi davranamaz. Kâmran’ın Feride’ye yakınlaşma girişimleri sonuçsuz kalır. İsviçre’ye giden Kâmran’ın başka bir kadınla görüştüğünü öğrenen Feride evi terk eder ve öğretmenlik yapmak üzere Anadolu’ya geçer. Anadolu’daki yoksunluğu, yoksulluğu ve bürokrasideki çürümeyi yakından gözlemleme şansı elde eden Feride

halkına faydalı olabilmek için elinden geleni yapar. Öğrencilerinin iyi eğitim almalarını ve çağdaş dünyanın bir parçası olmalarını arzular. Zeyniler’de tanıdığı Munise’yi evlat edinir ve ona hem annelik hem de ablalık yapar. Anadolu’ya geçmeden önceki Feride düzensiz, kurallara bağlı olmayan ve amacı olmayan bir kişiliğe sahipken Anadolu’ya geçtikten sonra düzenli, görevşinas, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, temkinli bir kişiliğe dönüşmüştür. “Çalıkuşu Feride’nin Türk edebiyatında yeni bir genç kız tipi olduğu muhakkaktır” (Emil, 1990, s. 75).

Feride’nin Zeyniler köyünde öğretmenlik yaparken tanıştığı eski askerî tabip Hayrullah Bey (*Çalıkuşu*) sorumluluk sahibi bir kişiliğe sahiptir. Savaş yıllarında yaralılara ve hastalara yardım eder. Bölgede yaşayan bazı erkekler tarafından rahatsız edilen Feride’yi rahat ettirmek ve dedikoduların önüne geçmek için ona evlilik teklifinde bulunur. Daha sonra Feride’yi sevdiği erkeğe kavuşturmak için bir plan yapar. Munise’nin ölümünden sonra beyin humması geçiren Feride’ye destek olur. Dikkatli, titiz, görevşinas, güvenilir, temkinli ve kontrollü bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2017).

Hukuk Fakültesini bitirip Gemlik’e maliye memuru olarak atanan Şeref’in (*Gizli El*) kendisi için büyük hayalleri vardır. Kendisinin ve ülkesinin geleceği için daha büyük işler yapmak ister ve kendini daha önemli mevkiilerde görür. Düzenli olarak deniz kıyısına inip ufka bakarken hayaller kurar ve planlar yapar. Ne kadar değerli olduğunu kendine kanıtlamak ve bunu başkalarına da göstermek ister: “Ben sadece muvaffak olmak isteyen bir insanım. Bu şehri, bu memleketi susta durduran büyük işadamlarından biri...” (Güntekin, 2018, s. 20). Aziz Paşa’nın kızı Seniha’yla tanışır ve onunla evlenir. Harp yıllarında asker alma şubesinde yazıcı olarak görev yaparken vagon ticareti yapan bir şirkette çalışmaya başlar ve bir süre sonra şirkette yönetici olur. Savaş vurgunculuğuna ortak olarak varsıllaşır. Dünyayı gezer ve servetini arttırır. Daha fazla sermaye biriktirmek amacıyla yasa dışı işlere bulaşır. Otoriteye bağlı, dikkatli, planlı, amaçlı, başarı motivasyonu yüksek, riske ve tehlikeye açık ve ödüle duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü Şeref için ketleyici değil aktive edici bir niteliğe sahiptir.

Pangaltı’daki Fransız Lisesi’nde eğitimini tamamlamış olan Aziz Paşa’nın kızı Seniha (*Gizli El*) Şeref’in aksine sonradan görme bir kentsoylu değildir. Şeref’in hırslarının farkındadır ve ileride onun neler yaşayacağını önceden öngörür. Seniha’nın büyük hırsları yoktur. Bundan dolayı kişiliği kolayca bozulacak kadar iradesiz bir anlatı kişisi değildir. Anlatıda birçok yerde yaşça küçük olmasına rağmen Seniha’nın Şeref’e nazaran ne kadar

olgun bir kişiliğe sahip olduğu belirtilir: “(...) hem erkek hem de yaşça senden beş altı yaş büyük olduğum halde, neden daima senin yanında çocuk kalıyorum ben?” (Güntekin, 2018, s. 81). Açgözlülüğün sonunun olmadığını bilincinde olan Seniha eşinin bu gerçeği görüp idrak etmesini sabırla bekler. Hayat yolculuğu sırasında Şeref’e eşlik eden Seniha onu kötülüklerden ve bütün olumsuzluklardan sakınmaya çalışır. Zira Seniha Şeref’in mensubu olmak istediği cemiyeti ya da toplumsal sınıfı daha iyi tanımaktadır: “O kendini büyük sanan “bir oyuncak çocuktur. Ona acımak ve... sevmek lazımdır... Sen ise, küçük yaşından beri çok büyüksün. Ona ana olacak kadar büyük”. Bu sözleri hiç aklımdan çıkmamıştı” (Güntekin, 2018, s. 150). Dikkatli, planlı, temkinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, kontrollü ve tehlikeye duyarlıdır. Sorumluluk faktörü Seniha için ketleyici bir niteliktedir.

Anlatının norm anlatı kişilerinden olan Doktor Cemil Bey (*Gizli El*) Şeref’in hayatına derinden etki eder ve hem söylemleri hem de eylemleriyle onu yönlendirir. Tekaüt olduktan sonra Gemlik’e yerleşip ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye başlamıştır. Söylemleri aracılığıyla vermiş olduğu iletilerle yazarın sözcülüğünü yapar. Bilgili, görgülü, kültürlü ve olgun bir kişilik olarak Şeref’e adeta babalık eder. Şeref’in Seniha’yla evlenmesine aracılık eder: “Ben, birdenbire kuru bir saman demeti gibi parlarken, Seniha’da da bana karşı bir meyil uyandığını fark etmişti” (Güntekin, 2018, s. 94). Seniha’ya Şeref konusunda ne yapması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunur. Dikkatli, titiz, ayrıntıcı, planlı, görevşinas, amaçlı, sorumluluk sahibi ve güvenilir bir anlatı kişisidir. Sorumluluk faktörü Cemil Bey için ketleyici bir nitelik taşımaktadır (Güntekin, 2018).

Saray zümresine bağlı bir ailenin mensubu olduğundan avam sınıfıyla iletişim kurmasına izin verilmemiş olan İffet (*Damga*) kendi kurmuş olduğu hayaller ve Kamiyâb kalfanın anlatmış olduğu masallarla büyümüştür. İdadide tanıştığı ve daha sonra en yakın arkadaşı olan Celâl sayesinde dönemin çağdaş düşünceleriyle tanışır. Celâl’den edindiği bilgilerin etkisinde kalarak Meşrutiyet yanlısı birine dönüşür. Meşrutiyetten sonra Midilli’ye sürgün edilen babasını yalnız bırakmaz ve orada iki buçuk yıl geçirir. İstanbul’a dönmesiyle Hukuk eğitimine devam eder. Mebus Cemil Kerim Bey’in çocuklarına ders verir. İffet Cemil Kerim Bey’in eşi Vedia’yla yasak aşk yaşamaya başlar. İkili gizlice görüştüğü bir gece ev ahalisine yakalanır. Vedia’nın zor duruma düşmesini istemeyen İffet hırsızlık yapmak amacıyla odaya girdiğini söyleyerek sevdiği kadının adının

çıkmasını önler. Ancak hırsız damgasıyla yaşamak İffet'e de zor gelir. Geç de olsa Vedia tarafından reddedilmesinin ardından ömrünü bir vehme kurban etmiş olduğunu anlar. Görevşinas, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir bir kişiliğe sahip olmasının yanında plansız, esnek, boyun eğici olmayan, fazla hırslı olmayan, öz denetimi zayıf bir kişi olarak sorumluluk faktöründen negatif yük de alır.

İzmirli varlıklı bir tüccarın kızı olan Vedia (*Damga*) Cemil Kerim Bey'in ikinci eşidir ve Nihat adında bir oğlu vardır. Cemil Kerim Bey tarafından aldatıldığını bilmesine rağmen evliliğini sürdürmeye devam eder ancak daha sonra eşini İffet'le aldatır. Anlatıda silik ve sessiz bir gölgeye benzetilir. Hayattan soyutlanmış gibi görünmesinin aksine aslında hayattan zevk almak isteyen bir kadındır. Bundan dolayı istemediği bir evlilik yapmış olmasına rağmen İffet'le yasak aşk yaşar. Ancak eşinden ayrılmış olsa da İffet cezaevinden çıktıktan sonra onunla yeniden birlikte olmaz. Düzensiz, esnek, kendini sıkıntıya sokmayan, öz denetimi zayıf, çabuk sıkılan ve amaçlı olmayan bir kişiliğe sahiptir.

Anlatıda norm karakter görevi üstlenen Celâl (*Damga*) hali, tavrı, eylemleri ve söylemleriyle İffet'e örnek olur. Düşünsel olarak da İffet'i derinden etkileyen Celâl zor duruma düştüğü veya çıkmaza girdiği zamanlarda dostuna yardımcı olur. Dinlediği masallara fazlasıyla inanmış olan İffet'i aşırı saf olmakla suçlar ve yeri geldikçe onu bazı konularda uyarır. Ona hayatına dair karar alırken daha dikkatli olması gerektiğini öğütler. Darülfünunda Hukuk eğitimi alıp avukat olmayı başarmış olan Celâl özel hayatından ve iş hayatından edinmiş olduğu tecrübeyle İffet'e çok dikkatli olmasını ve kimseye güvenmemesini salık verir. Vagon ticaretine girip şirket kuran Celâl varsıllaşır. İffet'e şirketinde iş verir ve onu koruyup kollar. Dikkatli, titiz, mükemmeliyetçi, görevşinas, öz disiplinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, riske ve tehlikeye açık ve ödül duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Anlatının büyük bölümünde idealist bir anlatı kişisi olarak kurallara bağlı olmadığı görülse de ittihatçıların zaferiyle yönetimin değişmesinin ardından varsıl bir iş insanı olur. Böylece marjinalliği bir kenara bırakıp kurallara bağlı bir anlatı kişisi haline gelir (Güntekin, 2018).

Dudaktan Kalbe adlı romanın baş anlatı kişisi olan Hüseyin Kenan annesinin ve babasının geçmişinden duyduğu mahcubiyetle içine kapanık bir çocukluk geçirse de delikanlılık çağına eriştiği günlerden itibaren dışa dönük bir kişiye dönüşür. Mühendislik okulundan mezun olduktan sonra hayalini kurduğu müzik kariyeri için Avrupa'ya giden Hüseyin

Kenan başarıyı yakalar. Ancak kendisi sorumluluk faktöründen pozitif yük alan kişilik özelliklerini taşımamaktadır. Elde etmiş olduğu başarı dikkat, titizlik, planlı olmak ve öz disiplinden ziyade tesadüf eseri elde edilir. Tek bir besteyle elde edilmiş olan başarının devamı gelmez. İnsan ilişkilerinde de oldukça sorumsuz olduğundan birçok kişiye zarar verir. Cavidan’la nişanlı olmasına rağmen başka kadınlarla görüşür ve Lâmia’yı gebe bırakır. Kadınlara bağlanmaktan ve amaçlarına güdümlenmekten çekinir. Düzensiz ve kurallara bağlı olmayan biri olmasına rağmen hırslıdır. Öz denetimi zayıftır. Sorumluluk sahibi ve güvenilir bir kişiliğe sahip değildir (Güntekin, 2008).

Akşam Güneşi’nin başkarakteri Nazmi oldukça hareketli bir gençlik dönemi geçirmiştir. Derslerinde çok başarılı bir talebe olsa da yaramazlığı nedeniyle öğretmenleri tarafından azarlanır. Güçlü bir fiziğe sahip olmasının yanında gözü karalığıyla diğer öğrencileri sindirir. Okuduğu romanlardan etkilenerek subay olur. Eğitim amacıyla Paris’teyken çoğunlukla geceleri gazinolarda eğlenir. Ortadoğu’da görev yaparken haytalıkları nedeniyle sürekli uyarılır. Çetecilik döneminde aldığı yaralar nedeniyle kalp rahatsızlığı yaşayan Nazmi hareketli günlerini geride bırakmak zorunda kalır. Şükran’la evlenir ve kendine düzenli bir hayat kurmaya çalışır. Çevresindekilere yardım etmeye çalışır. Ancak amcasının kızı Jülide hayatına girdiğinde bastırmaya çalıştığı gerçek benliği yeniden ortaya çıkar. Plansız, programsız, düzensizlikten rahatsız olmayan, esnek, denetlenmeyi sevmeyen, çabuk sıkılan ve öz denetimi zayıf bir kişiliğe sahiptir. Hastalandığı ve Şükran’la tanıştığı dönemlerde aksi yönde tavır alsa da mizacı bu maskeyi takmaya devam etmesine izin vermez.

Annesinin vefatından sonra babasıyla Avrupa’nın çeşitli başkentlerinde yaşamış ve gittiği yerlerde eğitim alıp oradaki yüksek cemiyetlerde bulunmuş olan Jülide (*Akşam Güneşi*) kişilik bakımından her açıdan Nazmi’ye benzemektedir. Hayatı boyunca ne kendinin ne de başkasının sorumluluğunu almamış olduğundan şımarık ve megaloman bir kişiliğe dönüşmüştür. M...S Adası’nda bir araya geldikleri ilk günlerde Nazmi Jülide’den tiksindir. Zira Jülide Nazmi’ye gençliğini hatırlatmaktadır. Zaman içinde Jülide de Nazmi’de küçüklüğünü görmeye başlar. İkili birbirine âşık olur. Jülide, Nazmi’ye karşı beslediği duygular derinleşmeden önce çiftlikte batılılar gibi eğlenceler düzenlemeye çalışır: “Bir akşam evvel adi bir bar şeklini almış bir vapur salonunda, bir alay serseri ve sarhoş arasında piyano çalarken ne kadar memnun ve kendi muhitinde görünüyordu” (Güntekin, 2014, s. 169). Düzensiz, kurallara bağlı olmayan, hırsları ve amaçları olmayan, kendini

sıkıntıya sokmayan, çabuk sıkılan, öz denetimi zayıf bir kişiliğe sahip olarak başarılı bir sorumsuz roman kişisidir.

Nazmi'nin kuzeni ve eşi olan Şükran (*Akşam Güneşi*) ise ikilinin aksine sorumluluk faktöründen yüksek puan alan kişilik özellikleri göstermektedir. Hasta olan babasına uzun yıllar baktığı gibi³⁶ kalp hastası olan Nazmi'yle de ilgilenir. Nazmi'yle Ayazma Çiftliği'ne gidip çiftlik inşa eder. Orada tanıdığı iki öksüz ve yetimi evlat edinir. Onlara öz çocukları gibi bakar. Neyyir'in ölümü üzerine Jülide'ye de sorumluluk bilinciyle annelik yapar. Otoriteye bağlı, temkinli, görevşinas, geleneksel, sorumluluk sahibi, öz disiplinli ve güvenilir bir kişidir. Sorumluluk faktörü ketleyici olduğundan aynı zamanda temkinli, kontrollü ve tehlikeye duyarlıdır (Güntekin, 2014).

İstanbul'da ikamet eden varlıklı bir ailenin tek kızı olarak Sâra (*Bir Kadın Düşmanı*) vaktinin tamamını eğlence mekânlarında ve erkekleri kendine aşık etmeye çalışarak geçirir. Varsıl bir ailenin tek kızı olduğundan hayatını idame ettirmek veya çalışmak zorunda kalmamıştır. Ne kendisinin ne de başkasının sorumluluğunu almak zorunda kalmıştır. Hedonist, bencil, özsever ve elezer bir kişiliğe sahip olduğundan empati duygusundan yoksundur. Empati duygusundan yoksun olduğundan sorumluluk bilinci de geliştirmemiştir. Erkekleri kendine hayran bırakmak istediği gibi başka kadınlarla bu konuda rekabet etmekten de çekinmez. Karşısındaki kişinin duygularını ve hislerini önemsemez. Erkekleri kendine aşık etmek söz konusu olduğunda amacına güdümlenen, planlı, titiz, ayrıntıcı biri olsa da genel olarak kişiliği değerlendirildiğinde düzensiz ve kurallara bağlı olmayan bir kişiliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir. Öz denetimi zayıf, çabuk sıkılan, kendini sıkıntıya sokmayan bir kişiliğe sahiptir.

Hem babası hem de arkadaşları tarafından dışlanmış olduğundan kendi kabuğuna çekilmiş olan Ziya (*Bir Kadın Düşmanı*) benlik algısını korumak için zaman içinde güçlü ve iradeli bir kişiye dönüşür. Öğrencilik yıllarında diğer öğrenciler tarafından dövölmekten korunmak için kendini fiziksel olarak geliştirir. Durumunu kabullenmiş olduğundan yalnızlık üzerine okumalar yapar. Başarılı bir sporcudur ve kendini dış dünyadan koruma konusunda da başarılı olur. Dikkatli, titiz, planlı, öz disiplinli, amaçlı, güvenilir, sorumluluk sahibi biri olsa da Sâra'nın kendisine yakınlık göstermesiyle aslında bir maske takmış olduğu ve gerçek kimliğini gizlemiş olduğu ortaya çıkar.

³⁶ “Şükran ara sıra çıkan kısmetleri inat ile reddediyordu: – Benim vazifem var... Ben evlenirsem babam ne yapar?” Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi*, İstanbul, 2014.

Düzenli, kurallara bağlı ve kararlı bir kişilik olarak kendini uzun süre korumayı başarmış olsa da en sonunda Sâra'ya âşık olduğundan duygusal dengesizliğe kapılarak öz denetimini yitirir ve mağlup olur. Sorumluluk faktörü Ziya için ketleyici bir rol oynar (Güntekin, 2020).

“Medresenin en çalışkan, en ateşli, o nispette en yumuşak başlı talebesi olan Ali Şahin” (Emil, 1984, s. 328) medrese hocası olmak üzereyken yaşadığı inanç bunalımı nedeniyle dünya görüşünde büyük bir değişim yaşar ve öğretmen olmaya karar verir. Zihnindeki sorulara cevap bulmak için ciddi bir mücadele verir. En sonunda softalığa karşı savaş açmaya karar vererek öğretmen olur. Mücadele etme şevkiyle doludur ve zafere ulaşmak için çeşitli planlar yapar (Emil, 1984, s. 343). Hayatını idealleri uğruna mücadele etmeye vakfeden bir Promete tipidir (Kanter, 2008, s. 220). Çok iyi tanıdığı softalara karşı mücadele etmek amacıyla Sarıova'ya atanır ve öğrencilere laik eğitim verip müspet bilimler öğretmeye gayret eder. Yeni kurulan rejimin ilkelerini, inkılaplarını ve değerlerini savunan Ali Şahin oldukça idealisttir. Darülmualliminden mezun olduktan sonra Meşrutiyetin yılmaz bir savunucu olur. Softalığa karşı akıllıca planlar yapıp cesur adımlar atar. Hasını ne kadar güçlü olursa olsun Ali Şahin güçlü iradesiyle her hamleye karşı saldırıyla karşılık verir. Dikkatli, titiz, planlı, temkinli, görevşinas, kurallara bağlı, öz disiplinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı ve tehlikeye açık bir kişiliğe sahiptir. Ali Şahin'in sorumluluk faktörü aktive edici bir niteliğe sahiptir.

İnkılapçı ve ilerici bir mühendis olan Necip (*Yeşil Gece*) kişilik özellikleri bakımından Ali Şahin'le ciddi benzerlikler göstermektedir. Ali Şahin'e nazaran sesi daha gür çıkar ve kendinden daha emindir. Norm anlatı kişisi olarak Ali Şahin'e yol gösterir ve gittiği yolda ona yardımcı olur. İnşa edilmesi hayal edilen yeni iktisadi-siyasi düzenin yapılarını inşa edecek kişi Necip'tir. Medresenin yıkılıp yerine çağdaş bir okul yapılması düşüncesi bunlardan biridir. Hedefine ulaşma konusunda hayli kararlıdır: “Nasıl benim politikamı beğendin mi Doğan Bey! Yahu, aferin bize. Üç kişi bu meselede bütün kasabaya kafa tuttuk... Hele Eyüp Hoca öyle bir baştan kara etti ki... Yaşayalım yahu...” (Güntekin, 1998, s. 81). Dikkatli, titiz, planlı, temkinli, görevşinas, amaçlı, öz disiplinli, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, tehlikeye girmeye açık bir kişiliktir. Sorumluluk faktörü Necip'i etkin bir kişi kılar.

Anlatıda engelleyici bir eyleyen olarak görev alan Hafız Eyüp (*Yeşil Gece*) olumsuz/kötücül kişiliğine rağmen sorumluluk faktöründen yüksek puan alan kişilik özellikleri göstermektedir. Sarıova'nın varsıl isimlerinden biri olarak ayrıcalıklarını ve mevcut gücünü himaye etmek amacıyla dönemin baskın ideolojilerini kendi çıkarı doğrultusunda kullanır. Amaçlarına ulaşmak için kendinden emin cesur adımlar atar. Sahip olduğu ayrıcalıklar ve çıkarlara karşı bir tehdit olarak gördüğü Ali Şahin'i çeşitli oyunlarla saf dışı etmeye çalışır. Yakın ya da uzak çevresindeki gelişmelerden haberdardır. Her şeyi kontrolü altında tutmak ister. Dikkatli, titiz, ayrıntıcı, programlı, dakik, planlı, mükemmeliyetçi, muhafazakâr, otoriteye bağlı, öz disiplinli, amaçlı, başarı motivasyonu yüksek, tehlikeye açık ve maceracı bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 1998).

Acımak adlı romanın başkarakteri olan Zehra Mabaret Mektebi'nden mezun olduktan sonra Darülmualimata gider ve buradan da başarıyla mezun olur. Sorumsuz biri olarak tanıdığı babasına duyduğu öfkeden dolayı öğrencilerinin yalanlarını, yaramazlığını ve sorumsuzluğunu asla affetmez. Onları dürüst, çalışkan ve sorumluluk sahibi kişiler olarak yetiştirmek için elinden geleni yapar. Daha sonra Anadolu'daki bir kasabada atanmış olduğu mektepte başmuallim olur ve burası "Zehra'nın Mektebi" olarak anılmaya başlar (Eroğlu, 2022, s. 361): "Kasabayı kendine vatan, mektebi bir aile ocağı yapmış... O kadar azim ve gayretle çalışmış ki, terfi ve terakkisine mâni olamamışlardır. Daha yirmi beş yaşına gelmeden başmuallim yapmışlar (...)" (Güntekin, 1995, s. 9). Kurallara uymayan, sahtekarlık yapan ve yalan söyleyen öğrencileri ağır bir şekilde cezalandırmaktan çekinmez. İnandığı değerler ve ilkeler uğruna herkesle mücadele edebilecek bir bilince sahiptir. Ancak babasının aslında kendisi gibi biri olduğunu öğrendiğinde onu affeder ve acıma duygusunu ilk defa hisseder. Düzenli, kurallara bağlı, sorumlu ve kararlı bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü Zehra'nın etkin bir kişi olmasını sağlar.

Kişilik yapısı olarak Mürşit (*Acımak*) Zehra'ya tıpatıp benzemektedir. Meslek hayatının ilk safhalarında Mürşit de kişilik olarak sorumlu bir kişi görüntüsü vermektedir. Ancak bürokrasideki yozlaşma, toplumdaki ve ailesindeki ahlaki çürüme nedeniyle inançları ağır darbeler alır ve bir süre sonra mücadele etmeyi bırakır. Bütün olumsuzluklara rağmen uzun bir süre eşine ve kayınvalidesine olan sorumluluklarını yerine getirir (Yılmaz, 2010, s. 174). Mürşit Zehra'ya göre ahlaki çöküntünün çok daha yoğun yaşandığı bir ortamda yaşamını sürdürmek ve mesleğini icra etmek zorunda kalmıştır. Ancak zamanın ruhu idealist kişiler için hiç uygun değildir. Başlangıçta Mürşit düzenli, kurallara bağlı,

sorumlu/kararlı ve heyecan arayan bir kişiliğe sahip olsa da toplumdaki ahlaki çürüme nedeniyle almış olduğu darbelerden dolayı zaman içinde mücadele etmeyi tamamen bırakır ve kendi kabuğuna çekilir. Ancak kızına karşı beslediği sorumluluk duygusundan asla vazgeçmez (Güntekin, 1995).

Bâbîâli yetiştirmesi bir mülkiye memuruyken dünya genelinde değişen iktisadi-siyasi düzenle birlikte özel bir şirkette çalışan olmak zorunda kalmış Ali Rıza Bey (*Yaprak Dökümü*) çeşitli meziyetleri olan ve çalışkan bir kişidir. Dahiliye kalemlerinde otuz yaşına kadar çalışır. Annesi ve kız kardeşinin ölümünün ardından çeşitli vilayetlerde mutasarrıflık yapar. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Bunlar haricinde Doğu kültürüne, edebiyata ve müziğe oldukça hâkimdir. Katı ahlakçı olmasının yanı sıra “şeref ve haysiyet meselesinde son derece hassastır” (Aytaş, 2002, s. 214). Bundan dolayı başkaları ondan herhangi bir iş yapmasını istemez. Zira yapacağı işin kanuna, teamüle, insanlık ve nezaket kurallarına uygun olup olmadığını da göz önünde bulundurur. Geleneklere bağlı bir dünya görüşü vardır. Değişen dünyayı inançlarına ve değerlerine bir tehdit olarak gördüğünden evinin kapılarını dış dünyaya kapatır. Ailesini korumak için elinden geleni yapsa da değişimin karşısında duramaz ve mücadeleyi kaybeder. “Reşat Nuri’de baba silik ve sönük bir bireydir” (Doğan, 2020, 411). Düzenli, kurallara bağlı, sorumlu/kararlı ve tedbirli bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü onun için ketleyici bir nitelik gösterir.

Ferhunde, Leyla, Necla, Hayriye, Şevket ve Leman (*Yaprak Dökümü*) ise her açıdan Ali Rıza Bey’in karşısında yer alan engelleyici eyleyenlerdir. Ferhunde evli ve çocuklu bir kadın olmasına rağmen Şevket’le birlikte olur. Yasak aşkın ortaya çıkmasıyla eşinden boşanır ve Şevket’le evlenir. Leyla ve Necla’yı olumsuz yönde etkileyerek onların hedonist ve özsever kişilere dönüşmelerini daha da hızlandırır. Sorumsuz davranışları nedeniyle ailenin parçalanmasına sebep olur. Ailenin ortanca kızları olan Leyla ile Necla ise ailenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu göz ardı ederek hedonist bir hayat sürdürmeye başlar. Bunun sonucunda aile altından kalkamayacağı bir mali borca girer. Bankada çalışmaya başladıktan sonra evli bir kadınla birlikte olan Şevket de sorumsuzca davranarak aileyi kötü yönde etkiler. Daha sonra çalıştığı bankayı soyar ve Leyla’nın evli ve çocuklu sevgilisi avukat aracılığıyla hapisten çıktıktan sonra işe girer. Zengin avcısı olarak nitelendirilebilecek Leman da sorumsuz davranışlarda bulunarak hem kendini hem de annesini zor durumlara sokar. En sonunda gebe kalır ve çocuğun babasının kim olduğu

bilinmemektedir. Sorumluluk faktörünün düzensiz, kurallara bağlı olmayan, gevşek ve heyecan arayan alt boyutlarındaki kişilik özelliklerini göstermektedirler. Edilgen bir kişi olarak Hayriye de çevresine uyum sağlayarak olan biten olumsuzlukların bir parçası haline gelir (Güntekin, 2002).

Kızılılık Dalları adlı romanın başkarakteri olan Gülsüm rızası olmadan Nadide Hanım tarafından evlat edinilir ve Şekip Paşa konağında yaşamaya başlar. Nadide Hanım Gülsüm'ün söz dinleyen ve emirlere riayet eden bir hizmetçi olmasını ve torunlarına bakıcılık etmesini arzular. Ancak amcası Yorganlı tarafından adeta bir dağ vahşisi olarak tanımlanan Gülsüm kabuğuna sığmaz. Görmüş olduğu şiddete rağmen emre itaat etmez ve yaramazlık yapar. Özgürlüğüne düşkün ve kendi başına buyruk olduğundan efendilerin isteklerini yerine getirmez. Oyun oynamaktan, yaramazlık yapmaktan, kavga etmekten ve konuşmaktan derin bir haz duyar. Konaktan kaçıp Edirne'deki kardeşinin yanına gitmek ve kantocu olmak en büyük hayalidir. Düzensiz, kurallara bağlı olmayan, gevşek ve heyecan arayan bir kişiliğe sahiptir.

Koca bir konağı ve serveti yönetmek zorunda olan Nadide Hanım (*Kızılılık Dalları*) ise Gülsüm'ün tam tersi kişilik özellikleri gösterir. Üç kızı ve iki oğlu olan Nadide Hanım eşinin vefatından sonra konağın tek efendisi haline gelir. Ancak daha önce hiç bu kadar büyük bir sorumluluk almak zorunda kalmamış olan Nadide Hanım konağı nasıl idare edeceğini bilemez. Aile üyelerinin esenliğini düşünmek ve hizmetlilerin görevlerini yapmalarını sağlamak Nadide Hanım'ın sorumluluğundadır. Baskın bir kişiliğe sahip olduğundan en çok sevilen ve saygı duyulan kişi olmak ister. Düzenli, kurallara bağlı, sorumlu/kararlı ve tedbirli bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü ketleyici bir nitelik gösterir.

Otuz yıl kadar İstanbul'da kalmış ve ilk geldiğinde helva dükkanında çalışmış olan Tahir Ağa (*Kızılılık Dalları*) birikim yapabilmek için birçok iş yapmıştır. Yazları tahin helvası ve kışları da mısır satarak geçimini sağlamış olan Tahir Ağa, başında taşıdığı tepsiden dolayı boğazında ur çıkması nedeniyle Şekip Paşa'nın konağında lala olarak çalışmaya başlar. Şekip Paşa konağının en eski emektarındır. En önemli görevi çocukların güvenliğini sağlamaktır. Bir nevi çocuklara dadılık eden Tahir Ağa yaşlanması üzerine görevini yerine getirmekte zorlanır. Tahir Ağa her ne kadar boyun eğen bir hizmetli görüntüsü verse de onun üst sınıfla mücadele etme tarzı Gülsüm'ünkinden farklıdır. Üst sınıfın zayıflıklarını ve çeşitli konulardaki bilgisizliğini kendi çıkarı doğrultusunda

kullanmayı becerir. Ancak ömür boyu çalışmış olmasına rağmen istediği miktarda birikim yapmayı başaramamıştır. Düzenli, kurallara bağlı, sorumlu/kararlı ve tedbirli bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2019).

Genç yaşlarında Fransız Aydınlanmacılarından etkilenip usçuluk, özdekçilik, özgürlük ve laiklik gibi değerleri benimsemiş olan ben-öyküsel anlatıcı (*Gökyüzü*), istibdatçı yönetim tarafından düşünceleri sakıncalı bulunduğundan Trablus'a sürgün edilmiştir. Burada Arap bir ailenin yanında misafir edilirken kendisi gibi ittihatçı dostlarıyla vakit geçirir. Geçimini sağlamak amacıyla öğretmenlik yapar. Bir süre Avrupa'da da bulunmuş olan anlatıcı bazı düşünürlerin ve müelliflerin kafelerde verdikleri derslere katılmışsa da herhangi bir kurumdan düzenli bir eğitim almamıştır. Her alanda bilgi edinmiş ve bunlar üzerine bazı düşüncelere sahip olan anlatıcı hiçbir alanda uzmanlaşmamıştır (Altuğ, 2005, s. 112). Meşrutiyetin ilanından sonra mutasarrıflık ve yazarlık yapmışsa da yaptığı hiçbir meslekte uzun süre kalmamıştır. Yalnızca büyük halasının torunu Sevim'e babalık etme konusunda sorumluluk bilinciyle hareket eder. Ancak ona aşlamış olduğu bazı düşünceler ve inançlar konusunda ilerleyen zamanlarda yaptığına doğru olup olmadığından şüphe eder. Düzensiz, kurallara bağlı olmayan, gevşek ve heyecan arayan bir kişiliğe sahip olsa da yaşı ilerledikçe bu durum değişmeye başlar.

Başkarakterin Trablus'ta sürgündeyken Hesap ve Fransızca dersleri verdiği Mükerrerem (*Gökyüzü*) de birçok açıdan kahraman-anlatıcıyla kişilik bakımından müşterek nitelikler göstermektedir. Mükerrerem de anlatıcı gibi hiçbir alanda uzmanlaşmamıştır. Farklı birçok alanda kendini geliştirme konusunda isteklidir. Mülkiyeden mezun olduktan sonra Beyrut ve Aydın vilayetlerinde kısa süreliğine maiyet memurluğu yapmıştır. On ay kadar da muhalif gazetede gazetecilik yapmıştır. Buradaki faaliyetleri nedeniyle Sinop'ta bir sene boyunca sürgün olarak bulunur. Mükerrerem kahraman-anlatıcının aksine inançlı bir ailede büyümüştür. Ancak daha sonra ateist olduğundan benliğinde oluşan inanç boşluğunu isprizmayla doldurur. Düzensiz, kurallara bağlı olmayan, gevşek ve heyecan arayan bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2017).

Annesi ve teyzesiyle birlikte İstanbul'daki evlerinde yaşarken annenin Konya'ya gitmesi üzerine Züleyha (*Eski Hastalık*), hariciyeci olan dayısı Şevket'le yaşamaya başlar. Emperyalist devletlerin konsolosları ve temsilcileriyle oldukça iyi ilişkiler kuran Şevket Züleyha'nın batılı bir züppe gibi yetişmesine neden olur. Batılı temsilcilerin düzenlediği davetlere ve balolara katılan Şevket'i yakından gözlemler ve ona özenir. Amerikan

Koleji'nde eğitim alırken arkadaşlarıyla kayık gezileri yapar ve eğlence mekânlarında boy gösterir. Maddi bakımdan hiç sıkıntı çekmediğinden çalışmak zorunda kalmamış ya da herhangi bir konuda sorumluluk almamış olan Züleyha'nın sorumluluk duygusu gelişmemiştir. Özellikle avam sınıfını oluşturan Anadolu'lularla empati yapamaz. Ancak babası Ali Osman bu duruma müdahale eder ve onu Anadolu'ya getirtir. Yusuf'la evlenmesine önayak olur. Yusuf'la evlenen ve Anadolu'da yaşamaya başlayan Züleyha zaman içinde kişilik olarak olgunlaşır. Kişilik olarak tam anlamıyla değişmese de Yusuf'tan ayrılıp İstanbul'a, Anadolu insanıyla empati kurabilen biri olarak döner. Başlangıçta düzensiz, kurallara bağlı olmayan, gevşek ve heyecan arayan bir kişi olarak okurun karşısına çıkan Züleyha zaman içinde değişir ve olgunlaşır.

Eski Hastalık adlı romanın başkarakterlerinden biri olan Yusuf ise Züleyha'nın aksine sorumluluk faktöründen yüksek puan alan kişilik özellikleri göstermektedir. Millî Mücadele'ye katılmak için Fransa'daki eğitimini yarıda bırakıp Fransız sevgilisini terk eder. Adana'da Fransızlara karşı gayrinizami harp yürüten bir çeteye katılır. Harp yıllarında Ali Osman'ın emir eri olarak görev yapar. Harpten sonra ise bir süre Silifke'de belediye başkanlığı yapsa da siyaset alanında çevrilen entrikalar nedeniyle görevi bırakıp çiftçilik yapmaya başlar. Yerli halka karşı da sorumlulukları olan Yusuf herkesin yardımına koşar ve onları eşgüdümleyerek: "Yusuf, her bulunduğu yerin hâkim ve sahibi kesilmek istidadında bir erkekti" (Güntekin, 2020, s. 16). Komutanı olan ve babası olarak gördüğü Ali Osman'ın kızına âşık olmasının yanı sıra ona saygı da gösterir. Düzenli, kurallara bağlı, sorumlu/kararlı ve heyecan arayan bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü aktive edici bir niteliğe sahiptir.

Kişilik özellikleri bakımından Ali Osman (*Eski Hastalık*) Yusuf'la ciddi benzerlikler göstermektedir. Balkan Harbi'nde binbaşı rütbesindeyken Millî Mücadele sırasında Fransızlara karşı göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı albaylığa yükselmiştir. Hayatı savaşlarla geçmiş olan Ali Osman daima memleketine hizmet etmiştir. İstanbul'da hariciyeci olarak görev yapan Şevket'in yanında yaşayan kızının kentsoylu bir gösteriş budalası olmasından korkan Ali Osman onu Anadolu'ya getirtir. Ali Osman'ın amacı onun Anadolu'yu tanımasını, hayal dünyasından sıyrılıp gerçek dünyayı tanımasını ve kişilik olarak olgunlaşmasını sağlamaktır. Düzenli, kurallara bağlı, sorumlu/kararlı ve heyecan arayan bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2020).

Erkek kardeşlerinden birinin saray eşrafından biriyle görüşmesi üzerine Aydın'ın Milas ilçesine sürgün edilen Kemal Murat (*Ateş Gecesi*) yerli halka kendini Meşrutiyet yanlısı bir ittihatçı olarak tanıtır. İstanbul'dayken ailesinin konumu nedeniyle insanların arasına pek karışmamış olan Kemal Murat Milas'ta özgürlüğünü kazanır. İsteddiği gibi sorumsuzca davranma hürriyetini elde eder. Babası ve ailesi İstanbul'da zor dönemler yaşarken Kemal Murat Milas'ta Rum kızlarıyla vakit geçirir. Kemal Murat'ın subay olan babası oğlunu daima olgunlaşmamış küçük bir çocuk olarak görür ve yerli halkı oğlu konusunda uyarır. Başkalarıyla empati yapmaktan yoksun olan Kemal Murat şımarık bir çocuk gibi davranarak çevresindeki herkese zarar verir. Afife'ye duyduğu aşka karşılık alamayınca öfkesini diğer Rum kızlarından çıkarır. Affedilmesi üzerine İstanbul'a döndüğünde Almanya'da eğitim alır ve devletin önemli kurumlarında önemli mevkilerde yer edinir. Harp yıllarında vurgunculuk yaparak servet kazanır. Afife'nin mağduriyetinden ve çaresizliğinden faydalanarak onunla beraber olur. Otuz yaşına geldiğinde hayattaki bütün zevkleri tatmış olduğunu söyleyen Kemal Murat Afife'yle yalnızca rüştünü ispat etmek için birlikte olduğunu söyler. Düzensiz, kurallara bağlı olmayan, gevşek ve heyecan arayan bir kişiliğe sahiptir.

Kemal Murat'ın aksine Kaymakam (*Ateş Gecesi*) sorumluluk bilinci yüksek bir kişiliğe sahiptir. Milas'ta kaymakam olarak görev yapmaktadır ve yerli halkla yakından ilgilenir. Padişah ve saltanat karşıtı olsa da bu görüşünü yüksek sesle dillendirmekten kaçınır. Kemal Murat'a toplumsal bilinç kazanması doğrultusunda telkinlerde bulunur. Kemal Murat'a *İffet*, *Asker Oğlu*, *Mavi ve Siyah* ve *Cezmi* gibi eserleri okumasını tavsiye eder. Norm anlatı kişisi olarak Kemal Murat'ı yaptığı hatalar konusunda uyarır ve ona yol göstermeye çalışır. Düzenli, kurallara bağlı, sorumlu/kararlı ve tedbirli bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü ketleyici bir niteliğe sahiptir (Güntekin, 2018).

Başlangıçta idealist düşünceler ve emellerle idarecilik yapmaya başlamış olan Halil Hilmi Efendi (*Değirmen*) doğu vilayetlerinde görev yapmıştır. Ancak bürokrasideki yozlaşma ve toplumdaki ahlaki çöküş nedeniyle Halil Hilmi Efendi zaman içinde idealist düşüncelere olan inancını yitirir. Yılgın bir devlet adamına dönüşerek mücadele etmeyi bırakır ve bu durum fiziksel olarak da ona yansır. Sorumluluk almaktan kaçınır: "O klasik bir idare adamıydı; meslek hayatında vakaları daima olduklarından hafif göstermeyi bir idare kaidesi olarak bellemişti" (Güntekin, 2017, s. 28). Sarıpınar'da görev yaparken gençlik dönemlerini düşünür ve Beykoz'u hayal eder. Zaman içinde zayıf ve hassas bir

bünyeye sahip olur. Osmanlının son dönemlerinde yaşanan bürokratik çürümenin temsilcisi konumundadır. Gençlik yıllarında sorumluluk bilinciyle mesleğe atılmış olan Halil Hilmi Efendi tekaüt olmaya yaklaştığı dönemlerde düzensiz, esnek, temkinli, geleneksel, denetlenmeyi sevmeyen, gevşek ve tedbirli bir kişiye dönüşmüştür.

Bâbiâli’de eğitim aldıktan sonra uzun yıllar memur olarak görev yapmış olan Hamit Bey (*Değirmen*) de kişilik özellikleri bakımından Halil Hilmi Efendi’yle ciddi benzerlikler gösterir. Otuz beş yıllık evli olmasına rağmen hiç çocuğu olmamıştır. Mutasarrıf olarak görev yaptığı altmışlı yaşlarında Sarıpınar’daki depresi incelemekle görevlendirilir. Halil Hilmi Efendi’de olduğu gibi Hamit Bey’in dirayetsiz kişiliği sağlık durumuna ve fiziğine yansır. Hassas bir bünyeye sahip olduğundan kolaylıkla hastalanır. Üstlerinden korkar ve onların emirlerine koşulsuz riayet eder. Düzenli ve kurallara bağlı bir kişilik olsa da Halil Hilmi Efendi’yi korumaya çalışarak sorumsuzca davranır.

Devlet mühendisi olarak Sarıpınar’da görev yapan Kâzım (*Değirmen*) Meşrutiyet devrimine inanmış bir ittihatçıdır. Halkın ve devletin sorunlarıyla yakından ilgilenip bunlara çözüm bulmaya çalışır. Ancak bürokrasideki çürümüşlük ona her alanda engel olur. Yıkık ve viran haldeki kasabayı gönderilen yardım paralarıyla düzenleyip geliştirmek ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek ister. Yozlaşmaya ve ahlaki çürümeye karşı dik durmaya ve buna karşı mücadele etmeye çalışır (Güntekin, 2017). Sarıpınar’ın kalkınması ve bölgede yaşayan yerlilerin esenliğe kavuşması için sorumluluk almaktan çekinmez: “Görünecek yerlerdeki bazı binaların derhal yıkılması lüzumuna dair raporlar veriyor ve formalitelerin tamamlanmasını beklemeden, peşinde taşıdığı kazmalı, kürekli birçok adamlarla icraata geçiyordu” (Güntekin, 2017, s. 140). Düzenli, görevşinas, sorumlu/kararlı ve heyecan arayan bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü aktive edici niteliğe sahiptir (Güntekin, 2017). Bunların haricinde Sarıpınar’ın önemli isimlerinden biri olan askerî tabip Arif Bey de vazifeşinas bir kişiliğe sahiptir. Hastalarını asla ihmal etmediği gibi muayenelerini zamanında yapar (Asiltürk, 2010, s. 24).

Saray eşrafından olan ataları padişaha dalkavukluk ederek ve onun sofrasındaki kırıntıları toplayarak yaşamış olan ben-öyküsel anlatıcı (*Miskinler Tekkesi*) hayatta hiçbir hırsı olmayan ancak açıkgoz bir tiptedir. Osmanlı’nın çöküş döneminin bütün zorluklarını yaşamış olsa da olumsuz durumu fırsata çevirmiştir. Bir işte çalışmak ve büyük sorumluluklar almak ona zor geldiğinden dilenmeyi tercih eder. Zira dilendiği zamanlarda çalışarak kazandığından daha fazla para kazanmaktadır. Bir fabrikada kısa

süre çalışmış olan kahraman-anlatıcı, çalışarak para kazanmanın ne kadar zor olduğunu gördüğünde dilencilik yapmaya başlar. Sakatlığını da bu iş için kullanır. Çocukluğunda dahi çocuklarla oyun oynayamayacak kadar tembel ve miskindir. İçinde bulunduğu çevreyi dışarıdan bakan bir göz olarak izleyen kahraman-anlatıcı romancının sözcülüğünü yapmaktadır ve dönemin toplumsal yapısına ve siyasetine ciddi eleştiriler getirmektedir. Mevcut toplumsal normlara uymaması, bunları eleştirmesi ve kendini toplumdan soyutlamasıyla kinik nitelikler gösterse de tam olarak öyle olduğu söylenemez. Zira kendisi insanların zaaflarından faydalanmaktadır ve onun için dilencilik bir yaşam felsefesi olmaktan ziyade miskinliğin neden olduğu bir sonuçtur. Düzensiz, kurallara bağlı olmayan, hırslı ve amaçlı olmayan, kendini sıkıntıya sokmayan, çabuk sıkılan, öz denetimi zayıf, temkinli, sağlamcı ve tehlikeye duyarlı bir kişiliğe sahip olduğundan sorumsuzlukla özdeşleştirilen başat kişilik özelliklerini taşımaktadır.

Evlatlık olarak alındığı defterdarın oğlu tarafından gebe bırakıldıktan sonra sokağa atılan bir annenin oğlu olan İsmail (*Miskinler Tekkesi*) yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyük zorluklar yaşar. Annesinin işçi olarak çalıştığı dönemde Yahudi dadı tarafından bakılır ancak oradaki diğer çocuklar tarafından sürekli dövülür. Onun durumuna bizzat şahit olan kahraman-anlatıcı İsmail'in bakımını üstlenir. Ancak annenin tamamen ortadan kaybolmasının ardından İsmail kahraman-anlatıcının başına kalır. Oldukça başarılı bir öğrenci olan İsmail sınıflarını başarıyla geçip rüştiyeyi bitirir. İdadide eğitime devam etmesi için İstanbul'a gelir. Yatılı bir mektepte okumaya başlayan İsmail kahraman-anlatıcının dilenci olduğunu öğrendiğinde utancından aileden tamamen kopar. Bursa'dan sonra Avrupa'ya gidip orada eğitimini tamamlar. Çalışkanlığıyla önemli bir kişi olmayı başarmış olan İsmail evine geri döner. İş dünyası ve bürokrasideki yozlaşmaya bizzat şahit olduktan sonra kahraman-anlatıcının masum olduğuna kanaat getirir ve onu affeder. Düzenli, disiplinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, tehlikeye açık ve ödüle duyarlı bir anlatı kişisidir.

İdadiden mezun olduktan sonra mülkiye sınavlarına hazırlandığı sırada bir kadınla tanışması üzerine Talât (*Miskinler Tekkesi*) evlilik nedeniyle eğitimini yarıda bırakır. Bir evkaf memuru olarak iş hayatına atılır. Oldukça disiplinli, titiz, dakik, mükemmeliyetçi, otoriteye bağlı ve sorumluluk sahibi bir kişiliğe sahip olsa da kazandığı parayla geçimini sağlamakta zorlanır ve üstleri tarafından daima ezilir. Darülfünundan mezun olduktan sonra Hukuk da okur. Bunların haricinde Nur-i İrfan mektebinde Farsça ve Hesap dersleri

verir. İyi eğitimli ve çalışkan olmasına rağmen arzuladığı mertebeye ulaşamaz. Dünyaya gelen çocuklarının sorumluluğu da omuzlarına yük olur. Görev yaptığı dairenin en meziyetli, en donanımlı ve en çalışkan memuru olmasına rağmen kahraman-anlatıcıdan borç para almak zorunda kalır. Emekli olduğunda kahraman-anlatıcının tütün dükkânına ortak olur ve onun evine yerleşir. Sorumluluk faktörüyle özdeşleştirilen başat kişilik özelliklerini taşır ve bu faktör ketleyici bir niteliğe sahiptir (Güntekin, 2022).

Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra zamanın ihtilalci ruhuna kapılarak ülkesine hizmet etme hayaliyle arkadaşlarıyla birlikte doktorluk yapmak amacıyla Anadolu'ya doğru yola çıkan Sabri (*Kavak Yelleri*) İstanbul'a geri dönmeyen nadir isimlerdendir. Yoksulluk ve yoksunluk nedeniyle görev yaptığı yerde mesleğini icra etmekte zorlandığı gibi burada gericilik sorunuyla da mücadele eder. "Sabri Bey, görevine bağlı, mesleğine düşkün, sorumluluk sahibi bir adamdır" (Asiltürk, 2010, s. 29). Bazı toprak sahiplerinin, tüccarların ve devlet memurlarının rantçılık ve vurgunculuk girişimlerine de karşı koymaya çalışır. Umutsuzluğa kapıldığı bir dönemde Celile'ye duyduğu aşkla kendinde yeniden güç bulur. Özellikle eşinin vefatının ardından gençlik yıllarına özlem duyar ve Anadolu'ya gelerek İstanbul'da büyük fırsatlar kaçırdığını düşünerek pişmanlık duyar. Eşinin ölümünün ardından İstanbul'a giden Sabri arkadaşlarının oldukça kötü durumda olduğunu görür. Bunun üzerine artık ait olduğu yerin Anadolu olduğuna kanaat getirerek geri döner. "Karakter yönünden Sabri (*Kavak Yelleri*) düşlerinin yıkılmasına, ideallerinin gerçekleşmemesine karşın, çalışmaktan yılmayan, bu kırıklıkların altında ezilmeyen bir karaktere sahiptir" (Önertoy, 1991, s. 56). Görevşinas, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, aklına geleni yapan ve tehlikeye açık bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü aktive edici bir niteliğe sahiptir.

Eczacı Müslim Bey'in kızı Celile (*Kavak Yelleri*) Ankara'da eğitim görmüş olmasına rağmen tipik bir Anadolu kadını görüntüsü vermektedir. Sabri'yle tanışıp evlendikten sonra kendini tamamen ailesine ve eşine adanmıştır. Gösteriş yapmayı sevmez ve insanlara karşı daima mesafelidir. Aile ekonomisini sürekli göz önünde bulundurduğundan tutumlu davranır. Evden çıkmaktan pek hoşlanmadığı gibi eşinin gönlünü hoş tutmayı bir vazife addeder. Titiz, ayrıntıcı, mükemmeliyetçi, otoriteye bağlı, temkinli, görevşinas, geleneksel, muhafazakâr, disiplinli, sorumluluk sahibi, güvenilir, temkinli, kontrollü ve tehlikeye duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü ketleyici bir niteliğe sahiptir.

Tıp Fakültesini bitirdikten sonra Sabri'yle birlikte Anadolu'ya gitme hayali kuran Emin Hulûsi (*Kavak Yelleri*) de idealist bir öğrencidir. Düşünce ve eylem konularında Emin Hulûsi Sabri'yi fazlasıyla etkiler. Ancak sevdiği bir kız için bu idealinden vazgeçmek zorunda kalan Emin Hulûsi İstanbul'da kalır: “Emin Hulûsi de bizimle beraber gelecekti. Fakat bir kızı seviyordu. Zayıf ve hisli bir kızdı. Emin Hulûsi, onu bırakırsa içlenip ölmesinden korkuyordu. Onun için son haftada bizim kafileden ayrılmış, beni de, ideali de ona feda etmişti” (Güntekin, 2016, s. 111). Yıllar sonra eski dostunu ziyaret etmek amacıyla Heybeliada'ya giden Sabri Emin Hulûsi'nin ölmüş olduğunu öğrenir. Ona göre canlı, hareketli, maceracı, heyecanlı ve renkli bir kişiliğe sahip olan Emin Hulûsi rutin bir evlilik hayatı yaşadığı için ölmüştür. Görevşinas, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek ve planlı bir kişiliğe sahiptir. Gençlik yıllarında sorumluluk faktörü aktive edici bir niteliğe sahipken evlenmesinin ardından bu ketleyici bir nitelik almıştır (Güntekin, 2016).

Okul çağına eriştiğinde askerî mektebe gönderilen diğer arkadaşlarının aksine Ömer (*Kan Davası*) muallim mektebine gönderilir. Annesiz ve babasız büyümüş olmasının yanı sıra oldukça çetin bir çocukluk geçirmiştir. Mezun olduktan sonra kısa bir süre öğretmenlik yapmasının ardından teğmen olarak cepheye gider. Savaş sırasında iki defa yaralanıp hastaneye kaldırılır. Taburcu edildiğinde Bozova'da tanıdığı öksüz ve yetim kızı bulmaya gider. Onun yerine çocuklardan oluşan bir çeteyi bulur ve onları himayesi altına alır. Murat Bey'le mücadeleye girerek iki köy arasındaki kan davasını sona erdirmeye çalışır ve bunda başarılı olur. Bir eşkıya yuvası olan Leylekoğlu Kalesi'ni mektebe çevirir. Halkın daha iyi imkânlarla kavuşması ve ülkenin kalkınması için sorumluluk alır ve bunu dönemin ezberci söylemleriyle gerçekleştirmez (Emil, 1991, s. 104). Anadolu'yla yeterince ilgilenmemiş olan devleti ve devlet yetkililerini eleştirir (Önertoy, 1991, s. 27). Dikkatli, planlı, görevşinas, öz disiplinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, tehlikeye açık ve ödüle duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü kişiyi etkinleştirir.

Anlatının norm anlatı kişisi olan Murat (*Kan Davası*) başkahramanın eski bir dostudur. Bozova'da nafia mühendisi olarak görev yapmaktadır. Başkahramanın en önemli yardımcısı görevini yürütür. Silahlı mücadelede yer almış olan Murat Kuvayı Milliye mensubudur. Silah arkadaşlarıyla bir ülkü etrafında bir araya gelerek birlikte geçirdikleri heyecan dolu yılları özlemle hatırlar. Mebusluk ve nahiye yöneticiliği gibi görevlere

getirilmişse de idealistliği ve dürüstlüğü nedeniyle bu görevleri sürdürememiştir. Yaptığı her işte Ömer'in yanında olur. Bir mensubu olduğu halka hizmet etmek ve onu daha ileriye götürmek için tüm gücüyle emek sarf eder. Titiz, planlı, mükemmeliyetçi, görevşinas, öz disiplinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, tehlikeye açık ve ödüle duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü Murat'ın kişiliğinin etkin bir hal almasını sağlar.

Anlatıda engelleyici olarak rol üstlenen Hacı Rüstem (*Kan Davası*) Yukarı Sazan'ın en varlıklı ve en nüfuz sahibi isimlerinden biridir. Sahip olduğu çıkarları korumak ve bunları geliştirmek için yoksul halkı sömürür ve onun üzerinde tahakküm kurar. Bundan dolayı öğretmen olarak Yukarı Sazan'a gelen Ömer'den büyük rahatsızlık duyar. Bölgede tesis etmiş olduğu egemenliğini devletle ya da başka biriyle paylaşmak istemez. İki köy arasındaki husumeti körükler ve yasa dışı işlerden ciddi meblağlarda para kazanır. Olumsuz bir tiplene olmasına rağmen Hacı Rüstem sorumluluk faktöründen yüksek oranda yük alan kişilik özellikleri göstermektedir. Dikkatli, titiz, ayrıntıcı, planlı, temkinli, geleneksel, muhafazakâr, amaçlı, başarı motivasyonu yüksek, tehlikeye açık ve ödüle duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Bu faktör Hacı Rüstem'in etkin bir kişi olmasına yardımcı olur (Güntekin, 2018).

Varlıklı bir ailede dünyaya gelip köşklere yaşamış olan Süleyman (*Son Sığınak*) babası sayesinde küçük yaşlarda tiyatroyla tanışmıştır. Babasının vefatının ardından eğitime devam etmesi için ağabeyi tarafından Avrupa'ya gönderilir. Galatasaray Sultanisi'nden icazetname aldıktan sonra 2-3 yıl kadar Avrupa'da eğitime devam eder. Mütareke döneminde İstanbul'a döndüğünde askere alınır ve Mısır'da İngilizler tarafından yakalanıp esir edilir. Zekazık kampında tutsak arkadaşlarıyla birlikte tiyatro yapar. Harpten sonra Servet Bey aracılığıyla bir tiyatro topluluğuna katılır ve tiyatronun gelişmesi için büyük emek sarf ettiği gibi büyük fedakarlıklar da yapar. Onun öncülüğünde idealist bir sanat anlayışı benimsenir: "Arkadaşlar, biz bir tiyatro yapmalıyız, diyor (...) Bir de tiyatro binası... O, yapıncaya kadar başka bir yerde işe başlarız. Meselâ Fransız tiyatrosunda. Sonra başımızı alır, Anadolu'da turnelere çıkarız... Bu, emin olun, misli görülmemiş bir sanat tiyatrosu olur. Yalnız, sizler bana söz verin!" (Güntekin, 2017, s 31). Düzenli, görevşinas, öz disiplinli, amaçlı, sorumluluk sahibi, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, tehlikeye açık ve ödül duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Sorumluluk faktörü Süleyman için de etkinleştirici mahiyettedir.

Tiyatro topluluğunun bir diğer önemli üyesi olan Makbule (*Son Sığınak*) Darülbedayide eğitim almıştır. Küçük yaşlarda tiyatro ve benzeri sanatlarla ilgilenmeye başlamıştır. Maddi sıkıntılar nedeniyle eğitime bir süre ara verip bir müzik topluluğuyla turneye çıkar. Kısa sürede ünlenen Makbule Anadolu’da “Ayşeyen” adıyla tanınır. Asıl hayali oyunculuk olduğundan topluluğun kurulması üzerine şarkıcılığı bırakıp tiyatroya geri döner. Oldukça yetenekli ve başarılı bir oyuncudur: “Asıl inanılmayacak Makbule idi. Arkasındaki yaşmaklarıyla duruyor; o bütün rolleri inanılmaz bir anlayışla oynuyordu” (Güntekin, 2017, s. 26). Topluluğu bir arada tutan en önemli isimlerdendir. Mükemmeliyetçi, amaçlı, güvenilir, başarı motivasyonu yüksek, maceracı, aklına geleni yapan, tehlikeye açık ve ödüle duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Bunların yanında sorumluluk faktöründen negatif yük alan denetlenmeyi sevmeyen, boyun eğici olmayan, kendini sıkıntıya sokmayan ve özdenetimi zayıf gibi kişilik özellikleri de taşımaktadır. Nitelik olarak sorumluluk faktörü etkinleştiricidir.

Tiyatro topluluğunun kurucusu ve sahibi olan Servet Bey (*Son Sığınak*) ise İstanbullu bir mirasyedidir. O da Süleyman gibi küçük yaşlarda tiyatroyla tanışmıştır. Sadrazamın kızıyla evli olmasından dolayı kendi değerini başkalarına kanıtlamak amacıyla babasından kalan mirasla bir topluluk kurar. Topluluğun kurucusu olmasının yanı sıra iyi bir oyuncudur. Diğer oyuncularını kendi ihtiraslarını gerçekleştirmek için kullanır. Başarıya ulaşmak için oyunculara yalan söyler ve boş umutlar verir: “Arkadaşlar, biz bir tiyatro kurmalıyız, diyor, babamın Suriye valiliğinden kalma biraz bir şeyler var. Onları tasfiyeden dönüyorum... Ben, bütün masraflarını üzerine alırım. Darülbedayiden çok daha iyi bir kumpanya kurarız...” (Güntekin, 2017, s. 31). İstanbullu kentlileri memnun etmek için batı tarzında oyunlar oynanmasını ister. Otoriteye bağlı, temkinli, geleneksel, amaçlı, sorumluluk sahibi, başarı motivasyonu yüksek ve ödüle duyarlı bir anlatı kişisidir. Faktör aktive edici niteliktedir (Güntekin, 2017). Ancak girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır: “Karısı tarafından açılan dava kazanılmıştır. Çocuklar, üzerine çullanarak onu hacrettirip evine götürmüşler, tövbe ettirmişler. Bir facia... Fakat derhal biz, kendi faciamıza düşmüşüzdür. Ne olacağız?” (Güntekin, 2017, s. 124).

3.4. Duygusal Dengesiz/Duygusal Dengeli Roman Kişileri

Altı yaşına erişinceye kadar insana ve çevreye dair ilk tecrübelerini çölde kazanır. Bu uzamla eşleştirilebilecek yalnızlık ve yalnızlık içinde ona dayanma gücü veren ümit gibi duygular kişiliğini şekillendiren yegâne unsurlardır (Emil, 1984, s. 81). Çok genç

yaşlardayken hasta annesini ve kısa bir süre sonra da babasını yitirmiş olan Feride (*Çalikuşu*) ebeveyn ilgisi ve sevgisinden mahrum kalmıştır. İstanbul Kozyatağı'ndaki Besime teyzesi tarafından himâye edilir ve Dame de Sion'da yatılı olarak eğitim alır. Küçük yaşlarda öksüz ve yetim kalmış olduğundan ilgiyi üzerine çekmek ister. Bundan dolayı hareketli, canlı, etkin, yaramaz ve konuşkan bir çocukluk geçirir. Kâmran'a âşık olur ve onu diğer kadınlardan kıskanır. Kadınlarla iyi anlaşılan Kâmran'a sürekli öfkelenir. İkili daha sonra nişanlanır. Ancak Kâmran'la nişanlandıktan sonra utangaç bir genç kıza dönüşen Feride Kâmran'dan uzak durmaya çalışır ve onun için ideal bir eş olamaz. İsviçre'ye giden Kâmran'ın başka bir kadınla görüştüğünü duyması üzerine kaçış psikolojisine kapılarak teyzesinin evini terk edip Anadolu'ya geçer ve orada öğretmenlik yapmaya başlar (Kanter, 2008, s. 93). Anadolu'ya gelmeden önce öfkeli, kendini beğenmiş hatta güzelliğine verdiği önemden dolayı özsever olarak nitelendirilebilecek olan Feride değişir ve olgunlaşır. Başkaları tarafından onaylanma ihtiyacı duyduğundan güzelliğini takıntı haline getirmiştir (Uygun Aytemiz, 2023, s. 79). “Feride şen ve yaramaz kişilik yapısının altında yatan hassas, duyarlı, kendini beğenmiş (narsisist), karmaşık bir kişilik yapısına sahiptir” (Kanter, 2008, s. 93). Kâmran'a duyduğu aşk, anne-baba sevgisi ve sorumluluk duygusu/idealizm ona Anadolu'da dayanma gücü veren en önemli duygulardır. Güzelliğinden dolayı erkekler tarafından sürekli rahatsız edildiğinden kendini güvensiz hisseder. İnsanlara karşı daima sevgi beslese de karşılaştığı olumsuz durum ve vakalardan dolayı şüpheli bir kişiye dönüşür. Yoksunluğunu çektiği sevgiyi yansıttığı ve sevgi gördüğü Munise'nin ölümüyle üzüntüden hasta yatağına düşer (Asiltürk, 2009, s. 96). Hasretini çektiği baba sevgisini de Hayrullah Bey sağlar. Melankolik mizacını neşesiyle maskeleymeye çalışır: “Ne zaman derin bir üzüntüye kapılsam gözlerim parlar, tavır ve hareketlerim neşelenir, içim içime sığmaz olur. Dünyayı hiçe sayıyormuşum gibi kahkahalarla gülerim, türlü gevezelik ve delilik yaparım” (Güntekin, 2017, s. 10). Duygusal iniş çıkışları olan, endişeli, kaygılı, kolay incinen, başkalarının onayına ihtiyaç duyan ve huzursuz bir anlatı kişisidir.

Besime'nin biricik oğlu Kâmran (*Çalikuşu*) ise aileden varlıklıdır ve çeşitli amaçlarla defalarca yurt dışında bulunmuştur. Kentsoylu terbiyesi almış bir İstanbullu olduğundan başkalarıyla iletişim kurmakta oldukça başarılıdır. Toplantılarda, balolarda ve davetlerde boy göstermekten haz duyan Kâmran bilhassa kadınlarla iletişim kurmakta oldukça başarılıdır. Kararlı, güvenli ve kendinden emin bir karaktere sahiptir. Tutumu, tavırları ve bilgi birikimiyle çevresindeki insanları etkilemeyi kolayca başarır. Niyetlerini

karşısındakine açıkça belli eder ve başkalarının ne düşündüğünü umursamaz. Feride tarafından sevildiğini anladığında onu kendine âşık eder ve niyetini açıkça belli eder. Daha sonra Kâmran başka kadınlarla da görüşür ve onları da yüzüstü bırakır. Özellikle birlikte olduğu kadınların duygularına karşı duyarsızdır ve empati yeteneğinden yoksundur.

Annesi yaşadığı köyde istenmeyen kişi haline geldiğinden babası eşinden ayrılıp başka bir kadınla evlenmiştir. Şirret bir üvey anne ve ilgisiz bir baba tarafından büyütülen Munise (*Çalılıkusu*) öz saygısını yitirir. Annesinin de kötü kadın olarak bilinmesinden dolayı huzursuzdur ve kendisiyle barışık değildir. Feride Munise'yi Zeyniler köyündeki okulda tanır. Onun güzelliğinden, kibarlığından ve mahzunluğundan fazlasıyla etkilenir. Diğer öğrenciler ve yerliler tarafından ötekileştirildiğini gördüğünde ona acır ve onu evlat edinip himâyesi altına almaya karar verir. Öz annesinin onayını aldıktan sonra Munise'yi evlat edinmesiyle birlikte Feride annelik güdülerini tatmin etmeye başlar. Munise Feride'nin kişilik olarak gelişmesi ve olgunlaşmasında bir norm karakter olarak önemli rol oynar. Endişeli, kaygılı, kuruntulu, kötümser, hassas, engellerle baş etmekte zorlanan bir kişiye Feride sayesinde zaman içinde kendine güvenmeye ve saygı duymaya başlar (Güntekin, 2017).

Annesinin ardından yirmi dört yaşına eriştiğinde babasını da yitirmiş olan Şeref (*Gizli El*) kendini başkalarına kanıtlamak ve önemli bir kişi olmak hayaliyle yanıp tutuşur. Kendi zihninde geliştirdiği ideal benliği gerçek kılamamak onun derin bir bunalım, sıkıntı ve kaygı yaşamasına sebep olur. Gemlik'te maliye memuru olarak çalışırken düzenli olarak deniz kıyısına inip ufka bakarak geleceğine dair hayaller kurar. Kendisini daha büyük mevkilerde görür ve ülkesi için daha büyük işler yapmak ister. Bu dönemde yaşadığı bunalım nedeniyle bir şahsiyet bölünmesi yaşayarak delirme ya da intihar etme noktasına gelir (Emil, 1984, s. 59). Aziz Paşa'nın kızıyla tanıştığında ona âşık olmasına rağmen mağrurluğundan dolayı ona yüz vermez. Seniha'ya beslediği duygular şahsi ihtiraslarına baskın gelir. İkili evlenir. Ancak evlilik sıkıcı ve rutin bir hal aldığına Şeref yeniden eski bunalıma düşer. Harp yıllarında asker alma şubesinde yazıcı olarak görev yaparken vagon ticareti yapan bir şirketin idarecisi olur. Vurgunculuk yaparak ülkenin önemli zenginlerinden biri olur. Elde ettiği servetle hayalini kurmuş olduğu her şeyi gerçekleştirir. Daha fazla maddi kazanç elde edip birikim yapmak için yasa dışı işlere bulaşır. Anlatının sonunda yaptığı kötülüklerden pişmanlık duyan Şeref ihtiraslarının ve

büyük beklentilerinin esiri olur. Bundan dolayı bunalım, karamsarlık, öfke ve endişe gibi duygulardan asla kurtulamaz. Şeref kendisiyle barışık olmayan, huzursuz, alıngan, endişeli, kaygılı, kuruntulu ve kötümser bir kişiliğe sahiptir. “Şeref özel biri olduğuna inanan, sınırsız güç ve ün düşleri kuran bir narsisisttir” (Uygun Aytemiz, 2023, s. 100).

Bireysel anlamda aşağılık kompleksine sahip olan Şeref’in ruhsal anlamdaki yetersizliği bu kompleksin ortaya çıkardığı yükselme hırsı ile birlikte kendine yabancılaşma sorunsalı etrafında şekillenir. Şeref kendilik değerlerini kurgularken çevresindeki sıradan insanlardan farklı olmak ve üstün olmak meziyetlerini gösterme tutkusu içerisinde (Kanter, 2008, s. 63).

İstanbul’da doğup büyümüş ve Pangaltı Fransız Lisesi’nde eğitim almış bir paşa kızı olan Seniha (*Gizli El*) kentsoylu kültürün bir parçasıdır. Şeref’in hayalini kurduğu hayatın içine doğmuştur ve kentsoylu sınıfı Şeref’ten çok daha iyi tanımaktadır. Yumuşak başlı bir kişilik olduğundan büyük ihtirasları, hırsları ve beklentileri olmayan Seniha Şeref’in aksine duygusal olarak dengeli bir kişiliğe sahiptir. Kalabalık ortamlardan, davetlerden ve balolardan oldukça sıkılır. Mensubu olduğu cemiyetin davranış kalıplarına ve geleneklerine uyum sağlamaz. Kendisiyle barışık olan Seniha Şeref için endişelenir. İhtiraslarının, hırslarının ve büyük beklentilerinin onun felaketi olacağını öngörür. Kentsoylu cemiyet ve eşinin hırsı Seniha’yı huzursuz etse de kendisi zorluklarla baş edebilecek öz güvene sahiptir. Şeref’in gerçekleri kendi gözleriyle görmesini sabırla bekler.

Tekaüt olmuş askerî bir tabip olan Cemil (*Gizli El*) ise olaylara yön veren soğukkanlı bir norm anlatı kişisi olarak okuyucunun karşısına çıkar. Tutumu, tavırları, eylemleri ve söylemleriyle Şeref’in hayatına doğrudan etki edip onu kökten değiştirir. Söylemleriyle vermiş olduğu iletilerden bilge ve etkin bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şeref’e âdeta babalık eder, onun Seniha’yla evlenmesine önayak olur. Şeref için Seniha’yı Aziz Paşa’dan ister. Dayanıklı, güçlü, huzurlu, amaç yönelimli, güvenli, kararlı, kendinden emin ve olaylarla başa çıkabilen Cemil duygusal dengeli bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2018). Bunların haricinde Aziz Paşa’nın varsıl yakınlarından biri olan Nevnihal Hanım’ın alkolik olduğu, şarap içmediği zamanlarda sinirlerinin bozulduğu görülür (Asiltürk, 2009, s. 208). Alkolizm duygusal dengesizliğin en somut işaretlerinden biridir.

Damga adlı romanın başkarakteri olan İffet annesini küçük yaşlarda yitirmiştir. Bundan dolayı Kamiyâb kalfa tarafından büyütülmüştür. Ailesi İstanbul’un seçkin zümresinden olduğundan köşklerden ve konaklardan dışarı çıkmasına ve avam sınıfıyla yakınlık

kurmasına izin verilmemiştir. Çocukluğunun büyük bölümünü konağa kapatılarak kalfanın bakıcılığında geçirmiş olan İffet anlatılan masallarla büyümüş ve bunlardan fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle sevdiği kadın için kendini feda eden bir erkeğin öyküsünün anlatıldığı “Değirmen” masalı onu derinden etkiler. Aşırı romantik bir aşk yaşamayı ve kendini sevdiği kadın için feda etmeyi takıntı haline getirmiştir. Hayallerini ve fantezilerini saplantı haline getirir (Asiltürk, 2009, s. 212). İdadide Celâl’le tanıştıktan sonra ihtilalci ve özgürlükçü bir kişiye dönüşür. İhtilalin ardından Midilli’ye sürgün edilen babasına eşlik eder ve iki buçuk yıl onun yanında kalır. İstanbul’a dönüp Darülfünunda Hukuk eğitimi almaya başladığında Mebus Cemil Kerim Bey’in çocuklarına ders verir. Mebusun eşi Vedia’ya âşık olan İffet onunla yasak aşk yaşamaya başlar. Gizlice görüştükleri bir gece ev ahalisine yakalanmak üzereyken küçüklüğünde dinlemiş olduğu masalı gerçek kılma fırsatı yakalar. Hırsızlık yapmak amacıyla odada bulunduğunu söyleyerek Vedia için hırsız damgası yiyip hapis yatmayı göze alır. Ancak İffet için hırsız damgasıyla yaşamak oldukça zor olur. Sevdiği kadının oldukça pragmatik düşünerek kendisini reddetmesinden sonra hayatını bir vehme kurban ettiğini anlar. Çocukluğunu geçirdiği köşklerde masallarla büyütülmüş ve daima himâye edilmiş olan İffet gerçek dünyayı tanıyamamıştır. İdeal benliğinin gerçek hayatta hiçbir karşılığı olmadığını geç de olsa anlar. Hassaslık, bunalım, sıkıntı, kaygı ve hayal kırıklığı başkarakterde görülen başlıca duygusal dengesizliklerdir.

Sevmediği bir erkekle evlenen ve eşi tarafından aldatıldığını bilen Vedia (*Damga*) sıkıntı ve bunalım dolu bir hayat sürdürmektedir. Hayattan soyutlanmış gibi görünse de³⁷ aslında hayatı yaşamak isteyen bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı evli olmasına rağmen İffet’le yasak aşk yaşamaya başlar. Onun psikolojik dünyasına dair detaylı bilgi verilmez. Ancak Kerim Bey’le evli olduğu süre boyunca duygusal açıdan dengesiz bir görüntü veren Vedia³⁸, eşinden boşandıktan sonra duygusal olarak daha dengeli bir kişilik görüntüsü verir. Zira kendisi için büyük bir fedakârlık yapmış ve hapis yatmış olan İffet’le hırsız damgası yemiş olduğu için birlikte olmayı reddeder. Anlatının sonunda duygusallığa kapılmadan çıkarları doğrultusunda karar verir.

³⁷ “Odasından hiç çıkmıyor, kimse ile görüşmüyordu. İstanbul’a döneli bir ay olduğu halde bir kere bahçede bile görmemiştım.” Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İstanbul, 2018, s. 48.

³⁸ “Kimse ile açık ve teklifsiz görüştüğünü, içi isteyerek güldüğünü, hiçbir şeye kuvvetli bir alaka gösterdiğini görmüyordum. Bu genç kadının mahzun, mağrur ve kapalı bir ruhu vardı.” Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İstanbul, 2018, s.49.

Anlatının norm karakteri olan Celâl (*Damga*) ittihatçı düşüncelerin yılmaz bir savunucusudur. Öğrencilik yıllarındayken ittihatçı olduğu gerekçesiyle mektepten atılan öğretmenini müdafaa eder. Jurnalcilikle suçladığı İffet'in masum olduğunu anladığında onun sıkı dostu olur ve anlatı boyunca başkarakterin yanında olup ona destek çıkan en önemli anlatı kişisi olur. Görüşlerinde, hislerinde ve savunduğu düşüncelerde oldukça coşkundur. İdeal benliğini gerçekleştirebilecek öz güvene sahiptir. Anlatıda verilmek istenen iletilerin sözcülüğünü yapar. Güçlü iradesiyle çevresindekileri etkilemeyi ve onları yönlendirmeyi başarır. Aşırı saf hayallere ve düşüncelere sahip olduğunu düşündüğü İffet'i korumaya çalışır ve çeşitli konularda onu uyarır. Darülfünunda Hukuk eğitimi alan Celâl özel hayatında ve iş hayatında edinmiş olduğu tecrübelerden yola çıkarak İffet'i kimseye güvenmemesi konusunda uyarır. Olaylarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, çok hassas olmayan, kolay etkilenmeyen, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, güvenli ve kendinden emin bir kişiliğe sahip olan Celâl duygusal açıdan dengelidir (Güntekin, 2018).

Ailesinin yaşadığı geçim sıkıntısı nedeniyle hırsızlık yapan Nail Bey'in yakalanıp hüküm giymesinin yanında annenin de ailesi tarafından reddedilmesi Hüseyin Kenan'ın (*Dudaktan Kalbe*) ağır travmalar yaşamasına neden olur. Melek Hanım Saip Paşa'nın evinde ezilir ve istenmeyen kişi olur. Annesinin ezikliği ve burukluğu Hüseyin Kenan'a da sirayet eder. Büyüklerin arasında geçen husumetin mağduru olarak Hüseyin Kenan öz güvensiz, utangaç ve içe kapanık bir çocukluk geçirir. Kendini insanlardan soyutlar, yalnızlaşır ve yabancılaşır (Köker, 2021, ss. 731-732). “Hasta denecek kadar hassas” (Naci, 2003, s. 79). Dayısının aracılığıyla mühendislik okulunu bitirdikten sonra müzikle uğraşır. Avrupa'daki bir dostunun yanına giderek hayalini kurduğu işi yapma fırsatı elde eder ve müzik eğitimi alır. “Şark Noktürnleri” adlı bestesiyle hayalini kurduğu şöhreti yakalar. Şöhret olduktan sonra bambaşka bir kişiliğe bürünür, hazlarının doyumuna öncelik verir. “Kenan, küçüklüğünden gelen aşağılık kompleksini şöhretiyle birlikte narsisizme dönüştürmüş ve çevresine karşı “eşduyum yokluğu” ile bakmaya başlamıştır” (Kanter, 2008, s. 150). Cavidan adlı varsıl bir ailenin kızıyla nişanlanmasına rağmen başka kadınlarla görüşür. Lâmia'nın gebe kalmasına neden olur. Ancak hiçbir kadına bağlanmak istemediğinden onu yüzüstü bırakır. Fakat ilerleyen zamanlarda almış olduğu karardan pişman olur. Zira onun hissiz ve umursamaz görüntüsü kendini korumak için

taktığı bir maskedir³⁹. Lâmia'nın başka biriyle evlenmesi üzerine aşkının umutsuz olduğunu anlayıp mutlak yalnızlık hissine kapılarak derin bir bunalıma düşer ve intihar eder. Duygusal olarak dengesizdir.

Küçük erkek kardeşini tifodan kaybeden Lâmia (*Dudaktan Kalbe*), bir süre sonra hasta yatağına düşen annesini de kaybeder. Doğu vilayetlerinden birinde kaymakam olarak görev yapan babası da yaşamını yitirir. Küçük erkek kardeşinin tifodan ölmesinden dolayı kendini suçlar ve ömür boyu bunun üzüntüsünü duyar (Asiltürk, 2009, s. 99). Genç yaşlarda ebeveynlerini kaybeden Lâmia İzmir'deki amcasının yanına yerleşir. Burada Nimet Hanım aracılığıyla Hüseyin Kenan'la tanışır. Onun geceleri yaptığı keman provalarını dinler. Nimet Hanım'la Hüseyin Kenan arasındaki gizli aşka tanıklık eder. İçli ve hisli bir karaktere sahip olduğundan Hüseyin Kenan'a hayranlık duymaya başlar. Beste yapmakta zorlandığı bir dönemde Hüseyin Kenan Lâmia'nın temiz ve saf duygularıyla oynar. Yaşanan ilişki sonucunda Lâmia gebe kalır. Evlilik dışı bir çocuk dünyaya getirdiğinden herkes tarafından dışlanır ve ötekileştirilir. Yaşadığı acı olaylar ve talihsizlikler onu karamsarlığa sürükler ve öz güvenini yitirmesine neden olur: “Ben cahil, fakir, biçare bir kıyım... Bakınız, halimi ne kadar iyi biliyorum... Hangi meziyetim için beni isteyeceksiniz, bütün ömrünüzü bana vereceksiniz? Mektubunuzda doğru söylüyorsunuz... Benimle hayatınız sefil olur...” (Güntekin, 2008, s. 156).

Şûra-yı devlet azalığı yapmış Mısırlı aristokrat Vefik Paşa'nın Paris'te eğitim almış biricik kızı olan Cavidan (*Dudaktan Kalbe*) yüksek cemiyete mensuptur. Mensubu olduğu toplumsal sınıfın ve cemiyetin tipik kişilik özelliklerini taşımaktadır. Gösteriş yapmaktan hoşlanır ve oldukça sosyaldır. Hüseyin Kenan'a başarılı bir müzisyen olduğu için hayranlık duyar ve onunla evlenir. Hüseyin Kenan'a iyi bir eş olur. Cavidan ne istediğini bilen ve ideal benliğini gerçekleştirmiş bir kişi olarak dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, öz güvenli, memnun, kendinden emin ve kolay etkilenmeyen bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2008).

Güntekin'in birçok romanında olduğu gibi Nazmi (*Akşam Güneşi*) de ebeveynlerini küçük yaşta yitirir. Annesi tifodan öldükten sonra babası tarafından İstanbul'daki amcasının yanına gönderilir. Bir süre sonra baba da yaşamını yitirir. Amcasının

³⁹ “Ne kadar birbirimize benziyorduk. Geçmiş günlerimi de tıpkı böyle görüyordum. Ya durgun, meyas, ümitsiz bir ölüm karanlığı ve hareketsizliği; yahut da müfrit bir tehyyüç, çılgın, sarhoş bir şenlik... Bunun ikisini de aramış bulamamış başka insanlar gibi ruhumu sakın bir karar, mutedil bir saadet temin etmemiştim.” Reşat Nuri Güntekin, *Dudaktan Kalbe*, İstanbul, 2008, ss. 243-244.

Çamlıca'daki köşkünde yaşamaya başlayan Nazmi öğretmenler tarafından yaramazlıkları nedeniyle azarlanmasının yanı sıra derslerinde başarılı olduğu için övülür. Okuduğu romanlardan etkilenmesi ve yaşadığı acıları unutmak istemesinden dolayı kendini macera dolu bir hayatın içine atar. İmparatorluğun çözüldüğü dönemlerde Balkanlı komitacılarla çatışırken ağır yaralanır ve kalp rahatsızlığından dolayı inzivaya çekilmek zorunda kalır. Geçmiş hayatını unutmak için eğlenceden ve serüvenden uzak durmasının yanı sıra okuduğu kitapları da bir daha hiç görmemek üzere kaldırır. Adadaki çiftlikte yaşadığı içsel sıkıntı nedeniyle sürmenaj ve nevrasteniye kapılır (Asiltürk, 2009, s. 101). Ancak Jülide'nin hayatına girmesiyle Nazmi eski gençlik günlerini ve hareketli hayatını yeniden özlemeye başlar. Her ne kadar engel olmaya çalışsa da Jülide'ye karşı beslediği ümitsiz aşkını ona eziyet ederek ve onu hor görerek örtbas etmeye çalışır. Uzun süre takmış olduğu maske düşer. Ancak Jülide'yle birlikte olamayacağını ve eski hareketli hayatına kavuşamayacağını anladığında intihar eder. Kalp rahatsızlığından önce duygusal olarak dengeli bir kişiliğe sahipken ideal benliğini terk etmek zorunda kalması onda psikolojik hasarlar oluşmasına neden olur. Kızgınlık, sıkıntı, endişe, kaygı, bunalım ve karamsarlık başkarakterin benliğini ele geçirir.

Eşi tarafından aldatıldığını öğrenen Naciye'nin ölümü sonrasında Neyyir suçluluk psikolojisine kapılarak kızı Jülide'ye (*Akşam Güneşi*) iyi bir baba olmaya çalışır. Bundan dolayı onunla yakından ilgilenir ve onunla Avrupa'nın birçok başkentinde yaşar. Babasının da vefat etmesiyle birlikte Jülide teyzesi Şükran'ın yanına taşınır. Heyecanlı, hareketli, meraklı ve girişken bir kişiliğe sahip olan Jülide Nazmi'ye gençliğini hatırlatır. Çiftlikte geçen rutin hayat onun sıkılmasına ve sürekli odasına kapanmasına neden olur. Jülide ile Nazmi arasındaki sürtüşme zaman içinde aşka dönüşür. Jülide de Nazmi'yi gördüğünde küçüklüğünü hatırlar. Zira o dönemlerde ona hayran olmasının yanında ona âşık da olmuştur. Bu yasak aşk Jülide'nin bunalıma ve sıkıntıya düşmesine neden olur. Suçluluk psikolojisine kapıldığından Şükran'a her zamankinden daha iyi davranır. Uyumakta zorlanır ve psikosomatik belirtiler gösterir. İçsel buhranları nedeniyle tutum ve davranışlarında aşırılığa kaçtığı görülür. Nazmi'yi unutup Burhan'la evlenmeye karar verdiğinde zaman içinde iyileşir ve normale döner.

Yumuşak başlılığıyla ön plana çıkan Şükran (*Akşam Güneşi*) ise büyük hırsları, ihtirasları ve beklentileri olmamasına rağmen sürekli olarak başkaları için kaygılanıp endişelendiğinden duygusal olarak dengesiz bir kişilik portresi çizer. Hasta olan babasıyla

uzun süre ilgilenmiş olmasının yanı sıra kalıcı bir kalp rahatsızlığı olan Nazmi'yle evlenir ve onunla annesiymiş gibi ilgilenir. Nazmi'nin başka bir kadına âşık olduğunu bilmesine rağmen bunları önemsemez. Şükran kendi hayatını başkalarına vakfederek kendini gerçekleştirmektedir. Daima veren taraf olmasına rağmen iyi niyeti sürekli olarak suiistimal edilir. Kendine dair herhangi bir sorunu olmasa da başkaları için sürekli endişelenir, kaygılanır ve sıkılır. Ancak duygusal olarak dengesiz olmanın yanında duygusal dengeli faktörüyle ilişkilendirilen birçok kişilik özelliği de gösterir. Olaylarla başa çıkma, kolayca yılmama, dayanıklılık, güçlülük, kararlılık ve amaç yönelimli olma bunlardan bazılarıdır (Güntekin, 2014). Kendi kişiliğinin farkındadır ve bununla barışıktır: “İyilik... Şefkat...! Bu meziyetler bende varsa bilmem çok şeye yarar mı Nazmi? Benim mesut edeceğim erkek ancak bir hasta olmalı Nazmi... Belki o vakit bir marifet gösterebilirim... Fakat, zevcesinden güzellik ve neşe isteyen canlı bir erkek için...” (Güntekin, 2014, s. 55).

Varlıklı ve kentli bir ailenin tek kızı olan Sâra (*Bir Kadın Düşmanı*) yüksek cemiyete mensuptur. Güzelliğiyle ilgili ciddi takıntıları olduğundan otuz yaşında olmasına rağmen yirmi iki yaşında olduğunu söyler. Şehir hayatından kopmakta zorlandığından Erzurum'da görev yapan babasının yanına gitmemek için ona yazdığı her mektupta çeşitli bahaneler uydurur. Sürekli olarak başkaları tarafından onaylanmayı ve takdir görmeyi bekleyen Sâra insanları manipüle etme konusunda oldukça başarılıdır. Güzellik konusunda başka kadınlarla rekabet etmekten kaçınmaz ve güzelliğini ispat etmek için başkalarının sevgililerini kendine âşık etmekten çekinmez. Megaloman, hedonist, narsisist, sadist ve tamamen bencil bir tiptedir. Başarılı bir İstanbullu şımarık ve züppe kadın tiptesidir. Bulunduğu ortamın en güzel kadını olmak ve her erkekten ilgi görmek ister. Kendini dünyanın merkezine konumlandırır. Yalnızca kendini düşündüğünden empati yeteneğinden yoksundur. Benmerkezci kişiliği çevresindeki herkese zarar verir: “Ben minimini bir kız çocuğu olduğum zamanlardan beri böyleyim... Güzelliğim beni çok fazla şımarttı. Etrafımdaki insanları kendime hayran ve esir etmekte adeta marazi bir zevk duyuyorum... Bu belki de bir hastalık...” (Güntekin, 2020, s. 23). “Çevresindeki insanları kendisine hayran ve esir etmekten marazi bir zevk duyduğunu söyleyen, kendi güzelliğine vurgun Sâra'nın kasabadaki olağanüstü etkisi, onu âdeta bir 'idol' yapar” (Altuğ, 2005, s. 34). Kendini kontrol etmekte zorlanan, kızgın, hırslı, öfkeli ve duygusal iniş çıkışları olan bir kişiliğe sahiptir. Ancak kolayca yılmayan, çok hassas olmayan,

dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, öz güvenli ve kendinden emin bir kişiliğe sahip olduğundan duygusal olarak dengeli bir kişiliğe sahip olduğu da söylenmelidir.

Küçük yaşlarda annesini yitirmiş ve babasıyla üvey annesi tarafından çirkinliği ve çekilmezliği nedeniyle yatılı bir okula verilmiş olan Ziya (*Bir Kadın Düşmanı*) güçlü bir karakterle gerçek kimliğini maskeleymeye çalışır. Fiziksel olarak ve kişilik olarak kendini güçlendirir. Mümkün olduğunca az arkadaş edinerek ve çevresindekilerle alay ederek benlik algısını korumaya çalışır. Zaman içinde herkes tarafından korkulan bir zorbaya dönüşür (Babayeva, 2025, ss. 122-123). Çirkinliğinin ve bundan dolayı hiçbir kadın tarafından sevilmeyeceğinin farkında olarak çirkinlik kompleksine kapılır. İnsani duygularını köreltmek için elinden geleni yapar. Özellikle hiçbir kadına âşık olmamak için bir kadın düşmanına dönüşür. Zira umutsuz bir aşka kapılarak duygusal dengesizlik yaşamak istemez. Ancak Ziya'nın meydan okumasını karşılıksız bırakmayan Sâra oynadığı oyunlarla onu manipüle etmeyi başarır. Sâra'ya karşı beslediği aşkla Ziya'nın bir kaya balığı gibi gizlediği gerçek kimliği yuvasından çıkıp savunmasız kalır ve sevgisi onun duygusal dengesizlik yaşamasına neden olur. Sâra tarafından kandırıldığını ve bir oyunun parçası olduğunu öğrendiğinde yaşadığı öfke, sıkıntı, bunalım ve karamsarlık onun intihar etmesine neden olur. “Homongolos'u intihara yönlendiren en büyük etken de umutsuz/uyumsuz aşkının benliğinde oluşturduğu kırılmadır. Ziya bu intiharla, yaşamında oluşacak değişimi ortadan kaldırmayı arzular” (Kanter, 2008, s. 195). Aynı zamanda kandırılmış ve en saf duygularının suiistimal edilmiş olmasının neden olduğu acı ve hüznün de intiharın başlıca sebeplerindendir. Anlatının sonlarında Ziya'nın kendisiyle barışık olmayan, huzursuz, alıngan, engellerle baş etmekte zorlanan, kötümser, endişeli, kaygılı, kuruntulu ve duygusal iniş çıkışları olan bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılır (Güntekin, 2020).

Medrese eğitimini tamamlayıp hoca olmak üzereyken Ali Şahin (*Yeşil Gece*) derin bir inanç bunalımı yaşar. Aklını kurcalayan ve inancını kemiren sorulara çeşitli isimlerden ve kaynaklardan yanıtlar bulmaya çalışır (Yavaş, 2017, s. 108). “Şahin'in bu tavrı, bir “şüphe hastalığı”dır (s. 29) ve bu hastalık onun psikolojisini derinden sarsar” (Asiltürk, 2009, s. 231). Ancak dine dair sorduğu sorulara tatmin edici hiçbir yanıt alamamış ve softaların cahilliğine, acımasızlığına, çıkarıcılığına ve ikiyüzlülüğüne çok kez şahit olmuş olan Ali Şahin kişilik olarak köklü bir değişim yaşar. Medreseyi terk edip Darülmualliminde eğitim alır ve çağdaş değerleri, ilkeleri ve inkılapları savunan idealist

bir öğretmen olur. Varlığını vatanının ve milletinin ölümsüzlüğüne vakfeder. Yaşadığı inanç bunalımı sırasında duygusal olarak oldukça dengesiz bir kişilik portresi çizen Ali Şahin kendini çağdaş insanın yeni değerlerine adadığında yeniden güçlenir. Uğrunda mücadele edecek bir düşünce ve insani değer bulması ona mücadele etme azmi verir ve iradesini güçlendirir. İtikadını kaybetmesinden kaynaklanan içsel buhran, endişe, kaygı, karamsarlık, sıkıntı ve kendine güvensizlik olgucu düşüncelerle tanıştığında yerini kararlılığa, öz güvene, kendinden emin olmaya, dayanıklılığa ve güce bırakır.

Anlatının norm karakterlerinden biri olan Necip (*Yeşil Gece*) Ali Şahin’e nazaran daha ateşli ve coşkun bir yenilik taraftarıdır. Dönemin olgucu ve hümanist ideallerinin yılmaz bir savunucusudur. Bundan dolayı sesi Ali Şahin’e göre daha gür ve kendinden emin çıkar. Oldukça etkin ve hareketlidir. Sarıova’da görev yapan ihtilalci ve ilerici mühendislerden biri olarak Necip Ali Şahin’in her zaman yanında olur. Zaman zaman şüpheyi düşen, yolunu bulmakta zorlanan ve gerçek dışı düşüncelere kapılan Ali Şahin’e doğru yolu bulması konusunda yardımcı olur. Romancının okura vermek istediği iletilerin sözcülüğünü yapar. Eski düzeni yıkıp yerine yenisini kuracak kişilerden biri olarak her türlü zorluğa göğüs germesi beklenir. Dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, öz güvenli, kendinden emin, olaylarla başa çıkabilen ve kolayca yılmayan bir kişiliğe sahiptir: “Kasabada Necip isminde bir belediye mühendisi vardı. Atak ve taşkın bir adam olduğu için “Deli” diye maruftu” (Güntekin, 1998, s. 68).

Anlatıdaki olayların geçtiği önemli uzamlardan olan Sarıova’nın en varsıl ismi Hâfız Eyüp (*Yeşil Gece*) elindeki imtiyazları ve gücü korumak için var gücüyle çalışır. Amacına ulaşmak için her yola başvurur. Yeri geldiğinde takiye yaparak dönemin baskın ideolojilerinden de faydalanır. Softalığın yeniden güç kazandığı 31 Mart Vakası’nın ardından medrese ve tekke gibi yerleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanır. Ali Şahin’in karşısındaki gizli güçtür. Çıkarları ve imtiyazları için bir tehdit olarak gördüğü Ali Şahin’i ilk önce kendine bağlamak ister. Bunu yapamayacağını anladığında onu sindirmeye karar verir. Antagonist bir kişi olmasına rağmen Hâfız Eyüp olaylarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, çok hassas olmayan, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, öz güvenli ve kendinden emin bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 1998).

Babasını yitirdikten sonra annesi tarafından yoksulluk içinde büyütülen Mürşit (*Acımak*), yoksunluk ve yoksulluğa rağmen Mülkiyeden mezun olup şahadetname almayı başarır. İdealist düşünceler ve iyimser hayallerle maiyet memuru olarak Sivas’a atanır.

Çalışkanlığı, ahlakı ve iyi niyeti başkaları tarafından suiistimal edilir. Liyakatli olması ve görevini layığıyla yerine getirmesi nedeniyle sürekli sürgün edilir. Meveddet Hanım ile Makbule Hanım da Mürşit'i maddi ve manevi açıdan sömürür. İş ve özel hayatında aşırı derecede yıpranan ve iyileşmesi güç yaralar alan Mürşit bütün umudunu yitirir ve bir berduş olur. Tek gayesi kızı Zehra'nın emin ellerde olmasını ve iyi bir eğitim almasını sağlamak olur. İş hayatına atılmadan ve evlenmeden önce duygusal olarak dengeli bir kişi olan Mürşit, hem iş hem de özel hayatında almış olduğu darbelerden dolayı karamsarlığa, bunalıma, kaygı ve sıkıntıya teslim olur. Az da olsa huzur bulabilmek için alkol bağımlısı olur. Duygusal dengesizliği onu fizyolojik olarak da hasta eder ve ölümüne yol açar.

Annesi ve ananesinden babasına dair dinlediği yalanlarla çocukluğunun büyük bölümünü geçirmiş olan Zehra (*Acımak*) babasına karşı derin bir öfke besler. Mabaret mektebini bitirip Darümuallimata başladıktan sonra babasıyla bir daha görüşmez. Anadolu'da bulunan bir kasabadaki mektebe öğretmen olarak atanır. Kısa sürede başöğretmenliğe yükselir ve onun çalıştığı mektep "Zehra'nın Mektebi" olarak bilinir. Öğrencilerinin babası gibi sorumsuz biri olmalarından korktuğundan kurallara uymayan, sahtekârlık yapan ya da yalan söyleyen hiçbir öğrenciye merhamet göstermez. İnandığı değerler uğruna herkesle mücadele edebilecek bir kararlılığa sahiptir. İş ve özel hayatı söz konusu olduğunda duygusal olarak dengeli bir kişilik profili çizen Zehra, Mürşit söz konusu olduğunda öfkelenir, karamsarlığa kapılır, bunalıma düşer ve sıkıntı yaşar: "Hayır, hayır, dedi. Bu insanla aramda hiçbir münasebet kabul etmiyorum... Mürşit Efendi'nin metrukâtını yarın mezarlığa gelecek ıskatçılara verirsiniz. Yalnız borçları kalıyorsa onları tabii vereceğim" (Güntekin, 1995, s. 42). Babasını ilgisiz, sorumsuz ve duyarsız biri olarak tanımanın yol açtığı travma sıkışmış, öfkeli ve mahkûm gibi hissetmesine neden olur (Eroğlu, 2022, s. 363). Ancak babasıyla ilgili gerçekleri öğrendiğinde ona acır ve duygusal bir boşalma ve çözülme yaşar.

Annesi Makbule Hanım'la iş birliği yaparak Meveddet Hanım (*Acımak*) Mürşit Efendi'yi avuçlarının içine alır. Onu hem dışarıya hem de Zehra'ya kötü bir baba olarak yansıtır. İkisinin yersiz ve anlamsızca döktüğü gözyaşları Zehra'nın Mürşit'i kötü bir baba olarak hatırlamasına ve kendisinde bir travma oluşmasına neden olur. Antagonist bir kişi olan Meveddet Hanım duygusal dengesizlik göstererek eşini ve diğer kişileri kontrolü altına alır. İstekleri yerine getirilmediğinde ruh hali çabuk değişir. Duygusal dengesiz görüntüsünün ardında Meveddet aslında olaylarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan,

hassas olmayan, amaç yönelimli, kararlı ve kendinden emin bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 1995). Ancak duygusal dengesizlikle özdeşleştirilen çoğu kişilik özelliğini de göstermektedir. Dış dünyaya kendini başka biri olarak gösterirken aslında özünde bambaşka bir kişidir. Duygusal iniş ve çıkışları oldukça keskindir, morali çabuk bozulur. Ruh haline göre davranır, kolay etkilenir, kuruntulu, kötümser, kendisiyle barışık olmayan ve huzursuz bir kişiliktir (Güntekin, 1995).

Dünya genelinde değişen iktisadi-siyasi düzenle birlikte kültürler ve insanlık değerleri de değişir. Eskinin temsilcisi konumundaki Ali Rıza Bey (*Yaprak Dökümü*) yeni dünya düzeninde artık bir ötekidir. Don Kişot'un yel değirmenleriyle mücadele etmesindeki gibi bir başkaldırı olmasa da başkarakter edilgen bir tutumla kendini ve ailesini değişen dünyadan korumaya çalışır. Yeni düzenin belirlediği normlar ve dinamiklere karşı mücadele veren Ali Rıza Bey zaman içinde bir yabancı haline gelir (İnci, 2023, s. 128). Toplum tarafından ötekileştirilmiş olmasının yanında kendi ailesinde de bir yabancı haline gelmiş olan Ali Rıza Bey bunalım, karamsarlık, kaygı ve sıkıntıyı yoğun bir biçimde hisseder (Aytaş, 2002, s. 215). Kendi içinde yaşadığı duygusal dengesizlik psikosomatik belirtiler göstermesine, inme geçirmesine, neden olur ve zorluklarla baş edememesinin sonucunda akli dengesini de yitirir. Katı ahlakçı bir anlayışla ailesini ve kendini dış dünyadan korumak ister ve dış dünyadaki ötekileri birer tehdit olarak görür: "Ali Rıza Bey, pek gözü kapalı bir adam değildi. Bu korku daha evvel de onu birkaç kereler yoklamıştı. Fakat hiçbir zaman bu kadar yakın tehlike şeklinde görünmemişti. İtikatsız bir adam olmasına, gökten beklenecek bir şey bulunmamasına rağmen dua ediyor (...)" (Güntekin, 2002, s. 12). Başkarakter endişeli, kaygılı, kuruntulu, kötümser, duygusal iniş çıkışları olan, çabuk morali bozulan, engellerle baş etmekte zorlanan ve huzursuz bir kişiliğe sahiptir.

Ferhunde, Leyla, Necla, Şevket, Leman, Hayriye ve Abdülvehhap ise değişen dünyaya ve yeni iktisadi-siyasi düzene uyum sağlarlar. Oluşan yeni dünya düzeninde kendilerine bir yer edinmeye çalıştıkları dönemde hem kendi içlerinde hem de dışarıda çeşitli konularda çatışmalar yaşarlar. Yeni dünyada yer edinme mücadelesinden galip çıkarak ve istediklerini elde ederek duygusal dengelerini kurmaya çalışırlar. Mücadelenin hararetlendiği dönemlerde endişe, karamsarlık, kaygı ve öfke gibi duygular gösterebilirler. Leyla evli ve varlıklı bir avukatın kapatması olduğunda hayatları düzene girer. Ahlaki ve etik hiçbir değere önem vermeden yeni dünyaya uyum sağlamak ve orada yeni bir yer

edinmek sürecinde verdikleri mücadele sırasında duygusal dengesizlikler gösterebilirler de olaylarla başa çıkar ve yılgınlık göstermezler. Ali Rıza Bey’e kıyasla Hayriye Hanım yaşanan değişimlere sakin ve gerçekçi bir tavırla yaklaşır. Ali Rıza Bey’in halefi gibi yetiştirilmesine rağmen Şevket “hep iyi bir mimar olmak, ilerlemek, para, şöhret kazanmak istemiştir. Ancak hayat buna müsaade etmemiştir” (Emil, 1984, s. 427). Hülâsa anlatının sonunda duygusal olarak dengeli kişilik görüntüsü verseler de aslında duygusal çatışmaları ve içsel buhranları oldukça derindir (Güntekin, 2002).

Gülsüm (*Kızılılık Dallar*) yoksul bir köyde dünyaya gelmiş, öksüz ve yetim küçük bir kızdır. Bütün sevgisini kan bağıının olduğu nadir kişilerden biri olan erkek kardeşi İsmail’e yansıtır. Ona annelik ve ablalık yapar. Amcası tarafından Nadide Hanım’a evlatlık olarak verildiğinde İsmail’e gösterdiği sevgi ve ilgiyi bakıcılığını üstlendiği Bülent’e göstermeye başlar. Konağın efendisi Nadide Hanım tarafından emirlere itaat eden sadık bir hizmetli olması istenen Gülsüm emirlere ve şiddete boyun eğmez. En büyük hayali konaktan kaçıp küçük kardeşine kavuşmak ve bir kantocu olmaktır. İsmail’e duyduğu özlem onun bunalım, sıkıntı, kaygı ve karamsarlık yaşamasına sebep olur. Konakta maruz kaldığı haksızlıklar da Nadide Hanım’a karşı öfke ve kin duygusu beslemesine neden olur. Yalnız olması, kardeşini kaybetmesi ve maruz kaldığı haksızlıklar duygusal olarak dengesizleşmesine sebep olsa da Gülsüm; olaylarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli ve kararlı bir kişiliğe sahiptir.

Eşi Şekip Paşa’nın vefatının ardından konağın efendisi olan Nadide Hanım’ın (*Kızılılık Dallar*) omuzlarına yüklenen sorumluluk kendisine fazlasıyla ağır gelmektedir. Konağı çekip çevirmek ve çocuklarından uzak kalmak sürekli olarak kaygı, endişe, sıkıntı ve bunalım yaşamasına sebep olur. “Merak ve vehim onda hastalık halini almıştır” (Asiltürk, 2009, s. 237). Çocukları için duyduğu endişe duygusu Gülsüm’ün İsmail’e duyduğuyla benzerlik gösterir. Konaktaki işlerin yolunda gitmemesi ve hizmetlilerin kendi başına buyruk davranışları onu öfkelenendirir. Endişe, öfke ve bunalım uyuyamama gibi psikosomatik belirtiler göstermesine sebep olur. Almak zorunda olduğu sorumluluklar Nadide Hanım’a ağır gelir. Bundan dolayı Nadide Hanım duygusal iniş çıkışları olan, endişeli, kaygılı, kuruntulu, kötümser, kararsız, huzursuz ve zorluklarla baş etmekte zorlanan bir kişiliğe sahiptir.

Şekip Paşa konağının en eski emektarlarından biri olan Lala Tahir Ağa (*Kızılıcak Dalları*) kendini işini yapmaya ve birikim yapmaya adanmıştır. Zaman zaman Gülsüm'ün durumuna üzülmüş ve konağın minik efendilerinin afacanlıklarına öfkelenir. Zira yaş aldıkça Tahir Ağa çocukların bakımıyla ilgilenmekte zorlanır. Büyük beklentileri, hırsları ve ihtirasları olmayan anlatı kişisi kendisiyle barışıktır. Başkalarına da tamamen pragmatik bir tavırla yaklaşır. İnsanlardan faydalanmayı sever: “Lalanın bu dostluktan istifadesi sade ayaklarını, kollarını oğdurmaktan ibaret değildi. Ona kirli çoraplarını yıkatır, söküklüklerini diktirirdi” (Güntekin, 2019, s. 49). Konağın bütün ihtiyaçlarını bildiğinden gerekli malzemeleri biriktirir ve bunları konağa satarak kazanç elde eder. Az kullanılmış olmasına rağmen atılan eşyaları saklar ve zamanı geldiğinde bunları konağa yeniden satar. Tahir Ağa'nın kişilik yapısına genel olarak bakıldığında olaylarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, çok hassas olmayan, kolay etkilenmeyen, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı ve öz güvenli biri olduğu görülür (Güntekin, 2019).

Anlatının eşsüremsel zamanında altmış yaşlarında olan ben-öyküsel anlatıcı (*Gökyüzü*) tıp eğitimini yarıda bırakıp Avrupa'ya gitmiştir. Burada da herhangi bir kurumda eğitim alıp belirli bir alanda uzmanlaşmamıştır. Kafelerde düşünürlerin verdikleri derslere katılmıştır. Hayatı boyunca hiçbir dine tabii olmamış olan kahraman-anlatıcı hareketli, canlı ve heyecan dolu bir hayat yaşar. Fransız Aydınlanmacılarından ziyadesiyle etkilendiğinden usçuluğun, özdekçiliğin ve laikliğin daima savunuculuğunu yapmıştır. Ancak ilerleyen yaşlarında evlat edindiği Sevim'in geçirdiği hastalık ve yaşlılığı inançsızlığını sorgulamasına sebep olur. Kendisinin ve sevdiği birinin ölüme yaklaşması onu korkutur. Bundan dolayı kahraman-anlatıcı Sevim'in hastalığı süresince kaygı, üzüntü, bunalım, karamsarlık ve endişe yaşar. Nurullah Ataç'a göre kahraman-anlatıcı manevi bir buhran geçirir (Yücebaş, 1957, s. 80). Geçmişe dönüp baktığında da yapmış olduğu şeyler ve düşünceleri konusunda kendini eleştirir. Hiçbir konuda uzmanlaşmamış ve bazı düşüncelerin sadece taraftarlığını yapmış olmaktan pişmanlık duyar. Gençlik yıllarında kendinden emin, dayanıklı, güçlü ve olaylarla başa çıkabilen biriyken yaşlanmayla birlikte duygusal olarak dengesizleşir: “Ortada artık şaşılacak bir şey kalmıyor. Hatta benim en köklü ve kuvvetli zannettiğim bir kanaatimde sendelememi de tabii görmek lâzımdır. Herkes ihtiyarlar, her ihtiyarlayan sendeler ve düşer” (Güntekin, 2017, s. 240).

Küçük yaşlarda ebeveynlerini kaybetmiş olan kahraman-anlatıcının büyük halasının torunu Sevim (*Gökyüzü*), Amerikan Koleji’nde yatılı okurken büyüüp çevresinde olup bitenleri anlamaya başlayınca yalnızlık hissini daha fazla hissetmeye başlar. Kolej yıllarında yalnız olduğunun düşünülmesini istemediği için bazı zamanlar harçlıklarıyla kendine başkaları adına hediyeler gönderir. Onun durumunu görüp ona acımış olan kahraman-anlatıcı onu evlat edinmeye karar verir. Sevim de ateisttir ve kahraman-anlatıcıyı memnun edip sevgisini kazanmak için daha koyu bir ateist olur. Kolejdeki Protestanlık propagandası onun dinden ve dine dair olan her şeyden daha da soğumasına neden olmuştur. Bir isprizma seansı sırasında yaşadığı korku nedeniyle geçirdiği histeri krizi (Asiltürk, 2009, s. 244) karşısında psikoloji ve tıp bilimi çaresiz kalır. Mayangalar adı verilen Afrika kökenli bir tarikatın yapmış olduğu ayinle Sevim iyileşir. Başta oldukça sıkıcı bulduğu için evlilik teklifini reddettiği Turgut’la evlenme kararı alır. Katı bir ateist olmasına rağmen sürekli olarak içsel bunalımlar ve çelişkiler yaşayan Sevim duygusal olarak dengeli bir kişilik profili çizse de aslında kaygı, karamsarlık, endişe ve bunalım en sonunda psikosomatik bir rahatsızlık olarak kendisine geri döner.

Trablus’tayken kahraman-anlatıcıdan Hesap ve Fransızca dersleri almış olan Mükerrerem (*Gökyüzü*) olguculuk ve özdekçilik gibi düşüncelerden fazlasıyla etkilendiğinden ateizmi tercih etmiştir. Ancak Mükerrerem inançlı bir aileden geldiği için hiçbir şeye inanmamak kendisine zor gelir. Bundan dolayı isprizmaya yönelerek kendini başka bir mistisizme kaptırır. “Çocukken kuvvetli bir din terbiyesi alan Mükerrerem’de on beş, yirmi yaş arasında bir şüphe hastalığı başlamış, isyanlar, göz yaşları içinde senelerce devam eden bu hastalığı hiçbir şey durduramamış, neticede bütün dini duygusunu kaybetmiştir” (Emil, 1984, s. 533). Dönemin aydın gençlerinin yaşadığı inanç buhranı kendilerine farklı şekillerde etki eder. Ussallığın bittiği yerde us dışılık baş gösterir (Alper, 2021, s. 6). İnançsızlığın neden olduğu içsel buhranı isprizmayla gidermeye ve ruh çağırma seanslarıyla manevi boşluğunu doldurmaya çalışır. İnançsızlıktan kaynaklanan korku, kaygı, endişe, bunalım, depresyon, karamsarlık ve kendini kontrol etmede zorlanma bir şeye inanma güdüsüyle/ihtiyacıyla yatıştırılmaya çalışılır (Güntekin, 2017). Mükerrerem’in yaşadığı duygusal dengesizlik psikosomatik belirtilerle kendini gösterir: “Mükerrerem bunu anlatırken “birçok defalar kendimi öldürmeyi düşündüm. Günlerce kuyu başlarında, uçurum kenarlarında dolaştım. Zannederim ki bu, bir deliliktir. Fakat ne kendim ne kimse farkında olmadık. Bereket versin geçti ama içerimi yangın yerine çevirdikten sonra...” der” (Güntekin, 2017, s. 46).

Hariciyeci dayısının yanında büyümüş ve Amerikan Koleji'nde eğitim almış Züleyha (*Eski Hastalık*) özsever, hedonist, kendini beğenmiş ve şımarık bir kentli kızdır. Babasının isteği üzerine istemsizce Anadolu'ya gider. Burada tanıştığı Yusuf'u bir derebeyine benzeterek hor görse de zaman içinde ona hayranlık duymaya başlar ve onunla evlenmeyi kabul eder. Aslında aşk duygusunu eski bir hastalık olarak tanımlayıp akli ve mantığı ön planda tutmasına rağmen bu kararı alır. Ancak Anadolu'da geçirdiği ilk zamanlarda kendini yabancı gibi hisseden Züleyha bunalım, sıkıntı, öfke, depresyon ve karamsarlık yaşar. Bu yüzden kendini çoğu zaman eve kapatır ve uyumakta zorlanır. Batılı bir şarkiyatçı ya da İngiliz bir leydi gibi Anadoluluların arasında dolaşırken ait olmadığı bir dünyada olduğunu hisseder. Bundan dolayı duygusal iniş çıkışlar yaşar, endişeli, kaygılı ve kuruntulu hisseder. Yusuf'la yaşadığı ilişki başlarda tamamen cinselliğe dayalıdır. Anadoluları hor görür, kendini dünyanın merkezine yerleştirir, insanlardan uzak durur ve kibriyle onları değersizleştirir (Uygun Aytemiz, 2023, s. 87). Ancak Anadolu insanını tanıdıkça onlarla empati yapmaya başlayan Züleyha'nın önyargıları yavaş yavaş yıkılır. Cahil bir derebeyi olarak gördüğü Yusuf'un aslında ne kadar bilgili ve kültürlü olduğunu öğrenince şaşırır. Zaman geçtikçe Züleyha Anadolu'yu yadırgamamaya ve onun bir parçası olmaya başlar. Kendisi ve Anadolu'yla barışmaya başladığı andan itibaren yeniden duygusal olarak dengeli bir kişiye dönüşür.

Züleyha'nın aksine hayatı okuduğu romanlardan ziyade bizzat yaşayarak öğrenmiş olan Yusuf (*Eski Hastalık*) oldukça gerçekçidir. Fransa'daki eğitimini yarıda bırakıp Fransız sevgilisini terk ederek yurda döner ve Millî Mücadele'ye katılır. Adana'da Fransızlara karşı silahlı mücadele veren bir çetenin parçası olur. Harpten sonra Silifke belediye başkanı olur. Ancak siyaset alanında oynanan oyunlardan usanıp çiftçilik yapmaya karar verir. Çalışkan, girişken, dışa dönük ve çapkın biri olarak tasvir edilen anlatı kişisi Züleyha'ya duyduğu aşk nedeniyle duygusal dengesizlik yaşasa da aslında duygusal olarak tamamen dengeli bir kişiliğe sahiptir. Aşk onun bunalıma düşmesine, kaygılanmasına ve karamsarlığa kapılmasına neden olur. Züleyha'dan boşandıktan sonra onun trafik kazası geçirdiğini öğrenmesi ve başka bir erkekle birlikte olduğu dedikoduları onu öfkelenendirir. Ancak bunların haricinde zorluklarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı ve öz güvenli bir anlatı kişisidir.

Birçok cephede mücadele etmiş olan Ali Osman (*Eski Hastalık*) Millî Mücadele'nin ardından Fransızlara karşı göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı albaylığa terfi eder.

Çetin mücadelelerin ardından inzivaya çekilen Ali Osman İstanbul'daki Şevket'in yanında yaşayan Züleyha'nın şımarık ve züppe bir kıza dönüşmesinden korkar: "Belki iyi mekteplerde okudun; güzel ve faydalı şeyler öğrendin. Buna bir diyeceğim yok. Fakat fikirlerini, yaşayışlarını beğenmediğim insanlar arasında yetiştin... Bunların kimler olduğu malûm... Bana öyle geliyor ki, bunlar sana hayat hakkında yanlış fikirler verdiler..." (Güntekin, 2020, s. 78). Bundan dolayı onu yanına getirtmeye, Anadolu insanını tanımaya ve mümkünse Yusuf'la evlenmesine karar verir. Kızının durumu onun üzülmeye ve endişelenmesine neden olur. Zorluklarla baş edebilen, kolayca yılmayan, güçlü, dayanıklı, amaç yönelimli, kararlı ve özgüvenli biri olmasına rağmen kızının kişiliği onun endişelenmesine, kaygılanmasına, kötümser olmasına ve kuruntu yapmasına neden olur (Güntekin, 2020).

Yengesi Sabiha Veliaht Reşit Efendi'nin saraylılarından biri olmasından dolayı mühendislik mektebinde talebeyken Aydın'ın Milas kazasına sürgün edilen Kemal Murat'ın (*Ateş Gecesi*), saray eşrafından olan bir aileden olduğundan dolayı avam sınıfıyla temas kurmasına izin verilmemiştir. Ailesinden oldukça uzakta olduğu Milas'ta özgürlüğünü elde eden Kemal Murat gününü gün eder. Kendini beğenmiş bir karaktere sahip olduğundan giyimine kuşamına önem verir. Rum kızlarıyla eğlenir ve neden sürgün edildiğine dair yalan söyleyerek Milaslıların saygısını kazanır. Kendine güvenen, huzurlu ve kararlı olduğu bir dönemde Sklavaki ailesinden evli ve bir çocuğu olan Afife'ye âşık olur. Afife'ye âşık olduktan sonra Kemal Murat'ın duygusal durumu tamamen değişir, paranoyaya kapılır (Asiltürk, 2009, s. 275). İhtirasını ve arzusunu tatmin edememiş olmak onu bunalıma sokar ve öfkelenmesine sebep olur. Arzularını gerçekleştirememiş olmasının hırsını diğer Rum kızlarına acı çektirerek çıkarır. Çaresizce umutsuz bir aşka tutulmuş olan Kemal Murat *Genç Werther'in Acıları* ve *Rafael* gibi kitaplardan fazlasıyla etkilenir. Bunalımı derinleşir ve psikosomatik belirtiler göstermeye başlar: "Başka hastalıklarda olduğu gibi, aşkın da muayyen devrelerde kendini gösteren muayyen arazları vardır ve intihar galiba, onların her seven insanı velevki fantezi hâlinde mutlaka yoklayanlarından biridir" (Güntekin, 2018, s. 182). "Romantik eserlerdeki hastalıklar yazarların bakış açısından kaynaklanabildiği gibi yazarları yönlendiren ve asrın hastalığı (mal du siècle) denen "melankoli" yaygınlığıyla da izah edilebilir" (Asiltürk, 2009, s. 19). Özellikle XIX. yüzyıl Avrupa'sında yayımlanan romantik eserler nedeniyle hasta olmak ya da öyleymiş gibi görünmek kentsoylu kesim arasında rağbet görür. Afife'yi elde etmeyi ve onunla birlikte olmayı takıntı haline getirmiş olan Kemal Murat obsesif

kompulsif bozukluk belirtileri gösterir. Depresyon ve karamsarlık yaşadığından bu dönemde yalnız başına kırlarda dolaşmayı âdet haline getirir. Ancak affedilip İstanbul'a döndükten sonra bu takıntıdan kurtulur. Avrupa'da eğitim alır ve ülkenin önemli isimlerinden biri haline gelir. Otuzlu yaşlarına eriştiğinde hayattaki bütün zevkleri tatmıştır. Ancak buna rağmen ailesi dağılmış, eşinden ayrılmış ve kendisinden yardım istemeye gelmiş Afife'yle cinsel bir birliktelik yaşadktan sonra bir daha onu aramaz. Rüştünü ispat etmek için onu elde etmek istediğini söyler. Böylece Afife'yi takıntı haline getirmiş olduğunu itiraf etmiş olur.

Giritli Sklavaki ailesinin en küçük kızı olan Afife (*Ateş Gecesi*) genç yaşta sevmediği ve istemediği İzmirli bir tüccarla evlenmiştir. İstemediği evlilikten bir çocuğu olduğundan annelik görevlerini yerine getirmekte zorlanır. Eşinden bahsetmekten haz etmez ve onun bahsi geçtiğinde yüzü ekşir. Eşinden boşanmak istediğinden ailesiyle arası bozulur. Ağırbaşlılığı, güzelliği ve zekâsıyla insanların ilgisini çekmeyi kolayca başarır. İlerici ve cesur bir kişiliğe sahip olsa da ailesinin benimsediği geleneklere ve ahlaki kaidelere bağlıdır. Yıllar sonra Afife Kemal Murat'ın karşısına yaşanmış, ailesi dağılmış ve eşi vefat etmiş biri olarak çıkar. Oğlunu yatılı okula yazdırmak için yardım isterken Kemal Murat'a aşkını itiraf eder. Bunalım, depresyon, kaygı ve endişe duygusal dengesizliğinin en önemli belirtileridir. Kemal Murat Afife'nin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanır ve saf duygularını istismar eder. Kemal Murat'ın evini terk ettikten sonra ondan haber alınmaz. Afife duygusal olarak dengesiz bir anlatı kişisidir.

Ateş Gecesi adlı romanın norm anlatı kişilerinden biri olan Kaymakam ittihatçılık yanlısı fikirlere sahip olsa da bunları yüksek sesle dillendirmekten kaçınır. Milas'a gelen Kemal Murat'a rehberlik eder ve yol gösterir. Bölgede yaşayan ahaliyle iyi ilişkiler kurar ve büyük beklentileri, hırsları ya da ihtirasları yoktur. Yalnızca devletten, devletin kolluk kuvvetlerinden ve jurnallenmekten çekinir. Başkalarına yardım etmek onun mutlu olması için yeterlidir. Aşırı romantik ve saf duygulara kapılan Kemal Murat'ı yaptığı yanlışlar konusunda yeri geldikçe uyarır. Herkese yardım etmeyi sever ve oldukça dostanedir. Duygusal olarak dengeli bir anlatı kişisi olduğu görülür (Güntekin, 2018). Anlatının önemli anlatı kişilerinden biri olan Varvar Dudu, gençliğinde sevip nişanlandığı Kegam'ın ölümüyle travma yaşar ve ömrü boyunca bir daha evlenmez. Zaman zaman takındığı genç kız tavırları eskiye özlem duyduğu ve derin pişmanlıklar yaşadığının göstergesidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dâhilinde olan birçok vilayette idareci olarak görev yapmış Halil Hilmi Efendi (*Değirmen*), mesleğe ilk atıldığında idealist hayaller ve emellerle yola çıkmıştır. Ancak toplumdaki ahlaki çöküş ve bürokrasideki yozlaşma başkarakterini zaman içinde yılgın ve bezgin birine dönüştürmüştür. Başkarakterin duygusal ve düşünsel dünyasındaki zayıflık onun fizyolojisine de yansır. İçten içe yaşadığı bunalım, sıkıntı, karamsarlık, endişe, kaygı ve hassaslık psikosomatik belirtiler olarak kendini gösterir ve kolayca hasta olmasına neden olur. İç dünyası gibi hassas ve zayıf bir bünyeye sahiptir. Edilgen kişiliğiyle Osmanlı bürokrasisinin tipik temsilcilerinden biridir ve onun bu durumu görev yaptığı bölgeyi de olumsuz şekilde etkiler. Sürekli olarak Beykoz'daki gençlik dönemlerini düşünür. Fırsatını bulup oraya gitmenin hayaliyle yaşar. Yalnızlıktan hoşlanır ve insanlardan uzak durur. Yılgınlık, korku ve pişmanlık Halil Hilmi Efendi'nin bütün benliğini ele geçirir.

Kişilik yapısı olarak Halil Hilmi Efendi'yle ciddi benzerlikler gösteren Mutasarrıf Hamit Bey (*Değirmen*) de yaşlı, hassas ve hasta bir bünyesi olduğundan sık sık hastalanır: “Mutasarrıfın nazik damarları! Ömer Bey'in bahçesinde soğuk alan mutasarrıf bir parça öksürdüğü ve genzi yandığı için ikinci gün evden çıkmadı ve Halil Hilmi Efendi'yi pijamasıyla yatak odasında kabul etti” (Güntekin, 2017, s. 90). Yalnız kalmaktan hoşlandığından şiir yazmayı, bilmece çözmeyi ve ebcet hesabıyla tarihler yazmayı sever. Lalasına benzettiği Halil Hilmi Efendi'ye acır ve soruşturma konusunda ona yardımcı olmak ister. Yakınlık duyduğu kişinin ceza almaması için kanun dışı faaliyette bulunmaktan çekinmez: “Yirmi üç yıldan beri Anadolu'da yaşayan bu hemşeride farzettığı İstanbul ve Karakulak hasreti buna bir de tatlı merhamet duygusu ilâve etti” (Güntekin, 2017, s. 92). Osmanlı bürokrasisindeki çürümüşlüğün temsilcisi konumundadır. İstanbul'a özlem duyar ve almış olduğu kararlardan dolayı pişmanlık içindedir. Duygusal ve düşünsel olarak yaşadığı sıkıntılar onu fizyolojik olarak da etkiler.

Oldukça idealist bir bilince sahip olan Kâzım (*Değirmen*) Sarıpınar'da devlet mühendisi olarak görev yapmaktadır. Ülkesini kalkındırmak ve halkına hizmet etmek için çalışma ve mücadele etme azmiyle doludur. Dönemin çağdaş insanlık değerlerinin ateşli bir savunucusudur. Çağın yeni insanlık değerlerine gönülden inanan Kâzım mücadelesinin haklılığı ve inancından aldığı kuvvetle duygusal dengesini kurmayı başarır. Ancak genel olarak din tarım toplumlarında görülen ataerkil gelenekleri, normları ve değerleri savunan kişilere karşı oldukça öfkeli. Halka hizmet etme görevini yerine getirmeyen idareciler

ve memurlarla mücadele eder. Zorluklarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, çok hassas olmayan, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, öz güvenli ve kendinden emin bir kişiliğe sahip olduğundan kendisine “Deli” lakabı takılır (Güntekin, 2017).

Ben-öyküsel anlatıcının (*Miskinler Tekkesi*) ataları Kocabaşlar saray eşrafından olduğundan kendisi nüfuzlu ve varıl bir ailede dünyaya gelmiştir. Annesiyle babasına ne olduğu bilinmemektedir. Büyükannesi ve dayısı tarafından İstanbul’daki konakta büyütülmüştür. Oldukça miskin bir aileden gelen kahraman-anlatıcı çocukluk dönemlerinde diğer çocuklarla oyun oynayamayacak kadar tembel ve miskindir. Mısır cephesine götürülürken sakatlanır ve tedavi için İzmir’e getirilir. Sakat kalması nedeniyle dilencilik yapmaya başlar ve dilencilik sayesinde servet biriktirir. Öncesinde incir kutulama işinde köle gibi çalışsa da aklının ve vicdanının sesini dinleyip insanlık dışı koşullarda çalışmayı reddeder. Büyük ihtirasları, arzuları, hırsları ve beklentileri olmayan kahraman-anlatıcı dünyayı yalnızca dışarıdan bir göz olarak izlemeyi tercih eder. Sorumluluk almaktan ve olaylara dahil olup rol üstlenmekten kaçınır. Birçok cephede savaş verildiği ve mâlî olarak da zor zamanlardan geçildiği bir dönemde yaşadığından yalnızca kendini korumaya çalışır. Toplumu gözlemleyen ve eleştiren kahraman-anlatıcı mevcut gerçekliği ironik ve parodik bir biçimle aktarır. Zorluklarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, kolay etkilenmeyen, dayanıklı, güçlü, kararlı, memnun ve alıngan olmayan bir kişiliğe sahiptir. Ancak evlat edindiği İsmail söz konusu olduğunda daha sonra onun için endişelendiği, kaygılandığı ve içsel bir sıkıntı hissettiği görülür.

Öz babasını hiç tanımamış ve küçük yaşlarda annesi tarafından terk edilmiş olan İsmail (*Miskinler Tekkesi*) kahraman-anlatıcı tarafından evlat edinilmiştir. Ona Mesule kalfa annelik ve kahraman-anlatıcı da babalık yapar. Yahudi dadı tarafından bakıldığı dönemlerde evdeki diğer çocuklardan sürekli şiddet görmüştür. Öğrencilik yıllarında adaletsizliğe ve zorbalığa karşı sesini yükseltir: “Hem efendim, ben kendim için kavga etmiyorum ki... Ben çalışıyorum; hocalarımı sayıyorum ne diyebilirler bana?... Hatta seviyorlar bile... Başkalarına yaptıklarına dayanamıyorum. Başkaları için” (Güntekin, 2022, s. 167). Çok çalışıp başarılı bir öğrenci olarak rüştiyeyi ve idadiyi bitirir. Ancak kahraman-anlatıcının bir dilenci olduğunu öğrendiğinde ailesinden utanır ve bir daha geri dönmez. Sorumsuzluğu ve umursamazlığından dolayı kahraman-anlatıcıya öfke duyar. Avrupa’da eğitimini tamamlayan İsmail yurda geri döner ve yıllar sonra kahraman-anlatıcının karşısına önemli biri olarak çıkar. İsmail onu affetmiştir. Zira yıllar içinde hem

özel hem de iş hayatında birçok dalkavuk ve dilenci varsıl görmüş olan İsmail kahraman-anlatıcının onlara nazaran daha masum olduğuna kanaat getirir ve onu affeder. Zorluklarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, dayanıklı, güçlü, huzurlu, amaç yönelimli, kararlı, güvenli ve kendinden emin bir kişiliğe sahiptir.

Darülfünunu bitirip Hukuk okumuş, çalıştığı yerlerde en çalışkan, en donanımlı ve en deneyimli çalışan olmasına rağmen Talât (*Miskinler Tekkesi*) meslek hayatında ve özel hayatında istediği yere gelemmez. Evkaf memurluğunun yanında Nur-i İrfan mektebinde ders vermesine rağmen geçimini sağlamakta zorlanır. Bütün meziyetlerine ve çalışkanlığına rağmen çekingen ve uysal karakteri nedeniyle üstleri tarafından zorbalığa maruz kalır: “Talât, ufak yapılı, gösterişsiz bir adamdı. Bu yüzden her bulunduğu yerde daima ayak altında kalmaya mahkûmdu” (Güntekin, 2022, s. 33). Çocukları olduğunda sorumlulukları daha da artar ve bu durum onun bunalım, kaygı, endişe ve karamsarlık yaşamasına neden olur. Üstlerine dalkavukluk yapmadan onurlu bir hayat yaşamak istese de bunu yapacak cesareti yoktur: “Halbuki o, en ağır hareketleri iltifat gibi karşılar ve bir teşekkür etmediği kalırdı. Yalnız, onu da söylemeliyim ki, o hiçbir şeyi anlamıyor gibi görüldüğü halde domuzuna hassastı” (Güntekin, 2022, s. 34). Emekli olduktan sonra kahraman-anlatıcının bütün dükkânına ortak olur. Duygusal dengesizliğini dışarıya pek yansıtmıyor olsa da endişeli, kaygılı, kuruntulu, kötümser, kolay incinen, başkalarının onayına ihtiyaç duyan, hassas, duygusal iniş çıkışları olan, kendisiyle barışık olmayan, alıngan ve huzursuz bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2022).

İstanbul’un varsıl ailelerinden birinin oğlu olarak dünyaya gelmiş Süleyman Kemal (*Harabelerin Çiçeği*) güzelliğinden dolayı başta kendi ailesi olmak üzere herkesin ilgisini çeker. Seniha’ya âşıktır ve ona yakındır. Ailesinden ve çevresindekilerden fazlasıyla ilgi ve sevgi görür. Onu en çok seven kişilerden biri de teyzesinin kızı Seniha’dır. Bu dönemlerde Süleyman Kemal fazlasıyla sevildiğinden ve ilgi gördüğünden duygusal olarak dengeli bir kişilik profili çizer. Hareketli, girişken, canlı, cüretkâr hatta şımarık denilebilecek bir çocuktur. Ancak babasının padişah hafiyelerinden biri olduğunu öğrendiğinde ailesine karşı duyduğu sevgiyi ve saygıyı yitirmeye başlar. Köşkte çıkan yangın sırasında yüzünün yanması üzerine başta kendi ailesi olmak üzere dışlanır ve ötekileştirilir. Yüzünün yanması ve güzelliğini yitirmesinin ardından sevgi ve ilgi göremeyen Süleyman Kemal bambaşka bir kişiye dönüşür. İnsanların kendisinden uzak durması, hatta cüzzamlıymış gibi ondan kaçmaları, Süleyman Kemal’i bunalımlı,

karamsar, kaygılı ve sıkıntılı bir kişiye dönüştürür. Yalnızlık ve kaçış hâlinde olan Süleyman Kemal mutsuzdur. Güzelliğini kaybetmiş olmak çirkinlik/aşağılık kompleksine tutulmasına neden olur. Bu yüzden benlik algısını korumak amacıyla yüzüne bir maske takar.

Askerî tabip Hilmi Bey'in kızı Seniha (*Harabelerin Çiçeği*) Çengelköy'deki bir köşkte yaşamaktadır. Süleyman Kemal'in teyzesinin kızı ve tek aşkıdır. Süleyman Kemal'in babası tarafından jurnallenmesinin ardından Hilmi Bey Fizan'a sürgün edilir. Süleyman Kemal'den ayrılmak zorunda kalacağını öğrenen Seniha çok üzülür: “O, sadece ağlıyordu. Çenesini okşıyarak devam ettim: - Paşa babam, razı olmazsa diye mi korkuyorsun? Hiç korkma, ben senin hatırın için, hünkâr yaverliğinden de vazgeçtim!..” (Güntekin, 1979, ss. 29-30). O günden sonra Seniha için zor günler başlar. Seniha Süleyman Kemal'i hayatı boyunca bir daha göremez. Çocukluk aşkından erken yaşta ayrı düşen Seniha başka biriyle evlenmek durumunda kalmış olsa da onu hiçbir zaman unutamamıştır. Ömrünün sonuna kadar onu beklemiştir. Paşa babasının Hilmi Bey'e ihanet etmiş olmasının yanında yüzündeki yanık nedeniyle Süleyman Kemal Seniha'nın karşısına çıkmaya cesaret edemez. Yaşadığı hayat Seniha'yı yorgun düşürür: “Seniha'da yorgun bir hal vardı... Bu yarısını gördüğüm ince, süzgün ve çok ıstırap çekmiş, güzel çehre benim bütün mazim, bütün hayatım, bütün rüyamdı” (Güntekin, 1979, s. 97). Endişe, kaygı, kötümserlik, özlem, üzüntü ve huzursuzluk Seniha'nın bütün benliğini ele geçirdiği gibi psikosomatik belirtiler göstermesine neden olur (Güntekin, 1979).

Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde öğrenci olduğu yıllarda sınıf arkadaşı Emin Hulûsi'yle birlikte İstanbul'un çeşitli semtlerinde vakit geçirmiş olan Sabri (*Kavak Yelleri*) huzurlu ve kendinden emin bir kişiliğe sahiptir. Dönemin idealist ruhuna kapılarak ülkeyi kalkındırmak ve halka hizmet etmek emeliyle bir grup arkadaşıyla birlikte Anadolu'ya gitmeye karar verir. Anadolu'ya gittiği ilk yıllarda yalnızlık ve yabancılık duygularına kapılmasının yanı sıra gericiliğe karşı verilecek mücadelenin çok çetin olacağını gören Sabri almış olduğu karardan pişmanlık duyar. Ancak Celile'ye âşık olup onunla evlenmesi Anadolu'ya tutunup mücadeleye devam etmesi için itici bir güç olur. Eşini kaybetmesinin ardından gençlik yıllarına ve İstanbul'a duyduğu özlemle Sabri depresyon, bunalım, kaygı ve endişe yaşayıp kendini kontrol etmekte güçlük yaşar: “Artık beni buraya bağlayan hiçbir şey kalmamış gibi bütün mal ve mülkümü satarak elimde çocuğumla bu memleketten çıkıp gitmeyi ciddi surette düşünüyorum ve bu fikir, beni

gitgide sarıyor” (Güntekin, 2016, s. 45). Kendini bulmak ve başında esen kavak yellerini dindirmek için İstanbul’a gider. Ancak İstanbul’a gittiğinde arkadaşlarını umduğu gibi bulmaz. Gençliğinin İstanbul’u da tamamen değişmiştir. Artık İstanbul’a ait olmadığını anlayan Sabri gerisin geri Anadolu’ya geri döner. İç-monologlar ve diğer anlatı kişileriyle arasında geçen diyaloglar aracılığıyla iç dünyası okurun gözleri önüne serilir. Anadolu’daki ilk zamanlarında duygusal dengesizliğe kapılmış olsa da Celile’ye karşı beslediği aşk onu iyileştirir. Ancak Celile öldükten sonra duygusal dengesizlik yeniden su yüzüne çıkar. Yalnızlığı ve pişmanlıkları onun peşini bırakmaz.

Sabri’nin eşi Celile (*Kavak Yelleri*) bir süre Ankara’da eğitim almış olsa da hastalığı nedeniyle kasabaya dönmüş ve bir daha oradan ayrılmamıştır. Zira bu süre zarfında Sabri’yle tanışıp evlenmiştir. Evliliklerinin ardından Celile kendini tamamen eşine, kızı Cemile’ye ve evine adar. Başkalarının ne yaptığını umursamaz. Tamamen kendi işi ve ailesiyle ilgilenir. Büyük arzuları, ihtirasları, tutkuları ve beklentileri yoktur. Dolayısıyla kendisiyle barışık bir kişiliğe sahiptir. Duygusal olarak tutarlı, rahat ve kendine güvenli bir anlatı kişisidir.

Sabri’nin Tıp Fakültesinden sınıf arkadaşı olan Emin Hulûsi (*Kavak Yelleri*) ise kişilik özellikleri bakımından Sabri’yle ciddi benzerlikler gösterir. Oldukça dışa dönük ve idealist bir kişilik olduğundan dolayı huzurlu, mutlu ve öz güvenlidir. Sabri’yle birlikte İstanbul’un semtlerinde güzel zamanlar geçirir ve o da idealist gençlerle birlikte Anadolu’ya gitmek ister. Ancak sevdiği kızı terk edemediğinden İstanbul’dan ayrılamaz. Yıllar sonra Sabri Emin Hulûsi’yi ziyaret etmeye gittiğinde onun cenazesine denk gelir: “Tam çalışıp çabalayacağı sırada etrafını alan, eline ayağına dolaşan bir alay çocuk mudur? Yoksa anlaşmazlık mı o talihsizliğe sebep olmuştur?” (Güntekin, 2016, s. 302). Sabri onun rutin bir aile hayatı yaşamasından ve pişmanlıklarından dolayı öldüğünü düşünür: “Emin Hulûsi’nin uzun yıllar ağrıyıp sızladıktan sonra günün birinde kendi kendine ağzımızın içine düşen bir çürük diş gibi düştüğünü görüyorum” (Güntekin, 2016, s. 43). Sıkıntı, bunalım, karamsarlık ve depresyon yaşamasının yanı sıra kendini kontrol etmede zorlandığı anlaşılır (Güntekin, 2016).

Çok küçük yaşlarda öksüz ve yetim kalmış olmasının yanında harp dönemlerinde hatlardan geri çekilen askerlerin bıraktığı şeylerle beslenip ölümlerin eşyalarını çalarak hayata tutunmuş olan Ömer (*Kan Davası*) çok zorlu bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Muallim mektebindeyken öğrenciler onunla uğraşmaktan çekinir. Zira onun ne kadar zor

bir çocukluk dönemi geçirdiğini bilirler. Ömer diğer talebeler tarafından dışlanıp ötekileştirilir. Mezuniyetinden sonra kısa bir süre öğretmenlik yapmasının ardından teğmen olarak cepheye gider. Yaralanıp hastaneye kaldırıldıktan bir süre sonra taburcu edilir. Bozova’da tanıdığı küçük kızı bulmak amacıyla oraya gitse de onu bulamaz. Yukarı Sazan ile Aşağı Sazan arasındaki kan davasını sona erdirmeye çalışır ve Hacı Rüstem’e karşı mücadele eder. İki köy arasındaki kan davasını körükleyen ve bunu kendi çıkarları için kullanan eşrafa karşı öfke duyar. Eski bir şaki yuvası olan Leylekoğlu Kalesi’ni mektep haline getirir. Toplumcu gerçekçi akımın düşünceleri ve ilkeleri çerçevesinde kaleme alınmış romanlarda rastlanabilecek ideal bir anlatı kişisi görüntüsü vermektedir. Zorluklarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, çok hassas olmayan, kolay etkilenmeyen, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, öz güvenli ve kendinden emin bir başkahramandır.

Bozova’da nafia mühendisi olarak görev yapan Murat (*Kan Davası*) bir eyleyen olarak Ömer’in yardımcısı işlevini üstlenir. İdealist bir bilince sahip olduğundan ülkesini kalkındırmak ve halkına hizmet etmek ister. İdealleri, değerleri ve inançları uğruna çok çalışır ve büyük fedakârlıklar yapmaktan çekinmez. Murat da toplumcu gerçekçi romanlarda rastlanabilecek ideal anlatı kişilerinden biridir. Ömer’in karar aldığı ve geleceğinin belirleneceği durumlarda önemli roller oynar. Zor zamanlarında Ömer’e akıl verir ve yol gösterir. Dışa dönük, yumuşak başlı ve sorumlu bir kişi olan Murat zorluklarla başa çıkabilen, kolayca yılmayan, çok hassas olmayan, dayanıklı, güçlü, amaç yönelimli, kararlı, öz güvenli ve kendinden emin bir anlatı kişisidir. Bu kişilik özelliklerinden dolayı kendisine “Deli” lakabı verilir.

Bölgenin eşrafından olan Hacı Rüstem (*Kan Davası*) anlatının karşıt gücü olarak rol oynadığından bir eyleyen olarak engelleyici işlevine sahiptir. Yoksullar üzerinde tahakküm kurarak servet edinen Hacı Rüstem’in büyük ihtirasları, hırsları ve beklentileri vardır. Emellerine ulaşmasına engel olacağını düşündüğü Ömer ve Murat ikilisi onun duygusal dengesizlikler yaşamasına neden olur. Genel olarak oldukça öfkeli bir mizaca sahiptir. Kaygı, endişe ve içsel sıkıntı hali de Hacı Rüstem’de baskın olduğu görülen duygulardır. Hırslarına ve ihtiraslarına yenik düşen Hacı Rüstem kendini kontrol etmekte zorlanır ve hem kendine hem de başkalarına zarar verebilecek kararlar alır. Çıkarlarına ne devletin ne de bir başkasının ortak olmasını istemez. Bundan dolayı sürekli kuruntu

hâlinde. Elindekileri kaybetmek en büyük korkusudur. Duygusal iniş çıkışları olan, endişeli, kaygılı, kuruntulu ve huzursuz bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2018).

Varlıklı bir ailede dünyaya gelen Süleyman (*Son Sığınak*), babası sayesinde çok küçük yaşlarda tiyatroyla tanışmıştır. Ancak aile içi sorunlar ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle tiyatrocı olma hayalini bir süreliğine ertelemek zorunda kalır. Savaşa katılmak için Avrupa'dan yurda dönen Süleyman İngilizler tarafından Mısır'da tutsak edilir ve Zekazik kampında tutulur. Burada silah arkadaşlarıyla birlikte tiyatro yapar. Harpten sonra bir süre boyacı dükkânında kâtiplik yapar. Servet'in kurduğu tiyatroya katılarak hayallerini gerçekleştirme fırsatını yakalar. Başlangıçta topluluğun geleceğine dair oldukça karamsar olsa da⁴⁰ toplulukla birlikteyken oldukça umutlu, mutlu ve memnun olan Süleyman duygusal olarak dengelidir. Ancak maddi imkansızlıklar nedeniyle tiyatro topluluğu dağıldığında üzüntü ve karamsarlığa kapılır: "İçimdeki sonsuz hüznü yalnız önümde duran parçalanmış haritadan değil, biraz da etraftaki çehrelerden anlıyordum" (Güntekin, 2017, s. 214). Bunların haricinde aşağılık kompleksine kapıldığından yüksek zümreye mensup kişilere kendini ezdirmemeyi ve onların yanında eğilip bükülmemeyi takıntı haline getirmiştir: "Karşımdakilerin içtimai mevkileri ne kadar yüksek olursa, ben o kadar yüksekten alırım. Herhalde bir aşağılık kompleksi olacaktır bende..." (Güntekin, 2017, s. 17). İdealler uğruna mücadele edildiği dönemde mutlu ve memnunken topluluğun yaşadığı başarısızlık hüzne ve umutsuzluğa kapılmasına sebep olur.

Varlıklı akrabaları tarafından yetiştirilmiş Makbule (*Son Sığınak*) de çok küçük yaşlarda tiyatro ve benzeri sanatlarla haşır neşir olmaya başlamıştır. Küçüklüğünde bir ut ustasından dersler alır ve daha sonra Darülbedayi kadın öğrencileri kabul etmeye başladığında tiyatro eğitimi alır. Maddi sıkıntılar nedeniyle para kazanmak için mektepten ayrılp bir müzik topluluğuna katılır. Anadolu'da "Ayşeyen" adıyla nam salan Makbule'nin asıl hayali tiyatrocı olmaktır. Dışa dönük, hareketli, canlı ve cesur görüntüsünün ardında Makbule aslında oldukça duygusal bir mizaca sahiptir. İlerlemiş yaşından dolayı kendisiyle ilgili kaygı duyar. Yumuşak başlı olduğundan başkalarının acılarına ve sorunlarına karşı oldukça duyarlı olması ve olaylar karşısında

⁴⁰ "Böyle rüyalar her zaman görülür; sonra herkes, kendi yoluna gider; kimse, bir daha birbirini aramayı aklından geçirmez. Fakat bizimki böyle olmadı." Reşat Nuri Güntekin, *Son Sığınak*, İstanbul, 2017, s. 72.

duygulanmasına rağmen oldukça dayanıklı, güçlü ve sorunlarla baş edebilen bir kişiliğe sahiptir. Kararlı, öz güvenli ve kendinden emindir.

Sofu Seyfullah Paşa'nın oğlu ve sadrazam damadı olan Servet Bey (*Son Sığınak*) bu isimlerin gerisinde kalmak istemez ve büyük bir başarı elde edip kendini başkalarına kanıtlamak en büyük amacıdır. Başkalarının gölgesinde kalmış ve kendi çocukları tarafından bile küçük görülmüş olan Servet Bey kurduğu tiyatro topluluğu aracılığıyla kendi değerini ispat etmek ister. Kendisi bir tür aşağılık kompleksi yaşamaktadır ve büyük ihtirasları, arzuları ve beklentileri onun derin duygusal dengesizlikler yaşamasına neden olur. Tiyatro oyuncularını kendi ihtiraslarını gerçekleştirmek için kullanır. Onlara boş hayaller ve umutlar verir. Yeni Türk Tiyatrosunu kurarak kentli seyirciyi memnun edip Darülbeydiye rakip olarak saygınlık kazanmak ister. Kendisiyle barışık olmayan, kararsız, huzursuz, engellerle baş etmekte zorlanan, endişeli, kaygılı, kötümser ve başkalarının onayına ihtiyaç duyan bir kişiliğe sahiptir (Güntekin, 2017).

3.5. Deneyime Açık/Deneyime Kapalı Roman Kişileri

Çalikuşu adlı romanın “Çalikuşu” müstear adlı başkarakteri Feride topçu sınıfından olan bir binbaşının kızıdır. Ebeveynlerini kaybettikten sonra Kozyatağı'ndaki varsıl teyzesinin yanında yaşamaya ve Dame de Sion'da eğitim almaya başlamıştır. Burada Batı kültürünü batılılardan öğrenir ve kültürlü bir çevrede eğitimini sürdürür. Anlatının geçtiği gerçek zamanda entelektüelliğin, kentliliğin ve aristokrasinin dili olarak kabul edilen Fransızca'yı ileri seviyede konuşur. Oldukça hareketli, canlı ve hür bir karaktere sahip olan Feride okul yıllarında yaramazlıklarıyla dikkat çeker. Mektep arkadaşlarıyla vakit geçirmeyi sever. Dönemin kalıplaşmış kadın tasvirine uymaz. Kâmrân'ın arzuladığı gibi bir eş olamaz. Aldatıldığını öğrendiğinde kaçmak ister ve kendini bulmak amacıyla Anadolu'ya gider. Feride'nin Kâmrân'a boyun eğmeyip Anadolu'ya gitmesi ataerkil toplumsal düzene bir tür başkaldırı olarak da değerlendirilebilir. Feride toplumun kendisine dayatmış olduğu toplumsal cinsiyet normlarına ve kurallarına karşı mücadele etmeye çalışır. Ancak bunu kısmen başarabilir (Terzi Eskin, 2024). Türk romanında yeni bir kadın tiplmesi olan Feride kültürlü, inceleyici, araştırmacı, okumaktan hoşlanan, soyut, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı, değişikliği seven, hür düşünceli, deneyimci ve yeni durumlara kolay adapte olan bir kişiliğe sahiptir.

İyi bir eğitim almış olan Kâmrân (*Çalikuşu*) varlıklı bir ailenin biricik oğludur. Kentte büyümüş ve kentli terbiyesi almıştır. Çeşitli amaçlarla birçok kez yurt dışında bulunmuş

olmasının yanı sıra aynı zamanda Batı kültürüyle yoğrulmuştur. Entelektüel, nazik ve dışa dönük bir karakter olarak yeni durumlara kolay adapte olabilmektedir. Özellikle kadınlarla iyi geçinir ve onları kolayca etkisi altına alır. Etkilemeyi başarıp kendine aşık ettiği isimlerden biri Feride'dir. Bu durumun farkına varan Kâmran Feride'ye daha fazla ilgi gösterip niyetini açıkça ona belli eder. Feride'yle nişanlandıktan sonra İsviçre'ye gider ve orada başka bir kadınla birlikte olur. Eğitilmiş, kültürlü, geniş görüşlü, ince ruhlu, değişikliği seven, hür düşünceli, deneyimci ve yeni durumlara adapte olan bir kişiliğe sahiptir.

Anlatının norm karakterlerinden biri olan Hayrullah Bey (*Çalılıkuşu*) Güntekin'in babasının kişiliğinden birçok iz taşımaktadır. Feride, eşkıyalarla girdiği bir silahlı mücadelede yaralanan jandarma erini tedavi eden Hayrullah Bey'le Zeyniler köyünde tanışır. İyi eğitilmiş, görgülü ve kültürlü bir askerî tabip olan Hayrullah Bey herkesin yardımına koşar. I. Dünya Savaşı sırasında Kuşadası'nda olan Hayrullah Bey hastaneye çevrilen mektepte başhekimdir. Eşini tifodan kaybetmiş olan anlatı kişisi hayattan umidini yitirmemiş ve ihtiyaç duyan herkesin yardımına koşmaya çalışmıştır. Yumuşak başlılığıyla ön plana çıksa da deneyime açıklık faktörüyle özdeşleştirilen kişilik özelliklerine de sahiptir. Araştırmacı, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, ince ruhlu, duyarlı, nazik, değişikliği seven, hür düşünceli ve yeni durumlara adapte olan bir kişiliğe sahiptir. Anlatının geçtiği gerçek zamandaki toplumsal normların ve geleneklerin dışına çıkarak marjinal kişilik özellikleri gösterir. Feride'yi himâye eder ve onun sevdiği kişiyle yeniden birleşmesine önayak olur (Güntekin, 2017).

Hukuk fakültesini bitirdikten sonra Gemlik'te maliye memuru olmuş olan Şeref (*Gizli El*) sahip olduklarıyla yetinmez. Büyük beklentileri, ihtirasları ve arzuları olduğundan kendini daha büyük mevkilerde görür. Aşağılık kompleksi olduğu söylenebilecek olan Şeref Seniha'ya âşık olur ve sevgisine karşılık bulup onunla evlenir. Ancak evlilik hayatı rutin ve sıkıcı bir hal aldığı anda bastırmış olduğu eski ihtirasları yeniden su yüzüne çıkar. Vagon ticareti yapan bir şirkette yönetici olmasıyla birlikte varsıllaşır ve istediğini elde eder. Ancak bu durum Şeref'in tatmin olmasına yetmez. Zira varsıllaşırken birçok kötülük yapmış ve suç işlemiştir. Büyük insan olmayı aşırı saplantı haline getirmiş olan Şeref deneyime açıklıktan pozitif yük alan bazı kişilik özellikleri gösterse de aslında tamamen deneyime kapalı bir kişiliğe sahiptir. Kültürlü, araştırmacı, inceleyici, deneyimci ve yeni durumlara adapte olabilen bir kişiliğe sahip olmasının yanında somut

faaliyetlerden hoşlanan, fikirlerle uğraşmayan, insanlara karşı nazik ve anlayışlı olmayan, nesnel empati yeteneği düşük, otoriteye bağlı ve bildik, denenmiş yolları tercih eden bir anlatı kişisidir.

Pangaltı Fransız Lisesi'nde eğitim almış bir paşa kızı olan Seniha (*Gizli El*) Batı kültürüyle yetiştirilmiştir. Fransız mektebinde eğitim aldığından Türkçesini ilerletmek için Şeref'ten ders alır. Varsıl bir ailenin üyesi ve Batılılar tarafından yetiştirilmiş olsa da ince ruhlu, duyarlı, düşünceli ve nazik bir anlatı kişisi olduğundan gösterişe önem vermez. Şeref gibi sonradan görme bir kentsoylu değildir. Çağdaş insan olmanın özünü kavramış olduğundan çevresindekilere nazaran çok daha olgundur. Sanata ve estetiğe karşı duyarlıdır: "Seniha, kitap okumayı seviyordu. Sık sık kütüphaneye girerek şiirler ve romanlar okuduğunu anlıyordum" (Güntekin, 2018, s. 45). Türkçe öğrenirken Tevfik Fikret'in şiirlerini ve Namık Kemal'in *Cezmi*'sini okur (Ataker, 2021, s. 565). Şeref'in yaşadığı duygusal dengesizlikleri anlar ve bunların iyileştirilmesi için çaba sarf eder: "Bir erkeğin kendini küçülmüş görmesi tehlikelidir Şeref. Onun için İstanbul'da şansını denemeni istedim" (Güntekin, 2018, s. 16). Mensubu olduğu cemiyetin ve toplumsal sınıfın davranış kalıplarına riayet etmeyen Seniha marjinal bir tiptedir. Duyarlı bir ruha sahiptir. Kültürlü, inceleyici, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, düşünceli ve anlayışlı bir kişiliğe sahiptir.

Gizli El adlı romanın norm anlatı kişilerinden biri olan Cemil ise oldukça bilge ve etkin bir kişiliğe sahiptir. Bilgisi, görgüsü ve kültürüyle Şeref'e rehberlik yapar, ona yol gösterir. Duyarlı bir anlatı kişisi olduğundan çevresindekilere karşılık beklemeden yardım etmeyi sever: "(...) sırf keyif için doktorluk ettiğini ve hastalardan para almadığını söylemişlerdi" (Güntekin, 2018, s. 21). Bilgisi, görgüsü ve kültürüyle çevresindekileri kolayca etkilemeyi başarır: "Benim Farsçam, mekteplerde okunan Farisî'den ibaret olduğu için anlamıyordum. O, bunları beyit beyit tercüme ediyordu" (Güntekin, 2018, s. 57). Kültürlü, inceleyici, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, sanata ve estetiğe duyarlı, nazik ve düşünceli bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2018). Abdülhamid döneminde nâzırlık yapmış ve askerî atâşe olarak uzun süre Avrupa'da dolaşmış olan Aziz Paşa da anlatının deneyime açık karakterlerinden biridir. İttihatçılarla anlaşılamadığından İstanbul'dan ayrılıp Gemlik'e yerleşmiştir. Köşkte zengin bir kütüphanesi bulunmaktadır. Tevfik Fikret'in ve Namık Kemal'in eserlerinden ezbere parçalar okur. İki çocuğunu da kolejde okutmuştur. Kumar oynamayı, hovardalık etmeyi ve içki içmeyi sever (Emil, 1984, s. 50).

Bâbiâli yetiştirmesi bir paşanın oğlu olan İffet (*Damga*) köşklere ve konaklarda yetişmiştir. Annesini çok küçük yaşlardayken yitirdiğinden onu Kamiyab kalfa büyötmüştür. Saray zümresine bağılı bir aileden olduğundan avam sınıfıyla iletişim kurmasına izin verilmez. Sadece bazı yakınlarına gittiğinde diğere çocuklarla iletişim kurup çocukluğunu yaşayabilir. Kamiyab kalfanın masallarıyla büyüyen İffet özellikle “Değirmen” masalından çok etkilenir. İlerici ve özgürlükçü düşüncelerle tanıştığında saray zümresinden olmasına rağmen bunların savunuculuğunu yapar. Meşrutiyet yanlısı bir kişiye dönüşür. Dinlediğı masallara ve ideallere fazlasıyla inanır. Hukuk eğitimi alır ve çocuklarına ders verdiği Mebus Cemil Kerim Bey’in eşi Vedia’yla gizli aşk yaşar. Çocukluğunda dinlemiş olduğu masalın etkisinde kalan İffet sevdiği kadının adının kirlenmemesi için hırsız damgası yemeyi göze alır. Ancak yapmış olduğu bu fedakârlık onun için ağır bir yük olur ve taşımakta olduğu damgadan dolayı ilerleyen yaşlarında sevdiği kadın tarafından reddedilir. Kültürlü, soyut, ince ruhlu, sanata ve estetiğere duyarlı, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı, hür düşünceli, deneyimci ve cesur bir kişiliğere sahiptir.

İttihatçı ve Meşrutiyet yanlısı norm anlatı kişisi Celâl (*Damga*), fikirleri, tavırları ve tutumuyla İffet’i fazlasıyla etkiler. Anlatıda romancının sözcülüğünü yapar ve birçok konuda verilmek istenen iletileri okura aktarır. İdadi yıllarında jurnallenen öğretmenini savunur. Başta jurnalcı olarak suçladığı ancak daha sonra masum olduğunu anladığı İffet’le dost olur. İffet Celâl sayesinde dönemin ilerici fikirleriyle tanışır: “Onda ateşli, pervasız bir ihtilalcı ruhu vardı. Bir saray adamının çocuğı olduğumu düşünmeden bana hürriyetten, meşrutiyetten bahsediyor, padişahın haksızlıklarını, hafiyelerin fenalıklarını anlatıyor” (Güntekin, 2018, s. 24). Aşırı romantik ve idealist tutuma sahip olan İffet’i çoğı zaman uyarır ve onu doğru yola sevk etmeye çalışır. Celâl, hayatının her safhasında İffet’in yanındaki yardımcı güç olur. Darülfünunda Hukuk eğitimi alıp avukat olur. İttihatçıların başa geldiğı dönemlerde vagon ticareti yapan Celâl varsıllaşır. Başlangıçta tamamen idealist bir bilinçle ittihatçı olmuş olsa da iktidarı ele geçirip güçlendiklerinde yozlaşır. Kültürlü, inceleyici, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, duyarlı, düşünceli, anlayışlı, farklı düşüncelere açık, hür düşünceli, özgürlükçü, maceracı, bağımsız ve geleneksel olmayan bir kişiliğere sahiptir.

Cemil Kerim Bey’in ikinci eşi Vedia (*Damga*) varlıklı bir İzmirli tüccarın kızıdır. Nihat adında bir oğıu vardır. Sevmediğı bir adamla istemediğı bir evlilik yaptığından duygusal

olarak oldukça dengesizdir. Aslında yaşadığı hayatı değiştirmek ve hayata atılmak ister. Ancak bunu yapacak irade gücü yoktur. İçinde bulunduğu duruma karşı koymak ve kendini bu duruma düşürenlerden intikam almak amacıyla İffet’le birlikte olur. İffet’in hırsız damgası yemesine göz yumar. Eşiyle ayrıldıktan sonra İffet’in evlenme teklifini reddeder. Deneyime açık bir kişilik yapısına sahipmiş gibi görünse de bunu gerçekleştirebilecek irade gücüne sahip değildir. Fikirlerle uğraşmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan, nesnel empati yeteneği düşük, duygularıyla karar vermeyen, otoriteye bağlı, bildik ve denenmiş yolları tercih eden bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2018).

Babası Nail Bey hırsızlıktan hüküm giymiş ve annesi ailesi tarafından dışlanmış olan Hüseyin Kenan’ın (*Dudaktan Kalbe*) çocukluk dönemleri oldukça zor geçer. Ötekileştirilmesi ve yabancılaştırılması nedeniyle içe dönük ve duygusal dengesiz bir çocuk olarak büyür. Mühendislik okulundan mezun olduktan sonra hayalindeki iş olan müzikle uğraşır. Avrupa’daki dostunun yanına gidip müzik eğitimi alır ve “Şark Noktürnleri” adlı bestesiyle ünlenir. Şöhretle birlikte dışa dönük ve öz güvenli birine dönüşen Hüseyin Kenan kadınlarla birlikte olur ve farklı ortamlarda bulunur. Hayatını dolu dolu yaşamaya başlar. Umursamaz ve duyarsız bir kişi gibi görünmeye çalıştığından aşkın yalnızca tensel bir duygudan ibaret kalması gerektiğini savunur: “Sevdanın kalple hiçbir alakası yok... Sevda, yalnız dudaklarda doğup yaşadıkça bir saadet olur... Onun dudaktan kalbe zehir gibi işlemesine meydan vermemeli...” (Güntekin, 2008, ss. 118-119). Ancak Lâmia’ya âşık olur ve umutsuz aşkı onun intihar etmesine neden olur. Kültürlü, sanata ve estetiğe duyarlı, hür düşünceli, deneyimci, yaratıcı, özgürlükçü, geleneksel olmayan, bağımsız, cesur ve sanatçı bir kişiliğe sahiptir.

Ebeveynlerini kaybettiğinden Bozyaka’da ikamet eden amcasının yanında yaşayan Lâmia (*Dudaktan Kalbe*) Nimet Hanım aracılığıyla Hüseyin Kenan’la tanışır. Onun geceleri yaptığı keman provalarını zevkle dinler. Nimet Hanım ve Hüseyin Kenan arasında geçen yasak aşkı hayranlıkla izler. İlerleyen yıllarda ikili yeniden karşılaştığında bir ilişki yaşar ve bu ilişki sonucunda Lâmia gebe kalır. Toplum tarafından ötekileştirileceğini bilmesine rağmen Lâmia evlilik dışı olan çocuğunu dünyaya getirir. Gittiği her yerde dışlanır ve erkekler tarafından taciz edilir. Ataerkil toplumsal yapının mağdurlarından biri olur. Deneyime açıklık faktöründen yüksek oranda yük alan kişilik özellikleri göstermesinin yanında negatif yük alan kişilik özellikleri de göstermektedir. İnce ruhlu, soyut, sanat ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik ve cesur bir anlatı kişisi

olmasının yanında fikirlerle uğraşmaz, gelenekseldir ve bağımsız değildir. Duygusal dengesizliği ve mevcut toplumsal yapı tamamen deneyime açık olmasına engel olur.

Paris’te eğitim almış, aristokrat ve varlıklı bir ailenin kızı olan Cavidan (*Dudaktan Kalbe*) çok gezer, davetlere katılır ve cemiyet ortamlarında sanat, felsefe, edebiyat gibi konular üzerine konuşmayı sever. Ancak sanat, edebiyat ve felsefe gibi konularla yalnızca cemiyet ortamlarında nutuk atmak ve bilgisiz görünmemek için ilgilenir. “Şark Noktürnleri” adlı bestenin sahibi Hüseyin Kenan’a hayranlık duyar ve onunla evlenir. Maddi varlığı ve mensubu olduğu toplumsal zümre onu deneyime açık bir anlatı kişisi gibi gösterse de aslında üyesi olduğu toplumsal zümrenin geleneklerine, adetlerine ve normlarına oldukça bağlıdır. Uyumsuz değildir ve marjinal eğilimler göstermez. Deneyime açıklık faktöründen pozitif yük alan kişilik özellikleri gösteriyor olsa da aslında geleneksel, fikirlerle uğraşmayan, somut, duygularıyla karar vermeyen, nesnel empati yeteneğinden yoksun ve otoriteye bağlı bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2008).

Amcasının Çamlıca’daki köşküne yerleşen Nazmi (*Akşam Güneşi*) Galatasaray Sultanisi’nde eğitim alır. Okuduğu romanlardan ziyadesiyle etkilendiğinden, hareketli ve heyecanlı dolu bir hayat yaşamak istediğinden subay olur. Paris’e eğitim almaya gittiğinde gündüzleri manevra eğitimlerine katılırken geceleri gazinolarda eğlenir. Orta Doğu’da görev yaparken haytalıkları nedeniyle sürekli uyarı alır. Katıldığı bir çeteye Balkanlı komitacılara karşı çarpışır. Ancak geçirdiği kalp rahatsızlığı nedeniyle inzivaya çekilmek zorunda kalır ve Şükran’la evlenip babasından miras kalan M...S Adası’na yerleşir. Burada eski heyecanlı ve maceralı hayatından uzak yaşar ve kitaplarını bir odaya kitler. Eski maceralı hayatını reddedip yeni rutin ve sıkıcı hayatını benimsemeye çalışsa da bunu yapamaz. Jülide hayatına girdiğinde bütün hayatı altüst olur. Kültürlü, araştırmacı, okumaktan hoşlanan, sanata ve estetiğe duyarlı, değişikliği seven, farklı düşüncelere açık, hür düşünceli, yeni durumlara kolay adapte olan, meraklı, özgürlükçü, bağımsız ve cesur bir anlatı kişisiyken hastalığı nedeniyle deneyime kapalı bir kişiye dönüşmeye çaba sarf eder. Ancak bunu başaramaz.

Naciye-Neyyir çiftinin kızı olan Jülide (*Akşam Güneşi*) Nazmi’yle aynı faktöriyel özellikleri gösterir ve onunla benzer süreçlerden geçer: “Evet Jülide bir parça on sene evvelki ben demekti” (Güntekin, 2014, s. 193). İyi eğitim almış olmasının yanı sıra bir kentli gibi yetişmiş ve Avrupa’nın bazı başkentlerinde belirli süreler yaşamıştır. Babasının vefatından sonra Şükran’ın yanına gelen Jülide hareketli, heyecanlı ve maceralı

hayatını sürdürmek ister. Çiftlikte batılılar gibi eğlenceler düzenler: “Bir akşam evvel adi bir bar şeklini almış bir vapur salonunda, bir alay serseri ve sarhoş arasında piyano çalarken ne kadar memnun ve kendi muhitinde görünüyordu” (Güntekin, 2014, s. 169). Onun yerel geleneklerden ve kültürden olan uzaklığı Şükran’la peçe üzerine girdiği bir diyalog sırasında daha iyi anlaşılır (González, 2021, s. 256). Ancak Nazmi onun bu girişimlerine engel olmaya çalışır. Rutin çiftlik hayatı onun sıkılmasına ve depresyona girmesine neden olur. Nazmi’ye âşık olmasıyla bu bunalım iyice derinleşir. Ancak Burhan’ı tanıyıp onunla evlendikten sonra duygusal dengesizliğinden kurtulur. Jülide de deneyime kapalı bir anlatı kişisi olmaya çalışsa da aslında kültürlü, soyut, okumaktan hoşlanan, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, anlayışlı, değişikliği seven, hür düşünceli, deneyimci, özgürlükçü, meraklı, geleneksel olmayan, bağımsız, cesur ve sanatçıdır.

Söz konusu edilen iki roman kişinin aksine Şükran (*Akşam Güneşi*) deneyime kapalı bir kişilik yapısına sahiptir. Uzun yıllar hasta olan babasına bakar ve daha sonra kalp hastası olan Nazmi’yle evlenip onun bakıcılığını yapmaya başlar. Nazmi’nin başka birine âşık olduğunu bilmesine rağmen onunla evlenir ve onunla ilgilenir. Aşırı anaç bir kişiliği olan Şükran öksüz ve yetim iki kardeşi de evlat edinir. Başkalarına bağlanmayı sever ve sorumluluk sahibidir. Fikirlerle uğraşmayan, araştırmacı olmayan, otoriteye bağlı, bağımlı, geniş ilgileri olmayan ve geleneksel bir kişilik yapısına sahiptir (Güntekin, 2014).

Kentli ve varlıklı bir ailenin kızı olan Sâra (*Bir Kadın Düşmanı*) güzellik konusunda başka kadınlarla rekabet etmeyi ve erkekleri kendine âşık edip duygularını karşılıksız bırakmayı takıntı haline getirmiştir. Aşırı şımarık, hedonist, narsist ve sadist olduğundan hem kendine hem de başkalarına ciddi zarar verir. Zamanının çoğunu arkadaşlarıyla eğlenerek geçirir. Sâra fikirlerle ilgilenmez. İnceleyici ve araştırmacı değildir. Somut faaliyetlerden haz duyar. İnsanlara karşı nazik ve anlayışlı değildir. Nesnel empati yeteneğinden yoksundur. Özgürlüğüne düşkün, bağımsız ve maceracı bir kişiliğe sahip olsa da deneyime açıklıktan negatif yük alan kişilik özellikleri göstermektedir.

Anlatının başkarakteri olan Ziya (*Bir Kadın Düşmanı*) ise çirkinliğinden dolayı çevresindekiler tarafından dışlanıp ötekileştirilmesi nedeniyle duygusal dengesizlikler yaşar ve bundan dolayı kendini deneyime kapalı bir kişiye dönüştürmeye gayret gösterir. Yalnızlık üzerine ve farklı konularda okumayı seven, araştırmacı, duyarlı, nazik, düşünceli, meraklı, geniş ilgileri olan ve cesur bir anlatı kişisi olsa da deneyime kapalı bir kişi

olmaya çalışır. Zira kendini dış dünyaya kapatarak kendilik algısını ve egosunu korumaya çalışır. Toplum içinde sosyalleşemediğinden kendini dış dünyaya kapatır ve istemsizce deneyime kapalı bir kişiye dönüşmek zorunda kalır (Güntekin, 2020).

Somuncuzâde medresesinde dinî eğitim alan Ali Şahin (*Yeşil Gece*) İslâm Birliğine inanır ve bütün dünyanın bir gün İslâm'ın sancağı altında esenliğe kavuşacağına inanır. Babası da kendisi gibi dinî eğitim almış bir softadır. Eğitimini tamamlayıp hoca olmak üzereyken softaların tutarsız davranışları, söylemleri, ikiyüzlülükleri, bencillikleri ve çıkarıcılıklarının yanı sıra yaptığı okumalar (Ataker, 2021, s. 570) inancını sorgulamasına neden olur. Kendisine öğretilmiş olan dini sonuna kadar sorgulamaktan yana olan Ali Şahin, ruh, ölüm, ahiret ve tanrı gibi kavramları araştırır. Sorduğu sorulara tatmin edici yanıtlar alamaması üzerine zaman içinde olguculuğa ve bilime yönelip itikadını tamamen yitirir ve hoca olmak yerine öğretmen olmaya karar verir. Dönemin olgucu, hümanist ve laik değerlerinin savunuculuğu yapmaya başlayarak softalığa karşı savaş açar. “Tıpkı roman yazarı gibi “aydınlanmacı” olan Ali Şahin, aynı zamanda jakoben, devrimci, pozitivist, milliyetçi ve hatta cumhuriyetçi bir söylemi benimser” (Yavaş, 2017, s. 113). González (2021) doktora çalışmasında Ali Şahin'in gerici din anlayışı yerine ilerici bir din anlayışını savunduğunu iddia etse de (s. 250) biz aynı kanıda değiliz. Zira Ali Şahin itikadını tamamen yitirmiştir. Darülmualliminden icazetname aldıktan sonra Meşrutiyetin ve İttihatçılığın yılmaz bir savunucusu haline gelir. Sarıova'da softalığa ve her türlü irticaya karşı mücadele eder. Zaman geçtikçe araştırmacı, inceleyici, kültürlü, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, duyarlı, nazik, düşünceli, farklı düşüncelere açık, hür düşünceli, özgürlükçü, meraklı, bağımsız ve cesur bir kişiye dönüşür.

Anlatının yardımcı eyleyenlerinden olan Necip (*Yeşil Gece*) de deneyime açık bir kişiliğe sahiptir. Dönemin serbestî fikirlerinin ateşli bir savunucusudur. İhtilalci ve ilerici bir mühendis olduğundan fikirlerini beyan ederken Ali Şahin'e nazaran sesi daha gür çıkar ve kendinden daha emindir: “Şahin Efendi onun bu “Deli” şöhretini kısmen de yüksek ve açık fikirlerine, dürüst zevkine borçlu olduğunu çabucak anlamıştı” (Güntekin, 1998, s. 68). İnşa edilmesi arzulanan yeni düzenin yapılarının mimarı olması beklenir. Yıkılması arzulanan mevcut medresenin yerine yapılması planlanan çağdaş okulun mimarı olması beklenir. Softalığı ve ülkenin mevcut gerçekliğini ironik ve parodik bir biçimle eleştirir. Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, duyarlı,

düşünceli, farklı düşüncelere açık, hür düşünceli, meraklı, özgürlükçü, geleneksel olmayan, bağımsız ve cesur bir anlatı kişisidir.

Anlatıda engelleyici bir eyleyen olarak rol üstlenen Hâfız Eyüp (*Yeşil Gece*) Sarıova'nın en nüfuzlu ve varsıl isimlerinden biridir. Halka hükmetmek ve sömürmek için softalıktan faydalanır. İmtiyazlarını ve gücünü koruyup bunları geliştirmek için her kılığa girer. 31 Mart Vakası'yla softalığın yeniden güç kazanması üzerine dinî yapılardan ve oluşumlardan beslenir. Amaçlarına ulaşmak için her kılığa girebilir. Gericiliği ve yobazlığı kendi çıkarları doğrultusunda kullanır. Anlatıdaki özgürlükçü-muhafazakâr çatışmasında muhafazakâr tarafta yer alır. Ancak Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından sarığını atıp şapka takarak Ali Şahin'in karşısına çıkar. Fikirlerle uğraşmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan, insanlara karşı nazik ve anlayışlı olmayan, nesnel empati yeteneği düşük, duygularıyla karar vermeyen, değişiklikten hoşlanmayan, yeni fikirlere dirençli, geleneksel ve muhafazakâr bir anlatı kişisidir (Güntekin, 1998). Hâfız Eyüp haricindeki diğer softa tipler de tamamen gerici, deneyime kapalı kişilik özellikleri gösterirken öğretmenler ilerici ve deneyime açıktır (Günday, 2014, s. 116).

Mülkiyeden şahadetname almaya hak kazandıktan sonra Mürşit (*Acımak*) Sivas'a maiyet memuru olarak atanır. İdealist bir bilinçle devletine ve halkına hizmet eden Mürşit ahlaki çürümüşlük ve devlet kurumlarındaki yozlaşmadan dolayı üstleri tarafından cezalandırılır ve devamlı sürgün edilir. Ülkesine ve halkına hizmet edemeyeceğini anladığında kendini ailesine adamaya karar veren Mürşit yine hüsrana uğrar. Zira eşi Meveddet ve kayınvalidesi Makbule onun iyi niyetini sürekli suiistimal eder. Çevrelerine ve çocuklarına onu kötü bir baba ve eş olarak gösterirler. Hayal kırıklıkları ve ideallerini gerçekleştirememiş olmak derin duygusal dengesizlikler yaşamasına sebep olur ve Mürşit deneyime kapalı bir kişiye dönüşür. Kültürlü, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, düşünceli, sanata ve estetiğe duyarlı ve meraklı biri olmasına rağmen zaman içinde bu yetilerini yitirir.

Kişilik özellikleri bakımından Mürşit'in kızı Zehra (*Acımak*) da babasıyla benzer özellikler gösterir. Mabaret mektebinde eğitimini tamamladıktan sonra Darülmuallimattan mezun olmuş olan Zehra Anadolu'daki bir kasabaya öğretmen olarak atanır. Göstermiş olduğu başarı ve bölgede yaşayan yerli halk tarafından sevilip takdir görmesi nedeniyle çalıştığı mektep "Zehra'nın Mektebi" adıyla anılır. Babası gibi

devletine ve halkına faydalı olmaya çalışan idealist bir öğretmendir. Babasını kötü ve sorumsuz biri olarak tanıması nedeniyle ağır duygusal dengesizlik yaşar ve bundan dolayı öğrencilerinin en önemsiz yalanlarını, düzmeciliklerini ve zafiyetlerini bile affetmez. Babasına nazaran ideallerini savunmak ve onları gerçekleştirmek konusunda daha kararlıdır.

Anlatının kart ve olumsuz karakterlerinden biri olan Meveddet (*Acımak*), annesiyle birlikte Mürşit'i kandırarak onu evlenmeye ikna eder ve evliliğin ardından onu avuçlarının içine alır. Mürşit'in yaşadığı maddi ve manevi çöküşün baş sorumlusudur. Tek derdi eşinin daha fazla para kazanması ve başkalarına gösteriş yapmaktır. Lüks içinde yaşamak için Mürşit'ten her şeyi yapmasını bekler. Eşini çevresindekilere kötü biri olarak tanıtarak herkesin ona düşman olmasına neden olur. Mürşit'in yaptıkları ve sundukları ona asla yeterli gelmez. Fikirlerle uğraşmayan, araştırmacı olmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan, nesnel empati yeteneği düşük, insanlara karşı nazik ve anlayışlı olmayan ve geleneksel bir anlatı kişisidir (Güntekin, 1995).

Bâbîâli yetiştirmesi bir mülkiye memuru olan Ali Rıza Bey (*Yaprak Dökümü*), dâhiliye kalemlerinde otuz yaşına kadar çalışmıştır. Kırk yaşında evlenmiş ve beş çocuğu olmuştur. Ülkenin çeşitli vilayetlerinde mutasarrıflık yapmıştır. Görevinden azledilmesinin ardından Altın Yaprak Anonim Şirketi'nde tercümanlık yapmaya başlar. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Edebiyat, müzik, tarih, felsefe ve doğu kültürü hakkında birçok şey bilmesinin yanı sıra gençlik yıllarında çeşitli dergilerde müstear adlarla kıt'alar ve gazeller yayınlamıştır (Emil, 1984, s. 413). Kızı Fikret'in sanatkârlardan ve eserlerinden bahsetmesini sever (Ataker, 2021, s. 566). Katı ahlakçıdır. Dünya genelinde iktisadi-siyasi düzenin değişmesi ve mali gücünü kaybetmesi nedeniyle Ali Rıza sürekli kaçtığı acımasız gerçeklerle yüzleşmek zorunda kalır. Kültürlü, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, düşünceli ve anlayışlı biri olmasına rağmen Ali Rıza Bey aynı zamanda değişiklikten hoşlanmayan, yeni fikirlere dirençli, geleneksel ve bildik, denenmiş durumları tercih eden bir anlatı kişisidir.

Ferhunde, Leyla, Necla, Hayriye, Şevket ve Leman (*Yaprak Dökümü*) gibi anlatı kişileriye değişen iktisadi-siyasi düzene uyum sağlamaya ve burada kendilerine bir yer edinmeye çalışırlar. Ali Rıza Bey'in aksine fikirlerle uğraşmayan, araştırmacı olmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan, nesnel empati yeteneği düşük, duygularıyla karar

vermeyen ve insanlara karşı nazik ve anlayışlı anlatı kişileri olmasalar da yeni durumlara kolay adapte olurlar, değişikliği severler ve deneyimcidirler. Düşünsel ve duygusal olarak deneyime kapalı olmasalar da eylemsel olarak deneyime açık gibi görünürler. Ancak onları yeniliğe açık kişilermiş gibi gösteren şey yeni düzenin parçası olmaya çalıştıkları sırada yaşadıkları duygusal dengesizliklerdir. İçsel buhranları ve bunalımları onları harekete geçirir. Deneyime kapalılıktan yüksek oranda yük alan kişilik özellikleri gösterdikleri gibi deneyime açıklıkla özdeşleştirilen bazı kişilik özellikleri de gösterirler. Derin bir merak ve ilgiden ziyade yüzeysel ihtiraslar ve arzular onları deneyime açkımış gibi gösterir. Tamamen otoriteye bağlı olan Hayriye ve Şevket ise deneyime kapalıdır (Güntekin, 2002).

Amcası Yorganlı tarafından Nadide Hanım'a rızası olmadan evlatlık verilmiş Gülsüm (*Kızılıcak Dalları*) kabuğuna sığmayan bir genç kızdır. Bütün baskılara ve şiddete karşı istediğini yapmaktan çekinmez, otoriteye boyun eğmez. Özgürlüğüne düşkün olmasının yanı sıra başına buyruktur. Afacanlık etmekten, oyun oynamaktan ve kavga etmekten çekinmez. İnsanlarla konuşmayı sever. Edirne'deki bir yetimhaneye götürüldüğü söylenen İsmail'e kavuşmak ve kanto şarkıcısı olmak en büyük hayalidir. Otoriteye boyun eğmeyen, özgürlükçü, bağımsız, meraklı, maceracı ve sanata ve estetiğe duyarlı bir anlatı kişisidir.

Şekip Paşa konağının efendisi olan Nadide Hanım (*Kızılıcak Dalları*) varlıklı bir aileden geliyor olsa da oldukça tutucu, muhafazakâr ve otoriteye bağlı bir anlatı kişisidir. Eşinin ölümünün ardından konağı çekip çevirmek zorunda kalan Nadide Hanım çok fazla bocalar. Ailesinin geleceğini düşündüğünden maddi şeylere fazlasıyla önem verir. Başkalarına yardım etmeyi sevse de kendi çıkarları söz konusu olduğunda insanları sömürmekten çekinmez. Bir efendi tiplmesi olarak otoriteyi temsil eder ve konaktaki herkesin emirlere itaat etmesini sağlamaya çalışır. Amaçlarına ulaşmak için baskı, şiddet ve entrikaya başvurmaktan çekinmez. Tutucu, muhafazakâr, otoriteye bağlı, fikirlerle uğraşmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan, nesnel empati yeteneği düşük, değişiklikten hoşlanmayan, yeni fikirlere dirençli ve geleneksel bir anlatı kişisidir.

Şekip Paşa konağının en eski emektarlarından biri olan Tahir Ağa (*Kızılıcak Dalları*) efendinin yanında yer alan köledir. Marksçı düşünce merceğinden bakıldığında Tahir Ağa yanlış bilinçli bir işçidir. Kendi emeğine yabancılaşmıştır. Bundan dolayı otoriteye boyun eğip ve fikirlerle uğraşmaz. Hayatı boyunca efendilerine itaat ederek ve onlara hizmet

ederek yaşamıştır. Bazı ucuz kurnazlıklarla hizmetlisi olduğu konağın efendilerini kandırarak maddi kazanç elde etmiş olsa da eline geçen para onu kurtarmaya yetmez. İnceleyici ve araştırmacı olmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan, nesnel empati yeteneği düşük, duygularıyla karar vermeyen, yeni fikirlere dirençli, geleneksel, bildik ve denenmiş durumları tercih eden ve bağımlı bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2019).

Tıp eğitimini yarıda bırakmış olan ben-öyküsel anlatıcı (*Gökyüzü*) saltanata karşı muhalif faaliyetleri nedeniyle Trablus’a sürgün edilmiş ve buradan Avrupa’ya kaçarak (Aldemir, 2019, s. 103) bazı düşünürlerin kafelerde verdiği derslere katılmıştır. Genç yaşlarından itibaren Fransız Aydınlanmacılarından ziyadesiyle etkilenecek olguculuk, usçuluk, özdekçilik ve laiklik gibi düşüncelerin ateşli bir savunucusu olmuştur. Dönemin ilerici ideolojileri ve bilimsel gelişmeleriyle ilgili okumalar, Bibliothèque socialiste’in kırmızı kapaklı kitapları gibi, yapmıştır (Emil, 1984, s. 518). Herhangi bir dine tabî olmayan bir aile tarafından büyütüldüğünden ateisttir. İstibdatçı yönetime karşıdır ve ittihatçı çevreler arasında yer bulur. Birçok alana ilgi duyup çeşitli alanlarda kendini geliştirmiş olsa da hiçbir meslek alanında uzmanlığı yoktur. Felsefe, edebiyat, sanat ve estetik üzerine okumalar yapar. Kimya, tarih ve fotoğrafçılıkla amatör olarak ilgilenir. Anlatının sonunda inançsızlığını sorgular ve kendini eleştirir. Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, hür düşünceli, meraklı, özgürlükçü, bağımsız ve geniş ilgileri olan bir anlatı kişisidir. *Gökyüzü* adlı romanın kahraman-anlatıcısı yeni rejimle birlikte dayatılan toplumsal ve ideolojik normların anamalcı dünyada insandan ne beklediğini ve ona nasıl bir rol biçtiğini göstermesi bakımından önemlidir⁴¹.

Kahraman-anlatıcının eski öğrencisi olan Mükerrerem (*Gökyüzü*), kişilik özellikleri bakımından kahraman-anlatıcıyla ciddi benzerlikler gösterir. Ergenlik çağında yaşadığı inanç buhranı ve şüphenin sonucunda ateizmi tercih etmişse de mistik bir arayış içinde olmaktan vazgeçmemiş olan anlatı kişisi benliğinde açılan manevi boşluğu ispritzmayla doldurur. Onun da kahraman-anlatıcı gibi geniş ilgileri vardır. Mülkiyeden şahadetname aldıktan sonra Beyrut ve Aydın vilayetlerinde maiyet memuru olarak çalışır. Ardından bir süre muhalif bir gazetede görev yapar. Buradaki faaliyetleri sonucunda Sinop’a sürgün

⁴¹ Anamalcı iktisadi-siyasi dizgenin Osmanlı İmparatorluğu’na hâkim olmasıyla birlikte aydın sınıfın düşünsel ve duygusal olarak nasıl değiştiğine dair daha fazla bilgi almak için bkz. Şeyma Afacan, “Avare Ruhlar, Ayarlanmış Duygular: Geç Osmanlı’da Modern Psikoloji ve Biyolojik Materyalizm”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 339, 2022, s. 60-63.

edilir. Sürgün edilmesinin sonucunda siyasetle ilgilenmeyi bırakır ve su mühendisliği eğitimi almak için Belçika'ya gider. Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, sanata ve estetiğe duyarlı, nazik, düşünceli, hür düşünceli, meraklı, yaratıcı, özgürlükçü, geleneksel olmayan, bağımsız ve geniş ilgileri olan bir anlatı kişisidir.

Amerikan Koleji'nde talebe olduğu yıllarda aşırı derecede Protestanlık propagandasına maruz kalmış olan Sevim (*Gökyüzü*) ateizmi tercih etmiştir. Burada almış olduğu eğitimden dolayı dinlerden nefret eder hale gelmiş ve dindarlarla din üzerine tartışmayı en önemli meşgale haline getirmiştir. Ancak inanç konusunda kendi içinde ciddi bir çatışma yaşayan Sevim bir ruh çağırma seansı sırasında yaşadığı korku nedeniyle histeri krizi geçirip bayılır. Afrika kökenli bir tarikat olan Mayangaların yaptığı ayinle iyileşir ve başta kendisini sıkıcı bulduğu için evlilik teklifini reddettiği Burhan'la evlenmeye karar verir. Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik ve özgürlükçüdür. Başlangıçta katı bir ateist olsa da isprizma seansı ve Mayangaların ayini sonrasında düşünsel ve inançsal olarak değişim yaşar. Değişir ve farklı düşüncelerle inançlara açık bir anlatı kişisine dönüşür (Güntekin, 2017).

Hariciyeci dayısı Şevket Bey'in yanında İstanbul'da yaşayan Züleyha (*Eski Hastalık*) Amerikan Koleji'nde eğitim almıştır. Kitap okumayı, gezmeyi ve farklı deneyimler yaşamayı sever. Davetlere ve eğlencelere katılmasının yanı sıra kayak gezileri yapar. Hayata ve aşka dair bilgisi yalnızca okuduğu romanlardan edindiği bilgilerden ibaret olan Züleyha (Ataker, 2021, s. 567) babasının isteği üzerine gittiği Anadolu'da çok bunalır. Cahil ve avamdan olması nedeniyle başlarda küçümsediği Yusuf'tan etkilenir ve onunla evlenmeyi kabul eder. Maddiyat ve cinsellik üzerine kurduğu ilişki sıkıcı bir hal aldığı anda boşanır ve İstanbul'a geri döner. Geçirdiği trafik kazasından sonra eski eşiyle bir vapur seyahatine çıkan Züleyha yapmış olduğu sorgulamalar sonucunda değişir. Anadolu insanının ne kadar saf, temiz, samimi ve dürüst olduğunu görür. Zira gazetelerde hakkında çıkan haberlerden sonra kentli yakınları onunla hiç ilgilenmemiştir. Başlangıçta Anadolu insanına karşı oldukça önyargılı olan Züleyha onları tanıdıkça değişir. Ataerkil toplumsal düzenin kendisine vermiş olduğu kadınlık kimliğine karşı tavır alır. Kültürlü, özgürlükçü, geleneksel olmayan, bağımsız, okumaktan hoşlanan ve deneyimci bir anlatı kişisidir.

Başlangıçta Züleyha tarafından tutucu, muhafazakâr ve gelenekçi bir derebeyi olarak sunulan Yusuf'un (*Eski Hastalık*) zaman içinde başka bir yönünün de olduğu ortaya çıkar. Çiftçilik yaptığı bölgedeki yerliler üzerinde otorite kurup gelenekçi davranışlarla tutumlara sahip olsa da⁴² aslında görüldüğünden farklı bir kişidir. Fransa'da iki yıl bulunmuş olan Yusuf, vatanının bağımsızlık mücadelesinde yer almak için yurda geri döner. Adana'da gayrinizami askerî faaliyetler yürüten silahlı bir örgüte katılır. Dünya halklarına insanlık ve çağdaşlık dersi veren Fransa'nın Anadolu'daki insanlık dışı faaliyetlerini ikiyüzlülük olarak nitelendirir. Gençliğinde çapkınlığıyla tanınmış olsa da Züleyha'ya âşık olur. Kültürlü, inceleyici, soyut, geniş görüşlü, ince ruhlu, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı, farklı düşüncelere açık, hür düşünceli ve bağımsız bir anlatı kişisidir.

Züleyha'nın gözünde taşralı bir despot olarak nitelendirilen Ali Osman (*Eski Hastalık*) Adana'da Fransızlara karşı silahlı mücadele veren bir çetenin komutanı olarak savaştan sonra göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı albaylığa terfi etmiştir. Emekliliğini Anadolu'da geçirir ve İstanbul'daki kızının kentli çevrelerce kötü etkilendiğini düşünerek onu yanına aldirmaya karar verir. Ali Osman'ın Züleyha'yı yanına aldırma sebebi onun tamamen hayal aleminde yaşayan ve gerçeklerden bihaber olan kentli bir züppeye dönüşmesinden korkmasıdır. Otoriteye bağlı, geleneksel ve tutucu bir kişi olmasının yanında Ali Osman deneyime açıklıktan pozitif yük alan kişilik özellikleri de gösterir. Maceracı, bağımsızlıkçı, kültürlü, soyut, duygulu, nazik, düşünceli ve anlayışlı gibi kişilik özellikleri bunlardan bazılarıdır (Güntekin, 2020).

İstanbul'un varsıl ailelerinden birinin en küçük oğlu olan Kemal Murat (*Ateş Gecesi*) Mühendislik mektebinde eğitim almıştır. Yengesi Sabiha Veliaht Reşit Efendi'nin saraylılarından biri olduğundan Milas'a sürgün edilir. İstanbul'dayken çocukluğunu ve gençliğini yaşama fırsatı bulamamış olan Kemal Murat Milas'ta özgürlüğünün tadını çıkarır. Rum mahallesindeki kızlarla yakından ilgilenir ve onlarla çokça vakit geçirir. Kaymakam ona dönemin önemli romancılarının ve şairlerinin eserlerini okutsa da bunlardan pek etkilenmez. Afife'ye duyduğu aşkla *Genç Werther'in Acıları* ve *Rafael* gibi eserleri okur ve bunlardan ziyadesiyle etkilenir. Bu dönemde kaleme alınmış romanlardaki baş anlatı kişilerinin okudukları romanlardan kolayca etkilenen alafranga

⁴² "Halbuki Züleyha, kapalı bir muhitte mutaassıp bir ailenin ananeleri içinde yetişmiş ve dışarlık çocuğunu bu vaziyette daha haşin ve vahşi görmeyi beklerdi." Reşat Nuri Güntekin, *Eski Hastalık*, İstanbul, 2020, s. 19.

tipler oldukları görülmektedir (Işık, 2019, s. 19). Kırlarda uzun süreler dolaşmayı ve düşünmeyi sever. Ancak affedilip İstanbul'a döndüğünde Milas'ı ve Afife'yi unuttur. Almanya'da eğitim alır ve yurda döndüğünde devletin önemli kurumlarında önemli görevler alır. Otuz yaşına eriştiğinde hayattaki bütün zevkleri tatmıştır. Milas'ta bulunduğu ve Afife'ye âşık olduğu dönem Duyarlı (DA2) bir kişilik portresi çizen Kemal Murat İstanbul'a dönmesinin ardından tamamen değişir. Maceracı, özgürlükçü, geleneksel olmayan, bağımsız, değişikliği seven, sanata ve estetiğe duyarlı bir kişi olmasının yanında deneyime açıklıktan negatif yük alan kişilik özellikleri de gösterir.

Ataerkil toplumsal düzen tarafından baskılanıp mağdur edilmiş bir kadın figürü olarak Afife (*Ateş Gecesi*) sevmediği bir adamla istemediği bir evlilik yapmıştır. Bundan dolayı çocuğuna annelik yapamaz ve ağır duygusal dengesizlikler yaşar. Kemal Murat'a âşık olsa da ona tam olarak duygularını açma cesaretini gösteremez. Aslında bütün engellere rağmen Kemal Murat'a olan ilgisini göstermeye ve onu görmeye çalışır. Eşinden boşanmak istediğine dair mahalleliler arasında dedikodu çıkar. Anlatının geçtiği gerçek zamandaki toplumsal koşullara göre cesur ve ilerici bir kadın görüntüsü verir. I. Dünya Savaşı sırasında Sklavaki ailesinin dağılması ve eşinin hayatını kaybetmesinin ardından Afife Kemal Murat'ın karşısına çıkma cesaretini gösterse de artık çok geçtir. Kültürlü, soyut, ince ruhlu, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı ve cesur bir anlatı kişisidir. Ancak deneyime açıklıktan negatif yük alan otoriteye bağlılık ve geleneksellik gibi kişilik özellikleri de gösterir.

Padişah ve hanedanlık karşıtı bir ittihatçı olan Kaymakam (*Ateş Gecesi*) deneyime açıklık faktöründen pozitif yük alan kişilik özellikleri göstermektedir. İttihatçılığı benimsemiş ve dönemin ilerici düşüncelerinden etkilenmiştir. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi şairlerin şiirlerini okur ve inceler. Kemal Murat'a toplumsal bilinç kazanması doğrultusunda telkinlerde bulunur: “Adaşın ok gibi yüreğe işleyen şiirler yazardı. O da senin gibi genç yaşında gurbet yollarına düşmüştü” (Güntekin, 2018, s. 15). Bazı yazarları ve eserleri okumasını tavsiye eder. Rum mahallesindeki yerlilerle iyi ilişkiler kurar ve onlar tarafından sevilip saygı görür. Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, soyut, okumaktan hoşlanan, geniş görüşlü, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı, hür düşünceli, meraklı, özgürlükçü, geleneksel olmayan, geniş ilgileri olan ve cesur bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2018).

Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki vilayetlerde uzun yıllar idarecilik yapmış olan Halil Hilmi Efendi (*Değirmen*) yaşlılık dönemlerinde Sarıpınar kasabasının kaymakamı olmuştur. Çalışma hayatına atıldığı ilk yıllarda oldukça idealist bir bilince sahip olsa da bürokrasideki çürümüşlük ve ahlaki çöküş zaman içinde onu yılgın ve otoriteye bağlı bir anlatı kişisi haline getirir. Sarıpınar’da geçirdiği süre boyunca sürekli olarak İstanbul’u ve Beykoz’da geçen gençlik yıllarını düşünür. Bir fırsatını bulup İstanbul’a gitmenin hayalini kursa da asıl isteği hayalini kurduğu güzel günlere geri dönmektir. Özetleme ve geriye dönüş gibi anlatı uygulamalarıyla anlatı kişisi hakkında anlatılanlardan geçmişte deneyime açık kişilik özellikleri gösterdiği anlaşılır. Ancak zaman içinde yaşadığı hayal kırıklıkları ve ümitsizlik onu deneyime kapalı bir anlatı kişisi haline getirmiştir.

Anlatıda öznenin yardımcısı işlevini gören bir eyleyen olarak Hamit Bey (*Değirmen*), kişilik özellikleri bakımından Halil Hilmi Efendi’yle ciddi benzerlikler gösterir. Bâbîâlî’de yetişmiş ve orada yıllarca memur olarak görev yapmıştır. Şiir yazmaya, ebcet hesabıyla tarihler yazmaya ve bilmece çözmeye meraklıdır. Kalamış’taki köşkte eşiyle birlikte yaşamaktadır. Psikolojik olarak yaşadığı duygusal dengesizlikler onu fizyolojik olarak da hasta eder. Geçmiş hakkında bilgi verilirken onun da mesleğe ilk başladığında idealist olduğu ancak zaman içinde yılgın ve otoriteye bağlı biri haline geldiği görülür. Mutasarrıf Hamit Bey Halil Hilmi Efendi gibi üstlerinden korktuğunda yalan söylemeyi ve sahtekârlık yapmayı huy edinmiştir. Analitik Düşünme (DA1) ve Duyarlılık (DA2) alt boyutlarından pozitif yük alan bazı kişilik özellikleri gösterse de Yeniliğe Açıklık (DA3) alt boyutundan negatif yük alan kişilik özellikleri göstermektedir. Duyarlılık (DA2) alt boyutundan negatif yük alan kişilik özellikleri de taşımaktadır.

Halil Hilmi ve Hamit gibi bürokratların aksine bir devlet mühendisi olan Kâzım (*Değirmen*) Meşrutiyet ihtilaline inanmış bir ihtilal yanlısıdır. Dönemin baskın ilerici değerlerini benimseyip savunur ve memleketin en önemli sorununun softalık olduğunu ileri sürmesinin yanı sıra ona göre softaların uydurmalarıyla mücadele edilmelidir: “Eh, ufak bir zelzele oldu ya... Dinleyin siz şimdi rivayetleri... “Efendim, ne olacak? Ahlâk bozuldu, kadınlar açıldı... Mekteplerde ilâhi yerine marş okutuluyor... Allah bu zelzele afetiyle şehri cezalandırıyor.” İyi ama, bu nasıl adalet, ortada suçlular varsa Allah onları cezalandırsın... Bütün şehirden ne ister?.. Kurunun yanında yaşı yakmak yakışır mı Tanrı adaletine...” (Güntekin, 2017, s. 48). Yöneticilerle sürekli tartışması ve cesur hareketleriyle söylemlerinden dolayı ona “Deli” lakabı takılır. Bürokratlarla yakın ve

samimi olmayı dalkavukluk olarak gördüğünden mümkün olduğunca onlarla arasındaki mesafeyi korur. Çağdaş ve medeni dünyanın değerlerini temsil eder ve eskinin gerici değerlerine karşı mücadele eder: “Deli Kâzım, tarihin bütün felâketlerini softalık ve softa kafasıyla izah eden coşkun ve ölçüsüz bir yenilik âşığıydı” (Güntekin, 2017, s. 46). Kültürlü, araştırmacı, soyut, duyarlı, düşünceli, meraklı, hür düşünceli, özgürlükçü, geleneksel olmayan, bağımsız ve cesur bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2017).

Kocabaşlar adındaki saray eşrafından olan bir ailenin oğlu olarak ben-öyküsel anlatıcıya (*Miskinler Tekkesi*) miskinlik atalarından miras kalmıştır. İstanbul’daki bir konakta büyür. Küçüklüğünde dahi diğer çocuklarla oyun oynayamayacak kadar tembel ve miskindir. Anlatıdaki vakaların geçtiği gerçek zamanda harpler ve mali buhranlar yaşandığından kahraman-anlatıcı kendi canının derdine düşmüştür. Çevresinde olup bitenleri gözlemler ve toplumu nesnel gerçekçi bir anlayışla ironik biçimle eleştirir. Bu yönüyle sinik nitelikler gösteren karakter araştırmacı, inceleyici ve soyut bir kişilik görüntüsü vermektedir. Aynı zamanda duyarlı, düşünceli ve anlayışlıdır. Ancak zorluklara karşı mücadele etme gücü ve iradesi yoktur. Bundan dolayı Yeniliğe Açıklık (DA3) alt boyutundan negatif yük alan kişilik özellikleri göstermektedir. İsmail’i evlat edinir ve Mesule’yi yanına alır. Dürüst, namuslu, şerefli ve haysiyetli bir hayat yaşayıp başarıyı yakalayan İsmail’le gurur duyar. Eylemsel olarak deneyime kapalı bir kişiliğe sahip olan kahraman-anlatıcı düşünsel ve duygusal olarak genellikle deneyime açıktır.

Kahraman-anlatıcı ve Mesule tarafından büyütülen İsmail (*Miskinler Tekkesi*) rüştiyeyi ve idadiyi başarıyla bitirir. Çalışkanlığı ve zekâsıyla öğretmenlerinin takdirini kazanır. Kitap okumayı ve yeni şeyler öğrenmeyi sever. Mektepteki zorba öğrencilerin haksızlıklarına karşı sessiz kalmaz ve onlarla mücadele eder. Kahraman-anlatıcının dilencilik yaparak para kazandığını öğrendiğinde ondan utanç duyar ve yatılı mektebe verildiğinde bir daha eve geri dönmez. Bursa’daki eğitimini tamamladıktan sonra Avrupa’ya gider ve eğitimine burada devam eder. Yıllar sonra İsmail gazetelerde haberi yapılan önemli biri olarak evine döner. Amacı kahraman-anlatıcıyı küçük düşürmek değildir. Aksine yıllar içinde çeşitli cemiyet ortamlarında birçok varıl dalkavuk ve dilenci görmüş olduğundan onun aslında oldukça onurlu biri olduğuna kanaat getirir. Düşünsel, duygusal ve eylemsel olarak deneyime açık bir kişiliğe sahiptir.

İdadiden şahadetname almasının ardından Mülkiye sınavlarına hazırlandığı dönemlerde Talât (*Miskinler Tekkesi*) bir kadınla tanışır ve evlilik nedeniyle eğitimini yarıda

bırakmak zorunda kalır. Bir yandan evkaf memuru olarak çalışırken diğer yandan Hukuk eğitimi alır. Nur-i İrfan mektebinde Hesap ve Fransızca dersleri verir. Çok çalışkan, yetenekli, deneyimli ve disiplinli bir çalışan olmasına rağmen hayatını idame ettirmekte oldukça zorlanır. Çocukları dünyaya geldikten sonra kahraman-anlatıcıdan borç para almaya başlar. Otoriteye bağlılığı ve gelenekselliği dalkavukluk yapmadan ya da dilenmeden hayatını idame ettirmesinin önündeki en büyük engeldir. Düşünsel ve duygusal olarak deneyime açık kişilik özellikleri gösteren anlatı kişinin eylemsel açıdan deneyime kapalı olduğu görülür. Kültürlü, duygulu, nazik, düşünceli ve anlayışlı bir anlatı kişisi olmasının yanında otoriteye bağlıdır, gelenekseldir, bildik ve denenmiş durumları tercih eder, bağımlıdır ve değişiklikten hoşlanmaz (Güntekin, 2022).

Sultan Abdülhamid'in yaveri bir paşanın oğlu olan Süleyman Kemal (*Harabelerin Çiçeği*) İstanbul'daki bir köşkte doğmuştur. Güzelliğinden dolayı herkesin ilgisini çeker ve hünkâr yaveri olacağı düşünülür. Teyzesinin kızı ve hayatının tek aşkı olan Seniha'yla resim yapmayı sever ve büyüyünce ressam olmak ister. Köşkte çıkan yangın sırasında yüzü yanan Süleyman Kemal ailesi tarafından dışlanır. Mekteb-i Sultânî'den şahadetname aldıktan sonra Avrupa'ya giden anlatı kişisi göz doktoru olur. Çirkinliği nedeniyle öz güvenini yitiren Süleyman Kemal Seniha'nın karşısına çıkma cesaretini gösteremese de deneyime açık bir anlatı kişisi olarak değerlendirilebilir. Kültürlü, soyut, ince ruhlu, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı, özgürlükçü, sanatçı ve geniş ilgileri olan bir anlatı kişisidir. Ancak çirkinliği nedeniyle yaşadığı öz güven sorunu eylemsel olarak deneyime kapalılıkla eşleştirilen kişilik özellikleri göstermesine neden olur (Güntekin, 1979).

Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun olan Sabri (*Kavak Yelleri*) İstanbul'da yaşadığı dönemlerde oldukça, hareketli, canlı ve etkin bir gençlik dönemi geçirmiştir. En yakın arkadaşından biriyle birlikte Tünel, Beyoğlu, Şişli, Karaköy, Kadıköy, Moda ve Çamlıca gibi muhitlerde gezinerek ve gazinolarda eğlenerek eğlenceli vakitler geçirmiştir. Döneminin inkılapçı ruhuna ve siyasasına kapılarak idealist arkadaşlarıyla birlikte Anadolu'ya gitme kararı alır. Anadolu'ya vardığında yokluk, yoksulluk, gerilik ve gericilikle karşılaşmış olan Sabri derin bir bunalıma kapılıp geri dönmeyi düşünür. Ancak Celile'ye duyduğu aşk onda kalıp mücadele etme azminin doğmasını sağlar. İmkansızlıklar ve dışa kapalılık nedeniyle Anadolu'da arzuladığı gibi hayat sürdüremeyen Sabri Celile'nin ölümüyle başında esen kavak yellerini dindirmek için

İstanbul'a gider. Ancak İstanbul ve arkadaşları artık hatıralarında ve hayallerinde yaşattığı gibi değildir. Artık Anadolu'ya ait olduğunu anlayıp İstanbul'dan ayrılır. Fuzuli, Tevfik Fikret gibi şairlerin yanı sıra *Monte Kristo*, *İhlamur Altı* ve *Engizisyon Esrarı* gibi eserleri okumuştur. Kitaplar yazdığı gibi çeviriler de yapar (Ataker, 2021, s. 574). Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, soyut, geniş görüşlü, ince ruhlu, nazik, düşünceli, değişikliği seven, hür düşünceli, deneyimci, özgürlükçü, bağımsız, meraklı ve açık fikirli bir anlatı kişisidir.

Eczacı Müslim Bey'in kızı Celile (*Kavak Yelleri*) varlıklı bir aileye mensuptur ve bir süre Ankara'da eğitim almıştır. Hastalığı nedeniyle memleketine döndüğünde Sabri'yle tanışır ve bir daha Ankara'ya dönmez. İkilinin evlenmesinin ardından Celile kendini tamamen eşine ve ailesine adar. Dış dünyada neler olup bittiğiyle hiç ilgilenmez. Onun tek amacı eşini ve kızını memnun etmektir. Görüntüsü ve davranışlarıyla bir Anadolu kadını stereotipidir. Evcimen, tokgözlü ve tutumlu olmasının yanında insanlara karşı mesafelidir. Fikirlerle uğraşmayan, inceleyici ve araştırmacı olmayan, somut faaliyetlerden hoşlanan, değişiklikten hoşlanmayan, otoriteye bağlı, geleneksel ve bildik, denenmiş durumları tercih eden bir anlatı kişisidir.

Anlatının öznesinin yardımcısı işlevine sahip olan Emin Hulûsi (*Kavak Yelleri*) de Haydarpaşa Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir. O da Sabri gibi gençlik yıllarında adı geçen muhitlerde ve gazinolarda güzel zamanlar geçirmiştir. Görev bilinci ve faydalı olma arzusuyla idealist gençlerle birlikte Anadolu'ya gitmek istese de kendisini seven bir kızı terk edemediğinden İstanbul'da kalmak zorunda kalır. İstanbul'da rutin ve sade bir aile hayatı yaşayan Emin Hulûsi zaman içinde deneyime kapalı bir anlatı kişisi haline gelir. Gençlik yıllarında Analitik Düşünme (DA1), Duyarlılık (DA2) ve Yeniliğe Açıklık (DA3) alt boyutlarından pozitif yük alan kişilik özellikleri gösterse de birlikte olduğu kişiye olan bağlılığı ve sorumlulukları onun önündeki en büyük engel olur (Güntekin, 2016).

Öksüz ve yetim olarak büyümüş Ömer'in (*Kan Davası*) çocukluğu harp yıllarında geçmiştir. Oldukça çetin bir çocukluk dönemi geçirmiş olması nedeniyle güçlü bir karaktere ve iradeye sahiptir. Muallim mektebine gönderilmiş ve oradan mezun olmuştur. Harp yıllarında görev ve sorumluluk bilinciyle asker olmuş ve teğmen rütbesiyle görev yapmıştır. Harpten sonra Bozova'ya gelip öğretmenlik yapmaya başlar ve hem gericilikle hem de toprak ağalarıyla mücadele eder. "Köyde öğretmenliğe başladıktan sonra Ömer

bir dava adamı olarak görünür” (Emil, 1991, s. 91). Aralarında uzun zamandır kan davası olan iki köyü barıştırır. Toplumcu gerçekçi yazınsal akım çerçevesinden bakıldığında ideal/güdümlü bir kahraman olarak nitelendirilebilecek olan Ömer halkı sömüren sınıfa karşı mücadele yürütür, onları eleştirir:

“Sen, köylü adam değilsin... Ben, seni her zaman bir yerlerde gördüm... Camide ellerini kürsüye vura vura vaaz ederken mi? Kasaba belediyeleri önünde propaganda nutukları verirken mi? Pazar meydanlarında değneğini kaka kaka oradan oraya alım satım yaparken mi? Senin bir şeyler olduğunu biliyorum. Fakat ne?” (Güntekin, 2018, s. 117-118).

Analitik Düşünme (DA1), Duyarlılık (DA2) ve Yeniliğe Açıklık (DA3) alt boyutlarına bakıldığında Ömer deneyime açıklık faktöründen pozitif yük alan kişilik özellikleri göstermektedir.

Eyleyen olarak yardımcı işlevine sahip olan Murat (*Kan Davası*) Ömer’in eski bir dostudur. Bozova’da nafia mühendisi olarak görev yapmaktadır. Harp yıllarında Kuvayı Milliye’ye katılarak düşmana karşı silahlı mücadele vermiştir. Harp yıllarında verilen mücadeleyi ve çoğu kişinin paylaştığı idealizmi özler. Mebusluk ve nahiye idareciliği yapmış olsa da yumuşak başlılığı nedeniyle eski mesleğine geri dönmek zorunda kalır. Halkına hizmet etmek, çağdaş ve medeni dünyada onun yer bulabilmesini sağlamak için elinden geleni yapar. Mensubu olduğu toplumun nesnel gerçekliğini ironik bir biçimle eleştirir:

Füze içinde aya gitmek, diyor, fakat burnumuzun dibindeki bu zavallı dağ ondan daha iyi tanıyor muyuz? Hayır Ömer. Bütün gece onun için konuşulan horozca lakırdılar işittik. Yıldızlardan ara sıra gök taşları dökülüyor ya dünyamıza. Bu dağ üzerinde bildiklerimiz de o döküntüler üzerine bildiklerimizden farklı değil... (Güntekin, 2018, s. 126).

Eyleyen olarak engelleyici bir işlev üstlenen Hacı Rüstem (*Kan Davası*) Yukarı Sazan’ın en varlıklı isimlerinden biridir. Gerilik ve gericilik sayesinde bölgede emeğiyle geçinmeye çalışan yerliler üzerinde tahakküm kurar. Mevcut gücünü ve imtiyazlarını ne devletle ne de başka varsıllarla paylaşmak ister. Bölgedeki husumeti ve irtica faaliyetlerini körükler. Fikirlerle uğraşmayan, inceleyici ve araştırmacı olmayan, insanlara karşı nazik ve anlayışlı olmayan, nesnel empati yeteneği düşük, değişiklikten hoşlanmayan, yeni fikirlere dirençli, geleneksel, tutucu ve muhafazakâr bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2018).

Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Süleyman (*Son Sığınak*) köşklere büyür ve tiyatroyla çok erken yaşlarda tanışır. Tiyatrocu olma hayalini çeşitli nedenlerle gerçekleştiremeyen Süleyman ağabeyi tarafından eğitimine devam etmesi amacıyla Avrupa'ya gönderilir. Mütareke yıllarında yurda geri dönen Süleyman askere alınır ve Mısır'da İngilizler tarafından tutsak edildiği yıllarda silah arkadaşlarıyla birlikte Zekazık kampında tiyatro oyunları oynar. Servet Bey'in kurduğu tiyatroya katılarak hayallerini gerçekleştirme fırsatı elde eder. Tiyatro topluluğunun kuruluş anından itibaren şevkle çalışılır ve onun varlığını sürdürebilmesi için büyük fedakârlıklar yapılır. Kültürlü, soyut, okumaktan hoşlanan, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, değişikliği seven, hür düşünceli, deneyimci, özgürlükçü, yaratıcı, sanatçı ve cesur bir anlatı kişisidir.

Makbule (*Son Sığınak*) de Süleyman gibi varlıklı bir çevrede büyür, tiyatro ve benzeri sanatlarla henüz daha çocukken haşır neşir olmaya başlar. Çocukken bir ut ustasından şan dersleri alır. Ancak asıl hayali tiyatro oyuncusu olmaktır. Darülbedayi kadın öğrenciler kabul etmeye başladığında mektebe kabul edilir ve tiyatro eğitimi alır. Yaşadığı maddi sıkıntılar nedeniyle eğitimini yarıda bırakıp bir müzik topluluğuna katılır ve şarkılar söyler. Anadolu'da "Ayşeyen" adıyla tanınır. Servet Bey'in kurduğu tiyatro topluluğuna katılır ve tiyatronun faaliyetlerini sürdürebilmesi için elinden geleni yapar. Üç kez evlenmiş olmasına rağmen aradığı aşkı bulamamıştır. Zaman zaman kadınlığını kullanarak erkeklerden faydalanır. Kültürlü, soyut, ince ruhlu, sanata ve estetiğe duyarlı, duygulu, nazik, düşünceli, anlayışlı, değişikliği seven, farklı düşüncelere açık, yeni durumlara adapte olan, cesur, yaratıcı, sanatçı, özgürlükçü ve bağımsız bir anlatı kişisidir. Özellikle Duyarlılık (DA2) ve Yeniliğe Açıklık (DA3) alt boyutlarından pozitif yük alır.

Sofu Seyfullah Paşa'nın oğlu ve sadrazamın damadı olan Servet Bey (*Son Sığınak*) aristokrat zümrenin mensubudur. O da diğer iki anlatı kişisi gibi çocukluk dönemlerinde tiyatroyla tanışmıştır. Eşinin gölgesinde kalan Servet Bey kendi değerini başkalarına kanıtlamak amacıyla babasından kalan mirasla tiyatro topluluğu kurar. Servet Bey de yetenekli ve bilgili bir tiyatro oyuncusudur. Yeni Türk Tiyatrosu'nu kurarak yenilikçi bir adım atar: "Arkadaşlar, biz bir tiyatro yapmalıyız, diyor, babamın Suriye valiliğinden kalma biraz bir şeyler var. Onları tasfiyeden dönüyorum... Ben bütün masraflarını üzerime alırım. Darülbedayiden çok daha iyi bir kumpanya kurarız..." (Güntekin, 2017, s. 31). Topluluğu batı tarzında oyunlar oynamaya zorlar. Evli olmasına rağmen Rükzan adında bir sevgilisi vardır. Parasının hesabını bilmez ve tipik bir İstanbullu mirasyedidir.

Analitik Düşünme (DA1) ve Yeniliğe Açıklık (DA3) alt boyutlarından pozitif yük alan kişilik özellikleri gösterse de Duyarlılık (DA2) alt boyutundan negatif yük alan kişilik özellikleri göstermektedir. Kültürlü, inceleyici, araştırmacı, hür düşünceli, deneyimci, cesur, geleneksel olmayan ve sanatçı bir kişiliğe sahip olması haricinde aynı zamanda insanlara karşı nazik ve anlayışlı olmayan, nesnel empati yeteneği düşük ve duygularıyla karar vermeyen bir anlatı kişisidir (Güntekin, 2017).

SONUÇ

Reşat Nuri Güntekin'in başlıca roman kişilerini Beş Faktörlü Kişilik Modeli (5FKM) çerçevesinde incelemeyi erek edinen bu çalışmada, öncelikle kişilik kavramının tarihsel ve kuramsal arka planı genel hatlarıyla ele alınmış; kişiliğin tanımı, oluşumunu etkileyen kalıtsal ve çevresel etkenler ile farklı kişilik kuramlarının temel hipotezleri değerlendirilmiştir. Bu kuramsal çerçevenin ardından Ayırıcı Özellik Kuramı'nın gelişim süreci ve bu kuramın en güncel ve yaygın kabul gören yaklaşımı olan Beş Büyük Faktörlü Kişilik Modeli'nin genel çerçevesi ve kavramları açıklanmıştır. Dışa dönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve deneyime açıklık olmak üzere beş faktörden oluşan model, bu araştırmada roman kişilerinin kişilik çözümlemelerinde temel ölçüt olarak kullanılmıştır.

İnceleme sürecinde Güntekin'in farklı dönemlerde kaleme almış olduğu romanlardan seçilen başlıca temsilî anlatı kişileri söylem, düşünme, duygulanma ve davranış örüntüleri temelinde incelenmiş ve her bir roman kişinin hangi kişilik faktörlerinin hangi uçlarında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu çözümlemeler yapılırken, roman kişilerinin anlatı süresi içindeki eylemleri, ilişkileri, çatışmaları ve karar alma biçimleri 5FKM boyutlarıyla karşılaştırılmış, kişilik özelliklerinin betimlenmesinde tutarlılık, ayırt edicilik ve süreklilik ölçütleri esas alınmıştır. Örneklem kümesinde yer alan bazı anlatı kişileri, herhangi bir kişilik özelliği taşımadıkları faktörlerde incelemeyi muaf tutulmuşlardır. Dolayısıyla bir faktörde incelemeye tabi tutulan anlatı kişisi başka bir faktör incelemesinde görülemeyebilir.

Yapılan incelemeler sonucunda Güntekin'in roman kişilerinin tek boyutlu tipler olmaktan ziyade, birden fazla kişilik faktörünün birleşimiyle biçimlenmiş çok yönlü kişiler olarak kurgulandığı ortaya konulmuştur. Bilhassa anlatılardaki başkarakterler başlarına gelen olaylar ve içinde bulundukları durumlar neticesinde zaman içinde değişir. Anlatıların sonunda başkarakterler anlatının başında göstermiş oldukları kişilik özelliklerinden farklı kişilik özellikleri göstermeye başlarlar. Bu da Güntekin'in romanlarındaki baş anlatı kişilerinin genel olarak düz değil yuvarlak karakterlere sahip olduklarını göstermektedir. Sabri (*Kavak Yelleri*), Nazmi (*Akşam Güneşi*), Feride (*Çalılıkusu*), Kemal Murat (*Ateş Gecesi*), İffet (*Damga*) vb. başkarakterler anlatının başında duygusal olarak dengeliyken olayların akışı sırasında değişim geçirip duygusal olarak dengesiz kişilere dönüşürler. Güntekin'in romanlarındaki baş anlatı kişileri genel

olarak yüksek oranda yumuşak başlıdırlar. Ancak Şeref (*Gizli El*), Nazmi (*Akşam Güneşi*), Hüseyin Kenan (*Dudaktan Kalbe*), Kemal Murat (*Ateş Gecesi*) ve Sâra (*Bir Kadın Düşmanı*) gibi bu faktörden düşük yük alan baş anlatı kişileri de mevcuttur. İnsan ahlakına önem veren ve neredeyse her romanında izleksel olarak toplumun ahlaki çürümesini işlemiş olan Güntekin'in baş anlatı kişilerinin yumuşak başlılık faktöründen yüksek oranda yük alması oldukça tutarlı bir durumdur. Engelleyici işlevine sahip kötü karakterler de bu faktörden düşük oranda yük alırlar ve antagonist kişilik özellikleri gösterirler. İyilikseverlik, gelenek, uyum, evrenselcilik gibi kişisel değerler yumuşak başlı anlatı kişilerinde baskın olarak görülür. Antagonist anlatı kişileri ise güç, başarı, dürtü ve hazzı gibi kişisel değerlere önem verirler.

Özne konumunda olan baş eyleyenler genel olarak bir *nesneye* ulaşmaya, onu elde etmeye çalışırlar. Büyük beklentiler, arzular, ihtiraslar ve arzulanan nesneden uzak olma durumu genel olarak baş anlatı kişilerinin duygusal dengesizlikler yaşamalarına ve bu faktörden yüksek oranda yük almalarına neden olur. Arzulanan nesneyi elde eden roman kişisi duygusal dengesini sağlarken nesneyi elde edemeyen özne yaşamış olduğu hayal kırıklığı, umutsuzluk ve mutsuzluk nedeniyle ağır hastalıklar ve buhranlar geçirebilir. İdeal ben ile gerçek benin özdeşleşmemesi roman kişinin duygusal ve düşünsel olarak felaketi olur.

Güntekin'in romanlarında en çok işlenen izleklerden biri de eski-yeni çatışmasıdır. Meşrutiyetçiler, İttihatçılar ve Cumhuriyetçiler çağdaş insani değerleri savunurken softalar, saraylılar ve sömürücü varlıklar genel olarak eskiyi savunurlar ve saltanattan/güçten yana tavır alırlar. Meşrutiyetin ve Cumhuriyetin değerlerini savunan roman kişilerinin deneyime açıklık faktöründen yüksek yük aldıkları görülürken eskiyi savunan muhafazakârların bu faktörden düşük oranda yük aldıkları görülür. Deneyime açıklık faktöründen yüksek yük alan anlatı kişilerinin yabancı mekteplerde eğitim aldıkları, yabancı diller bildikleri, kentli oldukları, konaklarda yaşadıkları, kitap okumayı sevdikleri, sanata ve bilime ilgi duydukları, çağdaş insanî değerleri özümstedikleri, nitelikli vakit geçirmekten hoşlandıkları ve eski olana karşı oldukları görülür. Ancak Gülsüm (*Kızılıcak Dalları*), Yusuf (*Eski Hastalık*) vb. yoksul köylü anlatı kişilerinin de deneyime açıklıktan yüksek oranda yük aldıkları görülebilmektedir. Güntekin'in romanlarındaki bazı norm/yardımcı anlatı kişileri çağdaş insanî değerlerin ateşli birer savunucusudurlar. Baş anlatı kişisini güdümler ve yönlendirirler. Sürekli olarak belirli

bazı düşüncelerin ve ideolojilerin savunuculuğunu yaptıklarından baskın toplumsal normlara uymayan marjinal tutumları ve davranışları nedeniyle kendilerine “Deli” lakabı takılır. Engelleyici ya da kart anlatı kişileri de genellikle bu faktörden düşük yük almaktadırlar. Bu faktörden yüksek yük alan eyleyenlerin evrenselcilik, kendi kendini yönetme, dürtü, hazcılık, iyilikseverlik ve başarı gibi kişisel değerlere önem verdikleri görülür. Deneyime açıklıktan düşük yük alan anlatı kişileriye güvenlik, uyum, gelenek ve güç gibi kişisel değerlere önem vermektedirler.

Toplumcu gerçekçilik yazınsal akımıyla özdeşleştirilen yapıtlarda karşılaşılabilecek Ömer (*Kan Davası*), Ali Şahin (*Yeşil Gece*), Zehra ile Mürşit (*Acımak*), Sabri (*Kavak Yelleri*) ve Yusuf (*Eski Hastalık*) gibi anlatı kişileri ahlakçı ve idealist kişilik özelliklerine sahiptirler. Ahlakçılık ve idealistlik sorumluluk faktörü bakımından anlatı kişilerini doğrudan etkilidir. Deneyime açıklık faktöründen yüksek yük alan “Deli” müstear adlı yardımcı/norm anlatı kişileri görevşinaslık, amaçlılık, güvenilirlik ve tehlikeye açıklık gibi kişilik özellikleri gösterirler. Bilhassa Halkevleri ve mektepler için eğitici temsiller kaleme almış olan Güntekin’in romanları da halkı eğitmeye yönelik çokça didaktik unsur içerir. Ahlakçı, halkçı ve milliyetçi bir düşünceyle kaleme alınmış olan eserlerdeki bazı baş anlatı kişilerinin ve yardımcı/norm anlatı kişilerinin sorumluluk faktöründen yüksek yük aldıkları görülmektedir. Engelleyici/kart anlatı kişileri ise bu faktörün bazı boyutlarından yüksek oranda yük alsalar da çoğunlukla düşük yük almaktadırlar. Bu faktörden yüksek yük alan roman kişilerinin başarı, uyum ve evrenselcilik kişisel değerlerine önem verdikleri görülür. Hazzı erteleyip amaçlarına ulaşmak için sabır gösterebilirler.

Yapılan inceleme sonucunda dışa dönüklük faktörünün anlatı kişilerinin kişiliklerini belirlemede en az etkiye sahip olduğu görülmüştür. Anlatı kişileri incelendiğinde bu faktörün duygusal dengesizlik, deneyime açıklık, yumuşak başlılık ve sorumluluk gibi faktörlerle doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Duygusal olarak dengeli olan anlatı kişilerinin genel olarak dışa dönüklük faktöründen yüksek yük aldıkları görülmektedir. Ancak duygusal dengesizlik yaşayan bazı anlatı kişilerinin de dışa dönüklük faktöründen yüksek yük alan kişilik özellikleri gösterebildikleri saptanmıştır. Depresyon, bunalım, histeri, umutsuzluk ve karamsarlık yaşayan anlatı kişileri içe dönük kişilik özellikleri gösterirken kızgınlık, öfke vb. duygusal dengesizlikler yaşayan anlatı kişilerinin dışa

dönüklük faktöründen yüksek yük alan kişilik özellikleri gösterdikleri görülmüştür. Yumuşak başlılık da bu faktöre doğrudan etki etmektedir.

Elde edilen sonuçlar, Beş Faktörlü Kişilik Modeli'nin yalnızca psikoloji alanında değil, yazınsal metin incelemelerinde de işlevsel biçimde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Roman kişilerinin 5FKM temelinde dizgeli olarak tasnif edilmesi, yazınsal incelemelere nesnel bir boyut kazandırmakta ve yazarın gözlem gücünün kişilik kurgularına nasıl yansıdığını daha görünür kılmaktadır. Mensubu olduğu toplumu ve bu toplumdaki bireyleri gözlemlemiş olan Güntekin, gerçekçi bir anlayışla topluma ayna tutmak istemiş olmasının yanı sıra coşumcu bir anlayışla da toplumda ve bireylerde eksikliğini gördüğü değerleri ve kişilik özelliklerini romanlarına taşımıştır. 5FKM çerçevesinde yapılan inceleme sayesinde Güntekin'in hem gerçekte var olan hem de olması gerektiğini düşündüğü kişilerin kişilik özelliklerini nesnel verilere dayanarak ortaya çıkarmak mümkün olmuştur. Yarattığı kişiler ve bunların sahip olduğu kişilik özellikleriyle yazar hem topluma ayna tutmuş hem de mevsuk insani değerlerin ve kişilik özelliklerinin arayışı içine girmiştir. Güntekin'in romanlarındaki ideal anlatı kişileri deneyime açık, yumuşak başlı ve sorumludurlar. İdeal olmayanlar ise genel olarak bu faktörlerin zıt kutbunda yer alan kişilik özellikleri gösterirler.

Sonuç olarak bu tez çalışması Reşat Nuri Güntekin'in roman kişilerinin kişilik yapılarının psikolojik kuramlar ışığında incelenebileceğini göstermiş; Beş Faktörlü Kişilik Modeli'nin yazın alanında uygulanabilirliğine dair örnek teşkil edecek bir katkı sunmuştur. Gelecek araştırmalarda farklı ulus, dönem, akım, yazar ve türlere ait daha geniş örneklem kümeleriyle yapılacak incelemelerin, yazınsal kişi incelemelerine disiplinler arası yeni boyutlar kazandıracağı öngörülmektedir. Farklı yazarların romanları, tiyatroları ve öyküleri üzerine yapılacak incelemelerle anlatı kişileri faktörlere göre tasnif edilebilir. *Özne, engelleyici, yardımcı, başkarakter, norm karakter, kart karakter* gibi anlatı kişilerinin anlatılardaki ayırt edici kişilik özellikleri tespit edilip karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Gelecek araştırmalarda örneklem kümesi daraltılıp modeldeki belirli bir faktör ya da faktörler temel alınarak daha ayrıntılı incelemeler de yapılabilir. Ayrıca farklı yazarların yazınsal yapıtlarının daha geniş örneklem kümeleriyle ve yazınsal metinler için bulunacak ya da geliştirilecek nicel bir yöntemle incelenmesi, elde edilen bulguların genellenebilirliğini artıracak ve yazınsal kişilik incelemelerine daha kapsamlı bir bakış açısı kazandıracaktır. Kapsamlı araştırmalar neticesinde kurgusal

evrenlerin insan betilerinin evrensel kişilik envanterleri çıkarılabilir. Böylece farklı uluslar, dönemler, akımlar, türler ve yazarlar tarafından kaleme alınmış romanlardaki anlatı kişilerinin hem ortak hem de ayırıcı kişilik özellikleri tespit edilecektir. Kurgusal evrenlerde hayat bulan farklı kültürlere ait insan betileri arasındaki kişiliğe dair benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesiyle anlatı kişilerinin kişiliklerine dair genellenebilir kişilik özelliği tasnifleri oluşturulacaktır. Böylece birbirinden farklı kültürlerin yazınlarında hayat bulan anlatı kişileri arasındaki ayırıcı ve ortak kişilik özelliklerinin tespit edilmesiyle farklı kültürlerin birbirlerini daha iyi anlamaları ve daha tutarlı yorumlar yapılması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afacan, Ş. (2022). Avare Ruhlar, Ayarlanmış Duygular: Geç Osmanlı'da Modern Psikoloji ve Biyolojik Materyalizm. *Toplumsal Tarih*, 2022(339), 60-63.
- Akbaba, F. (2018). Edebi Eserlerde Kullanılan Kahraman Karakter İsimleri: Reşat Nuri Güntekin'in Gökyüzü ve Yeşil Gece Romanlarında Geçen Karakterlerin İsim ve Sıfatları Üzerine Bir İnceleme. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 2(3), 109-124.
- Aktaş, Ş. (2007). Milli Edebiyat (1911-1923). T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz, & M. Ö. Oğuz içinde, *Türk Edebiyatı Tarihi 3* (s. 183-268). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Aldemir, E. (2019). Reşat Nuri Güntekin'in Gökyüzü Romanında Yeni İnsan Tipinin Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme. *HARS AKADEMİ Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi*(3), 101-109.
- Alper, Y. (2021). Reşat Nuri Güntekin'in Damga Romanına Felsefi Bir Yaklaşım: "Kant'ın Ahlak Yasası Önünde İffet". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 61(2), 511-539. doi:DOI: 10.26650/TUDED2021-908810
- Alper, Y. (2021). Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Ritüeli "Sapere Aude!" Aforizmasıyla Okumak. *ERDEM*(81), 1-22.
- Altuğ, T. (2005). *Bir Ruh Kimliği Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Asiltürk, B. (2009). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Hastalık*. İstanbul: İkaros Yayınları.
- Asiltürk, B. (2010, Ocak-Haziran). Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Doktor Tipleri. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 17-38.
- Aslan Ayar, P. (2018). Reşat Nuri'nin Romancılığını Belirleyen Rota: Harabelerin Çiçeği'nden Gizli El'e Giden Yol. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(75), 344-359.
- Ataker, B. (2021). Reşat Nuri Güntekin'in Roman Karakterlerinin Okuma Pratikleri. *Turkish Studies - Language*, 2(16), 561-578. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.51156> adresinden alındı
- Aydın, Y. (2006). *Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu, Acımak, Yeşil Gece, Kan Davası Romanlarında Öğretmen Tipleri ve Toplumun Öğretmen Algısı*. Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. Erzurum: T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaş, G. (2002). Batılılaşma Maceramızda Türk Romanına Yansıyan Tipler -II-. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3), 199-220.
- Babayeveva, E. (2025). "Bir Kadın Düşmanı" ve "Kara Kitap" Adlı Eserlerde Güzel Çirkin Çelişkisi ve Ötekileşme Sorunu. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 13(35), 117-132.

- Bacanlı, H., İlhan, T., & Aslan, S. (2009). Beş Faktör Kuramına Dayalı Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-279.
- Biricik, U. (2024). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Aydın Profili*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulun, E. (2019). *Reşat Nuri Güntekin "Merhametin Romancısı"*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.
- Burdurlu, İ. Z. (1971). *Romanlarıyla Reşat Nuri Güntekin*. İzmir: Uyanış Dergisi Yayınları.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri*. (E. Sarıoğlu, Çev.) İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Cattell, R. B. (1943). The Description of Personality: Basic Traits Resolved Into Clusters. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38(4), 476-506.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1986). Clinical Assessment Can Benefit from Recent Advances in Personality Psychology. *American Psychologist*, 41(9), 1001-1003.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Four Ways Five Factors Are Basic. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653-665.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992, Mart). Normal Personality Assessment in Clinical Practice: The NEO Personality Inventory. *Psychological Assessment*, 4(1), 5-13.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2008). The NEO Inventories. R. P. Archer, & S. R. Smith içinde, *Personality Assessment* (s. 213-245). Oxfordshire: Routledge.
- Costa, P. T., McCrae, R. R., & Dye, D. A. (1991). Facet Scales For Agreeableness and Conscientiousness: A Revision of the Neo Personality Inventory. *Personality and Individual Differences*, 12(9), 887-898.
- Çalık, H. (2021). Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Harp Zenginleri ve İhtikar Sorunu. M. F. Kanter, & O. Karaburgu içinde, *Reşat Nuri Güntekin* (s. 281-302). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çiçek, İ., & Aslan, A. E. (2020). Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kuramsal Bir Çerçeve. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 137-147.
- David, J. P., & Suls, J. (1999). Coping Efforts in Daily Life: Role of Big Five Traits and Problem Appraisals. *Journal of Personality*, 67(2), 265-294.
- Deveci, M., & Aytaç, A. (2021). Reşat Nuri Güntekin'in 'Kızılıçık Dalları' Romanında Efendi-Köle İlişkisi. *Turkish Studies - Language*, 16(2), 623-631. doi:https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.51188
- Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology*(41), 417-440.

- Digman, J. M. (1996). The Curious History of the Five-Factor Model. J. S. Wiggins içinde, *The Five-Factor Model Of Personality* (s. 1-20). New York: The Guilford Press.
- Dinçar, B. (2021). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın*. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Edirne: T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, M. (2020). Reşat Nuri'nin Romanlarında Siyasal Boşluğun İzdüşümü Olarak Otoritesini Kaybetmiş Babalar. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*(13), 407-423.
- Emil, B. (1984). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Emil, B. (1989). *Reşat Nuri Güntekin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Emil, B. (1990). Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(2), 73-83.
- Emil, B. (1991). Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin II "Kan Davası" Romanı: Öğretmen Ömer. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(3), 87-105.
- Eroğlu, M. (2022). Reşat Nuri Güntekin'in Acımak Romanı Bağlamında Hayatı Anlamlandırma ve Duyguları Şekillendirme Unsuru Olarak Baba(sız)lık Kavramı. Ş. Çağın, & D. M. Canko içinde, *Babalar ve Kızları Çok Disiplinli Bir Yaklaşım* (s. 359-374). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Freud, S. (2001). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Galton, F. (1884). Measurement of Character. *Fortnightly Review*(36), 179-185.
- Gençtanırım-Kurt, D., & Çetinkaya-Yıldız, E. (2023). *KİŞİLİK KURAMLARI Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle*. Ankara: Pegem Akademi.
- Goldberg, L. R. (1990). An Alternative "Description of Personality": The Big-Five Factor Structure. *Journal of Personality and Social Psychology*(59), 1216-1229.
- Goldberg, L. R. (1992). The Development of Markers for the Big-Five Factor Structure. *Psychological Assessment*(1), 26-42.
- Goldberg, L. R., & Somer, O. (2000). The Hierarchical Structure of Common Turkish Person-Descriptive Adjectives. *European Journal of Personality*, 14, 497-531.
- Goldmann, L. (1976). *Diyalektik Araştırmalar*. (A. Timuçin, & M. Sert, Çev.) İstanbul: Kavram Yayınları.
- González, P. M. (2021). *Le roman turc de la première décennie républicaine (1923-1933) : un nouveau modèle de société*. Sociologie. Paris: Institut National des Langues et Civilisations Orientales - INALCO.

- Gökçe Arslan, Ş. (2021). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın*. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bİlimler Enstitüsü.
- Güteryüz, N. (2021). Roman Unsurlarında 'Karakter'. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(66), 316-321.
- Günday, R. (2014). Emile Zola'nın Gerçek ve Reşat Nuri Güntekin'in Yeşil Gece Adlı Romanlarında Rahip/Hoca ve Öğretmen Tipleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bİlimler Enstitüsü Dergisi*(18), 115-134.
- Güntekin, R. (1995). *Acımak*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. (2002). *Yaprak Dökümü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (1979). *Harabelerin Çiçeği*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Güntekin, R. N. (1998). *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2008). *Dudaktan Kalbe*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2012). *Hediye'ye Mektuplar*. (M. F. Kanter, Dü.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2014). *Akşam Güneşi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Güntekin, R. N. (2016). *Kavak Yelleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Güntekin, R. N. (2017). *Çalıkuşu*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2017). *Değirmen*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2017). *Gökyüzü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2017). *Son Sığınak*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2018). *Anadolu Notları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Güntekin, R. N. (2018). *Ateş Gecesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Güntekin, R. N. (2018). *Damga*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2018). *Gizli El*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Güntekin, R. N. (2018). *Kan Davası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2019). *Cumhuriyetimiz & Paris Notları*. (M. F. Kanter, Dü.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, R. N. (2019). *Kızılçık Dalları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Güntekin, R. N. (2020). *Bir Kadın Düşmanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Güntekin, R. N. (2020). *Eski Hastalık*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Güntekin, R. N. (2022). *Miskinler Tekkesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Horzum, M. B., Ayas, T., & Paldır, M. A. (2017). Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 398-408.
- İnci, N. (2023). Reşat Nuri Güntekin'in Yaprak Dökümü Romanında Yalnızlık ve Yabancılaşma Üzerine Bir İnceleme. *Karabük Türkoloji Dergisi*, 6(2), 118-128.
- Işık, C. (2019). *Osmanlı Dönemi Türk Romanında Alafranga Tipi*. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Erzincan: T.C. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement and theoretical perspectives. L. A. Pervin, & O. P. John içinde, *Handbook of Personality: Theory and Research* (Cilt 2, s. 102-138). New York: Guilford Press.
- Johnson, J. A., & Ostendorf, F. (1993). Clarification of the Five-Factor Model With the Abridged Big Five Dimensional Circumplex. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(3), 563-576.
- Kanter, M. F. (2006). *Ölümünün 50. yılında Belgelerle Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kanter, M. F. (2008). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Kanter, M. F. (2019). *Bir Kültür Romancısı Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karagülle, F. (2016). Çalıkuşu'ndan Bir Köy Hocasına: İdeolojinin Edebiyat Üzerindeki Belirleyiciliği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*(54), 87-97.
- Kıran, A., & Kıran, Z. (2003). *Yazınsal Okuma Süreçleri (Dilbilim, Göstergebilim ve Yazınbilim Yöntemleriyle Çözümlemeler)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Köker, S. (2021). Reşat Nuri Güntekin'in Dudaktan Kalbe Adlı Romanında Yabancılaşma İzleği. *Turkish Studies - Language*, 2(16), 725-741. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.51107> adresinden alındı
- Lee-Baggley, D., Preece, M., & DeLongis, A. (2005). Coping With Interpersonal Stress: Role of Big Five Traits. *Journal of Personality*, 73(5), 1141-1180.
- Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., & Schutte, N. S. (2005). The Relationship Between the Five-Factor Model of Personality and Symptoms of Clinical Disorders. A

- Meta-Analysis. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 27(2), 101-114.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1985). Updating Norman's "Adequate Taxonomy": Intelligence and personality Dimensions in Natural Language and in Questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 710-721.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1989). More Reasons to Adopt the Five-Factor Model. *American Psychologist*, 44(2), 451-452.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1990). *Personality in Adulthood*. New York - Londra: The Guilford Press.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1997). Conceptions and Correlates of Openness to Experience. R. Hogan, J. Johnson, & S. Briggs içinde, *Handbook of Personality Psychology* (s. 825-847). San Diego: Academic Press.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1999). A Five-Factor Theory of Personality. L. A. Pervin, & O. P. John içinde, *Handbook of Personality Theory* (s. 139-153). New York: Guilford.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2006). Perspectives de la théorie des cinq facteurs (TCF) : traits et culture. *Psychologie française*, 51, 227-244.
- McCrae, R. R., & Greenberg, D. M. (2014). Openness to Experience. D. K. Simonton içinde, *The Wiley Handbook of Genius* (s. 222-243). Oxford: John Wiley & Sons, Ltd.
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215. doi:10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x
- Naci, F. (2003). *Reşat Nuri Güntekin'in Romancılığı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Önertoy, O. (1991). *Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Özdemir, E. (1999). *Yazınsal Türler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, E. (2000). *Eleştirel Okuma*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Öztürk, N. (2007). Edebi ve sosyal boyutuyla modern Türk edebiyatında tipler. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz, & M. Ö. Oğuz içinde, *Türk Edebiyatı Tarihi 3* (s. 441-467). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Plaisant, O., Guertault, J., Courtois, R., Réveillère, C., Mendelsohn, G., & John, O. (2010). Histoire des "Big Five" : OCEAN des cinq grands facteurs de la personnalité. Introduction du Big Five Inventory français ou BFI-FR. *Annales*

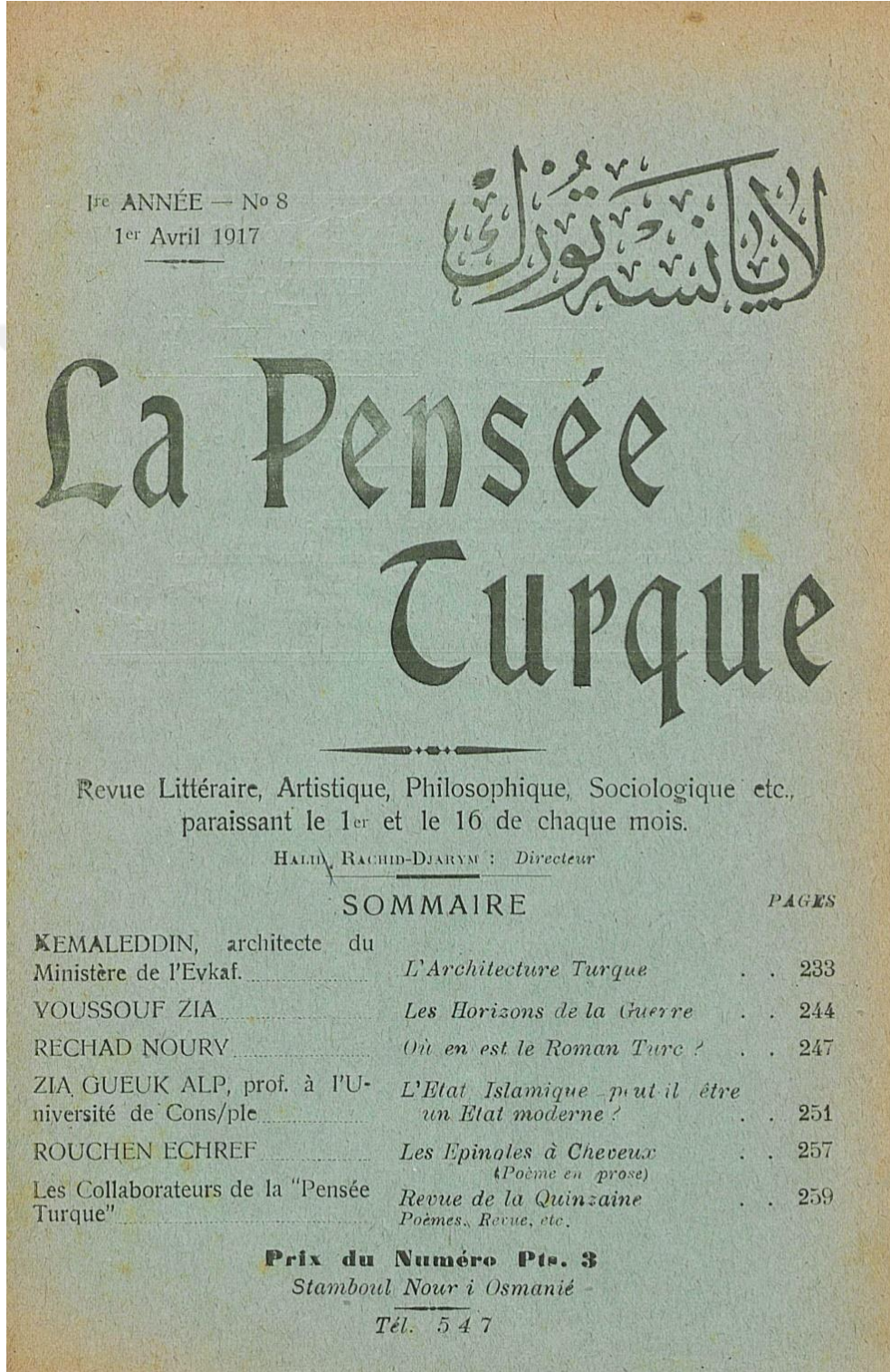
Médico-Psychologique, Revue Psychiatrique, 168(7), 481-486.
doi:10.1016/j.amp.2009.04.016

- Raimond, M. (2002). *Le roman*. Paris: Armand Colin.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The Big Five Personality Factors and Personal Values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(6), 789-801.
- Schmitt, M. P., & Viala, A. (1982). *Savoir-lire*. Paris: Les Editions Didier.
- Solak, C. (2022). Özgün Bir Yusuf ile Züleyha Yorumu: Reşat Nuri Güntekin'in Eski Hastalık Romanı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(125), 34-46.
- Somer, O. (1998, Aralık). Türkçe'de Kişilik Özelliği Tanımlayan Sıfatların Yapısı ve Beş Faktör Modeli. *Türk Psikoloji Dergisi*, 13(42), 17-32.
- Somer, O., Korkmaz, M., & Tatar, A. (2002). Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin Geliştirilmesi-I: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Somer, O., Korkmaz, M., & Tatar, A. (2011). *Kuramdan Uygulamaya Beş Faktör Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Envanteri (5FKE)*. İzmir, Bornova: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Soto, C. J., & Jackson, J. J. (2020). Five-Factor Model of Personality. D. S. Dunn içinde, *Oxford Bibliographies in Psychology*. New York: Oxford Press.
- Soto, C. J., Kronauer, A., & Liang, J. K. (2016). Five Factor Model of Personality. S. K. Whitbourne içinde, *Encyclopedia of Adulthood and Aging* (s. 506-510). Hoboken: Wiley.
- Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tatar, A. (2017). Büyük Beş-50 Kişilik Testinin Türkçeye Çevirisi ve Beş Faktör Kişilik Envanteri Kısa Formu ile Karşılaştırılması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(1), 51-61.
- Tatar, A. (2018). Çok Boyutlu Kişilik Envanterinin Geliştirilmesi: Madde Seçimi ve Faktör Yapısının Oluşturulması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 5-13.
- Tatlılıoğlu, K. (2013, Güz). Beş Faktör Kişilik Kuramı Bağlamında Kişilik Kavramına Genel Bir Bakış. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 127-146.
- Terzi Eskin, B. (2024). Kadın Öğretmenlerin Bitmeyen Öğrenciliği: Çalıkuşu, Vurun Kahpeye ve Ankara'da Eril Özne Merkezli Karakter Tasarımları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 64(1), 241-263.
- Thurstone, L. L. (1934). The vectors of mind. *Psychological Review*, 41, 1-32.

- Toptaş, S., & Yazıcı, F. (2023). Radyo Tiyatrosunda Anlatıbilim: Reşat Nuri Güntekin'in Yaprak Dökümü Eserinin Greimas'ın Eyleyensel Örnekçesine Göre Çözümlemesi. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11(36), 20-42.
- Toursel, N., & Vassevière, J. (2001). *Littérature: textes théoriques et critiques*. Paris: Armand Colin.
- Türksoy, M. (2012). *Reşat Nuri Güntekin'in "Acımak" ve "Yaprak Dökümü" Romanlarında Baba Motifi*. Türk Dili ve Edebiyatı. İstanbul: T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Uygun Aytemiz, B. (2023). *Narsisistik Yansımalar Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Aşk, Kimlik, Anadolu* (1. b.). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Uyguner, M. (1967). *Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Yanbastı, G. (1990). *Kişilik Kuramları* (Cilt 53). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yavaş, G. (2017). 'Yeni Hayat'ın 'Yeni Öğretmen' Tipi: 'Kaba Softalıktan' 'İdealist Öğretmenliğe' Ali Şahin Efendi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 15, 103-119.
- Yazar, S. (2022). *Reşat Nuri Güntekin'in Eski Hastalık, Ateş Gecesi, Değirmen Romanlarının Olay Örgüsü, Şahıslar Kadrosu, Zaman ve Mekan Bakımından İncelenmesi*. Beykent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. İstanbul: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yazgan İnanç, B., & Yerlikaya, E. (2022). *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, V. B. (2010). The Motive of Disguise in Graham Greene's The Heart of the Matter and Reşat Nuri Güntekin's Acımak. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25), 159-176.
- Yücebaş, H. (1957). *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Yücel, T. (1982). *Yapısalcılık*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Yücel, T. (1993). *Anlatı Yerlemleri Kişi / Süre / Uzam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ze'evi, D. (2008). *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Zola, É. (1881). *Le roman expérimental*. Paris: G. Charpentier. Temmuz 7, 2025 tarihinde <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k113130k/fl.item> adresinden alındı

EKLER

EK-1. *La Pensée Turque*'ün 1 Nisan 1917 Tarihinde Çıkan 8. Sayısında Reşat Nuri Güntekin, "Où en est le Roman Turc ?" Başlıklı Bir Yazı Yayımlamıştır

EK-2. Kurucuları Arasında Louis Aragon'un olduğu *Ce Soir* Gazetesinde Güntekin'in Kaldığı Dairenin Soyulduğu 13 Eylül 1949 Tarihinde Baş Sayfadan "Un diplomate de L'U.N.E.S.C.O. cambriolé" Başlığıyla Haber Yapılmıştır

Kaynak: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k41230705?rk=2038636;4>

EK-3. Fransa Dışışleri Bakanlığı Tarafından 1948 Yılında Kitap Hâlinde Yayımlanan Kordiplomatikler Listesinde Millî Eğitim Ataşesi Güntekin'in Adı, İkamet Adresi ve Refakatçisinin Adı Bulunmaktadır

— 81 —		
TURQUIE.		
Rue Berton, 17 (16°). JASmin 40.95. Chancellerie : rue Paul-Valéry (16°). PASsy 39.50.	S. Exc. M. NEMAN MENEMENCIOGLU, Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire.	
Square Villaret de Joyeuse, 5. ÉTOile 19.38.	M. Sottar F. İSSEL, Conseiller.	
Rue de Courcelles, 144 (17°). GARrot 94.44.	M. Oğuz GÖKMEK, Premier Secrétaire.....	M ^{me} GÖKMEK.
Boulevard Beauséjour, 21. AUTeuil 13.57.	M. Refet OYMAK, Deuxième Secrétaire.....	M ^{me} OYMAK.
Rue Paul-Valéry, 33. (16°). PASsy 39.50.	M. İsmail SOTSAL, Deuxième Secrétaire.....	M ^{me} SOTSAL.
Rue de Messine, 1. WAGram 35.34.	M. le Lieutenant-Colonel Emin ÇOBANOĞLU, Attaché Militaire, Naval.	M ^{me} ÇOBANOĞLU.
Rue de Lamblardie, 4.	M. le Commandant Abidin TUZEL, Attaché Militaire adjoint.	M ^{me} TUZEL.
Hôtel Farnèse. Rue Hamelin, 32 (16°). PASsy 98.27.	M. le Lieutenant-Colonel Arif Hikmet UÇAR, Attaché de l'Air.	M ^{me} UÇAR.
Avenue Georges-Mandet, 26. KLÉber 28.12.	M. Celal YERMAN, Conseiller commercial.....	M ^{me} YERMAN.
Avenue Matignon, 36 (8°). ÉLYsées 36.25.	M. Nihat Ali ÜÇENCE, Conseiller Financier.	
Avenue Kléber, 37. PASsy 68.31.	M. Hikmet GERAY, Attaché de presse.....	M ^{me} GERAY.
Hôtel Regencia. Avenue Marceau, 41 (16°). PASsy 65.16.	M. Besat Nuri GÜNTEKIN, Attaché de l'Éducation Nationale.	M ^{me} GÜNTEKIN.

Kaynak: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9121823p.r=Guntekin?rk=64378;0>

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı : Serhat TERTEMİZ
Yabancı Dil : Fransızca, İngilizce
ORCID Numarası :

Eğitim Bilgileri:

2011-2016, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

2016-2018, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fransız Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

2015-2020, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

2023-2025, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Programı

Mesleki Deneyimi:

2021-Hâlen, Öğretim Görevlisi, Millî Savunma Üniversitesi, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü

Tezler:

Tertemiz, S. (2018). *Une étude sur Travail d'Émile Zola dans le cadre de la méthode de structuralisme génétique* (Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.

Yayınları:

Tertemiz, S., & Atalay, İ. (2020). “Oluşumsal Yapısalcılığın İlkeleri ve Zola’nın Emek Adlı Romanı Üzerinde Çözümleme”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 665-683. <https://doi.org/10.33206/mjss.558274>

Débarre, S. (2021). “Kuruluşundan I. Dünya Savaşı’na: Osmanlı Harita Encümeni (1909–1919)” (S. Tertemiz, çev.). *Harp Tarihi Dergisi* (4), 131-155.

“Jan Žižka ve Hünyadi Yanoş’un Tábor’undan Osmanlı Ordusunun Tabur Cengi’ne. Doğu Avrupa, Yakın ve Orta Doğu’da Husçu Savaş Sanatı (15-17. Yüzyıllar)” (S. Tertemiz, çev.). (2024). *Harp Tarihi Dergisi* (10), 145-194. <https://doi.org/10.61348/htde.1542605>

Bilimsel Faaliyetleri:

Serhat Tertemiz, İrfan Atalay (2019), Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri Merceği Altında Zola’nın “*Emek*”i, XIV. Ulusal Frankofoni Kongresi, Galatasaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Dilbilim ve Uygulamalı Yabancı Diller Bölümü, Türkiye

